

KÓNYA SÁNDOR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS TANÁCS

(1948–1949)

BUDAPEST • 1998

A MAGYAR TUDOMÁNYOS TANÁCS
(1948–1949)

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRÁNAK KÖZLEMÉNYEI

PUBLICATIONES BIBLIOTHECAE
ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE

35 (110)

ÚJ SOROZAT

SOROZATSZERKESZTŐ:

FEKETE GÉZÁNÉ és
VEKERDI LÁSZLÓ

KÓNYA SÁNDOR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS TANÁCS

(1948–1949)

BUDAPEST • 1998

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

A kötet

a Magyar Tudományos Akadémia Kutatási Alapja,

a Magyar Tudományos Akadémia,

a Pro Bibliotheca Academiae Scientiarum Hungaricae Alapítvány
támogatásával készült

Felelős kiadó: az MTA Könyvtárának főigazgatóhelyettese

Alak: B/5 – Terjedelem: 17,52 A/5 ív

Megjelenés: 1998 – Példányszám: 400

Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme

Felelős vezető: Roznai Zoltán

ISBN 963 7302 80 8

ISSN 0133–8862

TARTALOM

Előszó helyett	7
I.	
1. <i>A Magyar Tudományos Tanács létesítése</i>	9
A) Párt döntés a Tanács létrehozására	9
B) Törvény a Magyar Tudományos Tanácsról	13
C) Első lépések a törvény végrehajtására	15
D) A munka megindulása	17
E) Felkészülés az alakuló ülésre	20
2. <i>A Magyar Tudományos Tanács alakuló ülése (1949. február 25.)</i>	25
A) Előterjesztés a Politikai Bizottság számára	25
Súlyponti kérdések	25
A szükséges intézkedések	27
– A felállítandó új intézetek	27
– A tudományos káderek	30
– A nemzetközi kapcsolatok	30
– A szervezeti kérdések	31
– A költségkihatások	31
B) Az MTT 1949. évi munkaterve irányelveinek állami változata	32
C) Az ülés lefolyása	32
3. <i>A Magyar Tudományos Tanács szervezete és működési mechanizmusa</i>	37
A) Megoldatlan szervezeti kérdések	37
B) Gerő Ernő elgondolásai a Tanács működéséről	38
C) Javaslat a Tanács működési szabályaira	39
D) A Tanács ügyrendje	40
– A Tanács testületi szervei	40
– A Tanács Titkárságának vezető tisztviselői	44
E) Változások az ügyrend elfogadása után	45
A minisztériumokkal való kapcsolat	47
Javaslat a Titkárság átszervezésére	50
F) A munkatervek	51
4. <i>A Pártkollégium</i>	58
A) A Pártkollégium megalakulása	58
B) A Pártkollégium feladatköre és háromhónapos munkaterve	59
C) A Pártkollégium ülései	61

II. .

1. <i>Az alakuló ülés utáni első hónapok</i>	66
A) A tudósok és kutatók anyagi helyzetének javítása	66
B) Az első szakosztály ülések	74
a) Természettudományi Szakosztály	74
b) Műszaki Szakosztály	76
c) Társadalomtudományi Szakosztály	78
2. <i>Kísérlet ötéves tudományos terv kidolgozására</i>	92
Az ötéves tudományos terv fő feladatai	92
A) Természettudományi Szakosztály javaslata	92
B) A Műszaki Szakosztály javaslata	98
C) A Társadalomtudományi Szakosztály javaslata	101
3. <i>Az egységes kutatóintézeti hálózat kialakításának kezdete</i>	117
A) A kutatóintézeti hálózat koncepciójának a kialakulása	117
B) Intézet-alapítások, átszervezések	119
C) Tudományos intézetek kijelölése	131
4. <i>A személyzeti munka</i>	142
A) A személyzeti munka megszervezése	142
B) A Személyzeti Osztály működése	148
C) Egyetemi tanárok nyugdíjazása	154
D) Az aspiránsképzés bevezetésének előkészítése	156
5. <i>A Magyar Tudományos Tanács költségvetése</i>	160
6. <i>A nemzetközi tudományos kapcsolatok új iránya</i>	163
7. <i>A tudományos könyv- és folyóiratkiadás központosítása</i>	170
A) Kezdeti lépések a könyv- és folyóiratkiadás átszervezésére	170
B) A tudományos publikálás irányításának módszerei	172
8. <i>A Magyar Tudományos Akadémia átszervezése</i>	179
A) Változás a Magyar Dolgozók Pártja tudománypolitikájában	179
B) A Magyar Dolgozók Pártja határozata a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Tudományos Tanács egyesítéséről. A határozat végrehajtása	186
<i>Összefoglaló – Summary</i>	193

ELŐSZÓ HELYETT

Már csaknem befejeztem az anyaggyűjtést a Magyar Tudományos Tanács (MTT) történetéhez, amikor 1995-ben az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent Huszár Tibor: „A hatalom rejtett dimenziói. A Magyar Tudományos Tanács 1948–1949.” című könyve. Elkerülhetetlen volt annak újragondolása, hogy ezek után van-e értelme megírni a Tanács történetét. Huszár Tibor értékes könyvében hasznosította azt a gazdag levéltári anyagot, ami a Tanács létrehozásáról, működéséről az Akadémia Levéltárában fennmaradt és feltárta az MDP iratanyagából az idevonatkozó, eddig nem ismert legfontosabb dokumentumokat. Huszár könyvének tanulmányozása után arra a következtetésre jutottam, hogy van értelme, érdemes megírni a Tanács történetét. Ezt a vélekedést ugyan csak az a minden tiszteletet megérdemlő olvasó tudja majd megerősíteni vagy cáfolni, aki mindkét munkát elolvasta. Huszár Tibor munkája nem történelmi monográfia, nem intézménytörténet. A Tudományos Tanács története – ahogyan könyvének ismertetője Bolvári-Takács Gábor megfogalmazta – Huszár számára esettanulmány és műfaja politikai szociológiai elemzés. (Magyar Tudomány 1996. 3. sz.) Huszár annak a történetét írta meg, hogy a hatalom számára 1948 után „hogyan módosulnak a célok, a taktikai eszköztár, hogyan épül ki a masinéria, amely a változások hatékonyságának s a folytonosság látszatának egyidejű megőrzése érdekében a döntéshozatal újabb és újabb rejtett tereit kényszerül létrehozni”.

Eredeti szándékom is az volt, hogy a Tudományos Tanácsnak, mint intézménynek a monografikus történetét kísérlem meg megírni, törekedve a dokumentumok minél részletesebb bemutatására, és ezáltal részleteiben is ismertetni a kort, fogódzkodót adva, kedvet csinálva további tudománypolitikai, tudománytörténeti kutatásokhoz, tanulmányok megírásához. Célom tehát az, hogy minél szélesebb körű áttekintést adjak a Tanács tevékenységéről, amelynek alapján kibontakozott és a gyakorlatban érvényesült a kiépülő, proletárdiktatúrának nevezett, sztálini típusú rendszer tudománypolitikája és annak változásai.

A Tanács működésének bemutatása megkerülhetetlen az Akadémia történetének megírásához. Nem azért, mert a Tanács Pártkollégiuma előkészítésében kezdődött meg az Akadémia átszervezése, (a tényleges átszervezés irányítása a MTT szervezetén kívül, közvetlen ad hoc pártbizottság irányításával folyt) hanem azért, mert azok az elvek és módszerek, amelyeknek alapján az átszervezett Akadémia az 1950-es évek első felében működött, a Tudományos Tanács Pártkollégiumában és a Tanács apparátusában alakultak ki. A Tudományos Tanács története az 1950-es évek Tudományos Akadémiájának előtörténete. A kutatástervezés kezdeti módszere, a kutatóintézeti hálózat fejlesztésének koncepciója, a személyzeti munka és a nemzetközi kapcsolatok elvei és módszerei, a tudományos könyv- és folyóiratkiadási politika, az aspiránsképzésre vonatkozó elképze-

lések, az aktíva (bizottsági) rendszer működtetése a Tudományos Tanács keretében formálódott ki, amit az Akadémia átvett és az 1950-es évek elején folytatott és továbbfejlesztett. A folyamatosságot az a körülmény is biztosította, hogy az MTT volt főtitkára lett az Akadémia főtitkára, az MTA elnökségében heten tagjai voltak a Tudományos Tanácsnak, az egész MTT Titkárság lett az MTA apparátusa.

A munka felépítése, az időrendi sorrendet követő fejezetek után lényegében tematikus. A kronológia, ahol erre szükség volt, a tematikus fejezeten belül jelentett természetesen rendező elvet. Talán így sikerült leginkább áttekinthetővé tenni a szervezetet, a működési mechanizmust, a Tanács kapcsolatrendszerét, összefoglalni az ötéves tudományos terv készítésének munkálatait, a kutatóintézeti hálózat fejlesztési koncepciójának kialakulását és a megvalósítás kezdeteit, a nemzetközi kapcsolatok, a könyv- és folyóiratkiadás új alapokra való helyezését.

A Tudományos Tanácsot eredetileg tartós intézménynek szánták. Felállításának gondolata a hároméves terv formálódásával egyidőben született. Nyilvánosan először a Magyar Kommunista Párt hároméves tervre vonatkozó javaslatában jelent meg 1947 elején. Valójában az MKP a tudományt a gazdaság- és társadalom fejlesztésének szolgálatába kívánta állítani, ennek érdekében szoros állami irányítás alá akarta vonni, de ehhez, tekintettel a tudomány sajátosságaira, speciális állami szervet szándékozott létrehozni. A javaslat így vázolta fel a Tudományos Tanács szerepkörét: „A népi demokrácia gondoskodását a magas kultúráról szinte jelképezi a hároméves tervnek az az intézkedése, hogy Országos Tudományos Tanács létesítendő, melynek feladata a tudományos újjáépítés irányítása és a tudományos intézetek egységes vezetése. Ebben a legmagasabb tudományos szervben megvalósul egyrészt a tudomány önkormányzatának, másrészt a tudomány és a nemzet egységének gondolata. A tudomány fejlődése a tudósok ügye, de a nemzet ügye is, ezért kell a tudomány irányítására egy olyan szervet létesíteni, mely a kormányzat mellett a legmagasabb tekintéllyel intézi az egész nemzet érdekében a magyar tudomány dolgait.” Ha eltekinthetünk a stílus agitatív jellegétől, a megfogalmazásból érzékelhető, hogy az Országos Tudományos Tanácsban nem egyszerűen egy kormány szervet képzeltek el, hanem egy olyan irányító intézményt, amelyben a tudósok is részt vesznek.

Hogy mi valósult meg ebből az elképzelésből, mi lett a szép szavakból, hogyan kényszerült/sietett a szovjet modell utánzására a magyar tudománypolitika, ez az írás ezt szándékozik bemutatni.

A kutatást a Magyar Tudományos Akadémia Kutatási Alapja, a kiadást a Magyar Tudományos Akadémia és a Pro Bibliotheca Academiae Scientiarum Hungaricae Alapítvány támogatta. Ezúton is köszönetet mondok Incze Miklósnak tanácsaiért, Fekete Gézánének a kötet gondozásáért és Halász Józsefnek technikai segítségéért.

Budapest, 1997. szeptember

Kónya Sándor

I.

1. A MAGYAR TUDOMÁNYOS TANÁCS LÉTESÍTÉSE

A. Párt döntés a Tanács létrehozására

A Magyar Kommunista Pártban (továbbiakban: MKP) 1946/47. folyamán különböző elképzelések fogalmazódtak meg az oktatás, a kultúra, a tudomány intézményrendszerének átalakítására, a kommunista befolyás növelésére, az irányítás megszerzésére.

A tudományos élet átformálására vonatkozó elképzeléseket nyilvánosan először „3 éves terv. A Magyar Kommunista Párt javaslata” című kiadványban 1947 elején fogalmazták meg. A tervjavaslat felvázolta az egyetemek fejlesztésére vonatkozó elképzeléseket, és megnevezte a felállítandó új kutatóintézeteket. Új műszaki kutatóintézet: Olajkutatási Intézet, Alumíniumkutatási Intézet, Barnaszénkémiai Intézet és a Mezőgazdasági Kísérleti Állomás. A társadalomtudományok területén is négy új intézet felállítását tervezték: Országos Társadalomtudományi Intézet, Általános Neveléstudományi Intézet, Országos Gazdaságkutató Intézet, Világpolitikai és Dunatíji Intézet. A tervjavaslat megjelölte azt az irányító szervet, amely hivatott az átalakulást, a tudományos intézményrendszert irányítani: „...Országos Tudományos Tanács létesítendő, melynek feladata a tudományos újjáépítés irányítása és a tudományos intézetek egységes vezetése”. „A tudomány fejlődése a tudósok ügye, de a nemzet ügye is, ezért kell a tudományirányításra olyan szervet létesíteni, mely a kormányzat mellett a legmagasabb tekintéllyel végzi az egész nemzet érdekében a magyar tudomány dolgait.” – indokolta a tervjavaslat.¹

Ezeket a terveket népszerűsítette és magyarázta Fogarasi Béla, az MKP elméleti folyóiratának, a Társadalmi Szemlének a főszerkesztője 1947 februárjában „A hároméves terv és a kultúra” című cikkében. „A hároméves terv nagy figyelmet szentel új tudományos kutatóintézetek létesítésének, amelyek az ország termelő erőinek fejlesztését és tudományunk haladó szellemű építését lesznek hivatva szolgálni. A terv 22,5 millió forintot irányoz elő új műszaki kutatóintézetek és társadalomtudományi intézetek létesítésére. A tudományos kutatás szervezeti tekintetben eddig nem állott egységes vezetés alatt. Ennek következményeképpen e téren nálunk kaotikus állapotok uralkodtak. A különböző tudományos kutatóintézetek részben párhuzamos munkát végeztek, részben egymástól elszigetelve, egymás céljait és tevékenységét ignorálva működtek. A hároméves terv a tudományos intézetek egységes vezetésének és együttműködésének biztosítása céljából egy *Országos Tudományos Tanács* felállítását javasolja. Ennek a javaslatnak a megvalósítása fontos lépést jelent a tudományos kutatás korszerű, racionális szervezése terén. Természetesen nem olyan, a papíron meglévő és ténylegesen nem működő tanácsra gondolunk, mint amilyenek az eddig működő kulturális tanácsok, hanem oly irányító szervre, amely gyakorlati, operatív, konkrét munkát végez.”²

Az MKP tudománypolitikáját az 1945-ben megalakult Értelmiségi Bizottság és az Értelmiségi Osztály formálta. 1945 és 1948 között az Értelmiségi Bizottság tagjai voltak többek között Fogarasi Béla, Lukács György, Orbán László, Weil Emil, Zentai Béla. Az Értelmiségi Osztály vezetője 1947–48-ban Kállai Gyula volt.

A fennmaradt dokumentumok alapján valószínűsíthető, hogy már az MKP-ban formálódott, de még nem alakult meg a párt tudománypolitikájának irányítására a „Tudományos Bizottság”. A Magyar Tudományos Tanács iratanyagában megtalálható tervezet szerint a Tudományos Bizottság feladata: „A magyar tudományos élet a) demokratikus reformjának, b) racionális megszervezésének, és c) tervszerű munkájának központi irányítása és ellenőrzése.” Hatásköre kiterjed az ország összes egyetemeire és főiskoláira, az ország tudományos és kutató intézeteire, a múzeumokra, tudományos könyvtárakra, a dokumentációra, a Tudományos Akadémiára, továbbá a külföldi magyar tudományos intézetekre és lektorátusokra, a külföldi tudományos kapcsolatokra, az Országos Ösztöndíj Tanácsra, a tudományos egyesületekre és szövetségekre, a tudományos folyóira-
tokra.

Miután ezeknek az intézményeknek és szervezeteknek az irányítása állami vonalon az adott időpontban megoszlott a Vallás- és Közoktatási Minisztérium (továbbiakban: VKM) VI. és X. ügyosztályai és a Földművelésügyi Minisztérium (továbbiakban: FM) között, a tervezetben követelményként fogalmazták meg: „az állami hivatalok racionalizálása során gondoskodni kell arról, hogy a Tudományos Bizottság hatáskörébe tartozó szerveket állami vonalon a kultuszminisztérium VI. Ügyosztályára és a létesítendő Tudományos Tanácsra koncentráljuk”.³

A tervezet munkaközösségek szervezését irányozta elő, amelyek a döntő tudomány-
szakokon biztosítják a marxizmus vezető szerepének a megszervezését, „a hozzájuk tartozó területen a Párt ideológiai vezetéséről gondoskodnak”.

Személyi kérdésekben a szakkádertanácsok véleményére támaszkodva kívánt a Tudományos Bizottság javaslatokat tenni a Kádertanácsnak a tudományos élet vezető állásainak (egyetemi tanárok, a tudományos intézetek vezetői, akadémiai tagság) betöltésére.

A Tudományos Bizottság személyi összetételére a következő elképzelés fogalmazódott meg: tagjai „a szakkádertanácsok felelősei” (a bölcsészettudományi: Andics Erzsébet, az orvosi: Weil Emil, a műszaki: Zentai Béla és a közgazdaságtudományi: Berei Andor), a VKM államtitkára: Alexits György, a Tudományos Tanács kijelölt főtitkára, a VKM VI. főosztályának vezetője: Szántó György és a Társadalmi Szemle főszerkesztője: Fogarasi Béla. Titkár: Lakatos Imre. Lukács György és a közgazdász Nagy Tamás neve, mint „bevonható elvtárs” szerepelt az iraton.

1948. május 7-én tárgyalta az MKP Politikai Bizottsága (továbbiakban: PB) az Értelmiségi Osztály előterjesztésében a Tudományos Tanács létrehozására vonatkozó javaslatot.⁴

A javaslat szerint a tudományos kutatás és a tudományos intézmények országos irányítására Tudományos Tanácsot kell felállítani, amelynek hatáskörébe tartozik a legfontosabb országos érdekű tudományos kutatások programjának a kidolgozása, kidolgoztatása „a legjobb tudományos erők bevonásával”, a tudományos kutatások személyi feltételeinek, anyagi eszközeinek felmérése, a bel- és külföldi tudományos intézetek munka-programjának koordinálása, és az országos érdekű kutatási programok végrehajtásának az ellenőrzése, egyetemi tanárok, kutatóintézeti vezetők kinevezésének véleményezése, „mindennemű tudományos munka támogatására fordítandó összeg feletti rendelkezés”. E mellett feladatai között szerepelt az egyéni kutatások támogatása, új tudományos inté-

zetek irányítása, a tudósképzés rendszerének kiépítése, az ösztöndíjak felügyelete, a tudományos könyvkiadás átszervezése. A hatáskör és a feladatok egyértelművé teszik, hogy a Tudományos Tanács felállításával a tudományos élet központi állami irányítás alá kerül. A határozat végrehajtása esetén létrejön az az állami szerv, amelyen keresztül érvényesíteni lehet a párt, a Tudományos Bizottság irányító szerepét.

A PB bizottságot küldött ki a részletek és a törvénytervezet kidolgozására. A bizottság tagjai voltak: Gerő Ernő, Révai József, Kállai Gyula, az Értelmiségi Osztály vezetője, Szőnyi Tibor, a Káderosztály vezetője és Rusznyák István egyetemi tanár.

Az 1948 júniusában a két munkáspárt egyesülésével létrejött a Magyar Dolgozók Pártja (továbbiakban: MDP). Az MDP alakuló kongresszusán elfogadott programnyilatkozat kimondta: „Az eredményes tudományos kutatás biztosítására meg kell szervezni a tudományos munka tervszerűségét. Meg kell teremteni a magyar tudomány legfelsőbb irányító szervét.”⁵

Az MDP-n belül megalakult a Tudományos Bizottság, amely munkatervet dolgozott ki a tudományos kutatás és a felsőoktatás intézményrendszerének az átalakítására.⁶

E dokumentum készítői a legfontosabb feladatként a tudományos kutatásnak és a felsőoktatásnak a tervgazdálkodás szolgálatába állítását jelölték meg sajátos stílusban: „Tudománypolitikánk most következő szakaszának alapvető feladata tudományos gépezetünk mozgósítása a tervgazdálkodás szolgálatában. Ahhoz azonban, hogy ezt megtehessük, gyökeresen át kell alakítani ezt a gépezetet, meg kell szüntetni anarchiáját és izolált sejtekre bontottságát és átgondolt, a termelés szükségleteivel konkrét kapcsolatban álló munkatervnek kell alárendelni.”

A munkaterv ezzel összefüggésben a következő feladatokat jelölte meg: a Tudományos Tanács törvénybe iktatása augusztus 15-ig, „adminisztrációjának” felállítása augusztus 25-ig. „A magyar tudományos üzemek statisztikájának feldolgozása és kiértékelése, az Országos Műszerkataszter tudományos szektorának felállítása: a magyar kutatómunka »központi kapcsolatok táblájának« felállítása október 1-ig”. Az Országos Tudományos Terv elkészítése ugyancsak október 1-ig.

A Tudományos Bizottság három konkrét feladatot is kijelölt a Tudományos Tanács számára: „Műegyetem és Technológiai Intézet működésének koordinálása” szeptember 1-i határidővel. „Központi Laboratórium szervezésének előkészítése” október 1-ig, és a Tihanyi Biológiai Kutatóintézet újjászervezése szeptember 1-ig.

A Tudományos Tanács munkájának elősegítésére szükségesnek tartották Dokumentációs Központ felállítását október 1-ig és az Országos Könyvtári Központ átszerveését ugyancsak október 1-ig.

A program részletes feladatsort és ütemtervet fogalmazott meg a felsőoktatás átszervezésére, amit azzal indokolt, hogy „egy ilyen Országos Tudományos Terv szerint dolgozó tudományos életnek új, új típusú káderekre van szüksége.” „A régi szakkaderek sorait pedig át kell rendezni, arccal a termelés és az országos progresszív természettudományi és társtudományi (sic!) műveltségének emelése felé fordítani.” A Tudományos Bizottság szükségesnek tartotta „a szükségleteknek megfelelő számú káder képzése céljából” a felső oktatásban a „tervezett létszám”, a felvételi vizsgák bevezetését, hogy „a szelekció politikai és szakszempontról egyaránt a lehető legjobb kádert vigye be az egyetemre.” Célt tűzte ki a professzori kar személyi összetételének politikai szempontok szerinti átalakítását: „Az ország egyetemében a professzori kar legreakciósabb elemei eltávolítandók, helyükre progresszív tudósaink meghívandók.” Tartalmazta a munkaterv két új egyetem felállításának ütemezését is: „A tervgazdálkodás vezérkara marxista

képzettségű közgazdászokból kell, hogy álljon. Ezért új közgazdaságtudományi egyetemet létesítünk, mely október 1-én megkezdzi működését. Rendelet kiadása VII. 23.” „Miskolcon új műegyetem állítandó fel 1949-ben, mely szorosan alkalmazkodik a tervgazdálkodás speciális szükségleteihez. Az egyetem terve kidolgozandó szeptember 20-ig.” A meglévő egyetemek átalakítását is célul tűzték ki: a budapesti műegyetem szakosítását, „a 3 éves terv igényeinek megfelelően”, a jogi karokon jogi és közigazgatástudományi osztályok létesítését. Ugyancsak tervbe vették az Agrártudományi Egyetem szakosítását. Lényeges változást határoztak el a bölcsészkarok oktatás területén, véget vetve a „szabadbölcsészet”-nek: „A bölcsészeti karokon az oktatást úgy kell átalakítani, hogy az minden esetben konkrét társadalmi funkciókra képesítsen. Kötött tanrendszer, új vizsgarend és tanulmányi szabályzat bevezetése, a tanárképző eltörlése.” Azt is elhatározták, hogy a budapesti bölcsészkaron elkülönítik a természettudományi oktatást a társadalomtudományi oktatástól, Debrecenben természettudományi fakultást állítanak fel. A társadalomtudományi és filozófiai oktatás általános rendszerével összefüggésben fogalmazódott meg néhány társadalomtudományi intézet felállításának igénye: „A történettudományi kutatást és káderutánpótlást egy Történettudományi Intézetbe kell koncentrálni. Ugyanígy jogi és közgazdaságtudományi intézet állítandó fel. A két intézet felállításával kapcsolatban a Teleki Intézet (Keleteurópai Intézet) megszűnik.” Határidő: október 1. Külön pont foglalkozott az ösztöndíj politika „rendezésével”. Nyolc további pont sorolta fel a tudományos társaságokkal, szövetségekkel összefüggő teendőket: összevonás, átalakítás, folyóirataik megindítása, illetve átszervezése. (Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége, a Természettudományi Társulat, orvostudományi egyesületek, agrártudományi egyesületek, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Magyar Történelmi Társulat).

Gyökeres fordulatot írt elő a munkaterv a külföldi tudományos kapcsolatokban: „Irányt kell vennünk keleteurópai tudományos kapcsolataink kiépítésére és Szovjet-Oroszországi (sic!) kapcsolataink lehető intenzívebbé tételére. Ugyanakkor nyugateurópai kapcsolatainkban fokozott tervszerűséggel kell irányt venni az ottani progresszív erőkre”. Ennek érdekében „végre kell hajtánunk a keleteurópai népi demokráciákkal kötött kultúregyezmények tudományos vonatkozásait”, újjá kell szervezni a külföldi magyar intézeteket (Róma, Bécs), ki kell építeni „a felállításra kerülő Történettudományi Intézet és Közigazgatástudományi Intézet” kelet-európai kapcsolatait és meg kell szervezni a Magyar–Román Intézetet.

A dokumentum feltehetően 1948 júniusában vagy július első felében készült. A megjelölt határidők közül a legkorábbi július 23, a legkésőbbi október 1. Nemcsak az irat készítőire, hanem a korra is jellemző az irreális határidők kitűzése, a vágyak realitásként kezelése. A kitűzött feladatokat, ha nem is három hónap alatt, ahogyan elképzelték, de többségében 1948–49 folyamán megoldották.

Figyelemre méltó, hogy a Magyar Tudományos Akadémiáról sem a PB határozatában és természetesen e határozatot szem előtt tartó munkatervben sem esett szó, holott a Tudományos Bizottság feladatköréről szóló elképzelések között szerepelt az Akadémiával való foglalkozás terve is. Nem feledékenységéről van szó. A hallgatás annak tudható be, hogy még nem alakult ki egységes álláspont a párt vezetésében a tekintetben, hogy mi lesz az Akadémia sorsa. Azt is érdemes megjegyezni, hogy a felsőoktatással összefüggő feladatok nem a Tudományos Tanács teendői között szerepeltek, ezeket a Tudományos Bizottság feltehetően a VKM-en keresztül kívánta realizálni.

A közvetlen szoros irányítás és ellenőrzés igényére utal a dokumentum utolsó bekezdése: „Ezen feladatok végrehajtására és annak ellenőrzésére a Tudományos Bizottság minden hónapban legalább két ülést tart.”

A PB határozata alapján a munkatervben megjelölt feladatnak megfelelően a párt Értelmiségi Osztálya elkészítette a Tudományos Tanácsról szóló törvénytervezetet és azt 1948. augusztus 2-án Dinnyés Lajos miniszterelnök benyújtotta a Parlamentnek.

B. Törvény a Magyar Tudományos Tanácsról

A Dinnyés Lajos által benyújtott törvényjavaslat rövid indoklása a következő volt: „A tervgazdálkodás, mely az ország felemelkedését biztosítja, szükségessé teszi, hogy abban teljes tudományos felkészültséggel és egy előre meghatározott tudományos munkaterv szerint vegyünk részt.

A tudományos élet egységes munkaterv szerinti irányítását és a gyakorlati élettel való kapcsolatának megerősítését szolgálja a Tudományos Tanács létesítése.”⁷

A parlamenti gépezet gyorsan dolgozott. Augusztus 3-án a törvényjavaslatot megtárgyalta az Országgyűlés közoktatási bizottsága, az erről szóló jelentés szintén szűk szavú volt: „Az Országgyűlés közoktatási bizottsága a mai napon tartott ülésében beható tárgyalás alá vette a címben foglalt törvényjavaslatot s azt általánosságban és részleteiben változtatlanul elfogadta. A közoktatási bizottság javasolja a t. Országgyűlésnek a törvényjavaslat eredeti szövegében való elfogadását.”⁸ Másnap, augusztus 4-én sor került a törvényjavaslat tárgyalására. A törvényjavaslat előadója, *Tóth László* kisgazdapárti képviselő előadói beszédében többek között ezeket mondta:

„Az előttünk fekvő törvényjavaslat most a magyar tudományos kutatást akarja tervszerűbbé tenni és szervesen beépíteni az újjáépítés szolgálatába. Nem kétséges, hogy erre szükség van. A magyar tudományos életet már évtizedek óta jellemzik a félbemaradt kezdeményezések, majd a nagy lendülettel megindult munkálatok gyors letörése, félbehagyása. Hol az anyagi eszközök bizonyultak elégteleneknek a vállalt feladat elvégzéséhez, hol a szellemi vezetés mondott csődöt és okozott válságot, de arra is van példa, hogy mindkettő hiánya buktatott meg értékes tudományos kezdeményezéseket.”⁹ Ismertette az anyagi eszközök koncentrálásának fontosságát, a kutatások koordinálásának szükségességét, a tudományos könyvkiadás jelentőségét.

Az első hozzászóló *Kisházi Mihály*, a Keresztény Női Tábor képviselője volt. Ő is szólt a tudományos élet újjáéledésének előfeltételeiről, de a Magyar Tudományos Akadémia keretében tartotta célszerűnek a tudományos élet megindítását. Bírálta a szakosztályok beosztását, és a Tanács felállítását inkább a Tervhivatal keretében tartotta indokoltnak. Nem fogadta el a javaslatot.

Az MDP szónokája *Rudas László* volt. Beszédében végighúzódtott az az érvelés a Tanács felállítása mellett, amelyet az MKP tudománypolitikusi 1947-től hangoztattak, hogy a korábbi és a jelenlegi anarchikus állapotok helyett a mindent megoldó tervszerűséget kell biztosítani a tudományos élet területén is. „...tudományos életünk tervszerűvé tétele feltétlenül fontos feladat és megérett a megoldásra... Magától értetődik, hogy minden területen, akár gazdasági, akár politikai, akár szellemi téren a tervszerűség mindig felette áll a tervszerűtlenségnek, az anarchiának. De a kérdés súlya sokkal szélesebb alapokon nyugszik, mert ha egyszer az ország, hazánk rátért a tervgazdálkodásra, akkor nem lehet ellentét gazdasági életünk tervszerűsége és tudományos életünk tervsze-

rütlensége között... Ahogy a gazdasági élet különböző ágai között nem lehet olyan el-
lentét, hogy az egyik ágban tervszerű gazdálkodás, a másikban nem tervszerű gazdálko-
dás folyik s előbb-utóbb összhangba kell hozni a kettőt, ha azt akarjuk, hogy a gazdasági
élet normálisan működjék, így a szellemi élet területén sem lehet más munkamódszer,
mint amelyet az egész ország gazdasági élete, politikai berendezése követel.”

Beszédében kitért a „tudomány szabadsága” és a tudományos munka tervszerűség-
ének szembe állítására is. „A tudomány szabadságának semmi, de semmi köze nincs
ahhoz, hogy a tudományos munka tervszerűen vagy tervszerűtlenül folyik-e. A tervsze-
rűség és a tudomány szabadsága nincs ellentétben, nem zárja ki egymást, ellenkezőleg, a
tervszerűség megerősíti a tudomány szabadságát, mert csak tervszerűen lehet valóban
komoly tudományos munkát végezni. A szabadság a tudományban, mint mindenütt más-
hol, nem attól függ, hogy tervszerűen vagy tervszerűtlenül működünk-e, hanem attól,
hogy kinek a kezében van a tudomány irányítása. Ha a tudomány irányítása olyan hata-
lom kezében van, amely a szabadság eltiprója, antidemokratikus, haladásellenes, akkor
nem virulhat a tudomány szabadsága, ellenben, ha egy országban népi demokrácia van s
az ország élén olyan kormány áll, amely valóban a nép érdekeit képviseli, akkor az ilyen
kormánytól ne féltsék a tudomány szabadságát.” Rudas László kitért az Akadémia sze-
repére is: „Felmerült az a kérdés, miért nem az Akadémiára bizzuk, mint meglévő keret-
re a tudományos élet tervszerűsítését. Meg kell vallanom, szívesen bíznánk az Akadémi-
ára, mert ez annak volna a jele, hogy az Akadémia feladata magaslatán áll. De ki mond-
hatja nálunk a Magyar Tudományos Akadémiáról – anélkül, hogy a történelmi érdemeit
sérténém, vagy elfelejteném – hogy ma tudományos feladata és nemcsak tudományos,
hanem a tudományt irányító feladata magaslatán áll? Ki mondhatja, hogy az Akadémia
vett egy kis irányt arra, hogy az új világ szellemében átalakítja a maga munkáját... Senki
sem bántja az Akadémia tevékenységét. Tessék az Akadémiának iniciatívával fellépni,
tessék kezdeményezni, tessék a Tudományos Tanács elé járulni tervekkel! Ezt egyene-
sen ki is mondja a törvényjavaslat, hogy: országos érdekű tudományos kutatások munka-
tervének elkészítése a bel- és külföldi tudományos intézetek eredményeinek figyelembe-
vételével történjék.”

Kende Zsigmond, a Radikális Párt szónoka támogatta a törvényjavaslatot. Ő is kitért
az Akadémia szerepére és reményét fejezte ki, hogy a Tudományos Tanács segítségével
sikerül az Akadémiába is új életet vinni.

Vészy Máttyás pártokon kívüli képviselő szintén méltatta és elfogadta a javaslatot.

Az Országgyűlés a törvényjavaslatot eredeti szövegezésben, általánosságban és rész-
leteiben is elfogadta, és 1948. szeptember 8-án megjelent a Magyar Tudományos Tanács
létesítéséről szóló XXXVIII. számú törvény.

A tizenegy paragrafusból álló törvény 1. §-a kimondta: „A tudományos élet tervszerű
irányítása, valamint a gyakorlati élettel való kapcsolatának erősítése céljából Magyar
Tudományos Tanácsot kell létesíteni.”¹⁰ A Tanács a miniszterelnök felügyelete alatt áll.
Az államigazgatás hierarchiájában elfoglalt helyét jelölte ez a felügyelet. Nem valame-
lyik minisztériumnak volt alárendelve, hanem a miniszterelnöknek, ennek megfelelően
apparátusa is a miniszterelnökség része volt.

A 2. § az MTT hatáskörét rögzítette. Tartalmát tekintve ez megfelelt a PB által tár-
gyalt tervezetben foglaltaknak.

Az MTT hatáskörébe tartozott a tudományos munkát végző személyekre, a tudomá-
nyos munkához szükséges berendezésekre, valamint a folyamatban lévő tudományos
kutatásokra vonatkozó adatok összegyűjtése; az országos érdekű tudományos feladatok

kijelölése; az országos érdekű tudományos kutatások munkatervének (országos tudományos terv) elkészítése, a végrehajtás ellenőrzése, a munkához szükséges munkaerő biztosítása; egyéni tudományos kutatások támogatása és véleménynyilvánítás mindennemű tudományos munka támogatása tekintetében; véleménynyilvánítás az egyetemi és főiskolai tanári kinevezések tekintetében, javaslattevél és véleménynyilvánítás a tudományos intézetek vezetői állásainak betöltését illetően; a tudományos könyvkiadás terveinek felülvizsgálata, és egyeztetése az országos tudományos tervvel; véleménynyilvánítás „a kormányfőhatóságok, vagy más állami szervek részéről felvetett tudományos kérdésekben, és mindazok a feladatok, amelyeket jogszabály vagy a kormány bíz rá a Tudományos Tanácsra.” A törvény kötelezte a minisztereket arra, hogy a Tudományos Tanács hatáskörébe utalt kérdéseket érintő ügyekben döntés előtt kérjék ki a Tudományos Tanács véleményét.

A törvény 3. §-a meghatározta az MTT tisztségviselőit, tagjainak számát, szakmai összetételét. A tisztségviselőket (elnök, társelnök, 3 elnökségi tag) a kormány javaslatára a köztársasági elnök nevezte ki, hasonló módon történt a Tanács 27 tagjának 3 évre történő kinevezése. A tagok egyharmada a társadalomtudományok, egyharmada a természettudományok és egyharmada a műszaki tudományok művelői közül került ki.

A törvény 4. §-a előírta az MTT szervezetét is. Három szakosztályt állított fel: a társadalomtudományi és nemzetgazdasági; a természettudományi és a műszaki szakosztályt. A szakosztályt a szakosztály tagjai által választott elnök vezeti a törvény szerint.

Az 5. § intézkedett a Tanács Titkárságáról, amelyet az ügyvezető titkár vezet, helyettese a Tanács titkára. Mindkettőjüket a kormány javaslatára a köztársasági elnök nevezte ki. A Titkárság személyzete a miniszterelnökség létszámába tartozott, a törvény szerint a Tanács belső szervezetét és ügyrendjét a Tanács elnöksége állapítja meg és a miniszterelnök hagyja jóvá.

A törvény felhatalmazta az MTT-t a minisztériumokkal és más állami szervekkel való közvetlen kapcsolattartásra. Az MTT költségvetését a miniszterelnökség költségvetése tartalmazta.

A törvénnyel létrehozott új állami szerv átfogta az egész tudományos életet – a tudományos tevékenységre vonatkozó adatok nyilvántartásától az országos tudományos terv kidolgozásán és ellenőrzésén át a kutatások anyagi támogatásáig, a vezető tudományos állások betöltésének véleményezéséig – s gyakorlatilag minden fontos kérdésbe beleszólhatott.

C. Első lépések a törvény végrehajtására

Az MDP Tudományos Bizottsága – a törvényjavaslat benyújtását követő napon – augusztus 3-án bizottságot küldött ki az MTT megszervezésével összefüggő legsürgősebb feladatok megoldására: a Tanács és a Titkárság személyi kérdései, a Titkárság elhelyezése, és az adatgyűjtés megindítása. A bizottság tagjai voltak: Berei Andor, Fogarasi Béla, Rusznyák István, Erdős Tamás, Dúzs János. A bizottság vezetője Berei Andor volt, akit az MDP Titkársága az MTT elnökségébe jelölt. A bizottság szeptember 13-án ülésezett és ekkor alakította ki a Tanács összetételére és a Titkárság szakosztályvezetőire vonatkozó személyi javaslatát, amit Dúzs János, a bizottság titkára megküldött szeptember 17-én Gerő Ernőnek. De ekkor még döntés nem született.

A Tanács elhelyezése viszonylag hamar megoldódott. Miután Vas Zoltán a Gazdasági Főtanács titkára kiutalt helyiségeket a Tanács számára, de a Közületeket Elhelyező Bi-

zottság nem talált megfelelő épületet, Vas Zoltán és Berei Andor úgy döntöttek, hogy a Parlament épületében kell az elhelyezést megoldani. Dúzs János már szeptember 17-én jelenthette, hogy a miniszterelnökség egy 14 szobából álló területet, amely később még 3 szobával bővíthető, felajánlott a Tanács elhelyezésére. A Gazdasági Főtanács is hamar – már augusztus 12-i ülésén – döntött a Titkárság létszámáról, amelyet 22 főben állapított meg.

A Tanács vezetői az elhelyezést ideiglenesnek tekintették. Az elhelyezésre perspektivikus terv készült. Major Máté, az akkori Építésügyi Minisztérium osztályvezetője, az MTT Műszaki Szakosztályának külső munkatársa, a későbbi akadémikus kapott megbízást a terv kidolgozására. Az I. kerületi Fő utca 9., 11–13. és a 15. számú házak átalakításával gondolták a Tanács végleges elhelyezését megoldani. „A Duna partján szimmetrikusan helyezkedik el a bal parton az Akadémia, a jobb parton a Tudományos Tanács épülete... Elvi állásfoglalásunk – hangzott el a Műszaki Szakosztály titkárságának értekezletén 1949 februárjában – hogy itt egy olyan háztömböt kell kialakítani, ami a kormányzat részéről a Magyar Tudományos Tanács új, nagy hajlékának megteremtésére demonstratív-reprezentatív ‘beruházás’ lenne.”¹¹

A Tanács személyi összetételének kialakítása hosszabb időt vett igénybe. Az iratokból az derül ki, hogy 1948 novemberétől az MDP Káderosztálya vette át a személyi javaslatok kialakítását. A javaslatokon végrehajtott változtatások nemcsak az elnökség egyes tagjaira, hanem a szakosztály tagokra is vonatkozott. November 22-i összeállításon Berei, mint elnökségi tag szerepelt, egy november 30-i változaton már Vajda Imre, a Tervhivatal elnöke neve jelent meg. Az egyik változat szerint a Természettudományi Szakosztályban helyet kívántak biztosítani Theo Kahan-nak, a Párizsban élő magyar származású fizikusnak is, akit 1949-ben a Központi Fizikai Kutató Intézet élére haza akartak hívni. Egy december 6-i dátumú névsor tartalmazza a végleges összetételt. A Magyar Köztársaság elnöke 1948. december 11-én nevezte ki a Tanács vezetőit és tagjait.

Elnök: Gerő Ernő közlekedésügyi miniszter

Társelnök: Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter

Elnökségi tagok: Vajda Imre, az Országos Tervhivatal elnöke

Rusznyák István egyetemi tanár

Zemplén Géza egyetemi tanár

Tagok:

A Nemzetgazdasági és Társadalomtudományi Szakosztály

Lukács György egyetemi tanár

Rudas László egyetemi tanár

Andics Erzsébet egyetemi tanár

Fogarasi Béla egyetemi tanár

Zsirai Miklós egyetemi tanár

Szalai Sándor egyetemi tanár

Erdei Ferenc államminiszter

Szabó Imre igazságügyminisztériumi miniszteri tanácsos

Mérei Ferenc, a Neveléstudományi Intézet főigazgatója

Természettudományi Szakosztály

Straub F. Brunó egyetemi tanár

Petényi Géza egyetemi tanár

Alexits György egyetemi tanár
Buzágh Aladár egyetemi tanár
Gombás Pál egyetemi tanár
Sántha Kálmán egyetemi tanár
Fejér Lipót egyetemi tanár
Somos András főiskolai tanár
Műszaki Szakosztály
Komondy Zoltán egyetemi tanár
Mihailich Győző egyetemi tanár
Gillemot László egyetemi tanár
Major Máté építés- és közmunkaügyi minisztériumi osztályfőnök
Bognár Rezső egyetemi magántanár
Hevesi Gyula miniszteri osztályfőnök, a Tervhivatal Találmányi osztályának vezetője
Esztó Péter egyetemi tanár
Jáki József egyetemi tanár¹²

A 30 tagú testületből 21-en voltak az MDP tagjai. A Tanács ügyvezető titkárává (későbbi elnevezése: főtitkár) Alexits Györgyöt nevezték ki december végén. Titkár Szóbel László lett. Szóbel Lászlót, a Franciaországból 1945 után hazatért vegyészmérnököt, a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége (MTESZ) központi titkárát, akit decemberben a Magyar Kémikusok Egyesülete alelnökké választott, november 13-án bízta meg Dinnyés Lajos miniszterelnök „a Magyar Tudományos Tanács Titkársága ügyvitelének ideiglenes vezetésével.”¹³ Megbízata valóban ideiglenesnek bizonyult. Alexits György már december végén kezdeményezte más területre való elhelyezését. Erre azonban csak később került sor. 1949. április 11-től Erdős Tamás, az MDP Kulturpolitikai Osztályának munkatársa, az MDP Tudományos Bizottságának titkára töltötte be ezt a posztot.

Kinevezték a szakosztálytitkárokat is. A Társadalomtudományi Szakosztály titkára Geróné Fazekas Erzsébet, a Természettudományi Szakosztályé Rajki Sándor, a Műszaki Szakosztályé Zentai Béla, a Mérnökszakszervezet főtitkára, a MTESZ társelnöke lett.

Nem tudták megoldani előírás szerint a szakosztályok elnöki funkciójának betöltését. A Társadalomtudományi Szakosztálynak csak megbízott elnöke lett, Ortutay Gyula személyében a szakosztályon belüli személyi ellentétek miatt (Lukács György – Rudas László). A Természettudományi Szakosztály elnökévé Petényi Gézát, a budapesti I. számú Gyermekklinika igazgatóját választották. A Műszaki Szakosztályt pedig – miután nem tudtak megegyezni az elnök személyében – korelnökként Mihailich Győző vezette.

D. A munka megindulása

A személyi kérdések eldöntése után Alexits György, mint ügyvezető titkár javaslatot terjesztett az MDP Tudományos Bizottsága elé a tényleges munka megindítására.

A konkrét feladatok felsorolása előtt tömör „helyzetképet” adott a tudományos élet-ről: „A Párt ideológiai munkája a tudományok problémáit illetően elmaradt a politikai és gazdasági vonal mögött. Ez a tény azzal a következménnyel járt, hogy ma a tudományos munka szempontjai tisztázatlanok és ezért a tudományos kutatás teljesen szétesően folyik. Az egyes kutatók minden irányítás és megfontolás nélkül egyszerűen azokkal a

kérdésekkel foglalkoznak, amelyeket a véletlen elébük sodor, vagy amelyek régi rutinjuk alapján számukra aránylag könnyen megoldhatónak látszik.

Ennek következtében a tudományos intézetek munkája is teljes összevisszaságban folyik, és ami még rosszabb, számos tudományos intézet határozottan ellenáll a népi demokrácia kívánságainak, vagy azért, mert vezetőik nem látják munkájuk társadalmi jelentőségét és helyét a szocializmus építéséért folyó tevékenységben, vagy pedig azért, mert tudatosan szabotálják a népi demokrácia célkitűzéseit.”¹⁴ A helyzetkép, amely szokás szerint sötétebb a valóságnál, azoknak az intézkedéseknek a szükségességét volt hivatva megindokolni, amelyek a tudományos élet központi irányítását, az intézményrendszer átalakítását és az ideológiai és politikai követelmények felállításával kikényszerített személycserét kívánták elősegíteni.

Az előterjesztés „ennek az anarchikus állapotnak” a megszüntetését és *1949 végéig olyan tudományos terv elkészítését* jelölte meg az MTT „legfontosabb elvi feladatának”, amely az 1950-el kezdődő ötéves tervbe szervesen beleilleszkedik.

A tudományos tervet tartalmilag három részre javasolta tagolni: I. az alkalmazott kutatások, II. az elméleti kutatások, III. a tudományos propaganda rendszere.

„I. Meg kell állapítani a termelésben közvetlenül alkalmazott tudományos munka tervét, céljait, menetét a különböző tárcák rendelkezése alatt folyó tudományos munkálatok koordinálását a szocializmus építésének szükségletei szerint.

II. Meg kell állapítani az elméleti tudományos munka tervét oly módon, hogy az alapul szolgálhasson a termelés és a társadalmi formák tudatos fejlesztésének a szocializmus építésének szellemében, ezért koordinálnia kell az itt folyó munkálatokat a termelés várható szükségleteiben is.

III. Meg kell állapítani a tudományos propagandának azt a rendszerét, amelynek segítségével a tudományos eredmények és ismeretek minél szélesebb körben elterjeszthetők, hogy a marxizmus-leninizmus tudományos szempontjai számára minél szélesebb tömegbázist lehessen teremteni.”

Három feladat elvégzését tartotta szükségesnek, mint előkészítő munkálatokat a tudományos terv elkészítéséhez. El kell végezni 1949. február 15-ig:

1. A különböző tudományos intézmények és egyesületek munkájának feltárását, az adatfelvétel feldolgozását, ennek alapján „a szerkezeti hibák és hiányok” megállapítását.

2. A tudományos káderek számbavételét, „aminek alapján meg lehet majd állapítani, hogy a marxista-leninista szellemben átalakított tudományos munka rendszerében kádereink hogyan helyezkedjenek el”.

3. A tudományos folyóiratok számbavételét, „az egyes intézmények tudományos folyóirat- és könyv szükségletének a feltárását”.

Alexits szerint e feladatok elvégzése után indulhat meg tulajdonképpen a Tudományos Tanács munkája. Ez után kerülhet sor a tudományos intézmények kutatómunkájának irányítására, az intézmények számára a döntő szempontok kijelölésére, javaslatok kidolgozására a tudományos intézmények összevonását, megszüntetését, átszervezését vagy újak felállítását illetően, javaslatlételre „a tudományos káderek megfelelő helyre való beosztására”.

Már 1949. február 15-e előtt szükségesnek tartotta olyan munkálatok megindítását, amelyek fontos részét képezik az MTT tevékenységének. Így „a termelés közvetlen szükségleteit kielégítő kutató laboratóriumok és a megfelelő elméleti tudományos intézetek munkájának folyamatos koordinálása”; a tudományos kutatásokhoz szükséges műszerek és anyagok hazai előállítási lehetőségeinek feltárása és támogatása; a már megfe-

előben dolgozó tudományos intézmények segédeszközökkel való segítése; „javaslat kidolgozása a már jól dolgozó káderek munkájának támogatására, esetleg azok közvetlen segélyezésére”; a marxizmus-leninizmus ideológiájának a tudományos munkában való érvényesítése azokon a helyeken, ahol ennek már most is megvan a tárgyi és személyi lehetősége; „a Tudományos Akadémia fokról-fokra erőteljesebb irányítása és személyi összetételének a párt intencióinak megfelelő átalakítása, munkájának felülvizsgálása és a szocializmus építésének szükségleteibe való folyamatos beillesztése”; az egyetemi tanárok és kutatóintézeti vezetők kinevezésének és a tudományos kutató-ösztöndíjak és tanulmányi segélyek véleményezése.

Az előterjesztés a színvonalas tudományos propaganda elősegítése érdekében szükségesnek tartotta a megfelelő ismeretterjesztő könyvek megírásának előkészítését, a tudományos propagandát szolgáló folyóiratok és az MDP központi lapja, „a Szabad Nép tudományos tárgyú cikkeinek az irányítását, valamint felügyeletet arra, hogy azok ne tartalmazzanak tudománytalan elemeket”. A tudományos egyesületeket is „megfelelő szempontok megadása” és munkájuk koordinálása révén tartotta szükségesnek e cél szolgálatába állítani.

A javaslat végén az előterjesztő, mint távolabbi célként kitűzhető három olyan feladatra utalt, amelyek megoldása „az elkészülő tudományos tervbe való megfelelő beillesztés után lehetséges”. Ezek: Központi Tudományos Kutató Laboratórium szervezése; a bel- és külföldi tudományos irodalom dokumentációja; a tudományos kutatási módszerek normalizálása az egyes tudományágakon belül.

Erre a javaslatra épült fel az MTT háromhónapos munkaterve (1949 január-március), amelynek bevezetője, „a kutatás jelenlegi helyzete”, hasonló – túlzottan negatív – képet fest a hazai tudományos életéről, mint az Alexits-féle munkaindító javaslat. „Az egyes intézetek kevés kivétellel a véletlen által eléjük sodort szűk látókörű problémával foglalkoznak. Maguk a kutatók pedig kizárólagos szakmai érdeklődésük miatt békaperspektívában látják a tudományos problémákat és csak legkritikább esetben vesznek tudomást arról, hogy azok az élet más jelenségeivel szoros összeköttetésekben állnak. Ennek a helyzetnek az az oka, hogy a tudományos kutatók ma is a monopolista kapitalizmus ideológiája mindent eldolgosító (sic!) hatása alatt állanak. Számukra saját szakmájuk öncélú fétissé vált és, ha a leghaladottabbak ismerik is esetleg a történelmi materializmus lényegét, képtelenek megérteni annak alkalmazását saját tudományukra. Ennek következtében a tudományos kutatásnak legprimitívebb szervezettségi formái sem fejlődtek ki.”¹⁵

Ezen a helyzeten „segíteni csak oly módon lehet”, ha az MTT elkészíti augusztus 1-ig az ötéves tudományos tervet. Mindehhez először elő kell készíteni a talajt, szükség van:

a) „A tudományos kutatás materiális »szervezési és pénzügyi« alapjainak gyökeres reformjára.

b) A tudományos kutatás társadalmisítására oly módon, hogy kapcsolat keletkezzék a dolgozó tömegek és a dolgozó kutatók között”.

Az a) ponthoz kapcsolódóan a munkaterv 11 részfeladatot határozott meg, többek között az MTT költségvetésének a felülvizsgálatát, annak a módszernek a kidolgozását, amellyel biztosítani lehet azt, hogy a különböző minisztériumok költségvetésében kutatásra előirányzott összegek felhasználásáról csak az MTT intézkedhessen, továbbá a minisztériumok kutatással összefüggő tevékenységének koordinálását, az intézetekhez kiküldött kérdőívek feldolgozását (február 15.), javaslatok bekérését a tudományos intézetektől az ötéves tervre (február 1.). Ezek között a feladatok között szerepelt: „A tudo-

mányos káderek felülvizsgálata, nem tudományos pályán dolgozó tudományos káderek felkutatása, javaslatlétel az esetleges cserékre, stb. Határidő: március 31.”. Határidő nélkül „szükséglet és lehetőség szerint” megjelöléssel rögzítette a munkaterv azt a feladatot, ami az intézetek összevonására, átszervezésére, megszüntetésére, illetve felállítására vonatkozó javaslatok kidolgozását jelentette. Az MTT igényt tartott az üzemi kutatólaboratóriumok munkájának koordinálására, megszervezésére is, konkrétan megjelölve az Egyesült Izzót, a Weis Manfréd Műveket, a Standard Rt.-t és a Chinoint. Összevonva jelölte ki a munkaterv egyik pontja javaslat kidolgozását „a tudományos munka biztosítására és tudományos utánpótlás nevelésére, valamint a kutató-ösztöndíjak kiosztására” április 1. határidővel. A munkaterv szerint a Könyvtári Központnak március 15-ig számba kell venni a tudományos folyóiratokat, és a tudományos intézmények könyv- és folyóirat szükségletét. Sürgős feladatként jelöltetett meg – január 20. határidővel – javaslatlétel a Kossuth-díjakra.

A munkatervben a „tudományos ideológia marxista-leninista szellemben való megváltoztatása” érdekében a következő feladatokat rögzítették. „A Magyar Tudományos Tanács a kutatókat azáltal is igyekszik aktivizálni és a marxizmushoz közelebb hozni, hogy aktívákat alakít ki, ezek egyszersmind a tudományágak speciális szükségleteit és céljait is feltárnák. Az aktívák részben állandó bizottságokból, részben ad hoc bizottságokból állanak, és az osztálytitkárok (szakosztályvezetők) mozgatják őket. Tagjaikat a káderosztály megnézi. Ezen keresztül befolyásolná a Magyar Tudományos Tanács a már meglévő, vagy rendeletek által életre hívott kutatási kérdésekkel foglalkozó különböző bizottságok munkáját. Határidő az aktívák gerincének a kialakítására: március 1.” Itt szerepeltek az elsősorban világnézeti jellegű szovjet kézikönyvek lefordítása, orosz nyelvtanfolyamok megszervezése a kutatók számára. Március 15-i határidővel tűzték ki az „aspirantúra, kandidatúra és doktorátus rendszerének” megszervezésére vonatkozó javaslatot. Ebben a feladatcsoportban kapott helyet lakonikus rövidséggel az Akadémiával kapcsolatos feladat, aminek célját és irányát az Alexits-féle feljegyzés egyértelművé tette. A munkatervben csak ennyi szerepelt február 15-i határidővel: „A Tudományos Akadémia helyzetének megvizsgálása, javaslatlétel a párt számára”.

A „tudományos kutatás társadalmiasítása” érdekében kijelölt feladatok felölelték a tudományos egyesületek működésének felülvizsgálatát, a tudományt népszerűsítő munka megszervezését, „a tudományos propagandát szolgáló folyóiratok, valamint a Szabad Nép és a Világosság tudományos tárcái cikkeinek tervszerű irányítását”, a tudomány eredményeinek propagálását a tömegszervezetek útján.

E. Felkészülés az alakuló ülésre

Alexits 1948 decemberi feljegyzése 1949. február 15-ig jelölte meg azt a határidőt, amelyre a tudományos intézmények feltérképezését, a tudományos káderek adatainak összegyűjtését, mint a további munka alapját el kell végezni. A munkaterv több pontja is szorgalmazta a status quo megállapítását. Voltak olyan elképzelések, amelyek szerint a Tanács egész működését egy felállítandó kartoték- és táblázatrendszerre kell alapozni.¹⁶ Az irrealitás, „a mindent lehet” szemléleten alapuló voluntarizmus – ez időszakban nem egyetlen – de jellemző példáját mutatja ez a dokumentum. Bevezető részében a következő olvasható: „A Titkárság jó működésének előfeltétele, hogy a Titkárság ismerje a magyar tudomány, ipar és mezőgazdaság, a szakminisztériumok,

stb. minden fontosabb idevonatkozó adatát és nyomon kövesse a külföldi fejlődést. Mindezen adatokat tökéletesen hozzáférhető, könnyen kezelhető formában a legmodernebb regisztráló berendezések, kartotékok és táblázatok segítségével kell rendszeriznie. Ez célszerűen automatizált kartotékrendszer lesz a Tanács Titkárságának, ezen keresztül az egész Tanácsnak és az egész magyar természettudományi és műszaki kutatómunkának 'központi kapcsolótáblája'".

A tervezet szerint az adatgyűjteményben szerepeljenek: „Az összes magyar tudományos intézet adatai: szervezet, személyzet, feladatkör, állandó munka, alkalmi munka, kutatási irányok és főbb eredmények, felszerelés, műszerek, könyvtár. Az összes gyárak és üzemek, számbajöhető nagyobb mezőgazdasági üzemek és termelőszövetkezetek idevonatkozó fontosabb adatai: termelési ágak, gyártmányok, szervezet, tudományos személyzet.” Továbbá „az illetékes kormánysszervek, szakminisztériumok, legkülönbözőbb tanácsok, ösztöndíj tanács, közegészségügyi tanács, stb. Szakszervezetek, iparigazgatóságok. Tervhivatal, tudományos egyesületek, stb. rövid személyzeti és hatásköri adatai. A főbb külföldi tudományos intézetek, a tanácshoz hasonló szervezetek és tudományos tájékoztató irodákra vonatkozó adatok. Az összes számbajöhető külföldi folyóiratra, referáló és tájékoztató közleményre, évkönyvre és egyéb összefoglaló kiadványra, a napi sajtó megfelelő részére vonatkozó adatok.”

Az elképzelés szerint a begyűjtött adatokat a statisztikusok a Titkárság közreműködésével kartotékokon rögzítik. „E kartotékrendszernek a lehető legtöbb kérdésre kell válaszolni tudnia. Az adatok összegezése a magyar tudomány szervezetének áttekintése, a Tanács, a tudományos intézetek, ipar és mezőgazdaság és a kormányzati szervek közti összefüggés, a Tanács szervezete és ügyrendje és végül a tudományos tervek ('Országos Tudományos Terv') hatalmas áttekinthető és célszerű automatizált táblázatokban állítandók össze. A kartoték- és táblázatrendszer a változásoknak megfelelően állandóan kiegészítendő és a szükségletnek megfelelően továbbfejlesztendő, illetőleg specializálendő.”

Ha megtörtént a kartoték- és táblázatrendszer kiépítése „a Titkárság sorozatos bemutatáson ismerteti irodájának működését. Gyakorlatilag bemutatja táblázat- és kartotékrendszerének használatát. A Tanács és a szakosztályok minden egyes tagjának tisztában kell lennie azzal, hogy tájékozódhat villámgyorsan pl. az egész magyar termelés összefüggéseinek kérdéseiben a táblázatok segítségével és hogy kaphat felvilágosítást a magyar kutatómunka mennyiségi és minőségi kérdéseiről a kartotékrendszertől, hogy oldhat meg gyakorlatilag egy racionalizálási kérdést, stb.”

Az adatgyűjtés 1948 decemberében megkezdődött. A kérdőívek kialakítása, egyeztetése október, november folyamán megtörtént, a minisztériumok december közepéig közölték a Tanács Titkárságával azoknak az intézményeknek, vállalatoknak a címét, ahol tudományos kutatómunka folyt, ahová a kérdőíveket javasolták kiküldeni. Szóbel László 1949. január 7-én kérte fel a minisztereket, hogy a kérdőíveket küldjék ki az intézményeknek azzal az utasítással, hogy január végéig a kitöltött kérdőíveket juttassák el a Tudományos Tanács Titkárságához. A kitöltött kérdőívek nagy része január végére, február közepére megérkezett a Tanács Titkárságára. A Titkárság külső munkaerőket vett igénybe az adatok feldolgozására. (Január végétől 8 főt alkalmaztak, február, március folyamán és áprilisban 7 főt, májusban 4 főt.) Alexits február 25-én, a Tanács alakuló ülésén arról tett említést, hogy mintegy 1000 intézet és 7000 személy adatait gyűjtötték össze. A kiküldött kérdőív¹⁷ igen sok kérdést tartalmazott. A személyi adatokon belül az akkor szokásos kérdések is szerepeltek: Volt-e katona, mikor, milyen rangban, milyen

csapattestnél, apja, anyja foglalkozása, kitüntetése a felszabadulás előtt és után. Részletesen érdeklődtek a nyelvismeret után. Milyen nyelveken ír, beszél, olvas, tud előadást tartani, milyen idegen nyelvekre tud magyarról fordítani. A szakterületének körülírása után fel kellett sorolni előző állásait, foglalkozásait, azt is részletezve, milyen bel- külföldi tudományos intézetben dolgozott, hol, mettől meddig, milyen minőségben, kinek a vezetésével, kivel együttműködve, milyen szűkebb munkaterületen. Személy szerint kikkel tartott, illetve tart fenn tudományos kapcsolatot (név és szakterület). Érdeklődtek külföldi útjai iránt is: „Említésre méltó külföldi útja: a) kongresszus, b) előadás, c) tanulmányút, d) ösztöndíj, e) egyéb (hol, mikor, miért, ki küldte, ki hívta)”. Nyilatkozni kellett jövedelmi viszonyairól is: „jelenlegi állásai, foglalkozásai, jövedelmei (alkalmi jövedelem is)”. Arra a kérdésre is részletesen kellett válaszolni – ha valaki egyetemen vagy főiskolán tanít, hogy hol, mettől meddig, milyen minőségben, kiket. Külön kellett részletezni az illetőnek, milyen tevékenységet fejt ki: „belföldi tudományos egyesületekben; tudományos társadalmi és állami bizottságokban; belföldi nem tudományos társadalmi egyesületekben; külföldi tudományos egyesületekben, bizottságokban; külföldi társadalmi egyesületekben; szakszervezetekben; egyebütt.” A kérdezők arra is kíváncsiak voltak, hogy mennyi időt fordít hetenként a kérdezett egyes tevékenységekre, úgy mint: tudományos munkásságára, jelenlegi állásaira, egyetemi előadásaira, társadalmi munkásságára. Megkérdezték kutatásainak főbb eredményeit, hol érte el, kik voltak a munkatársai, az eredmény hol kerül vagy kerülhet alkalmazásra. Fel kellett sorolni a tudományos munkássága dokumentumait: könyvek, tudományos dolgozatok, rövid tájékoztató tanulmányairól és cikkeiről stb. Találmányai, szabadalmi. Egy kérdéscsoport a kutató terveire vonatkozott. Rövid összefoglalást kértek „tudományos és társadalmi terveiről és arról, hogy a tervek megvalósításához, munkája eredményes folytatásához mire volna szüksége, felsorolva az új munkahelyi beosztástól kezdve, az új műszereken, tanulmányutakon át a lakás változtatásig, a szanatóriumi kezelésig”. Ezzel összefüggésben megkérdezték, hogyan dolgozna legszívesebben: más vezetésével, önállóan, munkatársakkal, csoportmunkában, kizárólag kutató munkában stb.

Nem tartalmazott kevesebb kérdést az intézményeknek kiküldött kérdőív¹⁸ sem. Kértek kimutatást az összes alkalmazottról a név, a születési év, a képzettség és a beosztás feltüntetésével. Csatolni kellett az intézmény alapszabályát. A második kérdéscsoport az intézmény munkaterületére, a folyó munkáira vonatkozó adatokat kért. Ennek keretében arra is vártak választ, hogy ha a kutatómunkát megbízásból végzik, kinek a megbízása, miben áll a megbízás, van-e anyagi hozzájárulás. „Ha a kutatás saját kezdeményezésre folyik, mi a kutatás előrelátható tudományos, nemzetgazdasági fontossága, stb.” Hogy van a kapacitás kihasználva: „személyileg”, „műszerileg”. A kérdőívben választ vártak az intézmény történetével összefüggésben arra is, melyek voltak eddig a legjelentősebb feladatok, a jelentősebb eredmények, kik voltak „az eddigi jelentősebb kutatók” az intézetben. 1930-tól kezdve fel kellett sorolni az intézmény kiadásában megjelent műveket, költség-megjelöléssel. A kérdőívre válaszolva be kellett mutatni az intézmény nemzetközi kapcsolatait, műszerállományát, könyv- és folyóirat ellátottságát, az utóbbiak esetében felsorolva a folyóiratok nevét, az előfizetetteket, illetve a cserepéldányokat. Külön táblázat kitöltését kérték az intézmény számára szükséges beszerzendő műszerek megjelölésére. Arra is rákérdeztek, hogy egy felállítandó központi laboratórium részére milyen berendezések beszerzését javasolják, figyelemmel arra, hogy ezeket szükség esetén igénybe tudják venni. Két kérdéscsoport foglalkozott az intézmény elhelyezési körülményeivel, illetve pénzügyi helyzetével. (Honnan, kitől, mennyi támogatást kaptak az

1947/48-as költségvetési évben.) Kérték még az intézmény oktatási, illetve kutatási tervének a bemutatását, majd az intézmény munkáját gátló tényezők felsorolását. Végezetül azon személyek megnevezését kérték, akik az intézményben két évnél hosszabb ideig tudományos munkát végeztek, de „bármily oknál fogva (az ok megnevezendő) nem tudományos pályán működnek”.

Az utolsó kérdés mutatja, hogy a kataszterbe nemcsak a tudományos intézményekben dolgozókat akarták felvenni, hanem az országban valamennyi, valamikor tudományos munkát végző szakembert. A széles körű adatgyűjtési szándék mellett „a kor szigorát” is érzékelteti az a kormányrendelet, amely 1949. március 4-én jelent meg, amely kötelezte a „hazai vagy külföldi egyetemen (főiskolán) mérnöki oklevelet”, vagy természettani vagy földtani szakon tanári vagy doktori képesítést szerzett szakembereket, hogy a Tudományos Tanács által rendelkezésre bocsátott kérdőíven bejelentést tegyenek március 31-ig. Aki ennek nem tesz eleget – közli a rendelet – „kihágást követ el és két hónapi elzárással büntetendő”.¹⁹

Valószínűsíthető lehet, hogy a beérkezett adatokat a terv készítés során hasznosították. A megálmodott „a kutatómunka kapcsolótáblája” nem készült el. A kitöltött kérdőívek nagy része nem maradt fenn.

A kérdőíves adatgyűjtéssel párhuzamosan megkezdődött más módszerrel is a helyzetkép kialakítása. Az MDP Tudományos Bizottsága alkalmi szakbizottságokat hozott létre egy-egy szakterület felmérésére és az 1949-es tudományos terv kiemelt feladatainak meghatározására. A szakbizottságok feladata az volt, hogy tájékoztassák fel „a tudományos intézetek, intézmények, laboratóriumok, stb. állagában bekövetkező, javasolt vagy tervezett változásokat, nevezetesen: fejlesztésüknek, átalakításuknak, összefogásuknak, vagy megszüntetésüknek és létesítésüknek kérdéseit gazdasági szempontokra is kiterjedő indokolással, és keretköltségvetéssel”, továbbá „a tudományos kutatások tárgyát illetően” a döntő fontosságú témákat, kulcsproblémákat.²⁰

Nem szerepelt sem a Tudományos Bizottság, sem az MTT munkatervében olyan feladat, amely a tudományos intézményekben dolgozók anyagi helyzetének felmérését és javítására javaslat kidolgozását jelentette volna. Ennek ellenére 1949 elején megkezdődött egy ilyen értelmű javaslat előkészítése.

Ezek az előkészítő munkálatok alapozták meg Gerő Ernőnek, a Tanács elnökének, Alexits Györgynek, a Tanács főtákarának beszédeit, amelyek az MTT ünnepélyes ülésén hangzottak el és azt a „bizalmas” jelzéssel ellátott dokumentumot, amely „A Magyar Tudományos Tanács 1949. évi munkatervének irányelvei” címet viselte, és amelyet a Tanács ülése elfogadott.

Jegyzetek az 1. fejezethez

1. 3 éves terv. A Magyar Kommunista Párt javaslata. Bp. Szikra 1947. 116–118.
2. Társadalmi Szemle 1947. február 105.
3. Akadémiai Levéltár (a továbbiakban: AL) Magyar Tudományos Tanács (Továbbiakban: MTT) 1/1 Gépelt irat. Aláírás és dátum nélkül.
4. A dokumentumot Huszár Tibor: „A hatalom rejtett dimenziói. Magyar Tudományos Tanács 1948–1949” című könyvében (Továbbiakban: Huszár: A hatalom...) ismertette. 21–24.
5. A Magyar Dolgozók Pártja programnyilatkozata és szervezeti szabályzata. Bp. é. n. (1948) 38–39.
6. AL MTT 1/1 Gépelt irat, aláírás és dátum nélkül.
7. AL MTT 1/1 Stencilezett másolat.
8. A jelentés szövegét közli Szelei László: „A Magyar Tudományos Tanács megalakulása” című cikkében. Magyar Tudomány (Továbbiakban: MT) 1969. 248.
9. A parlamenti felszólalásokból vett idézetek az Országgyűlési Értesítőből valók Szelei idézett cikke alapján.
10. Magyar Közlöny 203. sz. 1948. szeptember 8.
11. AL MTT 25/2 Szóbel László az MTT titkára megküldte Gerő Ernőnek az új székház tervezetét. Gerő ekkor még azt az utasítást adta, hogy azt a Pártkollégium, majd a párt Államgazdasági Bizottsága elé kell terjeszteni. De a terv lekerült napirendről. Április végén a Közületeket Elhelyező Bizottság az V. kerület Géza utca 2. sz. alatti épületben jelölt ki területet az MTT egyik részlege számára, majd a nyár folyamán az egész Titkárság itt kapott végleges elhelyezést.
12. Huszár Tibor könyvében ismerteti a Tanács tagjait és jellemzésüket. Huszár: A hatalom... 44–49. – A „Nemzetgazdasági” jelzőt általában elhagyták a Társadalomtudományi Szakosztály nevéből.
13. Ugyanebben a levélben mentette fel a miniszterelnök Gerőné Fazekas Erzsébetet e funkció alól. AL MTT 12/1
14. Javaslat a Tudományos Bizottság számára a Tudományos Tanács munkájának megindítása tárgyában. AL MTT 1/1
15. AL MTT 4/2
16. AL MTT 1/1
17. AL MTT 23/8
18. AL MTT 26/1
19. A Magyar Köztársaság kormányának 2150/1949. korm. sz. rendelete. Rendeleték Tára 1949. 403.
20. AL MTT 1/1

2. A MAGYAR TUDOMÁNYOS TANÁCS ALAKULÓ ÜLÉSE (1949. FEBRUÁR 25.)

A. Előterjesztés a Politikai Bizottság számára

A vezetői által 1949 januárjától szovjet forma nélküli proletárdiktatúrának jellemzett politikai rendszer szabályai szerint most is párt döntés előzte meg az állami határozatot. 1949 februárjában az MDP PB számára jelentés készült a Magyar Tudományos Tanács 1949. évi munkatervének irányelveiről.¹

Az előterjesztés a bevezetőben az MTT 1949. évi fő feladatát az ötéves tudományos terv előkészítésében jelölte meg. „Ahhoz, hogy készüljön 5 éves tudományos tervünk ne mozogjon légüres térben, már most meg kell állapítanunk tudományos kutatásunk súlypontjait, hogy azok 5 éves tervünk alapjául szolgálhassanak.” A súlypontokból kiindulva kell meghatározni a feltételek megteremtéséhez szükséges intézkedéseket.

A jelentés két fő részből állt: *I. A tudományos kutatás súlyponti kérdései és II. A súlyponti kérdések megoldásához szükséges intézkedések.*

Súlyponti kérdések

A fő feladatból kiindulva a súlyponti kérdések kijelölését nagyban befolyásolta az első ötéves gazdasági terv formálódó koncepciója, középpontjában az ipar – azon belül is elsősorban a nehézipar – fejlesztésével és a mezőgazdaság átszervezésével.

1948 júniusában jelent meg Gerő Ernő cikke a Magyar–Szovjet Közgazdasági Szemlében az 5 éves terv koncepciójáról, 1948. június 16-án tárgyalta az MDP Gazdasági és Pénzügyi Bizottsága az ötéves terv első vázlatát. A Tájékoztató Iroda bírálata a Jugoszláv Kommunista Párt politikájáról hatással volt az MDP gazdaságpolitikájára is. Egyre inkább az iparosítás „szovjet útja” vált mércévé. 1948 decemberében az MDP Államgazdasági Osztálya mellett működő tervbizottság vitájában már az erőteljesebb, gyorsabb ütemű iparosítást szorgalmazták. 1949 januárjában az MDP Államgazdasági Bizottsága már az 5 éves tervben a felhalmozási előirányzat növelése mellett, a termelőeszközöket gyártó ipar nagyobb mértékű fejlesztését irányozta elő. Ezt a gazdasági programot fogadta el az MDP Politikai Bizottsága 1949. február 17-i ülésén² Ugyancsak befolyásolta a súlypontok kijelölését a Szovjetunió és Jugoszlávia között kiéleződő ellentét, és annak a hadsereg fejlesztésére és a hadiipar kiépítésére gyakorolt hatása. A sorrendet is ezek a körülmények határozták meg. Így az első alfejezet a műszaki tudományok alapproblémáit vázolta fel, a második alfejezet „honvédségünk tudományos alapproblémáival” foglalkozott, a harmadik a mezőgazdasági tudományok súlyponti kérdéseit sorolta fel és végül a negyedik alfejezet a társadalomtudományok általános céljait fogalmazta meg.

A *műszaki tudományok* alapproblémáit a következőkben összegezték: „Nyersanyag-hiányunk csökkentése, energiagazdálkodásunk megjavítása, nehéziparunk és gépiparunk kifejlesztése, közlekedési viszonyaink további megjavítása, építkezési költségeink csökkentése, műszaki tudományi elmaradottságunk súlypontosított és tervszerű bepótlása.” Ez az alfejezet felsorolta az ország geológiai és geofizikai feltárásával, a bányászaton belül a karsztvíz problémával, az olaj- és földgáztermelés növelésével, a 10 éves villamosítási tervvel, a vasnak bauxitból való előállításával, a kémiai ipar fejlesztésével, az építőiparral, a közlekedéssel összefüggő kutatási feladatokat.

A *honvédség* fejlesztésével összefüggésben a hagyományos kutatási területeken túl (nyersanyagpótlás, híradástechnika, finommechanika, nagyszilárdságú építkezés, közlekedéstudomány) a rövidhullámú technika, az infravörös sugarak fizikája, az atommagfizika, a robbanó anyagok gyártásával összefüggő kémiai kutatásokat jelölte meg.

A *mezőgazdasági tudományok* területén jelentkező feladatok meghatározásánál az előterjesztők abból indultak ki, hogy a magyar mezőgazdaság és a hazai agrártudomány – az egyre inkább kötelező példaképhez – a Szovjetunióhoz viszonyítva elmaradott. A gondolkodásban meglévő átmeneti állapotot érzékelteti, hogy e hamis állítás mellett ekkor még az USA-t és a „nyugati kis államokat” is megemlíti, mint legfejlettebb mezőgazdasággal rendelkező államokat. A fejlődés feltételeit a mezőgazdasági gépipar fejlesztésében, a műtrágyagyártásban, a szovjet tudományos eredmények felhasználásában és az „ennek alapját képező micsurini agrobiológia meghonosításában, átértelmezésében és alkalmazásában”, a kémiai módszerek elterjesztésében, és a szocialista nagyüzemi termelésre való áttérésben határozták meg. Ebből következtek az elsőrendű feladatok: a gépesítés leghelyesebb módjainak kikísérletezése, a nagyüzemi termelésre való áttérés tudományos problémáinak kidolgozása, a micsurini biológia meghonosítása, a kémiai módszerek alkalmazása. A „tervgazdasági szükségletekből” adódó súlyponti problémák között szerepeltek a következők: jó tájfajták kinemesítése, eddig nem termelt – többnyire nem is meghonosítható – növények meghonosítása (gyapot, egyéb rostnövények, gumi növények), „a kései fagyok okozta károk csökkentésére új gyümölcs- és főzelékfajták kitenyésztése”, az Alföld fásítása, öntözéses termelés, talajjavítás.

A *társadalomtudományok* területén a „marxista-leninista kutatási módszerek” elterjesztését tekintették fő feladatnak, mert a társadalomtudományok csak így szolgálhatják a társadalmi és ideológiai átalakulást. A közgazdaságtudományt, a jog- és államtudományt, a filozófiát, a történettudományt, az irodalomtörténetet és pedagógiát nevezte meg az előterjesztés olyan tudományokként, amelyeknek „marxista-leninista feldolgozását” az MTT-nek elsősorban kell megszerveznie.

A siker feltételeként jelölték meg a Szovjetunióval való szoros kapcsolatot, anélkül „az ilyen természetű vizsgálódások még jó ideig vergődésben merülnének ki”. Meg kell szervezni a szovjet tudomány megfelelő dokumentációját, reprezentatív szovjet kiadványok lefordítását. Ennek érdekében fel kell állítani egy Magyar–Szovjet Tudományos Intézetet.

Az ötéves népgazdasági terv koncepciójához való tapadás miatt szembetűnő, hogy csak a katonai igényekkel összefüggésben esik szó a természettudományi alap kutatásokról, az orvostudományról vagy pl. az agrártudományokon belül az állattenyésztéssel összefüggő kutatási feladatokról, vagy a társadalomtudományok területén pl. a művészettörténetről, zenetudományról nem találunk említést. Az előterjesztés 1. sz. melléklete, amely „A Magyar Tudományos Tanács 1949. évi munkaterve súlyponti kérdéseinek részleges részletezése” címet viseli, teljesebbé teszi a képet, mert ez a dokumentum tartalmazott feladatokat az állattenyésztéssel összefüggésben is. (A micsurini biológia

alkalmazása állatfajtáink nemesítésére; a magyar tarkamarha előnyös típusainak kite-nyésztése; megfelelő hússertés-fajta kitenyésztése.) Szerepeltek benne az alapkutatások feladatai az „Ipari és mezőgazdasági tudományok alaptudományai” cím alatt. (Fizika, kémia, alkalmazott matematika.) Helyet kapott a mellékletben az orvostudomány is a következő feladatok megjelölésével: „Népbetegségek és foglalkozási ártalmak megelő-zése, kutatása, a betegek rehabilitációja; víruskutatás; radiológiai és rákkutatások. Or-vostudományok speciális kérdései, közegészségügyünk szocialista jellegű fejlesztése.”

A szükséges intézkedések

Az előterjesztés II. fejezete a súlyponti kérdések megoldásához szükséges intézkedé-seket tartalmazta öt alfejezetben.

1. Felállítandó új intézetek
2. Tudományos káderek
3. Nemzetközi tudományos kapcsolatok
4. Szervezeti kérdések
5. Költségkihatás

A felállítandó új intézetek

Az előterjesztés tudományterületenként felsorolta a felállítandó kutató intézményeket (intézet, laboratórium, kutató bizottság) és a középszintű kutatásirányító, koordináló szer-vezeteket. A nagyszámú új intézmény létrehozásának szükségességét azzal indokolta, hogy a kijelölt súlyponti kérdések rendszeres vizsgálatát a meglévő intézményhálózat nem képes végrehajtani, „mert felszerelése, könyvtára, tudományos személyzete erre nincs felkészül-ve”. Állításainak igazolására példaként a honvédség igényeiből kiindulva 10 intézetben jelölte meg a szükséges intézményi háttér mértékét. E szerint szükség lenne: Haditechnikai Intézetre, Meteorológiai Intézetre, Aerodinamikai Intézetre, híradástechnikai laboratóri-umokra, Szerveskémiai Intézetre, Szervetlenkémiai Intézetre, Vaskutató Intézetre, Finom-mechanikai és Optikai Kutatólaboratóriumra, Fizikai Intézetre, Alkalmazott Matematikai Intézetre. A felsorolt intézetekből az előterjesztők az első négyet, mint meglévőt említették és a haditechnikai kutatások fejlesztése szempontjából 6 új intézet létrehozását javasolták a következő indoklással: „Igaz ugyan, hogy az egyetemeken és néhány nagyüzemben mű-ködnek szerves- és szervetlenkémiai laboratóriumok, ezek azonban a rendszeres ipari ké-miai kutatásokra nem képesek olyan mértékben, hogy az megfeleljen a terv kapcsán felme-rülő szükségleteknek. Finommechanikai és optikai tudományos kutatólaboratóriumunk egyáltalán nincs. Ugyanez áll a fizikai intézetre is, mert az egyetemek mellett működő fizikai intézeteink felszerelés és tudományos érdeklődés tekintetében is siralmas állapotban vannak.” Az Alkalmazott Matematikai Intézet megszervezésének szükségességét azzal in-dokolták, hogy „munkája jelentéktelen eszközökkel egészen kiszámíthatatlan megtakarítá-sokat eredményezhet. Nem is képzelhető el korszerű híradástechnika, vagy aerodinamikai kutatás anélkül, hogy ne bukkannának fel olyan matematikai problémák, amelyek megoldá-sa egészen meglepő eljárások kidolgozását teszi lehetővé.”

Az előterjesztők intézetalapítási szándékaik alátámasztására, a kedvező döntés meghoza-tala érdekében nem véletlen, hogy a katonai érdekekre hivatkoztak első helyen. Ekkor már

készülöben volt az a dokumentum, amely az MDP vezetőinek nézeteit tükrözve többek között így fogalmazott: „...egy háború kitörése, ha nem is azonnal, de néhány éven belül várható, amiből az következik, hogy saját előkészületeinknek olyan fokot kell elérni, hogy erre az időre jól felszerelt kiképzett csapatokkal, és katonai vezetéssel rendelkezünk.”³

Az előterjesztés szerint az „MTT Titkársága” tudományáganként a következő új intézetek létrehozását javasolta, egyes esetekben a meglévő intézmények – olykor ésszerű – összevonásával, vagy átszervezésével.

Műszaki tudományok

- Bányászat: Országos Földtani Intézet (a Földtani Intézet, a Geofizikai Intézet, és a Meteorológiai Intézet földmágnesség kutató része, valamint a Földrengéstani Intézet összevonásával)
Szénbányászati Kutató Bizottság
- Nehézipar: Vaskutató Intézet
Hőtechnikai Intézet
Villamosipari Központi Laboratórium
Gépipari Kutató Bizottság
Állami Villamosművek Kutató Bizottsága
- Vegyipar: Szervetlen Vegyészeti Kutató Intézet
Szerves Vegyészeti Kutató Intézet
Gyógyszervegyészeti Kutató Bizottság
- Könnyűipar: Bőr-, Gumi-, Szőrme Központi Laboratórium és Kísérleti Gyár
Gumiipari Kísérleti Laboratórium
Papíripari Kutató Intézet
Textilipari Kutató Bizottság
Mész-, Cement-, Üvegkutató Bizottság
- Gyengeáramú villamossági és finommechanika:
Híradástechnikai Kutató Bizottság
Optikai és Finommechanikai Központi Laboratórium
Villamosgép- és Műszeripari Kutató Bizottság
- Építőipar: Magasépítési Tudományos Kutató Központ (Az ÉTI átszervezésével a MATI, ITI, a FÖTI és a TM tudományos szempontból való koordinálására.)
Mélyépítőipari és Közlekedési Tudományos Kutató Központ (Az AMTI tudományos osztályaiból önállóvá kiépítve az AMTI, a MÁV, az OHV, az Autóműszaki Intézet, a Repüléskutató stb. tudományos munkájának koordinálására és irányítására.)
Repüléskutató Bizottság
Vízgazdálkodáskutató Bizottság
Építőanyag-felhasználás Kutató Bizottság (beleértve mész-, cement-, üveg-, fa-, vas-, alumínium stb. anyagokat.)
- Mezőgazdasági ipar:
Mezőgazdasági Ipari Kutató Központ (az FM, a Pénzügyminisztérium intézeteinek összefogására: cukor, szesz, dohány, konzerv, mélyhűtés, erjedés iparok, stb.)

Mezőgazdasági tudományok

Mezőgazdasági Gépesítési Intézet
Mezőgazdasági Ökonómiai és Szervezési Intézet
Erdészettudományi és Tervezői Intézet
Öntözéstudományi Kutató Bizottság

Természettudományok

A műszaki tudományoknál említett két kémiai kutatóintézet mellett a természettudományok területén a *Központi Fizikai Kutató Intézet* (KFKI) és az Alkalmazott Matematikai Kutató Intézet felállítását vették tervbe. A KFKI megszervezését azzal indokolták, hogy „ipari és honvédelmi fejlődésünk alapkérdéseinek megoldására döntő befolyással” lesz. A KFKI vezetésébe be kívántak vonni külföldön élő magyar neves kommunista fizikusokat is. „Itt elsősorban a Párizsban élő Joliot Curievel együtt dolgozó Theo Kahanra kell gondolnunk, aki a francia pártban hosszú ideje aktív szerepet játszik és mind elméleti, mind gyakorlati fizikusként értékes eredményeket ért el. Tavaszi budapesti látogatásakor kijelentette, hogy szívesen jönne haza. Lehetségesnek látszik ezenkívül Jánosi Lajos dublini egyetemi tanár (Lukács György elvtárs nevelt fia) hazahozatala is, aki a kozmikus sugárzás nagy, nemzetközi tekintélyű kutatója.”

Társadalomtudományok

Első helyen a *Szovjetunió-kutató intézet* felállítását javasolták, „amelynek magvaként esetleg felhasználható a Pázmány Péter Tudományegyetemen működő Orosz Intézet”. Az MTT vezetői értesültek arról, hogy Romániában működik egy Szovjet Intézet. Felkérték a Külügyminisztériumot, szerezzenek bővebb információt az intézet működéséről. A Titkárság annyit tudott az intézetről, hogy „állami keretben működik, munkaterületéhez tartozik a Szovjetunió tudományának, irodalmának, művészetének állandó és rendszeres figyelemmel kísérése, dokumentálása, valamint a megfelelő anyagok rendszeres és széles körű fordítása román nyelvre.”⁴ A Közgazdaságtudományi Egyetem mellett *Közgazdaságtudományi Intézet* felállítását tervezték a Gazdaságkutató Intézet megszűntetésével egyidejűleg.

„A Keleteurópai Intézet mai formájában nem tartható fenn” – állapította meg az előterjesztés. Meg kell szüntetni az Intézet keretében működő Államtudományi Intézetet, de „kádერიhiány miatt csak 1950-ben kerülhet sor” új jogi és államtudományi intézet felállítására. Az ugyancsak a Keleteurópai Intézet keretében működő *Történettudományi Intézet* „megújódása után megkezdhetné a magyar történelem rendszeres marxista feldolgozását”. „A magyar filozófiai élet marxista-leninista szellembe való áthangolására” a budapesti tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán működő filozófiai, esztétikai és társadalomtudományi tanszék bevonásával „felállítandó a *Filozófiai Intézet*”. A javaslat azt az igényt is megfogalmazta, amely szerint a Neveléstudományi Intézet „elvi pedagógiai kérdések tudományos feldolgozásával foglalkozó osztályát az MTT irányítása alá kell helyezni”.

Szükségesnek tartották a tudományos társaságok „megfelelő átszervezését” is.

Az előterjesztés szerint az új intézetek felállítását az illetékes minisztériumok az MTT-vel egyetértésben végzik. Körvonalazódtak bizonyos középszintű irányító szervek is az ún. kutató központok. Ezek közül legjelentősebbnek az FM által február 19-én létrehozott Mezőgazdasági Kutató Központ ígérkezett, amely adminisztratív a minisztériumhoz tartozott, de az MTT irányítása alatt állt.

A tudományos káderek

A tudományos káderekkel összefüggésben hat pontban foglalták össze a teendőket a határidők feltüntetésével. A főleg szervezeti lépéseket így indokolták: „Az új intézetek felállítása, meglévő tudományos intézeteink munkáinak tervszerű koordinálása, valamint a tudományos kutató szellem megváltoztatásának szükségessége felvetik tudományos kádereink felfrissítését és helyesebb elosztását.” Az elbocsátások, elhelyezések, nyugdíjazások szándékát kifejezésre juttatta az előterjesztés, de azt is jelezte, hogy ennek bizonyos mértékig gátat szab a marxista káderek kis száma: „Mivel marxista képzettségű tudományos kutató kádereink – különösen a társadalomtudományok területén – alig vannak, nagyarányú eltolódásokra és eltávolításokra egyelőre nem kerülhet sor.” A tervbe vett intézkedések a következők voltak: Az MTT Titkárságán március 15-ig meg kell szervezni a káderosztályt „megfelelő erős káderes vezetése alatt”. Április 15-ig fel kell dolgozni a begyűjtött kérdőíveket. Az Ösztöndíj Tanács feloszlátandó, az MTT átveszi a tudományos kutatói ösztöndíjak szétosztásának elvi részét, az adminisztrációt a VKM végzi. Határidő: március 15. Az MTT július 1-ig megszervezi az intézeteiben és a szakminiszterekkel egyetértésben az egyetemeken a fiatal tudományos káderek nevelésére az aspirantúrát. Az MTT az új intézetek felállításának időrendje szerint elvégzi a tudományos kutatók racionálisabb elosztását. Ennek elősegítésére kormányrendelet megjelentetését tartották szükségesnek. Az előterjesztéshez mellékelteként csatolták a rendelettervezetet, amely szerint „az MTT egyes intézményeket, hivatalokat, tervező irodákat, stb. az illetékes szakminiszterrel egyetértve Tudományos Kutató Intézeté minősíthet”. Az ilyen intézmények átszervezése, személyzetének alkalmaztatása vagy más helyre történő beosztása, tudományos eszközeinek gyarapítása vagy kicserélézése az MTT-vel egyetértésben történhet. A Tudományos Kutató Intézet köteles „költségvetési és munkatervezetüket (sic!)” az MTT-nek bemutatni. Az illetékes miniszter ezen intézmények költségvetése jóváhagyásáról, felhasználásáról csak az MTT-vel egyetértésben határozhat.⁵ Végül feladatként jelölték ki július 1. határidővel azt, hogy az MTT Titkársága szakosztályai széles körű szakmai aktívákat szervezzenek és „ezzel a titkárság szakmai munkájába nagyszámú tudományos kutatót kapcsol be. Így közelebb hozza a kutatókat a Párt célkitűzéseikhez”.

A nemzetközi kapcsolatok

Ennek az alfejezetnek egy része a Szovjetunióval való tudományos kapcsolat létrehozásának és megerősítésének feladataival foglalkozott a Szovjetunió Tudományos Akadémiájával való kapcsolat felvételétől, a szovjet tudományos folyóiratok és könyvek megrendelésén át a tudóscseréig. Ismételten utalás történt a Magyar Szovjet Tudományos Intézet dokumentációs tevékenységére és a szovjet tankönyvek, kézikönyvek le-

fordíttatására. Az előterjesztés szerint az MTT illetékes párt- és állami szervekkel együttműködve irányítja és ellenőrzi a nemzetközi tudományos kapcsolatokat a külföldi könyv- és folyóirat beszerzésétől kezdve, a tudósok külföldre utazásán át, a külföldi tudósok Magyarországra történő meghívásáig.

A szervezeti kérdések

Fontos megállapításokat, illetve igényeket fogalmazott meg az MTT belső szervezétével és külső kapcsolataival foglalkozó rész. Rögzítette első pontként, hogy „az MTT pártvezetését titkársági határozat alapján 5 tagú pártkollégium látja el”. Javaslat a kollégium tagjaira: Gerő Ernő, Révai József, Lukács György, Hevesi Gyula, Alexits György. A dokumentum megfogalmazta az MTT szervei működésének néhány elképzelt – de meg nem valósult – alapelvét. E szerint az „MTT elnöksége legalább havonta egyszer ülésezik és minden fontos elvi kérdésben dönt. Ugyancsak havonta tartanak ülést a szakosztályok. Plenáris ülést azonban csak 3 havonként egyszer tart a Tanács.” A Titkárság feladata: „intézi a Tanács folyó ügyeit és a saját intézmények ügyeit, előkészíti a pártkollégium számára az anyagot, megszervezi az aktívákat, érintkezik a Párt megfelelő szerveivel és a közhivatalokkal.” Megszervezi a nyilvántartási és egyéb adminisztratív osztályait.

A Tanács külső kapcsolataira vonatkozóan fontos megállapítás volt, hogy az MTT közvetlenül érintkezik a kutatóintézetekkel, irányítja a Mezőgazdasági Kutatóközpontot és „a még felállítandó hasonló központokat”. Az Iparügyi Minisztériumhoz tartozó kutatóintézetek tudományos irányítását úgy képzelték el – és ezt rögzítették az előterjesztésben –, hogy az intézmények munkaterveit az iparigazgatóságok véleményezik, a minisztérium az MTT iránymutatása szerint összegezi és átadja a Tanácsnak jóváhagyásra. Hasonló eljárást tartottak bevezetendőnek az egyetemek, illetve más minisztériumok esetében is.

Rögzítette a jelentés azt is, hogy az MTT vagy szakosztályai előadásokat tartanak vagy tartatnak. Az MTT végzi a tudományos könyv- és folyóiratkiadás irányítását. Tervbe vették egy saját lap, az Értesítő megjelentetését is.

Bár a Tudományos Tanácsról szóló törvény nem tett említést arról, hogy a Tanács saját intézettel rendelkezik, az előterjesztésben megjelölték, milyen kutatóintézeteket tart fenn saját intézeteként: a felállítandó Központi Fizikai Kutató Intézetet és az Alkalmazott Matematikai Intézetet, továbbá átszervezés után átvesszi a VKM-től a Kelet-európai Intézetet, valamint a Tihanyi Biológiai Intézetet, az FM-től a Meteorológiai Intézetet és a több intézmény összevonásával egyesített Földtani Intézetet.

Költségkhatások

Az utolsó alfejezet bemutatta ezen intézkedések 1949. évi „költségkhatását”, amelyet 52 millió forintban összegzett, jelezve, hogy ebből az MTT költségvetésében 15 millió forint biztosított.

B. Az MTT 1949. évi munkaterve irányelveinek állami változata

A fentebb ismertetett pártdokumentumra épült az MTT tagjainak szánt javaslat, amely az MTT 1949. évi munkatervének irányelveit tartalmazta,⁶ amelyet a Tanács első ülése elfogadott. Ez az „állami” irat néhány lényeges ponton eltér ugyan a pártdokumentumtól, de szerkezeti felépítését és lényegét tekintve csaknem teljesen és nagyobb részt szövegszerűen is megegyezik azzal.

A Tanács tagjai számára készített változatból hiányzik a pártkollégiummal foglalkozó rész és minden olyan kifejezés, amely a pártra vonatkozik. Még a pártzsargont is „államira” igyekeztek fordítani, pl.: káderosztály helyett „személyi ügyek osztálya”, tudományos káder helyett tudományos kutató szerepel. Nem esik szó azokról az érvekről, amelyek a katonai szükségletre hivatkozva igyekeztek alátámasztani bizonyos műszaki és természet-tudományi kutatások fejlesztését. Az új intézetek között szerepelnek azok is, amelyeket katonai célú kutatásokkal hoztak kapcsolatba, de ezek az összefüggések hiányoznak az irányelvekből. Mint ahogy homályban hagyta a „kádercserékre” vonatkozó szándékot is. „Felfrissítésről, elbocsátásokról” nem szólt, csak „tudományos kutatóink helyesebb elosztását” említette. Kimaradtak azok a megfogalmazások is, amelyek a marxista–leninista szellem terjesztését és erősítését szorgalmazták a tudományos kutatók körében.

Az irányelvek bevezetője egyébként egy Marx idézettel és ennek aktualizálásával kezdődik: „Eddig különböző módokon magyarázták a világot, most a lényeg azonban az, hogy megváltoztassuk”.

Ebből az iratból sem hiányozhatott az az akkor egyre inkább terjedő és leegyszerűsítő politikai szóhasználat, amely elmaradottságunk okát a „tökésekben és a feudalistákban” (sic!) és a mindent helyrehozó, előrevivő tényezőt a Szovjetunió eredményeinek átvételében jelölte meg.

Új alfejezetben jelentek meg – ami a pártdokumentumból hiányzott – a természettudományok súlyponti kérdései. Ebben helyet kaptak az orvostudomány kiemelt feladatai: „a népegészségügy szocialista fejlődésének megalapozása, a foglalkozási ártalmak és a népbetegségek prevenciója, a betegek korszerű tudományos gyógyítása”, a néptáplálkozás kutatása, víruskutatás.

A biológiai kutatások súlypontjait a mezőgazdasági tudományok és az orvostudományok szükségletei jelölték ki. Ebben az alfejezetben tesznek említést a kémiai, a fizikai és az alkalmazott matematikai kutatások súlypontjairól is.

E dokumentum nem tartalmazott összesítést a költségekre vonatkozóan, csak egyes intézetcsoportoknál tüntette fel a szükséges összegeket.

C. Az ülés lefolyása

1949. február 25-én, pénteken délután – csaknem egy félévvel a törvény kihirdetése után – tartották meg ünnepélyes keretek között a Parlamentben a Magyar Tudományos Tanács alakuló ülését. Az ülésen megjelent Dobi István miniszterelnök, Ortutay Gyula kultuszminiszter, a köztársasági elnök képviselőjében Kállai Gyula államtitkár.

Gerő Ernő megnyitó beszéde⁷ nem egyszerűen formális megnyitó volt. Az ország egyik vezető politikusa adott programot. Felvázolta – ha hallgatott is bizonyos tervekről

– az MDP tudománypolitikájának fő vonásait, a Tudományos Tanács fő feladatát, azt a politikai vonalat, amelynek mentén a Tanácsnak tevékenykednie kell. Politikai beszéd volt, hallgatóságát meg akarta nyerni: tájékoztatott, ígért, lelkesített, tanácsokat adott és figyelmeztetett.

Beszédjének első részében bírálta a régi Magyarország tudománypolitikáját, a magyar tudományos élet német függőségét, felemlítette a magyar tudomány haladó hagyományait, majd az imperialistáknak a tudományhoz, a tudósokhoz való viszonyát így jellemezte: „...számukra a tudomány és a tudomány emberei csak annyiban jelentenek értéket, amennyiben segítségükkel profitjukat növelhetik, és amennyiben támadó háborús terveiket szolgálják.”

A magyar tudományos élet komoly hibájaként említette meg „a szolgálai meghajlás”-t a nyugati országok tudománya előtt. „Senki sem tagadja természetesen, hogy az imperialista országokban is vannak komoly tudósok, hogy ott is van komoly tudományos munka, de ez senkit sem jogosít fel arra, hogy hason csüsszon a nyugati tudomány előtt. Ellenkezőleg, megvan rá minden okunk, hogy azt ami onnan, nyugatról jön kritikailag felülvizsgáljuk és ne tekintsük minden további nélkül a tudomány csimborasszójának.” „A német tudomány és a nyugat előtt való szolgálai meghajlás magában foglalja múltbeli tudományos életünk egy másik igen komoly hibáját is, az elzárkózást kelet felé, az elzárkózást a szocialista Szovjetunió felé... Lenin és Sztálin neve figyelmeztet bennünket arra, hogy az utolsó évtizedek alatt nagyot fordult a világ, a Szovjetunió területén az utolsó három esztendő alatt gigantikus fejlődés ment végbe. Ideje ezt a tényt mindenkinek tudomásul vennie, és nem utolsó sorban tudományos munkásaink ama részének, amely ezt még nem tette meg, és ideje ebből a felismerésből a szükséges tanulságokat is levonni.”

A szocialista Szovjetunió tudománya a példakép. „A termelési viszonyok a szocializmusban biztosítják az összes termelőerők végtelen fejlődési lehetőségét és ezzel együtt a tudomány feltartóztatatlan diadalmas előretörését... Ha tehát, mi azt állítjuk, hogy tudományos munkánkkal elsősorban kelet felé kell néznünk, úgy ez lényegében azt jelenti, hogy a felé az ország felé kell nézni, amelyben alapjában változtak meg a termelőviszonyok és amelynek tudománya a világ leghaladottabb tudománya” – érvelt Gerő.

Ezután rátért a Tudományos Tanács feladatainak ismertetésére: az ötéves tudományos terv elkészítése – kiemelve a súlyponti feladatokat –, új intézetek felállítása – ezek többségét konkrétan is megnevezte. Bejelentette, hogy ezeknek a terveknek meglesznek az anyagi feltételei is. Ő sem szólt a kádercseréről, a tudományos életnek marxista-leninista alapokra való helyezéséről, a pártirányításról. De beszédének volt egy új eleme, amely a Politikai Bizottság számára készített előterjesztésben sem szerepelt. Gerő Ernő bejelentette: „Ha azt akarjuk, hogy nálunk a tervszerű tudományos munka teljes erővel meginduljon és eredményes legyen, gyökeresen meg kell változtatnunk a tudományos munkával foglalkozók anyagi helyzetét.” Javasolni fogja az MDP a Kormánynak, hogy emeljék az egyetemi és főiskolai oktatók fizetését, és emellett „...szükség van arra, hogy mintegy 50–60 egészen élvonalbeli tudósunk és mintegy 150–200 olyan tudományos munkaerőnknek, akik fontos, tudományos munkát végeznek, ne az egyetem folyósítsa a fizetését, hanem az átlagnál magasabb fizetést folyósítson közvetlenül a Magyar Tudományos Tanács.” Gerő megígérte, hogy ezt egy hónapon belül megoldják. „Emellett a Magyar Tudományos Tanácsnak gondoskodnia kell tudósaink másirányú szükségleteinek kielégítéséről és biztosításáról is, pl.: üdülés, közlekedés, lakás”. – jelentette be.

Már ekkor – 1949 elején – nem fejeződhetett be úgy jelentősebb politikai beszéd, hogy Rákosi Mátyás nevét ne említették volna. Gerő Rákosi népszerűsítésében mindig is

élen járt. Most is talált alkalmat arra, hogy ezt megtegye, – mégha szerényebb formában is, mint később. Most „csak” annyi hangzott el: „Népi demokráciánk vezetői és elsősorban Rákosi Mátyás, tudatában vannak annak, hogy a szocializmus építése és a tudomány fejlesztése teljesen elválaszthatatlan.”

Az elnököt a főtitkár követte a szónoki emelvényen. Alexits György, az MTT főtitkára ismertette a Titkárság eddig végzett munkáját,⁸ majd rövidebb tudománypolitikai bevezető után, amelyben a tudományos életben a múltban megmutatkozott anarchiáról, mint „a monopolkapitalizmus igájába fogott társadalom” anarchiájának a tudományos kutatás területén megmutatkozó tükröződéséről szólt, kiemelte a tudomány és a gyakorlat fontosságát, egymásra gyakorolt kölcsönhatásukat. Beszélt a tudományos kutatásban a tervszerűség megvalósításának szükségességéről, majd rátért a munkaterv irányelveinek ismertetésére, kiemelve néhány súlyponti kérdést. (Pl. karsztvíz kutatás, vasnyerés, szerveskémiai nagyipar felépítése, a mezőgazdaság modernizálása, stb.) A létrehozandó új intézetek közül részletesen foglalkozott a KFKI, az Alkalmazott Matematikai Intézet, a marxista–leninista alapon működő Közgazdaságtudományi Intézet megszervezésének a jelentőségével. Ismertette a soron következő szervezési feladatokat. (Aspirantúra megszervezése, a begyűjtött kérdőívek feldolgozása, aktívák szervezése, szovjet kapcsolatok kiépítése – megemlítve egy magyar–szovjet intézet felállításának a tervét, a tudomány népszerűsítése, a tudományos könyvkiadás irányítása, stb., végül felsorolta azokat az intézeteket, amelyeket az MTT saját intézetének tekint.

A két előadáshoz a Tanács következő tagjai szóltak hozzá.⁹ *Straub F. Brunó* kiemelte, hogy az MTT-t a Magyar Dolgozók Pártja hívta életre és a Tanácsnak lényegesen különböznie kell „eddigi tudományos intézeteinktől, akadémiáinktól.” *Erdei Ferenc* hangsúlyozta, hogy „a marxizmus–leninizmus az egyetlen tudományos bázis, amelyre társadalomtudományaink építhetnek”. Felvetette egy Közigazgatási Tudományos Intézet megalapításának gondolatát. Elsősorban a társadalomtudományok szervezetlenségén kell segíteni, azok eredményei is felhasználhatók a gyakorlatban. *Mihailich Győző* tolmácsolta, hogy a tudósokat örömmel és lelkesedéssel tölti el a perspektíva. „Olyan fejlődés előtt állunk, amilyenről a múltban álmodni sem lehetett.” Felhívta a figyelmet arra, hogy bizonyos esetekben mutatózó bürokratikus idővesztéseket szakértői bizottságok felállításával el lehetne kerülni. *Hevesi Gyula* rámutatott arra, hogy az újítók és feltalálók munkája, amelyet a népi demokrácia teljes erővel támogat, nagymértékben hozzájárulhat a tudományos élet megtermékenyítéséhez. Kiemelte a tudomány és az üzemek kapcsolatának fontosságát. *Szalai Sándor* javasolta, hogy a nagy elvi, alapvető kérdések megvitatásánál a legkülönbözőbb tudományágak működjenek együtt. A Tudományos Tanács vegye át az MTA munkaterületét, elsősorban az egyes tudományágak állapotát ismertető előadások terén. Felállítandó a magyar népi demokrácia politikai problémáit kutató intézet (pl. szövetkezeti kérdés). *Buzágh Aladár* a meglévő intézetek fejlesztésének szükségességéről szólt. Majd feltette azt a kérdést, amiről a dokumentumok és az előadók is hallgattak, ami pedig sokakat érdekelt: „Milyen legyen az MTT és az MTA viszonya?” A felszólalásokra és a feltett kérdésekre Gerő válaszolt. Egyetértett a felszólalókkal, a sajtó ismertetése szerint Buzágh Aladárnak az Akadémiára vonatkozó kérdésére válaszolt hosszabban: „A Tudományos Akadémiát senki sem szándékozik megszüntetni. A Tudományos Akadémia megvan és a gyakorlat fogja megmutatni, milyen lesz a viszonya a Tudományos Tanácshoz. A Tudományos Tanács új alapokra akarja helyezni a magyar tudományos élet fejlesztését. Az volt az érzésünk, hogy a régi alapokon elindulni nem lehet. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a régi eredményeket nem ismer-

jük el, hogy azokat elvetjük, hogy azokra nem építhetünk. De új szervre volt szükség, amelyet új szellem hat át, amely azt tűzi ki célul, hogy egyesítse az új tudományos erőket, tehát azokat, akik az országot akarják szolgálni.”

Valószínűsíthető, hogy Buzágh Aladár felszólalásában közrejátszott az a levél is, amelyet Voinovich Géza, az MTA főtitkára írt február 25-én. „A Tudományos Tanács ma tartja alakuló ülését. Az elnök úr a köztársasági elnök úrnál tartott fogadáson felszólalt az Akadémia mellőzöttsége dolgában (pl. ez év folyamán még semmit sem kaptunk – tisztviselők és altisztek fizetésére sem). Azóta a Szabad Nép tegnapi számában komoly cikk volt a tudósok szegénységéről, a mai számban pedig a tudomány pártolásáról, aminek a kormány számos esetben jelét adja. Az elnök úrnak az volna a gondolata, célszerű volna, ha egy-két tagunk, aki a Tudományos Tanácsban benne van, szóvá tenné az Akadémia helyzetét. Nagy hatású lenne, ha Te volnál szíves ezt a felszólalást megtenni.

Most nem kilátástalan a dolog, mert a köztársasági elnök úrnál, Gerő miniszter úrnál, mint a Tudományos Tanács elnökénél is jó visszhangja volt, azóta némi megmozdulást tapasztaltam a jövőt illető azon tanácskozáson, melyen az illetékes minisztériumok és a Tudományos Tanács képviselője Kodály elnök úrral és velem együtt részt vettek.

Nagy tisztelettel
főtitkár”¹⁰

Gerő választát követően a Tanács jóváhagyta a Titkárság jelentését és a további munka alapjául elfogadta az 1949. évre szóló munkaterv irányelveit.

Jegyzetek a 2. fejezethez

1. AL MTT 4/2 – Az előterjesztést nem a Politikai Bizottság, hanem az MDP Titkársága tárgyalta 1949 február 24-én. A Titkárság a munkatervet „alapul elfogadta” azzal, hogy ismét elő kell terjeszteni. – Magyar Országos Levéltár (MOL) 276. 54. 31. öe. A második tárgyalásra 1949 március 9-én került sor. Az előterjesztés megegyezett az előző ülésen tárgyalt jelentéssel. Ezen az ülésen a Titkárság kiegészítette a Pártkollégium személyi összetételét Kossa István iparügyi miniszterrel. A munkaterv véglegesítését az MTT Pártkollégiumára bízta – MOL 276. 54. 33. öe.
2. Birta István: A szocialista iparosítási politika néhány kérdése az első ötéves terv időszakában. Párttörténeti Közlemények 1970. 3. 118–125.
3. Katonapolitikai helyzetkép 1949 márciusában. Idézi Birta: i. m. 125.
4. AL MTT 12/3
5. Más indoklással, kisebb módosítással e kormányrendelet csak 1949 augusztusában jelent meg. A rendeletre később visszatérünk.
6. AL MTT 2/1
7. AL MTT 1/3 – Az alakuló ülésen ismertetett szöveg végleges formája az utolsó pillanatban készült el. Alexits külön jelentésben mentegetőzött Gerő Ernő előtt a határidő be nem tartása miatt. Február 23-án jelentette, továbbítva a tervezet negyedik változatát, hogy a Műszaki Szakosztály sorozatos módosítása miatt csak hajnali fél három órára lett kész a szöveggel és Gerő beszédvázlatát csak 3–4 óra múlva tudja elküldeni. – AL MTT 2/1 Jelentés Gerő elvtárs számára a határidő be nem tartásának okairól. Alexits ugyancsak február 23-án küldte meg az „irányelveket” az MTT elnöksége tagjainak.
8. AL MTT 1/3
9. Összeállítva a sajtóközlemények és a Levéltárban található kéziratos feljegyzés alapján. AL MTT 1/3
10. MTA Könyvtár Kézirattár. Régi Akadémiai Levéltár (RAL) 1949/1–75. levélmásolat. Címzés, aláírás hiányzik.

3. A MAGYAR TUDOMÁNYOS TANÁCS SZERVEZETE ÉS MŰKÖDÉSI MECHANIZMUSA

A. Megoldatlan szervezési kérdések

Az MTT felépítését, szervezeti kereteit fő vonalakban már maga az előző év nyarán hozott törvény meghatározta, de a Tanács belső szervezetének, ügyrendjének a megállapítását a Tanács elnökségére bízta, a miniszterelnök jóváhagyása mellett. A Tanács felügyeletét formailag a miniszterelnök látta el a miniszterelnökség Elnöki Főosztályán keresztül.¹

A Tanács Titkárságának munkája 1949 elején ugyan felgyorsult, de mint új intézmény csak lassan, nem kevés vita után tudta kialakítani helyét, szerepét a formálódó új politikai rendszer párt és állami intézményei, szervei között. Az első negyedév tapasztalatai különösen sürgetővé tették a működési szabályok, keretek, hatáskörök, külső szervekhez való kapcsolódások meghatározását.

A kialakult helyzetet jól tükrözi az az április elején készült dokumentum,² amelynek szerzője Erdős Tamás volt. E dokumentumból csak a gyakorlati tennivalók és az azokkal összefüggő „főbb nehézségek” bemutatásával foglalkozunk, a szabályozásra vonatkozó javaslatok nagy részét a később tárgyalandó változatból ismerhetjük meg.

Tennivaló:

„1. A fenti tervek (az 1949-es részlet-tervek, az 5 éves tudományos terv készítése) érdekében gondoskodnunk kell arról, hogy a Tanács tagjai világosan lássák az elérendő célt, ismerjék saját részfeladataikat, és a Tanácsnak, mint egésznek feladatait. Ismerjék és használják ki a Titkárságnak, mint operatív szervnek minden lehetőségét.”

Főbb nehézségek:

„ad 1. Gerő elvtárs megnyitó-beszédén és vezércikkén³ kívül még senki sem adott részletesen elvi irányítást a Tanács részére. A Tanács ügyrendje még nem készült el. A Tanács tagjai nem ismerik sem feladataikat, sem lehetőségeiket. Nem vesznek részt kollektíven a munkában, sőt az a benyomásuk, hogy a határozatok nélkülük történnek, amit pl. csak fokoz az a körülmény, hogy a megnyitó ülésen a Titkárság javaslatként előterjesztett tervet azóta senki sem látta. A tudósoknak az az érzésük, hogy egy újabb hivatal, sőt párt szerv létesült „felettük”. A tagok és a Titkárság között a kapcsolat általában laza. A tagok nem ismerik a Titkárság által nyújtott lehetőségeket.”

Tennivaló:

„2. A Tanács országos irányító tevékenységének szervezeti kérdéseit, egyéb szervekkel való kapcsolatait részleteiben és egészében tisztázni kell.”

Főbb nehézségek:

„ad 2. A Tanács irányító tevékenységének szervezeti kérdéseiben meglehetősen zűrzavar uralkodik. Állandó hatásköri viták a Tanács és egyéb szervek között megnehezítik a

munkát. Néhány kikapott példa: Hogy készültek a tervek? A társadalomtudományi szakosztály általában aktívakkal dolgozik, a természettudományi szakosztály orvosi része kizárólag az erősen centralizált, igen aktív Orvosszakszervezet utódjára, az OTESZ-re (Orvosi és Természettudományi Egyesületek Szövetsége) támaszkodott. Az agrár-rész terveit az FM keretében dolgozták ki. A műszaki résznek úgy kellett kiharcolnia az adatokat az Iparügyi Minisztériumtól, Tervhivataltól, iparigazgatóságoktól, stb., ezen adatokat alkalmi aktívakkal, és főleg alkalmi munkaerővel dolgozták fel.

Nem tisztázott a társadalmi egyesületekkel sem a viszony. Nem tisztázott a széles körű aktívák kérdése. Nem tisztázott, hogy a Tanács általában alközpontokra támaszkodjon-e és csak egész magas fokú aktívákat működtessen, vagy saját aktívái legyenek, le egészen az üzemekig és intézetekig, vagy mindkét rendszer egymás mellett alkalmazandó-e? Nem világos a minisztériumokkal és egyéb állami szervekkel való kapcsolat sem.

A tervek súlyosan el vannak késve, számos fontos kérdés, melyek a Tanács létesítése nélkül a Párt már rég megoldott volna, most a Tanács döntésére várva hever a fiókban. (Keleteurópai Intézet, Közgazdaságtudományi Intézet, Agrobiológiai Intézet, stb.) Számos egyéb kérdés a Tanács ügyrendjének nem létezése miatt bürokratikus halasztást szenved. (Minisztériumok tudományos kiadásai, ösztöndíj ügyek, stb.)”.

Tennivaló:

„3. Gondoskodnunk kell arról, hogy a Tanács motorja, a Titkárság tökéletesen és növekvő nélkül működjék.”

Nehézségek:

„ad 3. A Titkárság ügyrendje még nem készült el, a személyzete még nem teljes, a hétköznapi adminisztráció kérdései nem tisztázottak, a kollektív munka még nem kielégítő, a Titkárság személyzetének munkaköre és feladatai még nem alakultak ki.”

Egyetlen pozitívként emelte ki, hogy a Titkárság munkatársai „éjjel-nappali munkával időre elkészítették a tudósok fizetés rendezését és az Illetmény Hivatal április 1-én az új fizetéseket folyósította.” A Tanács tagjainak és „mindenkinek, akinek a munkájára számítunk anyagi körülményei lényegesen megjavultak: itt a pillanat, hogy bevonjuk őket a munkába, itt az idő, hogy a Tanács elkezdje működését” – fejezte be bevezetőjét Erdős Tamás.

B. Gerő Ernő elgondolásai a Tanács működéséről

Erdős Tamás április 11-én foglalta el az MTT Titkárságán titkári munkakörét. Még aznap tanácsot, eligazítást kért munkájához Gerő Ernőtől. Erdős feljegyzésben tájékoztatta Alexits Györgyöt a megbeszélés lényegéről.⁴ E feljegyzésből kiderül, hogy Gerő közvetlenül belefolyt a szervezet kiépítésébe, illetve a működési szabályok kialakításába.

A szervezési feladatok közül a Titkárság által működtetett aktívahálózat kiépítésének fontosságára hívta fel Erdős figyelmét: „A szakosztályvezetők munkája általában széles körű aktívakkal történjék, melybe párttagot vagy nem párttagot, ha jó szakember, egyaránt be kell vonni. Ezeknek az aktíváknak túl kell nőnie a Titkárság köré csoportosult eddigi szakembereken.” Ezeket az aktívákat a Tanács előtt álló fő feladat megoldásába – az 5 éves tudományos terv kidolgozásába – be kell vonni.

Gerő kifejtette elgondolásait a Tanács teljes ülése és a Tanács elnöksége működtetésével kapcsolatban is. Szerinte teljes ülés negyedévenként ülhetne össze. „Előre el kell

határoznunk és gondosan kidolgoznunk az ez évben még tartandó három tanácsülés témáját. Ezeknek a témáknak nem befelé fordult, a Tanács saját ügyeivel foglalkozó témáknak kell lenniök, hanem kifelé az egész tudományos világ, az egész ország felé kell szólniok. Ezért olyan témát kell választani, amely alapvető fontosságú, mely mindhárom szakosztályt érdekli. Egy ilyen ülés nem néhány óráig, hanem két napig tarthatna. A magja egy alaposan előkészített komoly tudományos értékű referátum lehetne, melyhez előre megírt hozzászólások hangoznának el.” Az ülés anyaga megjelenhetne egy kötetben. Gerő példát is említett: „mezőgazdaságunk újjáépítése”.

Az elnökség munkáját úgy képzelte el, hogy havonta ülésezne, nem nyilvánosan. Határozatait, az ülések tárgysorozatát valamennyi tanácstag megkapná, „hogya így is erősítsük a kapcsolatot a tanácstagok és az elnökség között a Tanács teljes ülései közötti időszakban is”.

Erdős kérdésére megerősítette, hogy a titkár a főtitkár helyettese és feladata „legfőképpen a szervezési kérdések tisztázása és vitele”.

E beszélgetés keretében Gerő sürgette a Titkárság személyi megerősítését, az apparátus megfelelő elhelyezését, „a pénzek hova fordításának ellenőrzését”, és a Tanács belső szervezetének kialakítását.

C. Javaslat a Tanács működési szabályaira

Az iránymutatásnak megfelelően Erdős Tamás kidolgozott egy a Tanács működésére vonatkozó javaslatot.⁵ A javaslat bevezető fejezete összefoglalta azokat az általános szempontokat, amelyek érvényesítését a Tanács legfontosabb feladatának tekintették. Ezek az általános szempontok egyértelművé teszik, hogy a Tanács nem más, mint eszköz a hatalmat birtokló párt kezében. A belső vitára szánt előterjesztés sok olyan szándékot és elképzelést megfogalmazott, amelyek később nem kerültek be a hivatalos ügyrend szövegébe, de többségük a gyakorlatban érvényesült. A szempontok között ilyen megállapítások olvashatók: „...a Tanács célja a magyar tudomány teljes erejének mozgósítása a szocializmus építése érdekében. A Tanács a magyar tudomány legfelsőbb és egyetlen irányítója. A Tanács valószínűsíti meg Pártunk célkitűzéseit a tudományos vonalon, viszi az ideológiai harcot az áltudományos, reakciós elméletek ellen. Részletesen kidolgozza és a gyakorlatba átülteti a Párt utasításait, élesen figyeli Pártunk vezetőinek és a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának minden megnyilatkozását, és a következményeket azonnal levonja”.

A Tanács tagjai és a Titkárság tényleges viszonyára világít rá a javaslatnak az a része, amely a Tanács tagjaival szemben támasztott követelményeket szókimondóan megfogalmazta: „A Tanács tagjainak meg kell szokniok, hogy országos, sőt világviszonylatban gondolkozzanak. Eberem kell figyelniök szaktudományuk világviszonylatban – különösen pedig a Szovjetunióban – való fejlődését, hogy az eredményeket azonnal átvegyék és alkalmazzák. A Tanács tagjainak a feladata az új típusú, szocialista tudomány megteremtése hazánkban, és az új típusú szocialista tudós-generáció felnevelése és irányítása.

Világos tehát, hogy a fentiek alapján a Tanács tagjait nem dísznek választottuk, hanem aktív egyéni és kollektív munkát várunk tőlük.” A többes első személy a pártot és a Titkárságot jelentette. Ezt erősíti az előterjesztés következő mondata: „A Tanács motorja a Titkárság”.

A javaslat szerint a Tanács külső kapcsolatainak kialakításánál szem előtt kell tartani azt a szempontot, hogy a Tanács irányítja az egész magyar tudományt, de a minisztériumok szervezeti egységét nem szabad megbontani, a meglévő szervezeteket kell felhasználni. „A Tanács nem foglalkozhat minden intézménnyel minden esetben külön-külön és közvetlenül.” Fel kell használni a tudományos területeken dolgozó társadalmi szerveket, szövetségeket is.

Az előterjesztésnek az a fejezete, amely a Tanács, illetve Titkársága egyes szerveivel, „tisztviselőinek munkakörével” foglalkozik, első helyen döntő szervként a Pártkollégiumot jelölte meg, ami természetesen szintén nem szerepelt a hivatalosan elfogadott ügyrendben. A Pártkollégium feladata: „A Tudományos Tanács elvi irányítása, döntés a főbb gyakorlati kérdésekben.” A Pártkollégium működésére később még visszatérünk.

A Tanács elképzelt működési mechanizmusát a javaslat a következőképpen vázolta fel példaként az országos kutatási terv elgondolása szerinti kidolgozását mutatva be: A részleteket kidolgozzák az aktívák, a szakosztályok tudományos munkatársai a részletterveket a szakosztálytitkár elé terjesztik, aki azokat összefoglalja és a főtitkárhoz továbbítja. A főtitkár titkársági értekezlet keretében egyeztet a tervezetet, majd azt az elnök elé terjeszti, „aki a Pártkollégium elé viszi”. A Pártkollégium állásfoglalása után végső tárgyalásra a teljes ülés, vagy a szakosztályok ülése elé kerül. „Az ott hozott határozatok az elnökség elé kerülnek és az elnök aláírásával emelkednek jogerőre.”

Az egy tudományterülethez tartozó fontos ügyekben, mint pl. intézetalapítás, javaslat Kossuth-díjra rövidebb eljárást javasolt: aktíva, szakosztálytitkár, főtitkár, elnök, Pártkollégium, amelynek határozatait a főtitkár hajtja végre. Ezekben az esetekben már nincs szó a Tanács teljes üléséről, vagy szakosztály ülésről, elnökségről.

Míg az elsőnek felvázolt működési rend a Tanács tudós testületeivel kívánta legalizálni, állami határozatokba öltöztetni a párt döntéseket, a másik az „egyszerűbb” eljárás kikapcsolta a döntésből ezeket a testületeket és a Pártkollégium határozott és ennek alapján a Titkárság intézkedett. Valójában ez utóbbi eljárás vált általános gyakorlattá.

D. A Tanács ügyrendje

Erdős Tamás javaslatának megvitatása és átdolgozása után elkészült a Tanács ügyrendje, amely rögzítette a szervezetet és a működés néhány fontos szabályát, amelyet a Pártkollégium, majd májusban az MTT elnöksége jóváhagyott.

Az ügyrend csaknem korlátlan hatalmat biztosított az elnöknek. Az ügyrend szerint: „Az elnök felelős legfelsőbb fokon az MTT ügyeiért és munkájáért. Két elnökségi ülés között az elnök végzi az elnökség ügyeit.”⁶

A Tanács testületi szervei

Az öttagú *elnökség* (elnök, társelnök, három elnökségi tag) – az ügyrend szerint – havonta ülésezik és „a szakosztályok határozatait emeli jogerőre”. Az üléseket a főtitkár hívja össze az elnökkel való megbeszélés alapján.

Az elnökségnek formailag fontos szerepet szántak: a Tanács munkájának folyamatos irányítását és a Pártkollégium döntéseinek „legalizálását”. A Pártkollégium május 21-i ülése külön is foglalkozott az elnökség üléseinek rendjével. Az előterjesztés szerint az

elnökség üléseit úgy kell szervezni, hogy az „ugyanazon hónapban tartott szakosztályi üléseken hozott határozatokat megtárgyalhassa és jogerőre emelhesse. Ugyancsak szükséges, hogy a Pártkollégium határozatai közül mindazokat, amelyek az MTT egészének működését érintik, az elnökség saját határozataként elfogadja, és ezzel olyan formát adjon nekik, amely a Tudományos Tanács nem kommunista tagjai számára is jogérvényes és nyilvánosságra hozható”.⁷ Az előterjesztésben javaslat is szerepelt egy 3 hónapos munkaterv kidolgozására.

A Pártkollégium úgy foglalt állást, hogy nincs szükség külön munkatervre. A havonta tartott elnökségi üléseken, mindig „a folyó, értékesebb és nagyobb kérdések kerüljenek sorra (mint pl. most a Központi Fizikai Intézet), másodiknak beszámoló a szakosztályok munkájáról és egyes kérdések a Pártkollégium döntésének megfelelően. Harmadiknak folyó szervezeti ügyek kerüljenek sorra.” A gyakorlatban nem ez következett be. Az elnökség igen ritkán ülésezett és a tényleges irányítást a Pártkollégium, illetve az elnök látta el. Az Elnökség nem töltötte be az ügyrendben megfogalmazott feladatkörét. Elsősorban szociális kérdésekkel foglalkozott. Így pl. július 23-i ülésén tárgyalta a kiváló tudósok és kiváló tudósok özvegyei nyugdíjának a felemelését, kiemelt tudósok besorolására vonatkozó javaslatokat, segély ügyeket. De véleményezte a tudományos kutatóintézetek kijelöléséről szóló kormányrendelet tervezetét és a Mérés- és Műszerügyi Bizottság felállítására vonatkozó javaslatot. Az elnökségi üléseken általában Gerő, Alexits, Vajda, Rusznyák és Erdős Tamás vett részt. Július 23-át követően nem ülésezett. Ún. „Röpszavazás” formájában foglalt állást nyugdíjmelési javaslatról, kiemelt tudósok besorolása ügyében (szeptember 28., október 10., október 25.). Az utolsó állásfoglalása – ismereteim szerint – november 4-én született „röpszavazás” útján a következő javaslatról: „Mutassuk be akadémikusainknak, tudósainknak Szimonov: Idegen árnyék című darabját december elején a Magyar Színházban.”

A *szakosztályok* munkájáról többek között a következőket rögzítette az ügyrend: „A Tanácsnak 3 szakosztálya van, egyenként 9 taggal. A Tanács szakmai munkáját a szakosztályok végzik legfelsőbb fokon. A Tanács szakosztályai élén a *szakosztály elnöke* áll”, akit a szakosztály tagjai választanak. Hogy ki végezte a tényleges irányítást, azt a szövegezés elárulja: „A szakosztály elnöke szoros kapcsolatot tart a szakosztály titkárával. Vele a szakosztály minden kérdését átbeszéli, a szakosztály üléseit együttesen készítik elő és hívják össze. Közösén hívják meg a szakosztály üléseire a külső szakértőket.” Nem a szakosztály titkárának a kötelessége az elnökkel való szoros együttműködés, hanem az elnök számára írták azt elő. A szakosztály titkárral foglalkozó ügyrendi rész csak azt rögzítette, hogy „kapcsolatot tart a szakosztály elnökével”.

A *szakosztály ülések* fő funkciója az ügyrend szerint: „egyeztetik és összefoglalják a szakaktívák által már megvitatott anyagot.” Az üléseket általában három hetenként tartják.

A valóság itt is eltért az ügyrendben foglaltaktól. A három szakosztály igen eltérő módon működött. 1949 október végén készült értékelés⁸ szerint a Társadalomtudományi Szakosztály összesen két ülést tartott és nem választottak elnököt. „A tanácstagok nem tartottak szoros kapcsolatot a Titkársággal.” A Természettudományi Szakosztály összesen egy ülést tartott, amikor elnököt választott. Heterogén szakmai összetétele miatt, mint tudományos testület, működésképtelennek bizonyult. Titkársága szeptembertől három részre oszlott (matematika–fizika, orvostudomány, mezőgazdasági és biológiai tudományok), és ilyen csoportokba vonták be a tanácstagokat a munkába.

Legrendszerezesebben a Műszaki Szakosztály működött, ahol korelnök vezetésével 11 szakosztály ülést tartottak.

Az ügyrend Gerő útmutatásának megfelelően csaknem teljesen az Erdős feljegyzésében szereplő szövegezésben határozta meg a Tanács *teljes ülésének* funkcióját. A tervből nem lett semmi. Az alakuló ülésen kívül teljes ülést nem hívtak össze.

Fontos szerepet töltek be a Tanács működésében a *szakbizottságok* (aktívák). Az ügyrend a szakbizottságok (szakaktívák) helyét, szerepét a következőképpen határozta meg: „A Titkárság munkája széles körű szakaktívákra támaszkodik. Minden fontosabb területnek van egy ilyen legfelsőbb szakaktívája, melyek magukban foglalják az ország legkiválóbb és legaktívabb szakembereit. A Tanács és az elnökség tagjai maguk is tagjai szakmájuk aktívájának.”⁹

Az aktívák segítségével készítették el a szakosztályok a hozzájuk tartozó tudományterületek helyzetelemzését, dolgozták ki az adott terület kutatási fő irányait, alakítottak ki véleményt a felmerülő személyi kérdésekkel kapcsolatban. Ilyen aktívákat már az MKP is és az MDP Tudományos Bizottsága is működtetett, lényegében ilyenek voltak az úgynevezett szakkádertanácsok is. Az MTT tényleges működésének megkezdése előtt pl. a Tudományos Bizottság működtetett szakbizottságokat az 1949. évi tudományos terv összeállításához, illetve a tudományágak helyzetének felméréséhez.

Egy dátum nélküli „minta” meghívó szerint a szakbizottság feladata a maga területén feltárni a tudományos intézetek, intézmények, laboratóriumok „állagában bekövetkező, javasolt vagy tervezett változtatásokat”, fejlesztésüknek, átalakításuknak, összefogásuknak vagy megszüntetésüknek és létesítésüknek kérdéseit gazdasági szempontokra is kiterjedő indoklással és költségvetéssel. A bizottságnak kellene kijelölni a „döntő fontosságú témákat, kulcsproblémákat”.¹⁰ Hasonló konkrét feladatokat láttak el a szakkádertanácsok 1949 elején a „kiemelt tudósok” kiválasztásában. A kijelölésben részt vevő bizottságok: „Filozófia: Szabolcsi Miklós, Rudas László, Fogarasi Béla, Szigeti József, Gerőné Fazekas Erzsébet, Heckenast Gusztáv; Közgazdaságtudomány: Gerőné Fazekas Erzsébet, Nagy Tamás, Vajda Imre, Szalai Sándor, Heckenast Gusztáv; Történelem, Régészet, Néprajz: Gerőné Fazekas Erzsébet, Andics Erzsébet, Szabolcsi Miklós, Zsigmond László, Pach Zsigmond Pál, Heckenast Gusztáv; Irodalomtörténet, Nyelvtudomány: Szabolcsi Miklós, Lukács György, Király István, Szigeti József, Gerőné Fazekas Erzsébet, Heckenast Gusztáv; Pedagógia: Szabolcsi Miklós, Mérei Ferenc, Szávay Nándor, Fáy Péter, Gerőné Fazekas Erzsébet, Heckenast Gusztáv; Jogtudomány: Szabó Imre, Beér János, Budai (kultusz), Vas Tibor, Heckenast Gusztáv, Gerőné Fazekas Erzsébet; Agrártudomány: Rajki Sándor, Somos András, Krámer Mihály; Orvostudomány, Biológia: Szántó György, Rusznyák István, Weil Emil, Csákány György, Simonovits István, Erdős Tamás, Straub Brunó, Madár János; Matematika: Alexits György, Rényi Alfréd, Fenyő István; Fizika: Szamosi Géza, Fenyő István, Kovács István, Sugár Irén; Vegyészet, Ásványtan: Bognár Rezső, Czóbel László, Benedek Pál, Grauss Tamás, Vándor József; Bányászat: Osztrovszki György, Jámbor Miklós, Zentai Béla; Mérnök és Építész: Koós Imre, Gerendás István, Major Máté; Kohászat, Gépészet, Elektrotechnika: Zentai Béla, Gádor László, Zoltai Zoltán.”¹¹

A művészettörténeti aktíva tagjai voltak: Pogány Ö. Gábor, Gerevich László, Dercsényi Dezső, Vayer Lajos, Jakobi Márta, Csemegi József, Szilágyi János György és Zádor Anna.¹²

Egyes szakterületeken, pl. történettudomány, a Tanács aktívái már 1949 januárjától működtek, voltak tudományágak, ahol csak az év második felében kezdték el munkájukat.

A közgazdász aktíva tagjai voltak: Berei Andor, Mód Aladárné, Vajda Imre, Nagy Tamás, Karczag Imre, Hegedüs András, Siklós Margit, Erdős Péter, Pikler György, Poros Tamás. (Augusztus 10.)¹² A nyelvtudomány aktíva tagjai voltak: Beke Ödön, Csongor Barnabás, Deme László, Fónagy Iván, Herman József, Kálmán Béla, Köhalmi Katalin, Lakó György, Rubinyi Mózes, Tamás Lajos, Szabó Dénes, Telegdi Zsigmond, Urai Géza. (November)¹⁴ Érdemes megjegyezni, hogy csaknem ezen összetételű aktíva 1949 márciusában a fennmaradt emlékeztetője szerint, mint a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Aktívája ülésezett.¹⁵ A nyelvészek nagy aktívának hívták azt az értekezletet, amelyen pártonkívüli szakemberek is nagyobb számban vettek részt. Olyan irat is található, amelyen a pártonkívüliekkel kibővített szakmai tárgyalást „szakbizottsági” ülésként említik.¹⁶

A történész aktíva tagjai voltak: Pach Zsigmond Pál, Andics Erzsébet, Czöbel Ernő, Elekes Lajos, Gerőné Fazekas Erzsébet, Hanák Péter, Heckenast Gusztáv, Karácsonyi Béla, Lederer Emma, Mérei Gyula, Mód Aladár, Nemes Dezső, Spíra György, Vigh Károly, Zsigmond László. Ez később kibővült Molnár Erikkal, Lukács Lajossal, Ember Győzővel, Györffy Sándorral, S. Sándor Pállal, N. Kiss Attila Istvánnal, Székely Györggyel.¹⁷ A történész aktíva rendszeresen ülésezett. Egy összefoglaló áttekintés szerint 1949 januárjától decemberéig az aktíva és albizottságai kb. negyvenszer ültek össze. „Az ötéves terv előkészítő munkálataiba bevontunk kb. 70 történészt, ebből kb. 30 pártonkívülit.”¹⁸ Az aktíva e mellett előkészítette a Történelmi Társulat átszervezését, a Kelet-európai Intézet felszámolását és a Történettudományi Intézet felállítását. Kidolgozták a magyar történelem periodizációját.

A pedagógiai aktíva tagjai voltak: Deák György, Faragó László, Gyalmos János, Mérei Ferenc, Simonovits Istvánné, Szávay Nándor, Szirmai Alice, Tariska István, Tóth Sándor, Varga Balázs, Waldapfel Imre. (Október 3.)¹⁹ Voltak ún. szűk aktívák, amelyek kisebb tudományterületek művelőiből álltak. Ókortörténeti aktíva tagjai: Harmatta János, Herman József, Szabó Árpád, Dobrovits Aladár,²⁰ szlavisztikai szűk aktíva tagjai: Szántó Zsuzsa, Nyilas Vera, Lányi Sarolta, Illés Béla, Király Péter.²¹

Változó összetétellel működött az orvos aktíva. Állandó tagoknak tekinthető a jegyzőkönyvek alapján Straub F. Brunó, Petényi Géza, Havas András, Babics Antal, Weil Emil, Rusznyák István, Kellner Béla, Madár János, Szántó György.²²

Csak 1949 decemberében jött létre a földrajztudomány kommunista aktívája. Tagjai voltak: Markos György, Simon László, Glaser Lajosné, Kazár Leóna, Koch Ferenc, Korpás Emil, Szabó László, Szabó Pál Zoltán és Fülep Ferenc a Titkárság képviselője.²³

Az aktívák működéséről Gerő Ernő számára 1949 májusában készített jelentés így számolt be: „A Titkárság minden egyes tudományos ág tekintetében aktívákat szervezett maga köré, amelyek egyes tudományágakban rendszeresen, másokban – amelyekben nincs erre feltétlen szükség – alkalmasszerűen üléseznek. Az aktívák széles körűek, általában felveszik a legjobb tudományos erőket, ha azok haladó szelleműek. Magukban az aktívákban a kommunista vezetés feltétlenül biztosítva van.”²⁴

A Társadalomtudományi Szakosztály ülésén felmerült, hogy az aktívák az MTT Titkársága mellett működjenek-e vagy pedig az egyes tudományos súlypontokat jelentő intézetek mellett. A Pártkollégium az ügyrend tárgyalása alkalmával úgy foglalt állást, hogy „a szakbizottságok egyelőre a Tudományos Tanácsnál legyenek összefogva. Nem minden tudományos kérdést kell a szakaktíváknak megtárgyalnia, lesznek kérdések, melyeket különböző okoknál fogva nem a szakbizottságok fognak megtárgyalni.” Ehhez,

mint későbbi lehetőséget, hozzáfűzték: „Mint perspektíva természetesen a kezdeti centralizáció után a decentralizáció következik a tudományos intézetek mellett működő aktívák formájában.”²⁵

A Tanács Titkárságának vezető tisztviselői

Az ügyrend szerint a Titkárság vezetője a *főtitkár*, ő felelős a Titkárság munkájáért, az országos tudományos terv végrehajtásáért, „összefogja és közvetíti a szakosztályok terveit, javaslatait az elnökség, az elnök felé”. Tartja a kapcsolatot az elnökség tagjaival, a plenáris ülésen beszámol a végzett munkáról. Helyettese a *titkár*, aki a főtitkár által meghatározott feladatokat látja el.

Az ügyrend nem tartalmazta sem a főtitkár, sem a titkár esetében azt a fontos feladatot, amit a Pártkollégium működésével kapcsolatban elláttak. A főtitkár készítette elő a Pártkollégium üléseit, aki tagja volt a Kollégiumnak és a titkár vezette az ülések jegyzőkönyvét, irányította a Kollégium működésével összefüggő adminisztratív teendőket.

A *szakosztály titkárok* irányították nemcsak a szakosztály titkárság, hanem lényegében a szakosztály munkáját is. Fentebb utaltunk a szakosztály elnök és a szakosztály titkár viszonyára. A szakosztály titkárok tényleges szerepét még jobban megvilágítja az a feljegyzés,²⁶ amely a titkárok státusbeli besorolásának indoklására készült. Bár megnöveli a funkció jelentőségét a magasabb besorolás érdekében, a Tanács munkájában betöltött szerepük a lényegét tekintve nem eltűnt. A feljegyzés szerint a szakosztályok titkárai „végzik a tulajdonképpeni szakmunkát. Előkészítik és vezetik a szakosztály munkáját, értekezleteit, üléseit. Ők továbbítják a kéréseket, határozatokat a főtitkárhoz. Gondoskodnak a határozatok végrehajtásáról és ellenőrzéséről. Az ő vezetésükkel készül el a Tanács egyes szakosztályainak tudományos terve... A szakosztályvezetők tehát nagy szakmai tudással, szervező képességgel rendelkező, politikailag megbízható, nagy energiájú egyének lehetnek csak. Jó marxistának kell lennie, mert neki kell a nem marxista tudósok felé képviselnie a szakosztály problémái tekintetében a marxista gondolkodást.”

A szakosztály titkárság *tudományos munkatársakból* és adminisztratív dolgozókból állt. Az ügyrend szerint a tudományos munkatársak „saját munkaterületükön ugyanazt a munkát végzik a szakosztály titkár irányításával, mint a szakosztály titkára... Szoros kapcsolatot tartanak a Tanács szakosztályának azon tagjaival, kik az ő munkaterületén dolgoznak.” A tudományos munkatársak voltak felelősek a szakterületükön működő tudományos szakbizottságok munkájáért.

A szakosztály titkárságain kívül még egy szervezeti egységet rögzített az ügyrend a Titkárság keretében: a személyzeti osztályt. Feladatát így határozták meg: „A magyar tudósok nyilvántartása, a rendszeres tudósutánpótlás biztosítása, javaslattétel főbb tudományos állások betöltésére, a Titkárság személyzeti ügyeinek intézése.” A személyzeti osztály irányítása alá tartozott az a szociálpolitikai egység, amely a tudósok szociális ügyeivel (lakás, üdülés) foglalkozott.

A Titkárság munkájának irányító és összefogó fóruma az általában hetenként tartott *titkársági értekezlet* volt, amelyen részt vett a főtitkár, a titkár, a szakosztály-titkárok és a személyzeti osztály vezetője, szükség szerint a tudományos munkatársak. A titkársági értekezletek rendszertelenségét állapította meg a „Titkárság önkritikája”.²⁷ Hiányossággént említette, hogy nem minden esetben volt jól előkészítve az ülés, nem kapták meg írásban a tárgyalat előterjesztést, vagy a résztvevők nem olvasták el az anyagot.

Negyedévenként tervezték összehívni a Titkárság összes munkatársát olyan munkaértekezletre, amelyen a főtitkár tájékoztatást ad a végzett munkáról. Azt is tervbe vették és ezt az ügyrend is rögzítette, hogy hetente egyszer a Titkárság tagjainak ideológiai-tudománypolitikai továbbképzése céljából szemináriumot tartanak. Ez sem valósult meg ebben a formában.

A párttagok ideológiai oktatása, továbbképzése – a pártiskolákon kívül – a munkahelyi vagy területi pártszervezetek által szervezett szemináriumokon történt. A vezető beosztású párttagok egy része ún. önálló tanulás formájában vett részt a pártoktatásban. 4–5 párttag be volt osztva egy konzulenshez, aki időnként konzultációra összehívta őket. A feladat az volt: munkaterv alapján tanulmányozni a kijelölt témákhoz megadott irodalmat. 1949-ben szovjet mintára – az SZKP története volt a fő tananyag. Különböző oktatási formákban – a pártiskoláktól, a szemináriumokon át, az önálló tanulásig – folyt a bolsevik párt történetének az oktatása. A levéltári iratok között található Alexits György és az MDP KV Oktatási Osztálya közötti – a kort és szereplőit jellemző – levélváltás a párttörténet tanulmányozásáról. Az Oktatási Osztály egyik munkatársa március 28-án felkérte Alexits Györgyöt, mint önálló tanulót, hogy április 1-ig tájékoztassa arról, hogy hol tart az „anyag feldolgozásában”, mit olvasott eddig. A párttörténettel kapcsolatban milyen módszerrel dolgozik, milyen ideológiai kérdést dolgozott fel önállóan, milyen elméleti és módszertani problémák merültek fel, hányszor vett részt konzultáción. A levéllel együtt a címzett megkapta „A pétervári munkások utasítása küldötteik számára” című röplapot az V. fejezet tanulmányozásához. Alexits – többszöri felhívás ellenére – csak június 2-án válaszolt. Megírta, hogy ő már az illegitimitásban – gépirásos példányban – olvasta a párttörténet négy fejezetét, 1945 után Nemes Dezső párttörténeti szemináriumaira járt, az utóbbi időben maga is vezetett párttörténeti szemináriumokat. Egy alkalommal volt konzultáción „Kállai elvtársnál, a továbbiakban azonban ez a konzultáció megszűnt.” A nagy elfoglaltsága miatt a rendszeres oktatási munkában legfeljebb csak formailag képes részt venni. „Természetesen azonban, hogy esténként szoktam olvasni számos mű mellett a párttörténetet is” – fejezte be mentegetőző levelét.²⁸ A befejezésben ironiát is érezhetnénk, ha a levél dátuma nem 1949. jún. 2. volna.

E. Változások az ügyrend elfogadása után

Az ügyrend is jelezte, hogy a szervezet, az apparátus kiépítése még folytatódik. Utalt a dokumentáció, a könyv- és folyóiratkiadás, a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsával (a továbbiakban: KGST) való kapcsolat, a sajtó munka kérdéseire, amelyek szervezeti kereteit még ki kell alakítani, az apparátust az ezekkel foglalkozó munkatársakkal ki kell egészíteni. Így később megszervezték a Dokumentációs Központot, létrehozták a Tudományos Folyóiratkiadó Nemzeti Vállalatot.

De a szervezet továbbépítése, a felmerült feladatok megoldásához a megfelelő szervezeti keretek kialakítása lassan haladt. Erdős Tamás október végén még arról számolt be, hogy „a Titkárság nem tervszerűsítette a Szovjetunióval és a népi demokráciákkal a tudományos kapcsolatokat, az utazásokat, a kiadványcseréket”. „Számos kérdés mindennapi adminisztrációja még megszervezés alatt áll... a tudományos intézetekkel való kapcsolat, az aspirantúra, a tudományos munkák és a tudományos célra kiutalt pénzek ellenőrzése, a külföldi utak és meghívások, a folyóirat- és könyvkiadás ügye, a tudományos egyesületekkel való kapcsolat.”²⁹

Nem foglalkozott az ügyrend a Tanács saját intézményeivel. Pedig az Erdős féle tervezet erre is tett javaslatot: „A Tanácsnak a Szovjetunió Tudományos Akadémiájához hasonlóan fokozatosan meg kell szerveznie saját tudományos intézeteit. Ezek szervezeti és szolgálati szempontból is kizárólag a Tanácshoz fognak tartozni. A megfelelő adminisztratív szerveket az intézetek kiszolgálására a Tanács Titkárságán belül fel kell állítani.”³⁰ Az ügyrend ezzel kapcsolatban is azt jegyezte meg, hogy ezek „további megtárgyalásra várnak”.

Az ügyrend nem foglalkozhatott két olyan speciális bizottság működésével, amelyeknek megszervezésére csak a későbbi hónapokban került sor. Ezek közül az egyik a *Mérés- és Műszerügyi Bizottság* volt.

Az MTT Titkársága feldolgozta a kiküldött kérdőívekre kapott válaszokat a kutatóhelyek műszerállományára és műszerigényére vonatkozóan. Megállapították, hogy az intézetek nem rendelkeznek megfelelő műszerekkel. A kutatóhelyek – beleértve az üzemi laboratóriumokat is – hozzávetőlegesen 15 millió forint hazai beszerzésű és 1,5–2 millió dollár értékű import műszert igényeltek. A felmérés eredményét július 2-án terjesztette a Műszaki Szakosztály titkársága a Pártkollégium elé. A jelentés megállapította, hogy „nincsen olyan szerv, mely a kérdés egységes irányítására alkalmas volna. A műszerigények egyeztetésére tehát nincs mód, a meglévő műszerekről nincsen kataszter.” Mindezek megoldására javasoltak egy Mérésügyi Bizottság felállítását. A Pártkollégium néhány kisebb szervezeti javaslatától eltekintve (külön műszerügyi felelős beállítása, közvetlen kapcsolattartás a KGST-vel, stb.) a javaslatot elfogadta. Javasolta a bizottság feladatai közé iktatni a kutatáshoz szükséges vegyszerigények nyilvántartásba vételét is.

Augusztus 5-én megjelent a kormány rendelete (4193/1949. (164) sz.) a Mérés- és Műszerügyi Bizottság felállítására tárgyában. E rendelet szerint a tudományos vizsgálatokhoz szükséges műszerek beszerzésének, előállításának, elosztásának és felhasználásának az irányítására öttagú Mérés- és Műszerügyi Bizottságot kell létesíteni. A bizottság tagjait az MTT elnöksége bízza meg, a bizottság munkáját az MTT elnöksége irányítja, titkárát a Műszaki Szakosztály munkatársai közül kell kijelölni. A rendelet a bizottság feladatait a következőképpen határozta meg:

- „1. Országos műszerkataszter elkészítése és kezelése,
2. az országos műszerszükséglet összeállítása,
3. műszerigénylések véleményezése és fontossági sorrendjének a megállapítása,
4. műszerek belföldi előállításának elvi irányítása, különböző helyeken folyamatban lévő műszergyártás összehangolása, javaslattétel újabb műszerek gyártására,
5. javaslattétel műszerek és méréstechnikai eljárások korszerűsítésére, illetve ilyen eljárások bevezetésére és megvalósztatására,
6. műszerekre vonatkozó beszerzési kéréseknek az állami külkereskedelmi szervek felé kizárólagos joggal történő véleményezése,
7. a tudományos célra szükséges legfontosabb vegyszerigény megállapítása és intézkedés annak biztosítására.”

A Pártkollégium szeptember 17-i ülésén jelölte ki a bizottság elnökét és tagjait. Elnök: Hevesi Gyula.

Tagok: Réti Pál (a W. M. Művek kutató osztálya)

Valkó Iván Péter (Egyesült Izzó)

Vándor József (az MTT Műszaki Szakosztálya titkársága)

Kolozs György (Országos Tervhivatal).

A bizottság titkára Turi Pálné lett a Műszaki Szakosztály tudományos munkatársa.

Az évtizedeken keresztül – változó személyi összetételben és módosult feladatkörrel – működő bizottság első ülését szeptember 22-én tartotta.

A másik speciális bizottság a *Technikai Kísérleti Bizottság* volt. E bizottság felállításáról a Pártkollégium május 28-i ülésén döntött. Ekkor tárgyalták Sólyom László altábornagy előterjesztésében „A honvédség és a tudományos élet együttműködésének időszaki (időszerű) kérdéseit” című összefoglalást. Az MDP Titkársága a tavasz folyamán intézkedett egy olyan szerv – a Haditechnikai Tanács (továbbiakban: HTT) – létrehozásáról, amely döntési joggal rendelkezett a haditechnikai kutatás és gyártás ügyeiben. E Tanácsot az MTT-nek, az Iparügyi Minisztériumnak és a Honvéd Vezérkar főnökének közreműködésével kellett létrehozni. A Pártkollégium a Tanács konkrét megszervezéséről határozott. A határozat kimondta:

„A Haditechnikai Tanács maradjon meg eredeti összetételében, melyre már határozat van. A HTT megalakítandó, mint állami szerv szigorúan konspiratív jelleggel. Ne hívjuk Haditechnikai Tanácsnak, hanem válasszunk szerényebb nevet. Tagjait minisztertanácsi határozat nevezze ki, így nem kell publikálni.” A határozat szerint a HTT-nek állandó titkára legyen, akinek joga van az értekezletet összehívni. Feladata annak a listának az összeállítása, amely jellemzéssel együtt tartalmazza azoknak a neveit, akik a tudományos intézetekben a honvédelmi ügyekkel fognak foglalkozni. „Ezek a személyek bizonyos különleges titoktartásra kötelezendők, őket a HTT első ülésén erősítse meg.”³¹

Az Akadémiai Levéltárban található bizottsági meghívók alapján arra lehet következtetni, hogy a HTT Technikai Kutató Bizottság (TKB) néven szeptemberben kezdte meg működését. Nevét az első ülésen – szeptember 14-én – Technikai Kísérleti Bizottságra változtatták. Az ülést a honvédelmi miniszter, Farkas Mihály szobájában az ő elnöklésével tartották. A meghívót kapták: Farkas Mihály, Sólyom László, Weller Antal miniszteri osztályfőnök, Molnár Pál altábornagy, Lőrincz Sándor ezredes, Philip Miklós ezredes. A meghívókon aláíróként Alexits György neve szerepelt. Ő volt az előadója a bizottság ügyrend-tervezetének, a második ülésen – szeptember 26-án – „A tudományos intézetek honvédségi szakmai összekötőinek kijelölése” című előterjesztésnek. Ebből arra lehet következtetni, hogy a bizottság titkári teendőit kezdetben Alexits György látta el. A TKB több albizottságot működtetett. Az ülések napirendjén szerepelt a Biofizikai Bizottság, a Híradástechnikai Kutatási Bizottság beszámolója. A Levéltárban hat ülés meghívója található. Az október 26-i ülés meghívóján aláíróként Alexits neve mellett Kurucz György neve is szerepelt. A meghívók mellett előterjesztések, határozatok szövegei nincsenek.

A minisztériumokkal való kapcsolat alakulása

Az ügyrend nem tartalmazta a Tudományos Tanács és a Titkárság kapcsolatait a minisztériumokkal, az alközpontokkal, annak ellenére, hogy az Erdős Tamás által belső vitaanyagként készített tervezet felvázolta az alközpontok szerepét, feladatait, és ezeken keresztül a Tudományos Tanács és a minisztériumok együttműködési formáit. E szerint „...minden nagyobb területen, célszerűen egy-egy minisztérium keretében tudományos alközpontok alakítandók. Ezek irányítják az illető tárcához tartozó tudományos intézeteket, üzemek tudományos problémáit, stb. a Tudományos Tanács vezetésével. Az alközpontok működésének súlypontja a szervezeti és adminisztrációs kérdéseken van, a tudományos irányítást a Tanácsnak kell szakaktívái segítségével elvégezni. A tudományos

alközpontok szintén tudományos terv szerint dolgoznak, melyet a Tanács hagy jóvá”.³² Példaként az 1949 februárjában létrehozott Mezőgazdasági Tudományos Központ szervezetét és működési elveit foglalta össze. A Mezőgazdasági Tudományos Központ (MTK) feladata „a mező- és erdőgazdasági tudományos kutatás tervszerűségének biztosítása, valamint a tudományos kutatómunka lehetőségének fokozása. Az MTK a Tanács elvi irányítása és az FM szervezeti és szolgálati szempontból értelmezett felügyelete mellett működik.” Az MTK élén elnök áll, akinek helyettese a főtitkár. Négy osztályra tagozódik: „tudományos, szervezési, gazdasági és dokumentációs osztály.”

Ezt a modellt nem sikerült általánosan bevezetni. Másképpen szabályozták az Iparügyi Minisztérium alá tartozó kutató szervezetek irányítását, másképpen történt a VKM alá tartozó kutatások irányítása is.

Az ipari kutatás szervezetét és irányítását az 1949. április 8-án megjelent 3600/1949. (86) sz. kormányrendelet³³ szabályozta. Ez a rendelet kimondta, hogy a meglévő, illetve létrehozandó kutatási szervek (intézetek, központi kutatólaboratóriumok, kutatási bizottságok) „a megfelelő iparág területén összefogják, irányítják és ellenőrzik azokat a kutatásokat, melyeknek jelentősége vagy jellege általános, vagy az iparág egészét érinti. A rendelet szabályozta a kutatási szervek irányításában az Iparügyi Minisztérium és az MTT viszonyát: „Az ipari kutatás szervei az iparügyi miniszter fő felügyelete alatt állnak.” A rendelet széles körű beleszólást biztosított az MTT számára az ipari kutatásokba. Az iparügyi miniszter csak az MTT-vel egyetértésben alakíthatta át, szüntethette meg, vagy létesíthetett új kutatási szerveket, az intézetek, laboratóriumok igazgatóit a miniszter csak az MTT egyetértésével nevezhette ki. Ugyancsak az MTT egyetértésére volt szükség a kutatási bizottságok tagjainak kijelöléséhez, a bizottságok titkárai megbízásához, az intézeti tanácsok jóváhagyásához. A rendelet szabályozta a kutatási tervek felépítését és a tervezés menetét. A kutatási tervnek tartalmaznia kellett tematikai tervet, munkaerő tervet, anyagtervet, beruházási tervet, pénzügyi tervet. A tervezés menetét pedig a következőképpen szabályozta: „Az ipari kutatási szervek részletterveiket az iparügyi miniszternek nyújtás be, aki azokból egy-egy eredeti példányt megjegyzéseivel ellátva az MTT-hez továbbítja. Az iparügyi miniszter a részletterveket az országos tudományos terv előirányzatának, a tervek összhangbahoatalának és egyéb szempontoknak figyelembevételével felülvizsgálja és elkészíti az ipari összesített éves kutatási tervét. Az összesített egy évre szóló kutatási tervet az MTT hagyja jóvá. A jóváhagyott terv végrehajtásáért az iparügyi miniszter felelős.” A kutatási szerveknek negyedévenként beszámolót kellett készíteniök és a beszámoló egy példányát az iparügyi miniszterhez, egy példányát az MTT-hez kellett benyújtaniok.

E bürokratikus tervezési rendszer használhatatlansága 1950-től vált egyre inkább nyilvánvalóvá.

Az Iparügyi Minisztériumon belül a kutatási szervek tevékenységét az Ipartanulmányi Osztály fogta össze. Megváltozott a helyzet az Iparügyi Minisztérium ketté osztása után. 1949 júniusában az országgyűlés új minisztériumokat hozott létre, többek között az Iparügyi Minisztériumból a Nehézipari Minisztériumot és a Könnyűipari Minisztériumot. A kutatásirányítás eddigi rendszere is megváltozott az ipari kutatóintézetek vonatkozásában. Az Ipartanulmányi Osztály megszűnt, az intézeteket és laboratóriumokat egyes iparigazgatóságokhoz osztották be. Ez azzal járt a párhuzamosan folyó intézeti összevonások miatt, hogy egyik-másik kutatóintézet profilja alapján kettő vagy több iparigazgatósághoz, – sőt voltak olyanok, melyek két minisztériumhoz tartoztak. Az így kialakult helyzettel július 16-i ülésén foglalkozott a Pártkollégium. Azt a megoldást

javasolták, hogy az egy minisztérium hatáskörébe tartozó „ipari kutatóintézetek adminisztratív vezetése a Szovjetunióban kifejlett gyakorlat szerint egy a minisztérium kebelében működő üzemszervezési vagy üzemszervezési osztály útján, az intézetek tudományos vezetése pedig egy, a Magyar Tudományos Tanács keretében létesítendő kis számú tanács (vagy kollégium) útján történjen.”³⁴ „A több minisztérium érdekkörébe tartozó mezőgazdasági ipari kutatóintézetek adminisztratív vezetésére egy közös szerv létesítendő, mely Mezőgazdasági Ipari Kutató Központ néven folytathatná tevékenységét. Az intézetek tudományos irányítása pedig egy a Magyar Tudományos Tanács keretében felállítandó kis számú tanács (vagy kollégium) útján történjen, mely tanácsban az MTT és az ipar képviselői foglalnak helyet.”

A Pártkollégium elvetette a Mezőgazdasági Ipari Kutató Központ felállítását. Úgy foglalt állást, az intézetek adminisztratív irányítása továbbra is a minisztériumokhoz, a tudományos irányítás pedig az MTT-hez tartozzék. Hogy melyik minisztériumhoz tartozik egy-egy intézet azt az döntse el, hogy mivel foglalkoznak az intézetben, ha vegyes profilú az intézet, akkor a hovatartozást tevékenységének súlypontja határozza meg. A minisztériumokon belül a kutatóintézetek egy miniszterhelyetteshez tartozzanak. Hogy ehhez milyen segítségre van szüksége a miniszterhelyettesnek azt a minisztérium döntse el, de külön osztály felállítása nem szükséges. Egyes intézetek elvi ügyeivel egy koordinációs szerv foglalkozzék, amely magában foglalja a legjobb tudományos erőkn kívül a megfelelő ipari szervek képviselőit is.

Végül mégis egy-egy főosztályt hoztak létre az ipari minisztériumokban. A 351/18/1949. N. T. sz. rendelet intézkedett a műszaki fejlesztési főosztályok létesítéséről. E határozat mellékletében körvonalozták a főosztályok hatáskörét. A b) pont szerint a főosztály feladata: „A kutatóintézetek munkájának beillesztése az ipar műszaki fejlesztésének tervébe. Együttműködés a Tudományos Tanáccsal és a tudományos egyesületekkel. A tudományos vizsgálatra szoruló ipari kérdések kitűzése.”

Nehezen alakult ki az együttműködés formája a VKM-mel. Az egyértelmű szabályozás igényét tükrözte az a kezdeményezés, amely a minisztérium vezetése részéről fogalmazódott meg. A javaslatot³⁶ 1949. június 18-án tárgyalták meg. A minisztérium állásfoglalásában rögzítette, hogy „a VKM alá tartozó intézetek feletti intézkedési jog, a tudományos kérdések kivételével, a VKM-et illeti meg. A tudományos irányítás az MTT feladata, de az intézkedéseket nem közvetlenül az intézetekhez kell címezni, hanem a VKM megfelelő szerveihez.” A VKM azt is szükségesnek tartotta, hogy a tudományos céltámogatások felhasználásáról a minisztérium döntsön, amiről tájékoztatja az MTT. Azt javasolta, hogy a Tanács is adjon saját céltámogatási keretének felhasználásáról a VKM-nek tájékoztatást „nehogy párhuzamos kiutalások történjenek”. A VKM azt is javasolta, hogy „a két intézmény tervei a kölcsönös egyeztetés után, csak kölcsönös szignálással legyenek a Tervhivatal elé terjeszthetők”. A „közös káderek”-re vonatkozóan is a közös döntés meghozatalát szorgalmazták.

A VKM próbálta megvédeni hatáskörét, elfogadta az egyeztetés, a kölcsönös tájékoztatás szükségességét, de a kutatásra fordítható pénzügyi keretei felhasználásánál fenn akarta tartani magának a döntést. Az MTT vezetői méltatlankodva utasították el a VKM javaslatait, legalább is erre lehet következtetni a Pártkollégium állásfoglalásából. „A Kollégium helyteleníti, hogy az MTT bármilyen megkötöttséget vállaljon a VKM-mel kapcsolatban. Így, hogy csak a VKM-men keresztül utasíthatja az intézeteket, és hogy közölje a VKM-mel a 199-es rovat (céltámogatás) felhasználását, és hogy a terv és káderügyek csak kölcsönös szignálással legyenek keresztülvihetők. Ellenben helyesli a

Kollégium azt, hogy mindezen ügyekben az MTT a VKM illetékes szerveivel való megbeszélés után döntsön.”³⁷

Erdős Tamás október végén még azt írta: „Nem alakult ki világosan az állami szervekkel, minisztériumokkal, szakszervezetekkel való kapcsolat.”³⁸

Javaslat a Titkárság átszervezésére

A Titkárság létszáma és kisebb mértékben a szervezete többször változott működése alatt. A Titkárság tényleges megszervezése 1948 októberében kezdődött. Az első iktatott irat október 5-én keletkezett.

Az 1949. évi költségvetés 37 főben határozta meg a Tanács Titkárságának a létszámát. Ezt felemelték 74 főre.³⁹ A Titkárság előterjesztést készített a Pártkollégium számára 1949 júniusában a Tanács, illetőleg az apparátus átszervezésére.⁴⁰ Az előterjesztés eredeti címe: „A Magyar Tudományos Tanács átszervezésére vonatkozó javaslat” volt, amit kijavítottak a „Tanács Titkársága” átszervezésére. Az előterjesztés abból indult ki, hogy a Titkárság munkájában tapasztalható hibák átszervezéssel és létszámemeléssel szüntethetők meg. Három hibát soroltak fel:

„1. A Természettudományi Szakosztály túl széles területet, egymással össze nem férhető szakmákat foglal magába. Ez a munkát akadályozza.”

„2. A Titkárságon dolgozó kis létszámú tudományos munkatárs semmiképpen sem tudja a tudomány egész területét képviselni, következésképp túl is vannak terhelve, és tudományos fejlődésükben is visszamaradnak, ami a szervezési munkára is káros.”

„3. Az adminisztrációs, költségvetési, gondnoki, sajtó, propaganda, lapszerkesztés, stb. teendők ellátására egyetlen személy sem áll rendelkezésre.”

A szervezeti javaslat lényege, amely a cím módosítása ellenére a Tanácsra és nem csak a Titkárságra vonatkozott, a következő volt:

„A jelenlegi 3 osztály helyett 5 osztály alakuljon.

I. Társadalomtudományi Osztály 2 alosztállyal

A/ Történelem, irodalom, nyelvészet, néprajz, régészet.

b/ Filozófia, pedagógia, közgazdaságtan, jog.

II. Biológia-agrártudományi Osztály

Botanika-biológia, zoológia-biológia, agronómia-biológia, agrokémia, növénytermelés, kertészet, erdészet, növényegészségügy, állattenyésztés, állategészségügy, gépesítés, üzemszervezés és ökonómia.

III. Orvostudományi Osztály

Elméleti tudományok, klinikai orvostudomány.

IV. Egyéb Természettudományok Osztálya

Matematika, fizika, elméleti fiziko-kémia, szervetlen, szerves, technológiai kémia, geológia, geográfia.

V. Műszaki Tudományok Osztálya 3 alosztállyal

A/ Bányász, kohász, nehézipar, elektromos ipar, (erős- és gyengeáramú), finommechanika, optika, műszer.

B/ Magas- és mélyépítéset, geodézia, út- és hídépítés, hidrológia.

C/ Textil-bőr-gumi-fa-papír-sokszorosító iparok és vegyiipari kérdései.”

Az új osztályszervezetre vonatkozó javaslat megegyezett azzal a tervvel, amit az Akadémia átszervezéséről tárgyalt ugyanezen a napon a Pártkollégium. Az összefüggést

a Titkárság előterjesztése nem tagadta, sőt így akart megfelelni „a jövőnek”. A javaslatát azzal zárta: „A javasolt átszervezés után a Titkárság szervezetében megfelel a Magyar Tudományos Akadémia javasolt új szervezetének, és véleményünk szerint képes is lenne a Tudományos Akadémia Titkárságának funkcióit ellátni.”

A Pártkollégium a Titkárság szervezetének megváltoztatásával elvileg egyetértett, de a részletek további megvizsgálását tartotta szükségesnek és leszögezte, hogy a változás nem kerülhet a törvénnyel ellentétbe. Mivel a törvény 3 szakosztályról intézkedett, így csak a Természettudományi Szakosztály titkárságának már említett 3 csoportra való osztására került sor.

A döntésről körlevélben tájékoztatták a Tanács tagjait. A matematikai és fizikai csoport vezetője Fenyő István, az orvostudományi csoport vezetője Madár János és a mezőgazdasági, biológiai csoporté Somos András lett. Ez a szervezeti változás csak a szakosztály titkárságát érintette, a szakosztály mint testület változatlan maradt.⁴¹

Bővült az apparátus egy új egységgel, miután a titkárság átköltözött a Parlament épületéből a Géza u. 2. sz. házba. A miniszterelnökségtől történt szervezeti elválás szükségessé tette külön gazdasági osztály és gondnokság felállítását. Az előterjesztés a megnövekedett feladatok ellátására közel 100 fővel (92) kívánta emelni, 158-ra a Titkárság létszámát. Elsősorban a szakosztályok tudományos munkatársai számát akarta jelentősen növelni 15-ről 49-re. Azt javasolták, hogy a megfelelő szakembereket félállásban foglalkoztassák, és a különböző állami és társadalmi szervezetekben tudományszervezéssel foglalkozó munkatársak egy részét a funkcióval és a létszámmal együtt a titkársághoz csoportosítsák át. Az átcsoportosítást a Mezőgazdasági Tudományos Központ Tudományos Osztályától, az Iparügyi Minisztérium Ipartanulmányi Irodájától és „az Orvosszakszervezet függelékeként működő Orvosi és Természettudományi Egyesületek Szövetsége (OTESZ)”-től gondolták végrehajtani.

A Pártkollégium a létszám növelését nem ellenezte, de fokozatosságot ajánlott és elképzelhetőnek tartotta, hogy a Titkárság létszáma 1949-ben elérje a 100 főt. Nem helyeselte a félállásos megoldást. Úgy foglalt állást, hogy a tudományos munkatársak főállásban legyenek a Tanácsnál, de kapjanak lehetőséget a tudományos munka végzésére.

A létszámot öszre „sikerült” 100 fölé tornászni. A Gazdasági Osztály vezetője októberben értesítette az Illetményszámfejtő Hivatalt, hogy a Minisztertanács október 7-én a Tanács Titkárságának létszámát 116-ban állapította meg.⁴² A Titkárság munkatársainak döntő többsége tagja volt az MDP-nek. Egy névsor szerint, amely 100 nevet tartalmazott, 84 volt a párttag, 5 a tagjelölt és 11 a pártönkívüliek száma.⁴³

F. A munkatervek

Az MTT vezetése arra törekedett, hogy tevékenységét megfelelő ütemezéssel, munkatervekre alapozva végezze.

A Tanács, pontosabban a Tanács Titkársága első 3 hónapos munkaterve (1949. január 1-től március 31-ig), amiről már korábban szóltunk, elsősorban az alakuló ülésre való felkészüléssel összefüggő feladatokat tartalmazta, amelyek előkészítették az alakuló ülésen elfogadott „Az MTT 1949. évi munkatervének irányelvei” című dokumentumot. A Titkárság „általános” munkatervével párhuzamosan az év elején a szakosztályok is elkészítették „munkaprogramjaikat” 6 hónapra, amelyek részben az alakuló ülés utáni feladatokat részletezték és ütemezték. E munkatervek döntő részben a kutatóintézetek

átszervezésével, megszüntetésével, újak létesítésével (az ezzel kapcsolatos „kádercserékkel”), a tudományos könyv- és folyóiratkiadással (a meglevő folyóiratok felülvizsgálata, átalakítása, megszüntetése, újak létrehozása, a szovjet tudományos irodalom fordíttatása és kiadása, új egyetemi tankönyvek iratása), a dokumentáció megszervezésével összefüggő feladatokat tartalmazták. Egyes szakosztályok tervei megjelölték a fő tudományos feladatokat, és az ezzel kapcsolatos szervezési teendőket is. Megfogalmazódtak a munkatervben azok a célok is, amelyek a marxizmust–leninizmust kívánták mielőbb elterjeszteni a tudományos életben. („Ideológiai fontos matematikai kutatások előmozdítására terv kidolgozása.” „Bizottság összehívása annak kidolgozására, hogy a marxizmus–leninizmus módszereit, hogyan lehetne minél jobban behatoltatni (!) a fizikai–kémiai és a csillagászati kutatásokba.”⁴⁴ „A Filozófiai Intézet célja a magyar filozófiai élet marxista szellemben való áthangolása, az idealista felfogás, a metafizikai módszer, valamint az agnoszticizmus válfajainak kiküszöbölése és a marxista–leninista filozófiai kutatás alkalmazása a hazai vonatkozású kérdésekre.” „A magyar történettudomány marxista ártértekelése és a magyar történetírás marxista kritikája. /A sovinisza s egyben német orientációs történelem-hamisítás leleplezése, a szellemtudományi módszer kiküszöbölése./”⁴⁵)

Áprilisban új munkaterv-készítési „kampány” kezdődött. Nemcsak azért, mert lejárt a Titkárság előző 3 hónapos munkaterve, hanem azért is, mert el kellett készíteni a Pártkollégium munkatervét is, és annak tartalmától, ütemezésétől nagymértékben függött a Titkárság, illetve a szakosztályok munkaterve. A Pártkollégium munkaterve – amelynek ismertetésére még visszatérünk – május közepétől augusztus 31-ig tartalmazta a tennivalókat.

Külön munkaterv készült az 5 éves tudományos terv kidolgozására.⁴⁶ A tervezetet Rajki Sándor, a Természettudományi Szakosztály titkára készítette. Ezt a munkatervet a május 17-én tartott Titkársági Értekezlet fogadta el.⁴⁷

A munkaterv bevezető része rögzítette, hogy miből kell kiindulni az 5 éves tudományos terv kidolgozásánál: „a) Az ötéves népgazdasági tervből, illetve az abból adódó tudományos szükségletekből”; „b) a további ötéves tervek várható és nagyvonásokban ismert szükségleteiből;” „c) az egyes tudományok jelenlegi állásából és a dialektikus materialista tudományvá való fejlesztésének szükségleteiből. (Pl.: A magyar biológia ma még idealista tudomány, materialista biológiává kell tennünk, tehát át kell vinni a Micsurin–Liszenkó biológia vágányára.)”

Az ötéves terv készítésének tennivalóit két nagy csoportra osztották: A szakosztályok tervbizottságokat állítanak fel (4–5 fő, a szakosztály tudományos munkatársának vezetésével), amelyek feladata az első ütemben a terv fő fejezetei fő feladatainak a megállapítása, majd ennek alapján, ezek jóváhagyása után kerülne sor a terv részletes kidolgozására. A munkaterv szerint a tervbizottságok által kidolgozott javaslatokat a szakaktívák megvitatják, a szakosztály titkárságok véglegesítik a szöveget és a Pártkollégium elé terjesztik. Az ütemezés szerint a május 15-én megtartott országgyűlési választásokat követően indulhat meg a tényleges munka, június elejére kell a fő feladatokra vonatkozó javaslatokat elkészíteni, hogy ezekről a Pártkollégium még június folyamán dönthesse. Ezt követően júliusban kerülne sor a szakosztály ülésekre, és az MTT elnökségének ülésére, majd augusztus elején az MTT teljes ülésén tárgyalna a főfeladatokról. A terv készítői még arra gondoltak, hogy az így elkészült javaslatot augusztusban az országgyűlés elé is beterjesztik. Az elképzelés szerint részben a fentiekkel párhuzamosan, lényegében a kollégiumi döntés után megkezdődhetne a fő feladatok ismeretében a fő fejezé-

tek részletes tervének a kidolgozása. A részletes tervet a munkaterv szerint augusztus 1-re kellett volna a Pártkollégium számára elkészíteni, a szakosztályüléseket e tárgyban augusztus folyamán lebonyolítani, hogy az MTT elnöksége szeptember elején ebben is állást tudjon foglalni.

E feladat, s a feladat ütemezése irreálisnak bizonyult.

A fő feladatokra vonatkozó javaslatokat ugyan kidolgozták, július végén tárgyalták utolsóként a Társadalomtudományi Szakosztály javaslatait, de ezek nem kerültek sem a Tanács elnöksége, sem plenáris ülése elé, és e tárgyban nem készült előterjesztés az országgyűlés számára sem. Az ötéves terv részletes kidolgozása az ősz folyamán felmerült ugyan ismételt, mint megoldandó feladat, egyik-másik szakosztály novemberi munkatervében is szerepelt, de ennek megoldására irányuló kísérlet az átszervezett Tudományos Akadémiára maradt.

Egy újabb időszakra szóló munkaterv kidolgozása vált esedékessé 1949 augusztusában. Formailag lejárt augusztus 31-el a Pártkollégium munkaterve – bár több, tervben szereplő témát nem tárgyaltak meg – szükségessé vált a Titkárság munkatervének az elkészítése is. Erdős Tamás kidolgozott egy „átmeneti” időszakra szóló munkatervet,⁴⁸ amely augusztus utolsó hetétől szeptember végéig tartott. E rövid munkaterv középpontjában a Titkárság szervezeti átalakítása, munkamódszerének változtatása állt, néhány folyó tudományszervezési feladat mellett. Ekkor vették tervbe a Természettudományi Szakosztály Titkárságának három egységgé történő átszervezését, és az ehhez kapcsolódó aktívahálózat kiépítését. A munkaterv tervezet kísérletet tett a szakosztály ülések felelevenítésére, a szakosztályok – a Műszaki Osztály kivételével – május óta nem tartottak ülést. A tervezet szorgalmazta a Tanács kommunista tagjai és más „kivülálló elvtárs jelenlétében a Titkárság működésével és feladataival kapcsolatos politikai kérdések” megtárgyalását. Pártonkívüliekkel kibővített értekezletek rendszeresítését javasolta „nem politikai, hanem egyéb elvi szakmai kérdések megtárgyalására.” Ezek a javaslatok kerültek be a jóváhagyott munkatervbe, még a Természettudományi Szakosztály üléseit sem hívták össze, hanem körlevélben tájékoztatták tagjait a szakosztály titkárságának átszervezéséről, lényegében három szakosztály titkárság létrehozásáról.

A jóváhagyott munkaterv⁴⁹ szorgalmazta többek között az ötéves tudományos terv fő feladatai kijavított szövegváltozatának az elkészítését, ehhez kapcsolódóan – új elemként – az 1950-es év tudományos terve kidolgozásának a megindítását, az aspirantúra bevezetéséhez szükséges jogszabály előkészítését, a tudományos intézetek kijelölését, az átveendő tudományos intézetek ügyének napirendre tűzését. Szükségesnek tartották a tudományos munka ellenőrzési módszerének a kidolgozását, a nyugdíjas tudósok nyugdíja emelésének előkészítését. A munkaterv feladatává tette a szakosztálytitkárok-nak, hogy szeptember 15-ig tegyenek javaslatot a Pártkollégium munkatervének témáira. E feladathoz eligazításként az elmaradt témákra utalt: „A Kollégium elfogadott munkatervében a következő összefoglaló elvi kérdések tárgyalására nem került még sor: kohászat, orvostudomány, biológia, történelem és irodalomtörténet, filozófia, közgazdaság, jogtudomány, mezőgazdaság iparosítása. Ezek közül olyan kérdések mint pl. orvostudomány, biológia, történelem, filozófia, stb. a következő közös jelszó alatt kerülhetnének sorra folytatólagos kollégiumi üléseken: ‘Harc az ellenséges ideológia ellen’.”

Felmerülhet az a kérdés, hogy miért csak 4–5 hétre készült a munkaterv, miért nem hosszabb távra? A válasz valószínűleg abban a bizonytalanságban keresendő, ami az MTT jövője tekintetében kialakult a Pártkollégium júniusi ülése után, amely elvileg ugyan kimondta az Akadémia átszervezését, és az MTT „beolvasztását” az Akadémiába,

a felsőbb párt döntés azonban csak szeptember közepén született meg. Az MDP Titkársága szeptember 14-én határozott az MTT és az Akadémia átszervezéséről. A bizonytalanságot az is növelte, hogy az Akadémia átszervezésének előkészítése az MTT-n kívül folyt. Annak terve, rész munkálatai nem kerültek a Tanács testületei elé. A Titkárság gépezete ennek ellenére, ha akadozva is, továbbra is szervezte a munkát, újabb munkatervet készített, de a többszöri sürgetéssel „kikényszerített” munkaterv tervezetek tartalmatlansága, a leegyszerűsített szervezési feladatok kijelölése tükrözte az apparátus perspektívtalanságát, jövőjének bizonytalanságát.

Az október 4-én tartott Titkársági Értekezlet tűzte ki feladatul az újabb munkaterv kidolgozását. Ennek az időtartamát hat hétben határozták meg október 15-től november 30-ig. Az utóbbi dátum egybeesett ugyan az Akadémia átszervezésének a befejezésével, de a munkatervben erre vonatkozóan semmilyen részfeladat nem szerepelt. A Titkársági Értekezleten is sajátos formában esett szó erről a témáról. Alexits főtitkár a következő szavakkal vezette be az erről szóló tájékoztatóját: „Nem titok, hogy itt egy komoly átalakulás várható a Tudományos Akadémiával kapcsolatban... Ahhoz, hogy ezt a viszonyt megfelelően tisztázhassuk, ma délután 4 órakor lesz egy ülés, amelyen a jelenlegi akadémiai tagok, akik a Pártnak is tagjai, összegyűlnek. Ez holnap folytatódik a pártonkívüliekkel a minisztertanácsi teremben. A fő problémákat csak akkor tudjuk rendbehozni, ha az akadémiai tagokról egy káderszerű képet nyerünk. Ennek tisztázása csakis oly módon történhet, hogy kitűnő tudósokat (pártonkívülieket is) be kell vonni a szakosztályokhoz és szakmai és emberi információt kérni tőlük. A káderosztály feladata lesz, hogy kinyomozza a tagok kilétét. Ez a közeli napokban egyik fontos feladatunk.”⁵⁰ Az itt említett „személyzeti” feladatok sem kerültek be a kidolgozott munkatervekbe.

Még egy vonatkozásban esett szó az Akadémia átszervezésével összefüggő feladatról. A főtitkár javasolta: „A munkatervbe központi feladatként be kell venni egy egész korai időpontra a Titkárság eddigi működésének kritikáját, különös tekintettel az Akadémia küszöbön álló átalakítására. A munkaterv egyik pontjához vegyük be, hogy x osztály x határidőig adatokat szolgáltat a Titkárság eddigi működésének kritikájáról Erdős elvtársnak. Ebből állítjuk össze a Kollégium anyagát.”⁵¹ Az „önkritika” ötlete Erdős Tamásé volt. Október 3-án azt javasolta Alexitsnek, hogy a Pártkollégium tárgyalja meg a következő témát: „A Titkárság eddigi működésének kritikája, különös tekintettel az Akadémia küszöbön álló átalakulására.”⁵² Az előterjesztés⁵³ október 31-i dátummal elkészült, de nem került Pártkollégium elé. Erdős Tamás nagy jelentőséget tulajdonított ennek a dokumentumnak, mert az MTT felső vezetése számára készített november hónapra szóló ütemterv szerint a legfontosabb feladatok között ilyenek szerepeltek: „A Titkárság önkritikájának kiértékelése, megjegyzések összegyűjtése, esetleg szélesebb körben való terjesztése.” „Az önkritikára épülő új munkamódszer és szervezeti szabályzat elkészítése.”⁵⁴

Többszöri sürgetés ellenére sem érkezett javaslat a szakosztályoktól a Pártkollégium munkatervére. Az augusztusban elfogadott munkaterv határidőként szeptember 15-ét jelölte meg a javaslatok megtételére a szakosztálytitkárok számára. A szeptember 20-án tartott Titkársági Értekezlet jegyzőkönyve a következőt rögzítette: „A Titkárság munkatervének leglényegesebb része az lenne, hogy tervszerű munkával foglalkozzék az országos jelentőségű tudománypolitikai kérdésekkel. Ennek ellenére a Titkársági Értekezlet megállapította, hogy egyetlen szakosztálynak sincsen javaslata erre vonatkozólag. A Kollégium 3 hónapos munkatervét tehát nem tudjuk elkészíteni.”⁵⁵

Ezt a hiányt állapította meg az október 4-én tartott Titkársági Értekezlet is, ahol újabb felszólítást kaptak a szakosztálytitkárok a javaslatok megtételére – mint utólag kiderült,

eredménytelenül. Erdős Tamás feljegyzése⁵⁶ a szakosztályok munkatervével kapcsolatban azt állapította meg október 31-én, emlékeztetve a korábbi sürgetésekre: „Ennek ellenére a munkatervekben sehol javaslat a Kollégium 3 hónapos munkatervére nem szerepel, és az előtt sem kaptam ismételt felszólítások ellenére a szakosztálytitkároktól erre vonatkozó javaslatot. Ez annál súlyosabb jelenség, mert az augusztus 25-i javaslat szerint Gerőné elvtársnő indítványára, a Kollégium elé viendő kérdések egy jó része, harc az ellenséges ideológia ellen jelszóval került volna megtárgyalásra.” A Műszaki Szakosztály titkársága munkatervéhez fűzött külön megjegyzésében Erdős Tamás, amikor megállapította, hogy egyetlen javaslat sem szerepel a kollégiumi munkatervbe felveendő témára – a korra oly jellemző módon – azt a következtetést vonta le „ezek szerint tehát a Műszaki Szakosztály hat héten keresztül a Párt irányítása nélkül el tudja végezni az ország műszaki tudományának irányítását.”⁵⁷

A sovány 6 hetes munkatervekről Erdős Tamás december 1-jén Alexits főtitkárhoz intézett levelében azt közölte, hogy a szakosztály titkárságok általában teljesítették azokat, kivéve a Társadalomtudományi Szakosztályt. Egyes szakosztályok még december hónapra is készítettek munkatervet, de általános titkársági munkaterv erre az egy hónapra már nem készült. A Titkárság bekapcsolódott az Akadémia apparátusaként az átszervezett Akadémia első közgyűlésének és az Akadémiáról szóló – az MTT-t megszüntető – törvény előkészítésébe.

Jegyzetek a 3. fejezethez

1. Hasonló módon szabályozták a felügyeletét a Külföldi Kapcsolatok Hivatalának, a Kinevezési és Alkalmazási Bizottságnak, az Állandó Határrendezési Bizottságnak. AL MTT 4/1
2. AL. MTT 1/1 A Magyar Tudományos Tanács működése. (A tárgyalási alapnak szánt javaslat.) Aláírás és dátum nélkül. Huszár Tibor idézett könyvében közli, hogy a dokumentum szerzőségét Erdős „elvállalta”. Az időpontot Huszár március végére, április elejére teszi. Huszár: A hatalom... 54. 1. 139. sz. jegyzet. Szerintem április 1. után és április 11 előtt készült, mert a szövegben az olvasható, hogy április 1-jétől folyósították a kiemelt tudósok fizetését. Ugyanakkor a felvázolt szabályok között nem szerepelnek azok az instrukciók, amelyeket Erdős az ügyrend összeállításához április 11-én Gerő Ernőtől kapott.
3. Szabad Nép 1949. február 28.
4. AL. MTT 2/3.
5. AL. MTT 4/1. A Magyar Tudományos Tanács működése. (Javaslat. 1949. IV. 21. Erdős Tamás.)
6. AL. MTT 1/4. A Magyar Tudományos Tanács ügyrendje.
7. AL. MTT 1/6.
8. AL. MTT 4/1. A Magyar Tudományos Tanács és Titkárságának önkritikája.
9. AL. MTT 1/4.
10. AL. MTT 1/1.
11. Közli Huszár: A hatalom... 64–65.
12. AL. MTT 23/2.
13. AL. MTT 14/7.
14. AL. MTT 23/6.
15. AL. MTT 23/6.
16. AL. MTT 14/5.
17. AL. MTT 23/8.
18. AL. MTT 23/8.
19. AL. MTT 16/3.
20. AL. MTT 16/3.
21. AL. MTT 16/3.
22. AL. MTT 24/3.
23. AL. MTT 19/4.
24. AL. MTT 2/1.
25. AL. MTT 1/6. Az MTT Kollégiumának 1949. május 14-i ülésén hozott határozatai.
26. AL. MTT 2/3.
27. AL. MTT 4/1.
28. AL. MTT 2/8.
29. AL. MTT 4/1.
30. AL. MTT 4/1.
31. AL. MTT 1/6.
32. AL. MTT 4/1.
33. AL. MTT 1/4.
34. AL. MTT 1/8. Feljegyzés az ipari vonalon működő tudományos intézetek és laboratóriumok adminisztratív és tudományos vezetéséről.
35. AL. MTT 1/8. A Magyar Tudományos Tanács Pártkollégiuma f. hó (július) 16-án tartott ülésének határozatai.
36. AL. MTT 1/7. Javaslat a Tudományos Tanács és a VKM viszonyának rendezésére.
37. AL. MTT 1/7. Az MTT Pártkollégiuma f. hó (június) 18-án, szombaton 10 órakor tartott ülésének határozatai.
38. AL. MTT 4/1.

39. AL. MTT 1/7. Kivonat a Gazdasági Főtanács határozatából.
40. AL. MTT 1/7.
41. AL. MTT 3/2.
42. AL. MTT 16/6.
43. AL. MTT 21/3.
44. AL. MTT 24/1. A Természettudományi Szakosztály 1949. évi munkaprogramja.
45. AL. MTT 23/3. A Társadalomtudományok Szakosztályának 1949. évi munkaterve.
46. AL. MTT 4/7. Az ötéves terv kidolgozásának munkaterve.
47. AL. MTT 4/7. Feljegyzés a f. hó (május) 17-én tartott Titkársági Értekezlet határozatairól.
48. AL. MTT 4/5.
49. AL. MTT 4/1.
50. AL. MTT 4/5.
51. AL. MTT 4/5.
52. AL. MTT 4/1.
53. AL. MTT 4/1.
54. AL. MTT 3/3.
55. AL. MTT 4/5. Feljegyzés az 1949. szeptember 20-án tartott Titkársági Értekezletről.
56. AL. MTT 4/5. Feljegyzés a szakosztályok 6 hetes munkatervével kapcsolatban.
57. AL. MTT 25/3. Megjegyzések a Műszaki Szakosztály 6 hetes munkatervéhez. 1949. október 18.

4. A PÁRTKOLLÉGIUM

A. A Pártkollégium megalakulása

Az ügyrendet, az MTT szervezetét tárgyaló fejezetből is kitűnt, hogy az MTT legfontosabb irányító szerve a Pártkollégium volt. Az 1948-tól formálódó, a proletárdiktatúra elméletén alapuló, új politikai rendszerben biztosítani akarták, a szovjet tapasztalatokat szem előtt tartva, a párt vezető szerepét, a folyamatos pártirányítást a politikát érintő minden területen.

A Tudományos Tanács létrehozásában, programjának meghatározásában döntő szerepet játszott az MDP Kultúrpolitikai Osztálya keretében működő Tudományos Bizottság. 1949 januárjában már megfogalmazódott az a vélemény, hogy ebben a formában, ebben az összetételben ez a Bizottság nem tudja betölteni feladatkörét, „a határozott és szakszerű pártirányítást”. Az iratok között található egy aláírás nélküli feljegyzés 1949. január 26-i dátummal,¹ amely többek között a helyzet jellemzése után javaslatot tesz a Bizottság átalakítására. A helyzetet így jellemezte: „A Tudományos Tanács működésének súlypontja a műszaki téren kell, hogy legyen. Ezzel szemben a tudományos bizottságban Zentai (Béla) elvtárson kívül, aki viszont a Tudományos Tanácshoz tartozik, egyedül Hevesi (Gyula) elvtárs tekinthető műszaki embernek. Ő kémikus, a súlypont viszont a nehéziparon van. Továbbá: a Tudományos Bizottság elnöke és ugyanakkor a Tudományos Tanács ügyvezető titkára egy személyben Alexits elvtárs. Továbbá: a Tudományos Tanács Titkársága ügyeit a Tanács elnökével, Gerő elvtárral, gyakran megbeszéli és *ezek után* hozza a Tudományos Bizottság elé elbírálás végett.”

A javaslat lényege az volt, hogy erősítsék meg a Tudományos Bizottságot „egy-két vezető ipari elvtárs”-sal, a vezetést vegye át Gerő Ernő. Nevezzék „Tudománypolitikai Bizottságnak”. „Ez a bizottság csak fontos elvi és egyes különösen fontos gyakorlati kérdésekkel foglalkozzon, kisebb jelentőségű ügyekkel és a gyakorlat állandó problémáival a Tudományos Tanács Titkársága körül létesített széles körű szakmai aktívák foglalkozzanak, melyekben a titkári funkciót a Tudományos Tanács szakosztály titkárai és referensei lássák el. E megoldással biztosítanók a Tudományos Tanács tudománypolitikai és tudományszervezési vezető szerepét.” Erdős Tamás is megerősíti ezt a helyzetképet egy 1949 októberében a Tanács és a Titkárság munkájáról írt – már többször idézett – elemzésében: „A Titkárság működésének első hónapjaiban bizonytalan volt a pártszerű kapcsolat kérdése. A Titkárságot a Kultúrpolitikai Osztály (Kállai elvtárs) keretében működő Tudományos Bizottság (titkára Erdős elvtárs) kellett volna, hogy irányítsa. Az első ülések (1949 január) után világossá vált, hogy ezt a funkcióját összetételénél fogva elvégezni nem tudja. Ennek ellenére hónapokig tartott, míg a Tudományos Bizottság megszűnt és a Pártkollégium megkezdte működését.”²

A Politikai Bizottság végül is a szervezeti megoldást egy speciális pártszerv, a Pártkollégium létrehozásában találta meg. A Pártkollégium az MDP tudománypolitikájának formálójá és végrehajtója lett. A Tudományos Bizottságtól eltérően működése az MTT-re, a tudománypolitikára korlátozódott és a személyi kérdésektől eltekintve nem foglalkozott a felsőoktatás átalakításával. A felsőoktatás operatív pártirányítását 1949 nyarától az MDP Oktatási Osztálya látta el.

A Pártkollégium felállításáig is működött – alkalom szerűen – egy grémium, amelynek tagjai a későbbi Pártkollégium gerincét alkották. (Gerő Ernő, Révai József, Lukács György, Alexits György.)³ Olyan feljegyzés is fennmaradt, amely a „Tudományos Kollégium” március 18-i határozatáról szól. (Ez az irat a kiemelt tudósok fizetése ügyében hozott döntést rögzítette.)⁴

A Pártkollégium személyi összetételét a PB a következőképpen állapította meg: elnökök: Gerő Ernő, tagjai: Alexits György, Révai József, Kossa István, Hevesi Gyula, Lukács György.⁵ A Pártkollégium tagjai közül nem volt tagja a Tudományos Tanácsnak Révai József, az MDP PB-jének, Titkárságának tagja, akinek az MDP-n belül a felügyelete alá tartozott az oktatás, a kultúra és a propaganda. 1949 júliusától népművelési miniszter; a másik „külső”, Kossa István iparügyi miniszter, aki 1949 júliusától pénzügyminiszter lett.

A Pártkollégium személyi összetétele jól tükrözte a párt és állami vezetés összefonódását. Vezetőjén keresztül, aki az állami szerv vezetője is volt, közvetlenül kapcsolódott a legfelsőbb pártvezetéshez. Gyakorlatilag Gerő döntötte el, hogy a Tanács ügyei közül, melyeket terjeszt felsőbb pártfórum elé (PB, Titkárság), melyekben dönt maga.

B. A Pártkollégium feladatköre és három hónapos munkaterve

Az 1949. április 12-én Gerő Ernő által adott „eligazító tanácsok” között szerepelt a Pártkollégium működtetésével összefüggő „tanácsa”, utasítása is. Erdős Tamás ezt így rögzítette: „A Pártkollégium 1–2 hetenként ülne össze. Elkészítendő a 3 hónapos munkaterv. Az ülések ne legyenek túlszűfoltak, egy ülésen 2–3 nagy kérdésnél több ne vetődjön fel. Ezenkívül természetesen a folyó ügyek. Elkészítendő a kollégium munkarendje: Mikor, hány órákor legyenek az ülések, milyen formában kell az anyagot előkészíteni, ki készítse elő... Az előkészítés lehetőleg írásban történjék.” Kisebb ügyeket „röpszavazás” útján (ülésen kívül, köröztvény formájában) is el lehet intézni.⁶

Az eligazítást követően Erdős Tamás kísérletet tett a Pártkollégium feladatkörének és ügyrendjének megfogalmazására.⁷ E szerint: „A Pártkollégium feladata a Tudományos Tanács elvi irányítása, döntés a főbb gyakorlati kérdésekben.” Tagjait, „a Párt Titkársága jelöli ki”. Ülései általában két hetenként tartandók, „sürgős és kisebb ügyek röpszavazás útján intézendők el”. A javaslat szerint a Kollégium üléseit a főtítkár hívja össze, napirendjét ő alakítja ki az elnökkel való tárgyalás alapján. Három nappal az ülés előtt a tagok megkapják az ülés anyagát. A tervezet szerint: „A Pártkollégium irányítja és ellenőrzi a tudományos tervet, ennek megfelelően az ülések magvát a Tanács egyes szakosztályi üléseinek előkészítése, majd megtárgyalása képezi. Tehát a Titkárság minden kollégiumi ülésre elkészíti a soron következő szakosztályi ülés napirendjét. A szakosztályi ülést a Kollégiumon hozott döntések alapján készítik elő. A lezajlott szakosztályi ülésekről beszámolót és kiértékelést a következő kollégiumi ülés elé terjesztik.” Ez a

mechanizmus nem szerepelt a Gerő-féle útmutatásban, nem szerepelt később a Pártkollégium jóváhagyott ügyrendjében sem és ebben a formában a gyakorlatban sem valósult meg. Május 14-én tárgyalta a Pártkollégium „A Kollégium, a Tanács és a Titkárság ügyrendjét”. Ezzel kapcsolatban azt a döntést hozta, hogy bizonyos módosításokkal elfogadja, de helytelennek tartja azt a megfogalmazást, amely szerint „a tudományos kérdésekben a Kollégium a Párt Titkárságának funkcióját látja el, és saját maga határozza meg, mely kérdésekben dönt, mint legfelsőbb pártbizottság és melyeket visz tovább”. A határozat szerint valamennyi ügyrendben a következő megfogalmazást kellett használni: „A folyó ügyeket intézi és a nagyobb jelentőségű, főképp elvi kérdéseket pedig tovább viszi”. A végleges ügyrend tehát így fogalmazta meg – nem minden ellentmondás nélkül – a Pártkollégium feladatát: „A magyar tudományos élet irányítása a Magyar Tudományos Tanácson keresztül az Elnökség és a Titkárság útján. Dönt minden jelentős elvi kérdésben és azokban a gyakorlati kérdésekben, amelyekbe végső fokon az MTT elnöksége és főtítkára döntését kéri. Tagjait és felelősét a Párt Politikai Bizottsága jelöli ki. A Kollégium intézi a folyó ügyeket és a nagyobb jelentőségű, főképp elvi kérdéseket pedig tovább viszi.”⁸

Ugyancsak a május 14-i kollégiumi ülés tárgyalta a Pártkollégium 3 hónapos munkatervét.⁹ Az előterjesztést elfogadták, érvényességét szeptember 1-jéig kiterjesztették. A terv bevezetője rögzítette, hogy a Kollégium hetenként egyszer ülésezik. Közölte azokat a szempontokat, amelyek alapján összeállították a munkaterv témáit. Abból indultak ki, hogy minden ülésnek legyen egy központi kérdése, amelyben megvizsgálják egy-egy tudományág, vagy tudománycsoport helyzetét, és meghatározzák azokat az intézkedéseket, amelyek az illető tudománycsoport „fejlődése és ennek kihatásai folytán egész tudományszervezésünk tekintetében fontosak, vagy elengedhetetlenül szükségesek.” A tárgyalási sorrendet „jelentőségük vagy szervezési szempontból való sürgősségük” alakította ki. A terv szerint egy-egy kollégiumi ülés néhány elvi jelentőségű folyó ügyet is megtárgyal. „Minden ügyet úgy kell előkészíteni, hogy egy-egy kollégiumi ülés 2–2 és fél óránál ne tartson tovább.”

A munkaterv a következő központi kérdések megtárgyalását irányozta elő:

„Május:	1. Fizika
	2. Nyersanyag kérdésekkel foglalkozó tudományok.
	3. A honvédelem tudományos problémái és azok kutatásának megszervezése.
Június	4. 5 éves tudományos terv fő feladatainak kitűzése.
	5. A Magyar Tudományos Akadémia elvi problémái.
	6. Tudományos központok kérdése.
Július:	7. A teljes 5 éves tudományos terv szerkezete.
	8. Bányászat, kohászat.
	9. Orvostudomány.
	10. Történelem, filozófia.
Augusztus:	11. Közgazdaság, jogtudomány.
	12. A mezőgazdaság iparosítása.”

A-tól h-ig sorolta fel a munkaterv az „elvi jelentőségű folyó ügyeket”.

- „a) Tudós utánpótlás kérdése (doktorátus, aspirantúra – sic!).
- b) Egyes intézetek, laboratóriumok, bizottságok felállítására.
- c) Kongresszusok, tudósok bel- és külföldi utazásai.
- d) Egyetemi katedrák, fontos kutatóintézeti pozíciók betöltése.
- e) Tudományos könyvkiadási és dokumentációs kérdések.

f) A Magyar Tudományos Tanács teljes ülése anyagának a kitűzése és az ülés döntő elvi kérdéseinek meghatározása.

g) A Titkárság összefoglaló jelentései a Tanács és a Titkárság működéséről, a jelentés kritikája, irányelvek meghatározása.

h) Nem feltétlenül elvi, de kihatásukban nagy jelentőségű gyakorlati kérdések.”

A munkatervben szereplő témák döntő többsége szerepelt a pártkollégiumi ülések napirendjén, a gyakorlati kérdések között többször „kis jelentőségű”, részlet kérdések is (segélyek, kölcsönügyek).

C. A Pártkollégium ülései

A Pártkollégium első ülése május 14-én volt. A rendelkezésre álló adatok szerint a Kollégium összesen tízszer ült össze, és valószínűleg öt hónapon keresztül működött. Utolsó ülését október 13-án tartotta. Az utolsó ülés kivételével az üléseket Gerő Ernő vezette, valamennyi ülésen részt vett Lukács György, Hevesi Gyula és Alexits György. Kossa István csak az ülések felén volt jelen. Szeptembertől Révai József is bekapcsolódott a Kollégium munkájába, az utolsó ülést a szabadságon lévő Gerő helyett már ő vezette. Valamennyi ülésen, mint jegyző, részt vett Erdős Tamás.

A pártkollégiumi ülések napirendje:

Május 14. Jelen voltak: Gerő Ernő, Kossa István, Lukács György, Hevesi Gyula, Alexits György.

1/A A Kollégium 3 hónapos munkaterve.

1/B A Kollégium, a Tanács és a Titkárság ügyrendje.

2. A Műszaki Szakosztály üléséről szóló beszámoló.

A Természettudományi Szakosztály üléséről szóló beszámoló

A Társadalomtudományi Szakosztály üléséről szóló beszámoló

3. A fizika és a műszerbeszerzés kérdései.

4. A Magyarországra meghívandó szovjet professzorok ügye.

5/a Az Erdészeti Kutató Intézet felállítása.

5/b Az Agrokémiai Intézet felállítása.

Május 21. Jelen voltak: Gerő Ernő, Lukács György, Hevesi Gyula, Alexits György.

1. Az MTT elnökségének ülése.

2. Tudományos Folyóiratkiadó Nemzeti Vállalat alapítása és a tudományos könyvkiadó ügye.

3. Néhány nagyobb szabású (!) műszer külföldről való beszerzése.

4. Nyersanyag helyzetünk és országos geológiai kutatási terv.

Május 28. Jelen voltak: Gerő Ernő, Kossa István, Hevesi Gyula, Lukács György, Alexits György.

1. A honvédség és a tudományos élet együttműködésének időszaki (valószínű: időszakos) kérdései.

2. A dokumentáció országos szervezete.

3. Cukoripari Kutatóintézet.

4. Szeszipari Kutatóintézet.

5. Alkalmazott Matematikai Intézet.
6. Fizikai Intézet
7. Egyebek: Halassza el az Akadémia a díjak kiosztását.

Június 18. Jelen voltak: Gerő Ernő, Kossa István, Lukács György, Hevesi Gyula, Alexits György.

1. A Magyar Tudományos Akadémia helyzete.
2. Külföldi tudományos kapcsolatok kérdése.
3. Tudósaink napi- és hetilapokban megjelenő cikkei és nyilatkozatai.
4. Az MTT Titkárságának átszervezése.
5. Elvi fontosságú folyó ügyek:
 - a) a Történettudományi Intézet vezetősége.
 - b) A történelem periodizálásának kérdése.
 - c) A tudósok fizetése.
 - d) Szovjet tanulmányút.
 - e) Az MTT és a VKM viszonya.

Július 2. Jelen voltak: Gerő Ernő, Lukács György, Hevesi Gyula, Alexits György.

1. A Természettudományi Szakosztály 5 éves tudományos tervének fő feladatai:
 - a) Mező- és erdőgazdaság,
 - b) az orvostudományi aktíva javaslata,
 - c) az MTT Titkársága orvos munkatársainak megjegyzése,
 - d) matematika-fizika.
2. Műszerkérdés.
3. A Társadalomtudományi Szakosztály jelentése a káderhelyzetről.
4. A Közgazdaságtudományi Intézet ügye.
5. Múzeum- és műemlékügy.
6. A disszidens könyvtárak (sic!) ügye.
7. Rendelettervezet tudományos kutatóintézetek kijelölése tárgyában.

Július 16. Jelen voltak: Gerő Ernő, Kossa István, Hevesi Gyula, Lukács György, Alexits György.

1. Az 5 éves keretterv tudományos kulcsproblémái. (A Műszaki Szakosztály javaslata)
2. Egyes tudományos kutatóintézetek és laboratóriumok átszervezése.
3. Az ipari vonalon működő tudományos intézetek és laboratóriumok adminisztratív és tudományos vezetése.
4. Nemzetközi kongresszusok kérdése.
5. A Magyar–Szovjet Tudományos Intézet ügye.

Július 30. Jelen voltak: Gerő Ernő, Lukács György, Hevesi Gyula, Alexits György.

1. Az MTT Társadalomtudományok Szakosztálya 5 éves tudományos tervének főbb szempontjai.
 - a) filozófiai terv fő témái,
 - b) történettudományi terv fő témái,
 - c) magyar irodalomtörténeti terv fő témái,
 - d) jogtudományi terv fő témái,
 - e) a nyelvtudományi terv fő témái,

- f) régészeti terv fő témái,
 - g) néprajzi terv fő témái,
 - h) a közgazdaságtudományi terv fő témái,
 - i) a pedagógiai terv fő témái.
2. Az aspirantúra intézményének Magyarországon való bevezetése.
 3. Néhány külföldi kongresszus kérdése.
 4. A Pavlov-centenárium magyarországi ünnepei.
 5. Az erdélyi magyar egyetem tanerőinek ügye.

Szeptember 16. Este 7 óra. Jelen voltak: Gerő Ernő, Révai József, Lukács György, Hevesi Gyula, Alexits György.

- I. Egyetemi tanárok leváltása és újak megbízása.
 - II. Nyugdíjas tudósok ügye.
- Folytatás 17-én. Délelőtt 10 óra.
- III. A Műszaki Szakosztály javaslatai.
 - A) Tőzeg stb. kérdése.
 - B) A Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetségének ügye.
 - C) A Technika és Tudomány Háza.
 - D) Tudományos tervünknek a KGST országok tervével való egyeztetésének kérdése.
 - E) UNESCO konferenciája.
 - F) Magas- és mélyépítő ipar részére közös tudományos intézet szervezése.
 - G) Javaslat a Mérés- és Műszerügyi Bizottságra.
 - IV. A Társadalomtudományi Szakosztály javaslatai.
 - A) A Történettudományi Intézet igazgatójának ügye.
 - B) A Közgazdaságtudományi Intézet Igazgató Tanácsa.
 - C) Az Állam- és Jogtudományi Intézet Igazgató Tanácsa.
 - D) A Magyar-Szovjet Tudományos Intézet és az Orosz Intézet kapcsolata.
 - V. Általános kérdések.
 - A) Alexits és Vándor elvtársak kölcsön ügye.
 - B) Dr. Schimanek Emil 3.000,- Ft-os segély kérése.
 - C) A tudósüdvözlésre vonatkozó javaslat.
 - D) Az MTT diszülésének elnöksége.
 - E) A Magyar Természettudományi Társulat ügye.
 - F) Vezető tudományos káderek elfoglaltsága.
 - G) A könyvjegyzékek ügye.

Szeptember 24. Jelen voltak: Gerő Ernő, Révai József, Kossa István, Lukács György, Hevesi Gyula, Alexits György.

1. Egyetemi tanárok nyugdíjazásának ügye.
2. A Központi Fizikai Kutató Intézet előkészítésére kiküldött bizottság jelentése.
3. Rövid ügyek:
 - a) A KAB (Kinevezési és Alkalmazási Bizottság) kiköltöztetése,
 - b) a szeptember 30-i varsói földtani kongresszus ügye,
 - c) a KGST-vel való kapcsolatunk ügye a Mérés-, és Műszerügyi Bizottság vonalán,
 - d) Molnár Erik elvtárs autójának az ügye.

Október 13. Jelen voltak: Révai József, Lukács György, Hevesi Gyula, Alexits György.

1. A tudományos kádermunka kérdése.
2. A tudományos intézetekké való minősítés kérdése.
3. A tudósok kollektív fizetésének kérdése.
4. A Műegyetemen létesítendő Spektroszkópiai Intézet ügye.
5. Szörényi professzor hazahozatalának az ügye.
6. A tudományos folyóirat- és könyvkiadó kérdése.
7. Rövid ügyek:
 - A) A Tudomány és Technika Háza.
 - B) A Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetségének kongresszusa.
 - C) Tudóscsere kérdése.
 - D) Párizsi Történelmi Kongresszus.
 - E) Első Magyar Matematikai Kongresszus.
 - F) Petrovszky (!) szovjet professzor autó ügye.
 - C) Segélykérések.

Napirenden kívül:

- a) A kiemelt fizetés mellett egyes tudósoknak a régi törzsfizetést is folyósították.
- b) Dudich Endrét nem nyugdíjazni kell, hanem a Természettudományi Múzeumba áthelyezni.¹⁰

A megtárgyalt témák, amelyek bemutatására későbbi fejezetekben visszatérünk, jelzik, hogy az 5 hónapos működés alatt hozott pártkollégiumi döntések, vagy a felsőbb pártszervek számára kidolgozott döntéselőkészítő javaslatok megalapozták az 1950-es évek első felének tudománypolitikáját, meghatározták a tudományos élet területén az új politikai struktúrába illeszkedő intézményrendszert, a tudományos intézmények, a tudományos élet párt- és állami irányításának módszerét, az Akadémia átalakítását, a kutató-intézeti hálózat kiépítésének kereteit, az országos tudományos kutatási terv fő feladatait és irányait, a tudományos minősítés, a kutatóképzés központi irányítású rendszerét, a tudományos könyv- és folyóiratkiadás szervezetét, megfogalmazva a hozzákapcsolódó ideológiai követelményeket is.

Működésének megszűnése összefüggött az MTT megszüntetésével, az MTA átalakításával. Az ülések ritkulásából (augusztusban nem volt ülés, szeptemberben kettő, októberben egy) következtetni lehet a Pártkollégium és rajta keresztül az MTT szerepének csökkenésére is. A szeptemberi üléseken a munkaterv szerint korábbra ütemezett feladatok szerepeltek. Ez mondható el jórészt az októberi ülésről is. Új munkaterv – a Titkárság vezetésének próbálkozása ellenére – nem készült. Az októberi ülésen – amely utolsó ülésnek bizonyult – nem merültek fel az MTT jövőjével összefüggő kérdések, de az előttük álló rövidtávú feladatok sem. Holott szeptemberben az MDP Titkársága elfogadta az MTT-nek az MTA-ba való „beolvasztására” vonatkozó javaslatot. De a részletek kidolgozására nem a Pártkollégiumot kérték fel, hanem egy külön bizottságot küldtek ki. Annak ellenére, hogy két ülést is tartott a Pártkollégium a végleges döntés előtt, az MTA átszervezését nem tárgyalta. Az októbertől decemberig tartó átalakítási folyamattal együtt járó bizonytalansággal magyarázható, hogy régi formában már nem működött a Pártkollégiumot. A Pártkollégium formailag nem szűnt meg. „Röpszavazás” formájában több alkalommal állást foglalt személyi kérdésekben, külföldi kiküldetések ügyében. (Október 20., november 12., november 25. és december 21.)

Jegyzetek a 4. fejezethez

1. AL MTT 1/5
2. AL MTT 4/1
3. Huszár T.: A hatalom... 88.
4. AL MTT 1/5
5. Huszár T.: A hatalom... 53.
6. AL MTT 2/3 Erdős Tamás feljegyzése: „Gerő elvtárs utasításai a Pártkollégiummal kapcsolatban” 1949. április 12.
7. AL MTT 4/1 A Magyar Tudományos Tanács működése. Javaslat 1949. április 21. Erdős Tamás.
8. AL MTT 1/4 A Pártkollégium. Dátum, aláírás nélkül.
9. AL MTT 1/5 A Magyar Tudományos Tanács Pártkollégiumának 3 hónapos munkaterve.
10. A pártkollégiumi határozatok alapján állítottam össze.

II.

1. AZ ALAKULÓ ÜLÉS UTÁNI ELSŐ HÓNAPOK

A. A tudósok és kutatók anyagi helyzetének javítása

Az alakuló ülésen az MTT elnöke bejelentette, hogy a tudósok és egyetemi oktatók fizetését jelentősen fel fogják emelni. Ennek előkészítése és lebonyolítása vált a Tudományos Tanács és Titkársága számára legfontosabb feladatává márciusban.

Révai József kezdeményezésére az MDP Tudományos Bizottsága az MTT vezető munkatársainak a bevonásával, a szakkádertanácsok és más aktívák közreműködésével már januárban megkezdte különböző változatok kidolgozásával annak mérlegelését, hogy milyen nagyságú legyen a fizetésemelés, hány főre terjedjen ki és hogyan történjék, milyen módszerrel a konkrét döntések meghozatala.¹ Így az alakuló ülés után viszonylag hamar megszülettek a szükséges állami intézkedések. Már március 3-án meghozta határozatát² a Gazdasági Főtanács (továbbiakban: GF.), amelyet másnap a kormány jóváhagyott. A GF 0064–530/1949. sz. határozata, amely „Magyar tudósok és kutatók helyzetének megjavítása” címet viselte, bevezetőjében a következőket mondta ki: „A Gazdasági Főtanács annak a kormányzati szempontnak érvényesítése érdekében, hogy a tudósok, a tudományos munkát végző személyek, valamint a tudományos intézeti és felsőoktatási személyzet munkáját anyagi segítséggel is alátámassza, az alábbi intézkedéseket rendeli el.”

A rendelkezés két kategóriát különböztetett meg: I. „tudományos kutatókat” és II. „tudományos és felsőoktatási intézményben dolgozó kutatókat, oktatókat”, ez utóbbiba beletartozott a kiemelkedő munkát végző adminisztratív és technikai személyzet is.

Az I. kategóriába tartozókról a határozat ezt rögzítette: „A Magyar Tudományos Tanács által a szakminiszterrel egyetértésben kiválasztott, legfeljebb 260 fő kiemelkedő tudományos munkásságot végző kutatók részére az alábbi járandóságok biztosítandók:

1. legfeljebb 60 kutató tudós részére egyenként havi 3850 Ft összilletmény,
2. legfeljebb 200 kutató részére 3000 Ft összilletmény.

Az I-es csoportba sorolt kutató tudósok összilletményét a Magyar Tudományos Tanács a pénzügyminiszter hozzájárulásával néhány kivételes esetben havi 5000 Ft-ig terjedő összegben is megállapíthatja.” A megjelölt összegben felül a kutatónak rendszeres javadalmazást „a köz terhére” nem lehetett folyósítani, kivéve a családi pótlékot és az esetleges országgyűlési képviselői díjat. A határozat – a juttatásokban részesülőeknek a Tudományos Tanácstól való függőségét erősítendő – azt is kimondta: „Ez a juttatás bármikor visszavonható és a visszavonást követően az alkalmazott állására vonatkozó mindenkorai jogszabályok szerinti illetményt kell folyósítani.”

II. kategóriába tartozókról a rendelkezés így szólt: „A Magyar Tudományos Tanács és a pénzügyminiszter által egyetértésben kijelölt tudományos intézményekben, valamint

egyetemekben és más felsőoktatási intézményekben dolgozó kutatói és oktatói személyzet, továbbá az egészen kiváló adminisztrációs és műszaki (technikai) segédszemélyzet részére járó illetmények olyan összezszerű rendkívüli pótlékkal egészítendők ki, hogy az így élvezett összjavalmazásuk – a családi pótlékot nem számítva – az alábbi összegeket érje el:

1. fokozatban, mintegy 600 fő havi 1800–2500 átlagban 2200 forint összilletménnyel,
2. fokozatban, mintegy 1050 fő havi 1200–1800 Ft, átlagban 1600 Ft összilletménnyel,
3. fokozatban, mintegy 1500 fő, havi 800–1200 Ft, átlagban 1000 Ft összilletménnyel,
4. fokozatban pedig, mintegy 500 fő havi 500–800 Ft, átlagban 650 Ft összilletménnyel.”³

A végleges létszám csoportonkénti megállapítását, a besorolás feltételeinek kialakítását a rendelkezés a Tudományos Tanácsra és a pénzügyminiszterre bízta.

A határozat kitért a kutatók kiválasztott csoportja részére biztosítandó azokra a juttatásokra is, amelyeket az alakuló ülésen Gerő Ernő bejelentett. Így felszólította a pénzügyminisztert, hogy a közlekedésügyi miniszterrel és az MTT főtitkárával egyetértésben „biztosítsa, hogy a legfontosabb kutatómunkát végző tudományos munkaerők közlekedési kérdése megoldassék”. Továbbá vizsgálja meg a pénzügyminiszter, hogyan volna biztosítható az I. kategóriába sorolt kutatók részére gyors- és gépiró szolgálat. Azt is kimondta a határozat, hogy ki kell dolgozni a tudósok üdültetésének a tervét. A tervbe vett fizetésemelés előirányzata összesen havi 2,500.000 Ft volt.⁴

Már március 4-én levelet küldött az MTT a szakminisztereknek, amelyben március 10-re kért javaslatot az I. kategóriákba sorolandókra az adott tárca területéről.⁵ Ugyancsak javaslatot kértek a szakosztály-titkárok a szakosztály tagjaitól. Megkezdtek/folytatták a javaslatok kialakítását az erre a célra létrehozott szakbizottságok, majd a Titkárság által szervezett az MDP, a szakszervezetek, a minisztériumok képviselőiből álló „szűk aktívák” formálták tovább az I. kategóriába kerülők listáját. A végső döntést az MDP Tudományos Bizottsága mellett létrehozott „Tudományos Kollégium” hozta, amelynek március 18-i ülésén jelen volt: Révai József, Ortutay Gyula, Hevesi Gyula, Lukács György és az elnöklő Gerő Ernő.⁶

Az aktívák által előkészített javaslat 159 nevet tartalmazott. Ebből 45 kutatót (28,2 %) az 1. csoportba (3850 Ft), 114 kutatót (71,8 %) a 2. csoportba (3000 Ft) javasoltak. A javaslat kidolgozásában érvényesülő szakmai és tudománypolitikai megfontolásokat Huszár Tibor részletesen ismerteti.⁷ A Kollégium kisebb módosításokkal a javaslatot elfogadta. Úgy határozott, hogy senkinek sem folyósítanak 3850 Ft-nál magasabb fizetést. A nem dolgozó nyugdíjas tudósokat ki kell venni a névsorból és külön előterjesztésben kell kérni a Minisztertanácsot, hogy számukra megfelelő, magasabb nyugdíjat folyósíthassanak. Az állásfoglalás szerint a kiemelt tudósok névsorát a sajtóban nem kell nyilvánosságra hozni. Csak számszerint kell publikálni „rámutatva arra, hogy a besorolás nem zárul le, ellenkezőleg a kedvezményezett kategóriába való besorolás további lehetősége megvan”. Egy egész tudományág képviselőivel szembeni politikai elfogultságot tükrözi a határozatnak ez a mondata: „A jogtudomány területéről senkit sem sorolunk a kedvezményezett kategóriába.” Néhány konkrét személyre vonatkozó módosítás után (Szekfü Gyulát az 1. csoportba kell sorolni, Hedry Endre orvosprofesszort be kell venni a 2. csoportba, Cotel Ernő kohómérnököt „további kivizsgálásig ki kell hagyni”,

és a 2. csoportba fel kell venni Komondy Zoltán gépészmérnököt) a kiemelt tudósok névsorát elfogadták. Ez a következő:⁸

1. csoport (3850 Ft-os fizetések.)

1. Lukács György	egy. ny. r. tanár	Pázmány Péter (PP) Tudományegyetem Bölcsészettudományi kar, Budapest
2. Fogarasi Béla	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. Bölcs. Kar
3. Rudas László	egy. ny. r. tanár	Közgazdasági Egyetem
4. Szekfű Gyula	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. Bölcs. Kar
5. Németh Gyula	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. Bölcs. Kar
6. Marek József	nyug. egy. tanár	
7. Manninger Rezső	egy. ny. r. tanár	Agrártud. Egy. Állatorvosi Kar Bp.
8. Kottlán Sándor	egy. ny. r. tanár	Agrártud. Egy. Állatorvosi Kar Bp.
9. Mohácsy Mátyás	egy. ny. r. tanár	Agrártud. Egy. Bp.
10. Obermayer Ernő	mezőg. kísérleti főig.	Állami Növényterm. és Növénynem. Kís. Int., Szeged
11. Fejér Lipót	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. Bölcs. Kar
12. Riesz Frigyes	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. Bölcs. Kar
13. Turán Pál	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egyetem
14. Alexits György	egy. ny. r. tanár	Műegyetem, Bp. Magyar Tudományos Tanács
15. Gombás Pál	egy. ny. r. tanár	Műegy. Fizikai Int. Bp.
16. Novobátzky Károly	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. Bölcs. Kar
17. Zemplén Géza	egy. ny. r. tanár	Műegyetem Bp.
18. Bruckner Győző	egy. ny. r. tanár	Tud. Egy. Szerveském. Int. Szeged
19. Buzágh Aladár	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. Kolloidkém. és Kém. Techn. Int.
20. Vándor József	tud. munkatárs	M. Tudományos Tanács
21. Schulek Elemér	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. Szervetlen és Anal. Kém. Int.
22. Bognár Rezső	egy. adjunktus	Műegyetem Szerveském. Int. Bp.
23. Vadász Elemér	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. Term. tud. Kar
24. Vendl Aladár	egy. ny. r. tanár	Műegyetem Ásvány- és Földtani Tansz. Bp.
25. Szádeczky-Kardoss Elemér	egy. ny. r. tanár	Műegyetem, Sopron
26. Tárczy-Hornoch Antal	egy. ny. r. tanár	Műegyetem, Sopron
27. Mihailich Győző	egy. ny. r. tanár	Műegyetem, Bp.
28. Jáky József	egy. ny. r. tanár	Műegyetem, Bp.
29. Verő József	egy. ny. r. tanár	Műegyetem, Sopron
30. Gillemot László	egy. ny. r. tanár	Műegyetem, Bp.
31. Kozma László	műsz. igazgató	Standard Vill. Rt.
32. Winter Ernő	rádiócsőgyártás vez.	Egy. Izzólámpagyár, Újpest

33. Rusznyák István	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. I. sz. Belklinika
34. Straub F. Brunó	egy. ny. r. tanár	Tud. Egy., Szeged Orvos Vegytan. Int.
35. Ernst Jenő	egy. ny. r. tanár	Pécsi Tud. Egy. Biofizikai Int.
36. Hetényi Géza	egy. ny. r. tanár	Tud. Egy. Szeged, Belklinika
37. Ivanovich György	egy. ny. r. tanár	Tud. Egy. Szeged
38. Jancsó Miklós	egy. ny. r. tanár	Tud. Egy. Gyógyszertani Int. Szeged
39. Kerpel-Fronius Ödön	egy. ny. r. tanár	Tud. Egy. Gyermekklinika Pécs
40. Kiss Ferenc	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. Anatómiai Int.
41. Petényi Géza	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. II. sz. Gyermekklinika
42. Sántha Kálmán	egy. ny. r. tanár	Tud. Egy. Idegklinika, Debrecen
43. Szentágotthai János	egy. ny. r. tanár	Tud. Egy. Anatómiai Int., Pécs

2. csoport (3000 Ft-os fizetések)

44. Mátrai László	egy. könyvtári főig.	P. P. Tud. Egy. Egyetemi Könyvtár
45. Szalai Sándor	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. Bölcs. Kar
46. Nagy Tamás	kurátor	Közgazd. Tud. Egy.
47. Andics Erzsébet	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. Bölcs. Kar
48. Szentpéteri Imre	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. Bölcs. Kar
49. Ember Győző	oszt. vez.	Országos Levéltár, Bp.
50. Mód Aladár	főszerkesztő	Társadalmi Szemle
51. Szabolcsi Bence	főisk. tanár	Zeneművészeti Főisk., Bp.
52. Waldapfel József	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. Bölcs. Kar
53. Turóczy-Trostler József	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. Bölcs. Kar
54. Zsirai Miklós	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. Bölcs. Kar
55. Ligeti Lajos	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. Bölcs. Kar
56. Moravcsik Gyula	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. Bölcs. Kar
57. Pais Dezső	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. Bölcs. Kar
58. Telegdi Zsigmond	elnök	Orsz. Könyvtári Közp., Bp.
59. Trencsényi-Waldapfel Imre	egy. ny. r. tanár	Tud. Egy. Bölcs. Kar, Szeged
60. Szabó Árpád	egy. ny. r. tanár	Eötvös József Koll., Bp.
61. Kniezsa István	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. Bölcs. Kar
62. Mérei Ferenc	főigazgató	Neveléstud. Intézet, Bp.
63. Faragó László	főisk. igazg.	Áll. Ped. Főisk., Bp.
64. Györffy Barna	egy. ny. r. tanár	Agrártud. Egy., Bp.
65. Fehér Dániel	egy. ny. r. tanár	Műegyetem, Sopron
66. Somos András	egy. ny. r. tanár	Agrárégyetem Kertészeti Kar, Bp.
67. Örösi Pál Zoltán	intézetvezető	Méhészeti és Méhbiológiai Kut. Int. Gödöllő
68. Sedlmayr Kurt	üzemvezető	BETA Növénynem. Üzem, Sopron-horpács
69. Mócsy János	egy. ny. r. tanár	Agrártud. Egy. Állatorvosi Kar, Bp.
70. Csukás Zoltán	egy. ny. r. tanár	Agrártud. Egy. Állatorvosi Kar, Bp.
71. Horn Arthur	egy. ny. rk. tanár	Agrártud. Egy., Keszthely

72. Rázsó Imre	egy. ny. r. tanár	Agrártud. Egy., Bp.
73. Friedrich Béla	növénynevelő	Növénynevelő Telep, Bábolna
74. Jávorka Sándor	nyugdíjas	
75. Horváth János	mb. int. ig.	Biológiai Kut. Int., Tihany
76. Babics Antal	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. Urológiai Klinika
77. Baló József	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. I. sz. Kóronctani Int.
78. Faragó Ferenc	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. Bakteorológiai Int.
79. Fornet Béla	egy. ny. r. tanár	Tud. Egy. Belklinika, Debrecen
80. Gegesi Kiss Pál	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. I. sz. Gyermekeklinika
81. Gömöri Pál	c. adjunktus	P. P. Tud. Egy. I. sz. Belklinika
82. Guszmán József	egy. ny. r. tanár	Szföv. Nemibeteggonozó Int.
83. Haynal Imre	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. II. sz. Belgyógyászati Klinika
84. Horányi Béla	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. Idegkóronctani Klinika
85. Lissák Kálmán	egy. ny. r. tanár	Tud. Egy., Pécs
86. Issekutz Béla	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. Gyógyszertani Intézet
87. Kettesy Aladár	egy. ny. r. tanár	Tud. Egy. Szemklinika, Debrecen
88. Környei István	egy. ny. r. tanár	Tud. Egy., Pécs
89. Löwinger Simon	főorvos	OTI Péterfy S. u., Bp.
90. Mansfeld Géza	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. Élettani Intézet
91. Melczer Miklós	egy. ny. r. tanár	Tud. Egy. Bőrgyógyászati Klinika, Pécs
92. Rajka Ödön	egy. magántanár	Szt. István Kórház, Bp.
93. Rauss Károly	egy. ny. r. tanár	Tud. Egy. Közegészségtani Int., Pécs
94. Romhányi György	főorvos	Kózhórház, Szombathely
95. Törő Imre	egy. ny. r. tanár	Tud. Egy., Debrecen
96. Sebestyén Gyula	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. I. sz. Sebészeti Klinika
97. Zalka Ödön	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. II. sz. Kóronctani Int.
98. Kellner Béla	egy. ny. r. tanár	Tud. Egy. Kóronctani Int., Debrecen
99. Rényi Alfréd	egy. tanársegéd	P. P. Tud. Egy. Matematikai Szeminarium
100. Hajós György	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. Matematikai Szeminarium
101. Szókefalvi Nagy Béla	egy. ny. r. tanár	Tud. Egy. Term. Tud. Kar, Szeged
102. Rédei László	egy. ny. r. tanár	Tud. Egy. Geometriai Int., Szeged
103. Kalmár László	egy. ny. r. tanár	Tud. Egy. Term. Tud. Kar, Szeged
104. Egerváry Jenő	egy. ny. r. tanár	Műgyetem, Bp.
105. Varga Ottó	egy. ny. r. tanár	Tud. Egy., Debrecen
106. Szalay Sándor	egy. ny. r. tanár	Egy. Orvoskari Fizikai Int., Debrecen
107. Budó Ágoston	egy. ny. r. tanár	Tud. Egy., Debrecen
108. Kovács István	egy. ny. r. tanár	Műgyetem, Sopron
109. Selényi Pál	labor. vezető	Székely Miklós GM Vill. Váll., Bp.
110. Neugebauer Tibor	egy. könyvtáros	Közp. Könyvtár Műgyetem, Bp.
111. Gyulai Zoltán	egy. ny. r. tanár	Műgyetem Mérnök-kari Kís. Fiz. Int. Bp.

112. Freund Mihály	intézetigazgató	M. Ásványolaj és Földgáz Kísérleti Int., Bp.
113. Erdey-Grúz Tibor	egy. ny. r. tanár	P. P. Tud. Egy. Fizikai Kémiai Int.
114. Fodor Gábor	egy. magántanár	Tud. Egy. Szerveskémiai Int., Szeged
115. Krámlí András	mb. int. igazgató	Biológiai Kutató Int., Tihany
116. Beke Dénes	váll. vez. helyettes	Dr. Wander Gyógyszergyár, Bp.
117. Schay Géza	egy. ny. r. tanár	Műegyetem, Bp.
118. Tettamanti Károly	műszaki ig.	Alkaloida Vegyészeti Gyár, Bp.
119. Csűrös Zoltán	egy. ny. r. tanár	Műegyetem Szerveském. Techn. Int., Bp.
120. Müller Sándor	egy. adjunktus	P. P. Tud. Egy. Szerveském. Int.
121. Szabó Zoltán	egy. ny. r. tanár	Tud. Egy. Ált. Fiz. Kém. Int., Szeged
122. Romwalter Alfréd	egy. ny. r. tanár	Műegyetem, Sopron
123. Vitális Sándor	kut. csop. vez.	Szénbányászati Igazgatóság, Bp.
124. —	—	—
125. Vendel Miklós	egy. ny. r. tanár	Műegyetem, Sopron
126. Martini Károly		Salgótarjáni Szénbányák N. V. Salgótarján
127. Kóta József	kís. lab. vez.	Szénbányászati Iparigazgatóság, Bp.
128. Oltay Károly	egy. ny. r. tanár	Műegyetem, Bp.
129. Major Máté	min. o. főnök	Építés- és Közmunkaügyi Min.
130. Széchy Károly	min. o. főnök	Közlekedésügyi Minisztérium
131. Németh Endre	egy. ny. r. tanár	Műegyetem I. sz. Vízépítési Tsz. Bp.
132. Kiss Tibor	egy. ny. r. tanár	Műegyetem, Bp.
133. Haviár Győző	min. tanácsos	Közlekedésügyi Minisztérium
134. Feimer László	szakoszt. vez.	Haditechnikai Int., Bp.
135. Gáspár Géza	szakoszt. vez.	Építéstudományi Int., Bp.
136. Palotás László	min. o. tanácsos	Közlekedésügyi Minisztérium
137. Gelei Sándor	egy. ny. r. tanár	Műegyetem, Sopron
138. Széki János	egy. ny. r. tanár	Műegyetem, Sopron
139. Vörös Imre	egy. ny. r. tanár	Műegyetem, II. Gépszerkezettani Tsz. Bp.
140. Muttnyánszky Ádám	egy. ny. r. tanár	Műegyetem Mechanikai Tanszék, Bp.
141. Barta István	műszaki ig.	Orion Rádió Villamossági Rt. Újpest
142. Vajda Ödön	egy. ny. r. tanár	Műegyetem Mezőgazdasági Iparok Tsz. Bp.
143. Szigeti György	kut. lab. vez.	Egyesült Izzó Rt., Újpest
144. Pattantyus Á. Géza	egy. ny. r. tanár	Műegyetem, Bp.
145. Liska József	egy. ny. r. tanár	Műegyetem Villamosgépek és Mérések Tsz., Bp.
146. Millner Tivadar	vegyésmérnök	Egyesült Izzó Rt., Újpest
147. Valkó Iván Péter	lab. csop. vez.	Egyesült Izzó Rt., Újpest
148. Lévai Andor	oszt. vez.	Ipari Ép. Terv. Int., Bp.
149. Gerendás Mihály	oszt. vez.	Biológiai Intézet, Tihany

Az előre meghatározott keretszámot (60+200) nem töltötték ki. A 111 (17+94) üres helyet valószínű a későbbiek folyamán kívánták felhasználni. Erre volt is példa. Az MTT Elnöksége július 23-i ülésén úgy döntött, hogy Bognár Gézát, a Postakísérleti Állomás mérnökét felveszi a kiemelt tudósok 3000 forintos csoportjába. Ugyanezen az ülésen Egervári Jenő egyetemi tanárt a 3000 forintos csoportból átsorolták a 3850 forintos csoportba.⁹

A 149 szakember kiemelése hosszú időre meghatározta a tudományos élet hivatalos vezető csoportja összetételét. Közülük 66-an már a besoroláskor az Akadémia tagjai voltak, közülük még 19-en lettek akadémikusok 1949 őszén az Akadémia átszervezésekor. További 20-at a következő másfél évtizedben választottak az Akadémia tagjává. Közülük került ki az Akadémia három elnöke (Rusznay István, Erdey-Grúz Tibor, Szentágothai János), három főtitkára (Alexits György, Erdey-Grúz Tibor, Bognár Rezső). Az alelnökök többségét is évtizedeken keresztül ebből a körből választották. (Gombás Pál, Ligeti Lajos, Fogarasi Béla, Novobátzky Károly, Manninger Rezső, Straub F. Brunó, Somos András.)

A II. kategóriába sorolt egyetemi oktatók fizetésekiegészítésénél is „megtakarítottak” bizonyos kereteket, sőt a végrehajtás során egy 5. fokozatot is felállítottak. Ide sorolták be azokat, akik nem kaptak illetménykiegészítést vagy az nem haladta meg a havi 500 forintot. A Központi Illetményhivatal jelentése szerint az 1. fokozatba 110 főt, a 2. fokozatba 243 főt, a 3. fokozatba 569 főt, a 4. fokozatba 799 főt, az 5. fokozatba 1268 főt soroltak. Összesen 2987 főt érintett az intézkedés.¹⁰ A tervezett – hozzávetőleges keretszám 3650 fő volt. Míg az I. kategóriába tartozók, a kiemelt tudósok ügyében az MDP Tudományos Kollégiuma döntött, addig a II. kategóriába tartozó egyetemi oktatók esetében a besorolást a minisztériumok végezték el, amit az MTT hagyott jóvá. A VKM területén pl. az orvosi karokon ez a besorolás úgy történt, hogy a kar dékánja, a helyi pártszervezet titkára vagy káderese, a szakszervezet képviselője véleményének kikérése, a besorolandó meghallgatása után a kiküldött miniszteri biztos alakította ki a javaslatot az új fizetésre, illetve az illetménykiegészítés mértékére. A miniszteri biztosok irányszámokat is kaptak a besoroláshoz. A megadott szempont szerint „az arányok akkor lesznek a legegészségesebbek, ha a megvizsgált besorolandók közül mintegy 20–22 % besorolása változatlan marad.”¹¹

A kiemelt tudósok esetében az új fizetés viszonylag jelentős jövedelem emelkedést jelentett. Az egyetemi oktatók esetében ez már nem volt ilyen egyértelmű. A közel 3000 érintettből több mint 1200 fő semmilyen illetménykiegészítést vagy legfeljebb 500 Ft-ot kapott (átlagban 302 Ft-ot). A fizetés az illetménykiegészítéssel együtt a rendszeres jövedelem felső határát alkotta. Ha pl. év közben egy fizetéses gyakornokot tanársegéddé léptettek elő, fizetése nem emelkedett, mert amennyivel többet kapott mint tanársegéd, annyival csökkentették az illetménykiegészítését. Ez a mechanizmus is mutatja, hogy az intézkedés elsősorban az azonnali kedvező politikai hatást igyekezett elérni, hosszabb távon ez a módszer nem hatott ösztönzőleg.

Még a kiemelt tudósok esetében is előfordultak adminisztratív hibák – pl. nem állították le eredeti illetményüket, mert a kiemelt fizetést kiegészítésként kezelték. Jóllehet a kiemelt tudósok fizetését az MTT Titkársága „gondozta”, és azt egy összegben a minisztertanács elnökének hivatala utalta ki. Végig nem gondolt döntések rövid időn belül káoszt teremtettek a lebonyolításban. A kiemelt tudósok illetményébe, annak meghatározásakor beolvastották a másodállás bérét is. Akik kiemelt fizetésük megállapítása után létesítettek másodállást – egy április 1-jétől hatályba lépett minisztertanácsi rende-

let alapján, amely engedélyezte a másodállást betöltött személy számára az állás bére 50 %-ának kifizetését – felvették a másodállások után járó illetményt is. Erre a gyakorlatra „áldását adta” a Pártkollégium is – bizonyos megkötéssel. 1949. június 18-án foglalt állást a Pártkollégium annak a javaslatnak az ügyében, amely „a tudósok fizetését megállapító rendelkezések egyes részeinek módosítására” vonatkozott.¹² A javaslat indoklása szerint: „Egy-két tudós a besorolás következtében anyagi kárt szenvedett, mások pedig a különböző reformok következtében annyi többlet munkát kaptak, hogy ha azt külön-külön fizettük volna meg, a szokásos módon, akkor több jövedelmük volna, mint amennyit a tudós-fizetés számukra biztosít... A kutatómunka további fokozására és az értelmiség körében a tudóstatusz megteremtésével elért jó hangulat további növelésére” hivatkozva javasolták, hogy az elnökség engedélyével kiemelt tudós, ha több helyen dolgozik, mellékjövedelmet is szerezhessen. Ezt az elvet javasolták kiterjeszteni az „igen fontos és bizalmas munkákkal megbízott”, nem kiemelt státuszú tudósokra is. A Pártkollégium a javaslattal egyetértett.

A technikai lebonyolítás problémáit még tovább növelte az az intézkedés, amely megszüntette 1950. január 1-jével a Központi Illetményhivatalt. A kormányzat az Illetményhivatalon keresztül biztosította a minisztériumoknál az illetménykiegészítés összegét, amit a minisztériumok folyósítottak az egyetemi oktatóknak. Az Illetményhivatal megszüntetésével az illetmények számfejtése is a minisztériumhoz került. Egy 1950 tavaszán készült előterjesztés szerint „általában az egész rendszer a minisztériumokra való széttagoltság miatt teljesen áttekinthetetlen és ellenőrizhetetlen volt”.¹³

A rendszer hibáinak kijavítása, új alapokra való helyezése az átszervezett Akadémiára várt, mint ahogy az Akadémiához került annak a közel 600 főnek az ügye is, akik sehonnan sem kaptak fizetést, csak tudományos illetménykiegészítést. „Ez tulajdonképpen burkolt létszámemelés” volt – ismerte el a fentebb idézett irat szerzője.

Nem sikerült rendezni 1949 márciusában a kiváló nyugdíjas tudósok és a kiváló tudósok özvegyei nyugdíjmelését. Erre csak később került sor. A Pártkollégium erre a kérdésre június 18-i ülésén tért vissza. A Titkárság azt javasolta, hogy az MTT elnöksége határozata alapján „legyen lehetséges kiváló munkát végző vagy végzett és demokratikus magatartású nyugdíjas tudós nyugdíjának felemelésére.” Ezek számát 50–60-ra becsülték. Ugyancsak kezdeményezték „néhány kiváló tudós elaggott vagy sokgyermekes özvegye” nyugdíjának a felemelését. Számukat 25–30 főben valószínűsítették. A Pártkollégium a javaslattal egyetértett, de nem helyeselte előzetes keretszámok kialakítását.¹⁴ A Titkárság által összegyűjtött javaslatot az MTT elnöksége július 23-án tárgyalta. Állásfoglalása szerint a felemelt nyugdíj összegét úgy kell megállapítani, hogy a tudósokat be kell sorolni abba a kategóriába, amelybe kerülnének, ha aktívak volnának és a nyugdíj megállapítására vonatkozó érvényes jogszabályok alapján ebből az összegből kiindulva kell megállapítani a nyugdíj összegét. Az elnökség az előterjesztett konkrét személyi javaslat átdolgozására utasította a Titkárságot azzal, hogy jelentősen csökkentendő a létszám: „Ebbe a keretbe a munkaképtelen kiváló tudósok és egyéb különlegesebb indokolt esetben neves tudósok özvegyei veendőek bele.”¹⁵

A döntés a szeptember 16-án tartott pártkollégiumi ülésen született meg, ahol 19 tudósnak és 7 özvegynek javasoltak kiemelt nyugdíjat, amiről azután a Népgazdasági Tanács döntött, amit októberben a Minisztertanács hagyott jóvá.¹⁶ A kiemelt tudósok illetményének 65 %-át kapta a nyugdíjas tudós, az özvegy ennek a nyugdíjnak az 50 %-át. A legmagasabb nyugdíj összege 2500 Ft, a legalacsonyabb özvegyi nyugdíj 850 Ft volt.

A tudósok közlekedés feltételeinek javítására a kormány 10 Tátra gépkocsit bocsátott a tudósok rendelkezésére, illetve lehetővé tette a taxisek használatát.

A tudósok szervezett üdültetését is megkezdték. A Pártkollégiumnak benyújtott tájékoztató szerint 1949 nyarán a tudósok közül 216-an nyaraltak családtagjaikkal együtt az MTT szervezésében. A Titkárság azt javasolta, hogy „a Tudományos Tanács egész éven át saját kezelésében tartson fenn egy magaslati és egy Balaton melletti kis üdülőt. Ezekben az üdülőkben a tudósok a két nyári hónap kivételével önköltségi áron tartózkodhatnak. A nyári hónapok alatt pedig a jelenlegi feltételekkel (tudós ingyen, családtag önköltségi áron) vehessék igénybe az üdülőket.”¹⁷ A Pártkollégium a javaslatot elfogadta.

B. Az első szakosztály ülések

A Természettudományi Szakosztály

1949. április 13-án tartotta meg alakuló ülését. Gombás Pál kivételével a szakosztály valamennyi tagja megjelent. Az ülésen még részt vettek: Erdős Tamás, a Tanács titkára, Rajki Sándor a Szakosztály titkára, Madár János, Székács István, Fenyő István, Biacsi Imre, a Szakosztály tudományos munkatársai és Zentai Béla a Műszaki Szakosztály titkára.

A Szakosztály megválasztotta elnökét Petényi Géza személyében, majd Rajki Sándor ismertette az eddig végzett munkát. A beszámoló megvitatásába, majd a konkrét ügyek megtárgyalásába bekapcsolódott a Szakosztály valamennyi tagja.¹⁸ Az általános vitában kiemelték, hogy mennyire fontos a szakosztály-tagok aktivitása, kezdeményezése. Tulajdonképpen a tudományos testület és a szakosztály titkárság szerepköréről, tágabb értelemben a Tanács és a Titkárság viszonyáról, a kialakult gyakorlat közvetett bírálatáról volt szó. „A Titkárság a Tanács működésének csak egy bizonyos részét tudja elvégezni. Képes előkészíteni a dolgokat a Tanács szakosztályai számára, azonban a Titkárság, mint egy adminisztratív szerv nem tud tudományosan előre tervezni. Ez feltétlenül a szakosztályok feladata kell, hogy legyen... A Titkárságtól tehát nem várhatjuk, hogy irányelveket adjon, ezeket nekünk kell megadnunk. Helyes lenne tehát, ha mi adnók meg a problémákat a Titkárságnak és aztán megvitatnánk azokat. Így a tudomány irányítása egészen más színezetet nyer, mint ahogyan erről sokan gondolkoztak” – fejtegette Straub F. Brunó. Alexits György, mint főtitkár – némi önkritikával – szintén azt hangsúlyozta, hogy döntő fontosságú a Tanács tagjainak részvétele a tudomány irányításában. „Konkrétan azt javasolnám – mondotta hozzászólásában – hogy a tanácstagok tényleg érdeklődjenek a Titkárság eddigi módszerei iránt, javítsák azt meg, ha célszerűnek látják... Vagyis az én meggyőződésem szerint a Tanács akkor végez jó munkát, ha tényleg a Tanács dolgozik. Az elvi kérdések a Tanácsban dőlnek el. A technikai végrehajtás természetesen a Titkárság dolga. Rendkívül figyelemre méltó az, amit az MTT szerepköréről mondott: „Nyilvánvaló, hogy a Tudományos Tanács létrehozói úgy képzelték, hogy a Tudományos Tanács valami analogonja lesz a szovjet Tudományos Akadémiának, amely minden tudományos kérdésnek elvi, sőt adminisztratív ura is.”

A hozzászólások alapján az ülés végén visszatérve erre a kérdésre a szakosztálytitkár is – sajátos – önkritikára kényszerült. „A Titkárság nem törekedett arra, hogy önállósítsa magát... köszönetet mondunk a Szakosztály tagjainak a bírálatokért és megjegyzésekért. Elvi szempontokat csak Önök nyújtanak, viszont eddig azért nem hívtuk össze az értekezletet, mert olyan gyorsan jöttek a munkák, hogy a problémák ráncigáltak magukkal bennünket. Most már elértük, hogy a Szakosztálynak mi is tudunk leckét feladni. Mi pedig elvi támogatást kapunk a munkánkhoz.”

A Szakosztálytitkár előterjesztette a Szakosztály munkatervének általános irányelveit. Ez megegyezett azzal, ami a Tanács alakuló ülésén szerepelt. Ehhez kapcsolódva Alexits azt hangsúlyozta, hogy a Szakosztálynak állást kellene foglalnia, hogy ezek az irányelvek összefüggéseikben megfelelnek-e, illetve ezen általános irányelvek részletes kidolgozása hogyan történjék. A vitából kitűnt, hogy a különböző tudományágak az irányelvek konkretizálásában, részletezésében, a tervek előkészítésében különböző módszereket, szervezeti kereteket használtak az alakuló ülést követően. Ennek megfelelően a tervezésben különböző előrehaladást mutattak.

Rusznayk István arra hivatkozott, hogy az általános irányelvek elfogadása „nagyjából” az alakuló ülésen megtörtént, az orvosok már kidolgozták a részletes tervet és „izgatottan várják, hogy a Tudományos Tanács akceptálja-e elképzeléseiket”. Sürgette, hogy „azokat a szektorokat, amelyek már eddig eljutottak”, most konkrétan tárgyalják meg. Straub F. Brunó részben ellentmondott. Véleménye szerint a tudományos terv elkészítéséhez hosszabb időre van szükség, a jelenlegi orvostudományi tervben sok az ad hoc elem: „Hiba az, hogy ad hoc készültek aszerint, hogy milyen szakemberünk volt”. De végül arra a következtetésre jutott, hogy „ennek ellenére nincsen semmi akadálya a terv elfogadásának”. A vitában felmerült a tudományos továbbképzés, a folyóiratkiadás, a műszerbeszerzés, az MTT által nyújtott anyagi támogatás felhasználása, s ellenőrzésének a kérdése. Az utóbbira vonatkozóan az egyik tanácsstag – buzgalmában – nehezen megvalósítható, illetve megvalósíthatatlan ötleteket is előadott. „Megfelelő szakemberekkel három hónaponként szálljon ki a Tudományos Tanács a helyszínre, ott mutassák meg és indokolják meg, hogy miért van szükség arra, hogy az összegeket éppen így használták fel ahogyan használták... A tudományos ellenőrzés e téren oly módon történjék, hogy valaki egy munkát, amit a Tudományos Tanács támogatásával végzett, ha publikálni akarja, munkáját szakforum előtt nyilvánosan meg kell vitatni.”

Volt, aki a Szakosztály ülésének mielőbbi újbóli összehívását sürgette. Alexits György azzal zárta le az orvostudományi tervekkel kapcsolatban kialakult vitát, nem értve egyet újabb szakosztályülés összehívásával, hogy javaslatot tett az eredmény manipulálására igen alkalmas módszerre: „Mi az erre vonatkozó problematikát kiküldjük a tanácsstagokhoz és rövid időn belül mindenki megteszi megjegyzéseit. És akkor egy röpszavazást fogunk csinálni, vagyis mindenki megírja a véleményét és ha a vélemények megegyeznek, akkor rendben van, ha valami ellentmondás van, akkor külön kitérgyalás alá vehető.”

Az agrártudomány képviselője arról tájékoztatta a szakosztályt, hogy a Mezőgazdasági Tudományos Központ a Szakosztály Titkárságával szorosan együttműködve az intézetek bevonásával fogott hozzá a részlet-tervek kidolgozásához.

Konkrét kérdésekkel kapcsolatban is fogalmazódtak meg általános politikai elképzelések. Rajki ismertette a Mezőgazdasági Tudományos Központ működési elveit, az MTT-hez való viszonyát. Alexits György – a valódi szándékot nem takargatva – ezzel összefüggésben azt javasolta, hogy a Szakosztály szögezze le: „a Tudományos Tanács joga a tudományos irányítás kizárólag”. Az adminisztrációt az FM végezze, mert „egy ilyen fiatal intézmény, mint a Tanács, nem tud egy-egy tudóssal 126 intézetet elfoglaltatni. Erre kell egy ilyen központ, amely tisztaba teszi az ügyeket. Bizonyos idő után úgyis magától megszűnik”. Napirenden szerepelt a KFKI létrehozásának szükségessége, a tihanyi kutatóintézet átvételének, kutatási profilja módosításának szándéka, az Alkalmazott Matematikai Kutatóintézet felállítására vonatkozó elgondolások, a költséges kutatási eszközök beszerzésének szorgalmazása.

A május 14-én ülésező Pártkollégium számára a Szakosztály a következőképpen foglalta össze a szakosztály ülés határozatait:¹⁹ A Szakosztály ülés

„a) elfogadta a titkárság munkatervi javaslatára vonatkozó és a Tudományos Tanács alakuló ülésén már előterjesztett irányelveket;

b) elfogadta a Mezőgazdasági Tudományos Központ létesítéséről, működéséről és az MTT-hez való viszonyáról szóló titkársági jelentést;

c) helyeselte a Pázmány Péter Tudományegyetem Kísérleti Fizikai Intézetének kiépítését és a Központi Fizikai Kutató Intézet létrehozását;

d) elfogadta a Tihanyi Biológiai Intézet személyi átszervezésére és működésére vonatkozó titkársági javaslatot;

e) helyeselte a korszerű, költséges kutatóeszközök (elektronmikroszkóp, ultracentrifuga, stb.) beszerzésére vonatkozó titkársági javaslatot;

f) helyeselte a matematikai intézet felállítására, a magyar nyelvű matematikai lapok megindítására és idegen nyelvű matematikai könyvek kiadására vonatkozó titkársági javaslatot”.

A szakosztály ülésről szóló beszámoló kitért arra is, hogy tisztázták „a Szakosztály és a Titkárság viszonya körüli félreértéseket”. Erről az ülés a következőket állapította meg: „A Szakosztály adja az elvi irányítást. A Titkárság az egyes kérdéseket szakbizottságok (aktívák) segítségével előkészíti és javaslatot terjeszt a Szakosztály ülés elé”.

A jelentés a Szakosztály szakmai sokféleségéből adódó nehézségekre is felhívta a Pártkollégium figyelmét. Azt a következtetést vonta le, hogy „így nem folyhat tényleges munka a Szakosztály üléseken, ezek formálissá válnak, elvesztik jelentőségüket. Megoldásként célszerűnek látszik idővel az agronomia és az orvostudomány leválasztása és önálló szakosztályokként való megszervezése. E szakosztályok magvát a már működő és akcióképes felső aktívák képezhetnék”.

A Pártkollégium a beszámolót elfogadta. Megjegyzést csak a Szakosztály átszervezésére vonatkozó elgondoláshoz fűzött: „A további tagozódás elvileg helyes, de a kérdésben akkor fog döntést hozni, ha a Tudományos Akadémia kérdésének rendezése napirendre kerül.”²⁰

A Műszaki Szakosztály

Első ülését április 30-án tartotta. Mihailich Győző elnökölt. Jelen voltak: Jáky József, Komondy Zoltán, Hevesi Gyula, Gillemot László, Esztó Péter, Bognár Rezső, Major Máté tanácsstagok, Zentai Béla szakosztálytitkár, Erdős Tamás, az MTT titkára, Soós Leventéné, a Személyzeti Osztály vezetője. Meghívottként Buzágh Aladár tanácsstag, Varga Sándor az Iparügyi Minisztérium képviselőjében, továbbá Vándor József, Jámbor Miklós, Sugár Irén, Libik György, Fenyő István a szakosztály tudományos munkatársai. Az ipari kutatási szervek tervekészítésének módszerei megbeszélésére meghívták az Iparügyi Minisztérium képviselőjében Polinszky Károlyt, Sárkány Györgynét és Fehér Istvánnét.

Napirenden az eddigi munka ismertetése, az ipari kutatási szervek tervekészítésének módszerei, a kutatási szervek tanácsaira és a kutatási bizottságokra vonatkozó javaslat, továbbá a tudományos státusz kérdései és a nyilvántartás ügye szerepeltek. E két utóbbi téma megtárgyalását a következő ülésre halasztották.

Az eddig végzett munkáról Zentai Béla számolt be. Foglalkozott a kiemelt tudósok finanszírozásával, a Szakosztály szervezetével, a nyilvántartási ívek feldolgozásával, az

ipari kutatásról kiadott kormányrendelettel, a külföldi kapcsolatokkal és a májusi kutatástámogatásra vonatkozó javaslattal. Nem esett szó a Tanács munkatervének irányelveiről, a Szakosztály kiemelt feladatairól. Az Iparügyi Minisztérium képviselőjének arra az igényére, hogy az MTT határozza meg az új központi kutatási területeket, az ipari kutatásra érett kutatási problémákat, a szakosztály titkára azt válaszolta, hogy „az MTT alakuló ülésén a fő kutatási területek kijelölése megtörtént.”²¹

A beszámolót és a feltett kérdésekre adott válaszokat a Szakosztály tudomásul vette. A Pártkollégiumnak készített jelentés az ezzel kapcsolatos szakosztály-döntést így fogalmazta meg: „1. A szakosztálytitkárság munkájáról elhangzott beszámolót Mihailich Győző elnök javaslatára helyesléssel vették tudomásul. 2. A szakosztálytitkárság javaslatára a május havi kutatásokra fordítandó 480.300 forint összeget, mint igényt jóváhagyta, fenntartva a jogot, hogy a végleges szétosztásnál módosításokat eszközölhessen. Továbbá jóváhagyta a MTESZ részére folyósításra kerülő támogatást is.”²²

Vita az ipari kutatás tervezésének módszerei körül bontakozott ki. Ez várható volt. A műszaki egyetem professzorai már februárban egy értekezleten – ahol szóba került a kutatás tervezés – felszólaltak a bürokratizmus, a részletekbe menő ütemterv készítése ellen. „Komondy és Gillemot kijelentették, hogy amennyiben az intézetek munkáját megkötik, lemondanak az intézet vezetéséről” – tájékoztat egy belső feljegyzés a megbeszélésről. Majd hozzáfűzte: „Az Iparügyi Minisztérium minden átmenet nélkül be akarja vezetni a teljesen részletezett, egyes témákra kiterjedő tervezést... Nézetünk szerint a kutatómunkák tervezésének ily részletes módja egyelőre túlhajtás és egyetlen eredménye, hogy kutatóink a tervszerű munkával általában szembe helyezkednek.”^{22/a} Mindezek ellenére a kormány rendeletet adott ki április 8-án „az ipari kutatás megszervezéséről”. Ennek a 6. §-a kimondta: „Az ipari kutatás szervei tervek alapján működnek. Minden kutatási szerv negyedévekre tagozott, éves részlettervet készít, mely a következő tervrészekből áll: a) tematikai terv, b) munkaerő terv, c) anyagterv, d) beruházási terv, e) pénzügyi terv”.²³

Ennek alapján az Iparügyi Minisztérium a szakosztálytitkárság által véleményezett tervsémákat adott ki, amelyekkel szemben „komoly ellenvetések és észrevételek voltak”. A Pártkollégiumhoz benyújtott jelentés így összegezte a lezajlott vitát: „Az elvi vita közép-pontjában a következő kérdés állott: A kutatók egyéni munkatervét mennyire lehet kidolgozni, mennyire lehet meghatározni, hogy az egyes témákra az egyes kutatók hány munkanapjukat fordítják negyedévenként. A Szakosztály hosszú vita után úgy foglalt állást, hogy a kidolgozott számpélda szerint a tervezés megvalósítható, de meg kell adni a jogot az intézetek felelős vezetőinek arra, hogy mind a munkaerő tervben, mind az anyagterven belül mekkora hányadot számolnak el globálisan akként, hogy az egyes témákra ezen globálisan számolt végösszeget osszák szét bizonyos kulcs szerint. A vitában egészen komoly megnyilvánulások voltak: »Látva ezt a tervezési előírást, nem akartam, nem mertem vállalni az intézet vezetését. Nem töltök ki olyat, amiről eleve tudom, hogy helytelen, nem akarok börtönbe kerülni... Ha egy amerikai ügynök látná ezeket az előírásokat, jól fel tudná használni, mint bizonyítékot, a tudomány szabadságának elvévelére.»²⁴ A jelentés a tanácstagok magatartását jellemezve többek között megemlítette, hogy Buzágh Aladár teljes szkepticizmussal állott a tervezéssel szemben. „Azóta egy választási nagygyűlésen kifejtette a nyilvánosság előtt: ‘Nem fogjuk hagyni gúzsba kötni a tudományt.’... Esztó Péter pozitív volt, de szemmel láthatólag meg van félemlítve.”

A merev tervsémának a műszaki körében kifejtett kedvezőtlen hatását a Pártkollégium is érzékelte és fontosnak tartotta, hogy megfelelőbb taktikát dolgozzanak ki és

alkalmazzanak a tudományszervezés és tervezés terén. Arra utasította a Titkárságot, hogy a tudományszervezés és tudománytervezés kérdéséről készítsen írásos előterjesztést és azt illesszék be a Pártkollégium háromhónapos munkatervébe. „A tudományszervezés kérdéseit a tudósok felé igen óvatosan kell kezelni, hogy ne keltsünk bennük nyugtalanságot és ne érezzék úgy, hogy a tervezet felülről rájuk erőszakolt.”²⁵

A Társadalomtudományi Szakosztály

Május 6-án és folytatólagosan május 9-én tartotta meg első ülését. A Tanács alakuló ülésén elfogadott irányelvekből kiindulva az aktívák tudományterületenként részletesebben felvázolták az adott tudományterület helyzetét, a tennivalókat, amelyek legtöbbször egy-egy kutatóintézet, vagy más intézmény létrehozása, a meglévők átalakítása vagy megszüntetése köré csoportosultak. Az ülést Ortutay Gyula VKM miniszter, az MTT társelnöke vezette. Jelen voltak: Vajda Imre, az MTT elnökségének tagja, a Tervhivatal elnöke, Alexits György az MTT főtitkára, Fogarasi Béla, Lukács György, Szalai Sándor, Zsirai Miklós, Andics Erzsébet, Erdei Ferenc, Mérei Ferenc tanácsstagok, Geróné Fazekas Erzsébet, a szakosztály titkára, Heckenast Gusztáv és Fónagy Iván a szakosztály tudományos munkatársai, Erdős Tamás az MTT titkára, Soós Leventéné a Személyzeti Osztály vezetője, Zentai Béla a Műszaki Szakosztály titkára. Az ülésen, mint szakértők vettek részt Pach Zsigmond Pál, Deme László és Beér János. A május 9-én tartott folytatólagos ülésen nem vettek részt Vajda Imre, Alexits György, Andics Erzsébet, Erdei Ferenc, de megjelent Rudas László tanácsstag. Az ülés elején – az általános forgatókönyv szerint – a szakosztálytitkár számolt be az eddig végzett munkáról. Az ehhez kapcsolódó eszmecsereben itt is megfogalmazódott a tanácsstagok folyamatos tájékoztatásának és munkába való bevonásuk igénye, ha nem is olyan élességgel, mint a Természettudományi Szakosztály esetében. Szalai Sándor javaslata szerint „tartson a szakosztály minden hónapban egyszer ülést, de ez az ülés ne utólagos ülés legyen, mert a szakosztálytagok a munkamenetbe való aktívabb bekapcsolódást kívánják.”²⁶ Minden komolyabb aktíváulésről kapjanak értesítést a szakosztály tagjai, ne tartsanak úgy aktíváulés, hogy azon a szakosztály szakmailag illetékes tagja nem vesz részt. Alexits György szükségesnek érezte, hogy „magyarázza” az aktívák és a Titkárság szerepét: „Az aktíváknak semmiféle döntő szerepük nincs. Úgy lehet őket felfogni, mint olyan szakmához értő emberek csoportját, amelyek a Titkárságot előzetes munkájukkal szakmai szempontból felvilágosítják. A döntés kizárólag a Tanács szakosztályának a kezében van, a határozatok itt születnek meg. Az előzetes anyag a Titkárság előzetes munkája”.

Az általános vitában még felmerült az a kérdés is, hogy az aktívák az MTT Titkársága mellett vagy a kutatóintézetek mellett működjenek-e. Szóba került a Tudományos Tanács funkciója a tudományos élet irányításában, a társadalomban betöltendő szerepe. Fogarasi Béla azt hangsúlyozta: „Az MTT-t nemcsak egy szervezeti központtá, hanem tudományos irányító, ideológiai központtá kell tenni. Ezzé kell tenni a társadalmi tudományok ágát, illetve szakosztályát is... A Társadalmi Tudományok Szakosztálya feladatának és a szervezeti munka szükségszerű kiegészítésének tartja bizonyos döntő fontosságú kérdések kiemelését. Ahhoz, hogy az egyes tudományos intézetek és tudományos társaságok ne atomizálódjanak, szükséges az – miután az MTA teljességgel képtelen egy olyan funkciót betölteni, mint pl. a Szovjetunió Akadémiája – hogy ezt a funkciót mi végezzük el.” Azt javasolta, hogy a szakosztály dolgozzon ki tervet, amelynek keretében az év folyamán néhány köz-

ponti kérdésről a szakosztály szélesebb tudományos körök bevonásával előadást rendez. E témához kapcsolódva Alexits főtitkár megismételte a Természettudományi Szakosztály ülésén elmondottakat: „A Magyar Tudományos Tanácsnak át kellene vennie a lényegében a Szovjetunió Akadémiájához hasonlóan azt az elvi irányító szerepet, amely a tudományos kérdések, ideológiai problémák tekintetében, vitás kérdésekben a helyes utat megkeresi.” Majd ismertette az MTT plenáris üléseire vonatkozó elképzeléseket.

A szakosztály a május 14-i pártkollégiumi ülés elé terjesztette az elhangzott javaslatok alapján a szakosztály határozatait. E szerint „1. Tartson a szakosztály minden hónapban egyszer ülést. 2. Minden fontos aktívá ülésről kapjon értesítést a szakosztály valamennyi tagja. 3. Ne jöjjön létre nagyobb aktívá anélkül, hogy azon a szakosztály egy ahhoz szakmailag közelálló tagja ne venne részt.

A szakosztály tagjaival közölni kell az egyes szakmai aktívák tagjainak a névsorát.”²⁷

A Fogarasi Béla által előterjesztett javaslat így módosult: „A Tanács plenáris ülése azt a funkciót töltsse be, amit a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának szessziói”.

A Pártkollégium az előterjesztett határozatokhoz nem fűzött megjegyzést.

A végzett munkáról szóló beszámolóhoz kapcsolódott vita lezárása után a szakosztály ülés szakterületenként megkezdte az aktívák, illetve a szakosztálytitkárság által készített javaslatok megtárgyalását.

Elsőként a történettudományt érintő javaslatok kerültek napirendre. A történész aktívá abból indult ki – amit már az irányelvek is rögzítettek – hogy a magyar történetírás átértékelését, a magyar történelem marxista feldolgozását csak az intézményhálózat átalakításával lehet biztosítani. Ezért a tennivalókat elsősorban a Történelmi Társulat, az Országos Levéltár, a Keleteurópai Intézet Történettudományi Intézetének átalakításában jelölték meg. Az átalakítás nemcsak az intézmények előtt álló feladatok újbóli meghatározását jelentette, hanem a kutatók, de mindenek előtt a vezetés politikai összetételének a megváltoztatását is, a polgári történészek háttérbe szorítását vagy egy részének az eltávolítását. A cél: ezekben az intézményekben biztosítani a kommunista vezetést, a marxista-leninista elmélet alapján történő kutatás személyi feltételeit.

Elsőként a Magyar Történelmi Társulat helyzetét ismertette az előterjesztés, amely már a Társulat átszervezéséről számolt be. A viszonylagos sietséget a következőkkel indokolták: „A Magyar Történelmi Társulat sürgős, gyökeres átszervezésre szorult, mint-hogy kimondottan reakciós vezetés alatt állt. Ez a tény többek között azt is lehetetlenné tette, hogy a Társulat több mint háromnegyed évszázados folyóiratát, a Századokat, a reakciós történetírás eszközéből a haladó történetírás eszközévé tegyük”. A Társulat átszervezése a történész aktívá tervei szerint, a Tanács Titkárságának segítségével zajlott le. 1949. március 20-án tartott közgyűlésen a Társulat régi tisztikara lemondott. A kikényszerített lemondást Ember Győző szerint „belső okok tették szükségessé, elsősorban az a tény, hogy Társulatunk nem tudott lépést tartani országunk fejlődésével, s ennek következtében semmivel sem járult hozzá a nép érdekeit szolgáló haladó tudomány fejlesztéséhez.”²⁸ Ottagú bizottságot küldtek ki az új vezetőség jelölésére. A folytatólagos közgyűlés március 27-én megválasztotta az új vezetőséget. A korra jellemző a közgyűlésről szóló 1950-ben megjelent beszámolóban az a része, amely a választást leírja: „Ezután az elnök ismertette a bizottságnak a Társulat vezetőségére vonatkozó javaslatát. Díszelnök: Révai József országgyűlési képviselő. (Percekig tartó lelkes taps.) A Társulat elnöke: Andics Erzsébet egyetemi tanár (lelkes, zúgó taps). Alelnökök: Ember Győző, Kosáry Domokos és Pach Zsigmond Pál egyetemi tanárok (taps). Főtitkár: Vigh Károly, titkárok: Spíra György és H. Balázs Éva.”

„A közgyűlés a jelölőbizottságnak az új vezetőségre vonatkozó javaslatát hangos ‘elfogadjuk’ felkiáltásokkal, lelkes éljenzés és taps közben egyhangúan elfogadta.”²⁹ Az új elnök előadásában – nem kevés elfogultsággal – értékelte a múlt történetírását, élesen bírálta a Századok 1945 utáni számain, és programot adott a Társulatnak.³⁰

Ezen a közgyűlésen sem maradhatott el a Szovjetunió vezető szerepére való hivatkozás, Rákosi Mátyás üdvözlése. A közgyűlés nyilatkozatban csatlakozott a párizsi világbéke kongresszushoz. „...mi magyar történészek, népünk széles tömegeivel együtt a Szovjetunió vezette békétábor győzelmébe vetett szilárd hittel haladunk a népi demokrácia útján a szocializmus felé.” „A közgyűlés ...az elnök javaslatára elhatározta, hogy a Társulat alakuló üléséről táviratban üdvözlí Rákosi Mátyást, a magyar dolgozó nép nagy vezetőjét.”³¹

Az átszervezett társulat igazgató választmánya április 20-i ülésén Pach Zsigmond Pált megbízta az ügyvezető alelnöki teendőkkal és megválasztotta a Századok szerkesztő bizottságát. Főszerkesztő Andics Erzsébet, szerkesztő Elekes Lajos, szerkesztőségi titkár Hanák Péter lett.

A lezajlott eseményeket a szakosztály ülésen ismertették, és bemutatták a Társulat előtt álló feladatokat. E szerint a Társulat:

„1. Aktívan bekapcsolódik Magyarország történelmének marxista–leninista feldolgozásába, ebből a célból a Történettudományi Intézettel és az Országos Levéltárral együttműködve az 5 éves történelmi tudományos terv alapján a részletes kidolgozás végett megfelelő munkaközösségeket alkot.

2. Gondoskodik a Századok rendszeres, évente legalább négyszer (1949-ben legalább kétszer) való megjelentetéséről. A Századokban elsősorban a magyar történetet feldolgozó tanulmányok kapnak helyet. Továbbá ismertetéseket fog közölni a Szovjetunió történettudományi eredményeiről.

3. A Társulat a történetkutatás számára publikációs lehetőségeket nyújt forráskiadványokban, valamint feldolgozásokban.

4. Tudományos előadásokat tart vagy saját, vagy az MTT rendezésében.

5. A Társulat a magyar történet művelésén kívül egyetemes szakosztályt is szervez.

6. A Társulat gondoskodik tudományos színvonalú, valamint ilyen jellegű kiadványok közrebocsátásáról munkás és dolgozó paraszt közönség számára.

7. A Társulat bekapcsolja munkájába az egyetemi és főiskolai ifjúságot, a Pedagógus Szakszervezeten keresztül az iskolákban működő történelem tanárokat, valamint az üzemek és mezőgazdasági szövetkezetek történelem iránt érdeklődő dolgozóit. Mindezzel azt a célt is el akarjuk érni, hogy a történettudomány számára ebből a nagy rezervoárból új kádereket emeljen ki.”³²

A másik nagy terület, amelynek irányítására és összefogására javaslatot dolgozott ki a történész aktíva, a *levéltár ügy* volt. A helyzet felvázolása után az összefoglaló egy levéltári központ felállításában jelölte meg az iratok tervszerű begyűjtésének, rendezésének, őrzésének, a kutatás feltételei biztosításának, a közlevéltárak és a közérdekű levéltárak (egyházak, állami vállalatok, megszűnt társadalmi egyesületek, és a közérdekűnek nyilvánított családi, illetve magánlevéltárak) központi irányításának fő eszközét. Az előterjesztéshez mellékeltek egy kormányrendelet tervezetet az Országos Levéltári Központ felállítására, aminek a kormány elé történő terjesztését a VKM vállalta. Javasolták a levéltáros képzés meggyorsítására levéltárosi tanfolyam létesítését és az egyetemen a levéltáros szakképzés megindítását.

A *Történettudományi Intézet* átszervezését jelölte meg a történész aktíva harmadiknak a szervezeti kérdések között. Erre már a Tanács alakuló ülésén ismertetett irányelvek is

utaltak. Az átszervezés indokát és irányát az előterjesztés abban jelölte meg, hogy az „intézet mai vezetésében kétségtelenül a nyugati orientációt képviseli”. Mivel a Tanács számára ezen intézet egyike lesz azoknak a legfontosabb intézményeknek, amelyek segítségével a tudományágat döntően irányítja, „nyilvánvaló, hogy számára mindenekelőtt marxista–leninista vezetést kell biztosítani. Ugyancsak szükséges, hogy az Intézet munkatársai között jelentős többséggel legyenek a történelmi materializmus módszerével dolgozó történészek”.³³

Az intézetben három osztály megszervezését tartották szükségesnek: a *magyar, a keleteurópai és az egyetemes osztályt*.

Új szerkesztő bizottságot és új főszerkesztőt javasoltak az Intézet folyóirata, a „Revue d’Histoire Comparée” élére.

Az előterjesztés az intézményi átszervezési feladatok után felvázolta a legfontosabb szakmai teendőket: A magyar történelem periodizációjának kidolgozása, amely körvonalazná a súlyponti kutatási feladatokat, ehhez kapcsolódna egy anyaggyűjtési terv és ezt követően ki lehetne alakítani „a magyar történelmi anyag részletes tematikáját”. A tennivalók között szerepelt kiadványok elkészítése (forráskiadványok, monográfiák, egyetemi–főiskolai tankönyvek). A munka elvégzésére a javaslat szerint a Történettudományi Intézet, az Országos Levéltár és a Magyar Történelmi Társulat munkatársaiból munkaközösségeket kellene szervezni, amelynek munkáját az újjá szervezendő Történettudományi Intézet fogná össze.

A Társadalomtudományi Szakosztály Titkársága egy csatolt háromhónapos munkatervben ütemezte a felsorolt feladatokat a szokásos irreális határidőkkel. (A magyar történelem periodizációjának és súlyponti kérdéseinek megállapítása május 21., a tematika kidolgozása ennek alapján június 11., a munkaközösségek felállítása június 25., a történettudomány ötéves tervének összeállítása június 30. határidőket jelölték meg.)

A szakosztály ülése nem sok újat adott az előterjesztettekhez. A Társulatról szóló jelentést tudomásul vették, a felvázolt feladatokat helyeselték. Egyetértettek a Levéltári Központ felállításával. A Történettudományi Intézet esetében javasoltak egy negyedik osztály felállítását, amely kiemelten a Szovjetunió történetével foglalkozna és javasolták, hogy a vidéki egyetemek mellett is állítsanak fel történettudományi intézeteket. A munkaterv ütemezését is jóváhagyták, a kiadványokkal összefüggésben arra hívták fel a figyelmet, hogy szükség van a középiskolai tankönyvek gondozására is, és a kiadványok készítésénél előtérbe kellene helyezni a monográfiák megjelentetését.

A Pártkollégium is jóváhagyta a javaslatok legtöbb pontját, de felkérte a Titkárságot, vizsgálja meg a határidőket, hogy reálisak-e. A Történettudományi Intézetre való javaslatot elvileg elfogadta, „a részletekre vonatkozóan a káderhelyzettől függően fog később dönteni”.³⁴ Nem fogadta el „egyelőre” a vidéki intézetek felállítására vonatkozó javaslatot. Az egyetemi tankönyvek iratásának felelőse a Neveléstudományi Intézet, ezért a következő fogalmazásban fogadta el a tankönyvírásban való közreműködést: „Minden támogatás megadandó a Neveléstudományi Intézetnek tankönyvek írása szempontjából”.

A történettudomány előtt álló feladatok megtárgyalása után a jogtudomány néhány szervezeti kérdése került napirendre. A Szabó Imre vezette jogász aktívával folytatott előzetes tárgyalásokra alapozva a Szakosztály titkársága javasolta a Keleteurópai Intézet keretében működő Államtudományi Intézet megszüntetését, helyébe a Miniszterelnökség irányítása alatt mielőbb egy Államszervezési Intézet kialakítását és 1950-ben a Jog- és Államtudományi Intézet felállítását.³⁵

A május 6-i szakosztály ülés elvben elfogadta a javaslatot, majd a mellékletben becsatolt tervezet átdolgozására bizottságot küldött ki és az átdolgozott javaslatot május 9-i ülésén megtárgyalta. Az átdolgozott javaslat³⁶ a Kelet európai Tudományos Intézet keretében működő Államtudományi Intézetre vonatkozó negatív megítélést fenntartotta: „Az Intézet személyi összetétele és különösen vezetése nem nyújt garanciát arra, hogy állami feladatokat politikailag megbízhatóan és bizalmasan megoldjon.” A javaslat szerint az intézetet ki kell emelni a Kelet európai Tudományos Intézet keretéből, önálló intézetet kell létrehozni Államtudományi és Államigazgatási Intézet névvel. Felügyeletét a Miniszterelnökség látná el, irányítása a Tudományos Tanács feladata lenne. Feladata, „hogy államelmélet, államszervezés, kormányzás és államigazgatás kérdéseit figyelemmel kísérje, az ezekből nyert tanulságok alapján tett észleléseit tudományos módszerekkel feldolgozza és publikálja. Feladata továbbá az egyes kormánysszervek megbízására szervezési, közigazgatási problémákat, adatfelvételi módszereket kidolgozni. Ide lehetne kapcsolni az államigazgatás racionalizálásának elvi kérdéseit.” Három szakosztály felállítását javasolták (Elméleti- és Dokumentációs Osztály, Operatív Osztály és Technikai Osztály).

A szakosztály ülés az előterjesztett javaslatot elfogadta, Beér Jánost bízta meg a további teendők elvégzésével és az új igazgató kinevezésének időpontját június 30-ban állapította meg. Ortutay Gyula ugyan szóvá tette, hogy annak idején a Kelet európai Intézetet törvény hozta létre, s annak megszüntetéséhez is törvény kell. De Beér János megnyugtatta a szakosztály ülést, hogy ez csak egy intézetnek a leválasztása és átalakítása, ami kormányrendelettel megoldható. (A Teleki Intézetet 1941-ben miniszterelnöki rendelet hozta létre.)

A Pártkollégium is egyetértett a javaslattal, azzal a megjegyzéssel: „döntő kérdésnek tartja, hogy kik a káderek”.³⁷

Sajátos előterjesztés foglalta össze az *irodalomtörténet* területén dolgozó kutatók feladatait. A bevezetőben azt olvashatjuk: „Minthogy Irodalomtörténeti Tudományos Intézet felállítására egyelőre a fennálló nehézségek miatt nem igen kerülhetne sor, ennek a területnek minden döntő munkája a dr. Lukács György vezetése alatt álló, újjáalakult, Magyar Irodalomtörténeti Társaság vállain nyugszik”.³⁸ A Társaságot a vezetőség aktívája irányítja – az előterjesztés szerint. Ez az aktíva dolgozta ki a Társaság programját „úgy a magyar irodalomtörténet újbóli marxista–leninista szempontból történő megírása, mint a kiadványok, valamint a megtartandó előadások és különféle szervezési kérdések szempontjából”. Az összeállítás tartalmazta az előadások, rendezvények tervét, a Társaság kiadványaira vonatkozó elgondolásokat, a különböző irodalmi, irodalomtörténeti társaságok megszüntetésének a tervét, színház- és drámatörténeti bizottság megszervezésének szándékát. Külön részletesen bemutatta azokat az elképzeléseket, amelyeket az aktíva a Társaság külföldi irodalommal foglalkozó szakosztály felállítására fogalmazott meg. (Két szakosztály felállítását javasolták: 1. nyugat-európai irodalmakkal, 2. a Szovjetunió és a népi demokráciák irodalmával foglalkozó szakosztályt.) Megjegyezték ugyan, hogy az utóbbi esetben nem rendelkeznek megfelelő számú szakemberrel, de „politikai szempontból is szükséges” a szakosztály megalakítása.

Az aktíva elkészítette az ötéves terv kidolgozásának az ütemtervét. Az ütemterv alapvető szempontként a következőket rögzítette:

„1. Irodalomtörténet írásunkat fel kell emelni a korszerű tudományos színvonalra: meg kell teremteni, illetve tovább kell fejleszteni a történelmi materializmus mai eredményein felépülő magyar irodalomtörténet írást.

2. Értelmiségünket, demokratikus kádereinket, ifjúságunkat fel kell szerelni egy új hatalmas ideológiai fegyverrel: a marxizmus–leninizmus szellemében megírt összefoglaló irodalomtörténeti munkákkal; meg kell mutatni irodalmi múltunknak, elsősorban pedig a 19–20. század nagy íróinak igazi arcát.

3. A magyar irodalmi múlt tudományos szellemű megvilágításával tevékenyen befolyásolni kell a jelen irodalmi életének az alakulását.”³⁹

Az ütemterv a feladatok között felsorolta a középiskolai tankönyvek elkészítését, az egyetemi tananyag kidolgozását, „Magyar Századok” címen 20–20 íves könyvsorozat (120 kötet öt év alatt) kiadását, irodalomtörténeti olvasókönyvek megjelentetését és egy hat kötetes „nagy összefoglaló magyar irodalomtörténet” megírásának megkezdését. Az ütemterv 1953 végéig irányozta elő a „Magyar Irodalomtörténeti Kutató Intézet” felállítását. Az irodalomtörténet írás öt éves terve kidolgozásának határidejét június 15-ben javasolta megállapítani.

A szakosztály ülésen hosszan tartó eszmecsere alakult ki az előterjesztés egyes pontjai fölött: Így a 120 kötetre tervezett sorozat szerkesztő bizottsága, a kötetek előszava előzetes véleményezésének módja, egyes kisebb irodalomtörténeti társaságok megszüntetése, a tervezett világirodalmi szakosztályok felállítása, az irodalomtörténet periodizációja, az irodalomtörténeti olvasókönyvek, antológiák jellege, a hat kötetes magyar irodalomtörténet kötetei megjelentetési sorrendje, az irodalomtörténeti intézet felállításának időpontja körül.

A szakosztály határozata az irodalomtörténettel kapcsolatban a következő volt: „Az irodalomtörténeti tudományos munka szervezése, amíg az irodalomtörténeti tudományos intézet felállítására sor nem kerül, az Irodalomtörténeti Társaság feladata”⁴⁰ Azt is tartalmazta a határozat, hogy 1950-ben fogják megállapítani a kutatóintézet felállításának időpontját. Az intézet szervezésére vonatkozó javaslatról vita alakult ki: 1. Az intézet csak a magyar irodalomtörténettel foglalkozzék – erre utalt a tervezett névben a „magyar” jelző, avagy a világirodalommal és ezen belül a magyar irodalomtörténettel. Lukács György véleménye: „A dolog gyakorlati keresztülvitele olyan, hogy kérdésesnek tartom, lehetséges lesz-e nálunk belátható időn belül egy olyan magyar irodalomtörténet kutatóintézet felállítása, amelyet, mint világirodalmi intézetet tudunk megalkotni. Ezért gondolnám, hogy konkrétan vegyük az irányt egy magyar irodalomtörténeti intézetre, és ha azután sikerül kiépíteni egy világirodalmi intézetet, akkor ebbe mint szekciót be lehet olvasztani ezt az intézetet.”⁴¹ 2. A másik vitakérdés az intézet felállításának időpontja volt. Lukács álláspontja: „Mi úgy ítéljük meg, hogy bizonyos hosszabb idő kell ahhoz, amíg megfelelő széles káder marxista módon átnevelődik. Ez előtt nem tudom, helyes volna-e őket egy irodalomtörténeti intézetben, mint állandó munkatársakat egyesíteni.” Fogarasi véleménye más volt: „A tapasztalat bizonyítja, és mindnyájan egyetértünk abban, hogy a tudományos kutatás legjobb bázisa a kutatóintézet és nem egy társaság... egy szűk körű tudományos stábbal, munkatársi státusszal rendelkező irodalomtörténeti kutatóintézetet fel lehetne és szerintem ajánlatos volna előbb felállítani.” Lukács válaszában arra utalt, nem biztos, hogy a történet-szek nem a társaság mellett foglaltak volna-e állást, „ha az a tény, hogy volt egy ún. Teleki Intézet, amelyet át kellett szervezni, nem kényszerítette volna őket, hogy mindjárt intézetet csináljanak. Én e mellett az elasztikusabb forma mellett volnék, ami nem zárná ki, hogy mondjuk egy év múlva újból megvitatás tárgyává tegyük ezt a kérdést.”⁴² Mint láttuk a szakosztály ülés ez utóbbi javaslatot tette magáévá.

Az ülés elfogadta a Társaság vitaülés sorozataira, előadásaira, kiadványaira vonatkozó javaslatot.

„A kiadványok összeállítását a Tudományos Tanács szakbizottságának (a Társulat aktívájának) albizottsága ellenőrzi, az egyes kötetek átnézése pedig az Irodalomtörténeti Társaság választmányának feladata.”⁴³

Az egyes kisebb irodalomtörténeti társaságok megszüntetésére vonatkozó javaslatot levették napirendről azzal, „hogy az Irodalomtörténeti Társaság tegyen javaslatot a nem működő társaságok feloszlására”. A határozat szerint a Társaság feladata a nagy írók kultuszának az ápolása. Átv teszi az Ady Emlékbizottság funkcióját, és hozzáfog a József Attila hagyaték összegyűjtéséhez. A szakosztály elfogadta „a haladó szellemű filléres irodalomtörténeti brossúrák kiadásának” a tervét, egyetértett a színház- és drámatörténeti bizottság megszervezésével. A Társaság szakosztályainak ügyében úgy foglalt állást, hogy csak egy Világirodalmi Szakosztályt hozzanak létre a javasolt kettő helyett, és munkaközösségek formájában biztosítsák a speciális szakmai munka feltételeit.

A szakosztály elfogadta az ötéves terv kidolgozására előterjesztett ütemtervet, azzal, hogy az irodalomtörténet periodizációját a történész aktívával együtt vitassák meg, helyezzék előtérbe az irodalomtörténeti monográfiák írását, a nagy összefoglaló munka megírását az újkori magyar irodalomtörténet kidolgozásával kezdjék.⁴⁴

E viszonylag hosszú, sok részletre kiterjedő állásfoglalást a Pártkollégium egy mondatlal igazolta vissza – ami nem teljesen egyezett az előterjesztett javaslattal: „Meg erősíti azt a határozatot, hogy külön irodalomtörténeti intézetet nem állítunk fel, ennek feladatát az Irodalomtörténeti Társaság végezze.”⁴⁵

A *közgazdaságtudomány* vonatkozásában érdemi előterjesztés nem történt. A Titkárság azt panaszolta, hogy nincs közgazdász munkatársa, a kiszemelt, alkalmas szakembereket nem engedik el, az aktívának nincs vezetője, ezért nem tudtak javaslatot előterjeszteni a felállítandó intézetre és félték, hogy nem készül el időre a közgazdaságtudomány ötéves terve. A szakosztály ülés megbízta Ortutay Gyulát és Rudas Lászlót, hogy egy héten belül vizsgálják meg „a káderekérdést”. A Pártkollégium csak azt rögzítette, hogy a Közgazdaságtudományi Intézetre vonatkozó konkrét tervezetet a Kollégium elé kell hozni.

Hasonló helyzetről számolt be a Titkárság a *filozófiát* illetően, írásos előterjesztés nem készült és csak azt jelentették be, hogy „a Filozófiai Intézetnek a három filozófiai tanszék melletti felállítására vonatkozóan Lukács, Fogarasi, Szalai elvtársak lényegében megállapodtak”. Szalai Sándor az ülésen ismertette az albizottság javaslatát, amely szerint azért van szükség a kutatóintézet felállítására, „mert a különböző filozófiai tudománysszakok (ismeretelmélet, esztétika, etika, társadalomtudomány, filozófiatörténet, stb.) terén hátramaradottságunk igen nagy”. Az intézetet a budapesti egyetem Bölcsészettudományi karán a három filozófiai intézet (egyetemi Filozófiai Intézet, Társadalomtudományi Intézet és Esztétikai Intézet) mellett javasolták létrehozni „a három egyetemi intézet könyvtárainak és kádereinek felhasználásával, illetőleg kiegészítésével a rendelkezésre álló helyiségeinek kibővítésével”.⁴⁶ A legközelebbi feladatokat az aspirantúra megszervezésében, klasszikusok fordításainak kiadásában, tankönyvek, segédkönyvek „kiadásához szükséges kollektív munka szervezésében és vezetésében”, egyes monográfiák, évkönyv megjelentetésében jelölték meg. Az elképzelés szerint a három egyetemi intézet igazgatójából álló igazgatótanács irányítaná az intézetet. Az igazgatótanács maga köréből jelöli ki az ügyvezető igazgatót, akit az MTT erősítene meg. Úgy tervezték, hogy az igazgatótanács június 1-jéig kidolgozza a Filozófiai Intézet ötéves tervét. A javaslatot a szakosztály elfogadta, a Pártkollégium állásfoglalásában erre az indítványra nem tért ki.

Nem történt meg a szakosztály ülésen a *pedagógiára* vonatkozó feladatok kijelölése. Mérei Ferenc azt javasolta, hogy a Szakosztály küldjön ki egy bizottságot, amely az egész területet egyidejűleg megvizsgálja. „Szükségesnek tartjuk, hogy a Tanács elé kerüljön egy olyan jelentés, amely tartalmazza a magyar neveléstudomány és lélektan területének teljes kritikai áttekintését, az intézmények munkájának és eredményeinek megvizsgálását, valamennyi intézetét, valamennyi egyetemi tanszékét, a társaságokét és a folyóiratokét, továbbá a tudományágak, nevezetesen a neveléstudomány és a lélektan közép- és felsőfokú oktatási anyagának felülvizsgálatát.”⁴⁷ Ezzel egyidejűleg fogalmazódjanak meg javaslatok az intézményrendszer átalakítására, történjék meg a feladatok kijelölése. A szakosztály Mérei Ferenc javaslatát elfogadta azzal a kiegészítéssel, hogy a pedagógia ötéves tervének kialakításánál a kiküldött bizottság (Mérei Ferenc, Alexits György, Gyalmos János, Lázár György, Faragó László) legyen figyelemmel az Országos Neveléstudományi Intézet elméleti munkásságának kiépítésére és a szovjet pedagógia tapasztalatainak hasznosítására.

A Pártkollégium nem foglalt állást a pedagógiára vonatkozó szakosztályi határozatot illetően.

Mielőtt a pedagógia és a pszichológia helyzetének felmérésére kiküldött bizottság befejezte volna a munkáját, sürgős állásfoglalást kért a VKM V/1 Ügyosztálya az MTT Társadalomtudományi Szakosztályától az Állami Gyermeklélektani Intézet ügyében. A szakosztály május 27-én küldte meg a VKM-nek előzetes véleményként a kiküldött bizottság elnökének, Mérei Ferencnek a javaslatát. Ebben többek között Mérei azt indítványozta, hogy az Intézet a Tudományos Tanács irányítása alatt működő kutatóintézet legyen, tartsa fenn és fejlessze tovább jól működő ambulanciáját és fokozatosan rendlje alá az iskolák és a speciális nevelő intézetek szükségleteinek. „Az Intézet fenntartása indokolt azért, mert jól felszerelt, s az orvosi munkához kapcsolódó pszichológiai iránymutatásnak egészséges képviselője.”⁴⁸

Az Állami Gyermeklélektani Intézet a későbbiekben nem szerepelt a Tudományos Tanács irányítása alá tartozó intézetek listáján.

Részletes javaslatot terjesztett elő a nyelvészeti aktíva a *nyelvtudomány* területén megoldandó feladatokra. A történész aktívához hasonlóan kitértek a társaságok átalakítására, a folyóiratok profiljának módosítására, egyesek megszüntetésére, az önálló Nyelvtudományi Intézet funkciójára. Ehhez kapcsolódott a szakosztály titkárság e területre vonatkozó háromhónapos munkaterve.

Javasolták a Nyelvtudományi Társaság és az Országos Néptanulmányi Egyesület összevonását Magyar Nyelvtudományi Társasággá. A javaslat szerint az új Társaságnak három tagozata lenne: magyar, finnugor és egyetemes (általános nyelvészet, fonetika, idegen nyelvek). Ennek megfelelően a Társaság feladatait a magyar nyelvre vonatkozóan a leíró és történeti feldolgozásban, a finnugor nyelvnek kutatásában, a szovjet nyelvtudományi eredmények megismertetésében, az ötéves tervhez a tudománypolitikai program kidolgozásában, folyóiratkiadásban, népszerűsítő és tudományos előadások rendezésében jelölték meg. Javaslatot terjesztettek elő a Társaság új tisztikarára is: Elnök: Zsirai Miklós, társelnökök: Bárczi Géza és Rubinyi Mózes, alelnökök: Pais Dezső, Beke Ödön és Tamás Lajos, akik egyben szakosztályvezetők is, titkár: Deme László, jegyző: Szabó Dénes, pénztáros: Kálmán Béla és ellenőr: Lakó György.

A folyóiratok szerkesztő bizottságaira és szerkesztőire is tettek javaslatot: A „Magyar Nyelv” c. folyóirat szerkesztője: Pais Dezső, a Nyelvőr szerkesztője: Beke Ödön, az Évkönyv szerkesztője: Tamás Lajos.

Javasoltak egy önálló szlavisztikai társaság felállítását a szlavisztika jelentőségére való tekintettel. A három keleti nyelvekkel és kultúrával foglalkozó társaság (Magyar Előázsiai Társaság, Magyar Keleti Társaság és a Körösi Csoma Társaság) helyett egy társaság megszervezését javasolták Magyar Orientalista Társaság néven. A klasszika filológia, a klasszika archeológia, az ókori irodalomtörténet és az ókori történelem művelőit a Magyar Történelmi Társulat Egyetemes Szakosztályának „keleti csoportjában” tervezték összefogni.

Az aktíva a nyelvészeti folyóiratok átalakítását is javasolta. Javaslatuk szerint a „Magyar Nyelv” adna teret a magyar és finnugor nyelvészeti kutatásoknak, az általános nyelvészettel és az idegen nyelvekkel foglalkozó kutatások számára pedig évkönyvet kellene megjelentetni. A „Magyar Nyelvőr” továbbra is ellátná a nyelvtudomány eredményeinek népszerűsítését. Indítványozták az „Oriens Antiquus” és a „Körösi Csoma Archiv” megszüntetését és „Keleti Szemle” néven a Magyar Orientalista Társaság lapjának a megindítását.

Az előterjesztésnek lényeges pontja volt a Keleteurópai Intézet keretében működő „Nyelvtudományi Munkacsoport” átszervezése önálló Nyelvtudományi Intézetté, amelynek feladata „a nyelvészeti kutatómunka marxista-leninista alapokra való helyezése, ehhez elsősorban a szovjet nyelvtudomány metodikájának és eredményeinek átvétele és alkalmazása, valamint tervszerűsítése.” Az új intézetben művelendő szakterületeket a következőképpen körvonalazták: „1. Magyar nyelvészet, 2. Finnugor nyelvészet, 3. Általános nyelvészet és fonetika, 4. Idegen nyelvészet (szláv, román, germán, keleti).” Káderhiány miatt szakosztályok felállítását nem tartották lehetségesnek, ezért a javaslat szerint a szakterületek (munkakörök) felelősei munkaközösségek szervezésével – amelyekben részt vennének az Intézeten kívüli nyelvészek is – és azok működtetésével dolgoznák ki a nyelvtudomány öt éves tervét, majd végeznék a tervben meghatározott kutatásokat. Az elképzelés szerint az Intézetben a fentiek mellett lennének állandó csoportok: oktatási, dokumentációs, fordító és lektori, könyvtárszervezési csoport; továbbá fonetikai és a magyar nyelvállapot leírásával foglalkozó csoport.

A szakosztály titkárság háromhónapos (május–július) munkaterve megjelölte a nyelvtudomány öt éves tervének irányelveit és benne az egyetemi tankönyvek elkészítésének feladatát, és ütemezte a tennivalókat. Most sem sikerült elkerülni az irreális határidőket. Az öt éves tervre vonatkozó javaslat elkészítésének határidejét június 30.-ában, a társaságok átalakítását május 20.-ában, illetve június 1-jében, a Nyelvtudományi Intézet felállítását június 30.-ában jelölték meg.⁴⁹

A szakosztály ülésen a hozzászólók az előterjesztett javaslatok közül kiemelték a szovjet nyelvtudományi eredmények ismertetésének fontosságát, konkrétan utalva a „Mahr teóriára”. Vitatták a Szlavisztikai Társaság létrehozásának lehetőségét, tekintettel a szakemberek kis számára, az Orientalista Társaság megalakításának szükségességét, a klasszika filológia, a klasszika archeológia, az ókortörténet képviselőinek „beolvasztását” a Történelmi Társulatba. A folyóiratokkal kapcsolatban felmerült, mi legyen a Nyelvtudományi Közlemények és a Magyarosan c. folyóiratok sorsa, amelyek az Akadémia folyóiratai. Eszmecsere alakult ki a felállítandó intézet személyi kérdéseivel összefüggésben. Az írásos előterjesztés nem tartalmazott neveket. A Titkárság munkatársai ismertették az eddig kialakult elgondolásokat, amelyek szerint az intézet igazgatójának Telegdi Zsigmond professzort javasolják, „aki nemcsak orientalisztikában jártas, hanem indogermanisztikában és általános marxista nyelvtudományban is, és akinek marxista műveltsége biztosítaná, hogy az Intézet megfelelő irányban dolgozzék.”⁵⁰

A szakosztály ülés az előterjesztésben foglaltaknak megfelelően határozott, elfogadta a javaslatokat, jóváhagyta a háromhónapos munkatervet.

A Pártkollégium megerősítette a szakosztály határozatait. Állást foglalt abban a vitatott kérdésben, hogy a Nyelvtudományi Közlemények, amely akadémiai folyóirat volt, maradjon-e az Akadémiánál, vagy a Nyelvtudományi Társaságé legyen, vagy közös folyóirattá alakítsák át. A Pártkollégium állásfoglalása: „A Nyelvtudományi Közlemények c. lap maradjon az Akadémiánál. Szerkesztésben a mi kádereink vezető szerepe biztosítandó.”⁵¹ A Nyelvtudományi Intézet felállítására vonatkozó javaslatot megerősítette azzal a megjegyzéssel, hogy „az anyagi rész megvizsgálendő, Telegdi személyét a káder nézze meg”.⁵²

Ez után került volna sorra a *néprajz*. De érdemi tárgyalásra nem került sor, mert az elnöklő Ortutay Gyula levétette napirendről. Az előterjesztett javaslatról a következőket mondta: „...számomra tökéletesen sértően megjelent egy közlés arról, hogy Gunda Bélának ilyen-amolyan múltja van, és tudományos működése miatt nem óhajtom szerepeltetni. Ilyen kijelentést senkinek nem tettem, senkivel nem beszéltem erről, teljesen sértőnek tartom, ha nevemmel megjelenik ilyen közlés sokszorosított szöveggel... Kérem ennek a szövegnek a megsemmisítését, mert nem igaz. A magam részéről közöltem tanársegédemmel, hogy egyelőre kissé soknak tartom, hogy Gunda Béla a Társaságban, a folyóiratban és a debreceni tanszéken mindenütt jelentős szerepet kapjon. Kap megbízást a Társaságban és a debreceni tanszéken, ha jól dolgozik politikailag, akkor majd egyéb területen is elővesszük.” Majd bejelentette, hogy Gerő Ernővel megbeszélték, hogy „a választások után” (május 15-én volt a képviselőválasztás) munkatársaival elkészíti a Néprajzi Társaságra, a folyóiratokra, a Néprajzi Tudományos Intézet létesítésére, a Néprajzi Múzeum funkcióira vonatkozó tervet. „Felületes és jelentéktelen vázlatnak tartom azt, amit elkészítettek. Ebben én is hibás vagyok, mert nem értem rá részt venni a munkában, úgyhogy kérem, ezt vegyük le napirendről.”⁵³ A szakosztály tagjai – a jegyzőkönyv szerint – megjegyzés nélkül tudomásul vették.

Nem sikerült áttekinteni a *földrajztudomány* helyzetét. Az előterjesztés sommás ítélettel így összegezte a teendőket: „A Tanács megkerülésével reakciós szellemben működő Magyar Földrajzi Társaság munkájának a Tanács hatáskörébe vonása, a társulat megfelelő átszervezése.”⁵⁴ A Titkárság a feladatok meghatározásának az elmaradását azzal indokolta, hogy „ezen a területen egyáltalán nem rendelkezünk megfelelő, politikai szempontból megbízható káderekkel.” A szakosztály úgy döntött, hogy Szalai Sándor vezetésével egy aktív dolgozza ki a javaslatokat tíz nap alatt és terjesszék elő.

Utolsónak a *régészetre* vonatkozó előterjesztést tárgyalta meg a szakosztály ülés. A régészeti aktív – amely a régészet mellett foglalkozott a néprajz és művészettörténet határterületeivel is, a magyar ethonogenezis kérdésével – előterjesztésében tájékoztatta a szakosztályt, hogy megkezdte a Régészeti és Művészettörténeti Társaság átszervezésének előkészítését. Részletes javaslatot csak a folyóiratok átalakítására dolgozott ki. A régészeti kutatások eredményeit két folyóiratban javasolta megjelentetni. Az „Antiquitas Hungarica”-ban jelennének meg többek között az ősrégészeti, római kori és népvándorláskori régészeti feldolgozások a magyar honfoglalásig, és ideiglenesen a középkori régészettel, építés- és művészettörténettel foglalkozó írások. Régészeti anyag részletes leírását az Archeológiai Értesítőben tennék közzé. Javasolták megszüntetni a Folia Archeologica című kiadványsorozatot és a múzeumi értesítőket, bulletineket.

Az előterjesztéshez csatolták az 1949. évi ásatási tervet.

A szakosztály ülés érdemi tárgyalás nélkül kimondta a Régészeti és Művészettörténeti Társaság átszervezésének szükségességét, elfogadta a javaslatokat, köztük az ásatási

tervet is különösebb meggyőződés nélkül. Arra a kérdésre, hogy „elfogadjuk-e a régészeti javaslatokat?” az elnöklő Ortutay Gyula így válaszolt: „Az eddigi alapon, minthogy nem nagyon tudunk hozzászólni ehhez az ásatási tervhez, kénytelenek vagyunk.”³⁵ A hosszára nyúlt szakosztály ülés ezzel véget ért.³⁶

A Pártkollégium határozatai között csak a Folia Archeologica megszüntetésével való egyetértés fogalmazódott meg.

A Társadalomtudományi Szakosztály Titkársága, bár a szakosztály ülésén erről nem esett szó, a Pártkollégiumhoz benyújtott előterjesztését a következőkkel zárta: „Mint-hogy a szakosztály állást foglalt a Történettudományi Intézet átszervezése, a Nyelvtudományi Intézet felállítása jelenleg a Keleteurópai Intézet keretében működő munkacsoport helyett és az ugyancsak jelenleg a Keleteurópai Intézethez tartozó Jog- és Államtudományi Intézet megszüntetésére vonatkozólag, a Titkárság kéri a Kollégium döntését: a felesleges keretet alkotó Keleti (!) Intézet megszüntetésére, hogy az önálló (esetleg közös gazdasági hivatallal rendelkező) és az MTT közvetlen tudományos irányítása alatt álló intézetek megszülethessenek.”³⁷

A Pártkollégium ebben a kérdésben nem döntött. Írásos, konkrét javaslatokat tartalmazó jelentést kért „az illetékesekkel való megtárgyalás után”.

Az első szakosztály ülések előterjesztései, tárgyalásai, határozatai áttekintést adnak a Tanács, a tanácsstagok, a Titkárság, a Pártkollégium kezdeti működéséről. A kép változatos. Bár az ülések eredetileg tervezett napirendje azonos volt (elnök választás, a Titkárság beszámolója, a további feladatok, a háromhónapos munkaterv meghatározása), ennek ellenére a szakosztályok érdeklődésének előterébe más és más téma került.

A Tanács alakuló ülésén elfogadott irányelvek alapján a Társadalomtudományi Szakosztály határozta meg legrészletesebben a teendőket, noha ez a terület is nagy egyenlenséget mutat ebből a szempontból. A történettudomány, az irodalomtörténet, a nyelvtudomány képviselői viszonylag részletes tervvel és elképzeléssel rendelkeztek. Bár itt is döntő súllyal a szervezeti kérdések szerepeltek, de kísérlet történt szakmai feladatok megfogalmazására is. Nem jutott előbbre az alakuló ülésen elhangzottakhoz képest a tennivalók kijelölése a közgazdaságtudomány, a néprajz területén és a jogtudomány, a filozófia tekintetében is csak egy-egy intézet struktúrájának és feladatkörének körvonalai felvázolásához jutottak el. De még a legrészletesebben kidolgozott tervek esetében is elsősorban az intézményrendszer átalakítása, a politikai hatalmat megszerzett párt tagjai, támogatói számára a vezető pozíciók megszerzése, s ez által az új hatalom tudománypolitikáját szolgáló kutatóintézetek, társulatok, szerkesztő bizottságok kialakítása volt a javaslatok elsődleges célja. Természetszerűleg itt fogalmazódott meg leghatározottabban a marxizmus–leninizmus elvei határozott és következetes alkalmazása kikényszerítésének igénye, a személyi kérdések mérlegelésénél az erre való alkalmasság követelménye, és itt hivatkoztak legtöbbször, mint követendő példára a szovjet tudományos eredményekre, a szovjet gyakorlatra. Ez következett abból is, hogy a társadalomtudományok ideológiai szerepének növelésén munkálkodók között viszonylag jelentős számban voltak a szovjet emigrációból hazatértek (Andics, Fogarasi, Lukács, Rudas), akik ismerték a szovjet tudományos életet, a sztalinista gyakorlatot.

A Műszaki Szakosztály ülésén a tárgyalás középpontjába a tervezés módszere került és megütközést, ellenkezést, félelmet váltott ki a bürokratikus tervezési rendszer első részletesen kidolgozott modellje a tudományos kutatás területén.

Két szakosztály ülésen is nyomatékosan megfogalmazódott a tudósoknak az az igénye, hogy részt vehessenek azokban a döntésekben, amelyeket az ő nevükben hoznak.

Az ülésekre készített előterjesztések alapján – amelyek egyike-másika igen hevenyészett volt – érzékelhető az is, hogy a szakosztályok különböző módszerrel dolgoztak. Voltak, amelyek aktívákra támaszkodva igyekeztek feladatukat megoldani (a társadalomtudományok többsége, az orvostudományok), más esetben miniszteriális szervezet segítségével (Mezőgazdasági Tudományos Központ) mint az agrártudományok.

Figyelemre méltó az a körülmény is, amely a kezdeti időszak döntési mechanizmusát jellemezte: a szakosztály titkárságok által előterjesztett javaslatok döntő többségét az illetékes szakosztály ülése elfogadta, olykor kisebb módosítással ugyan – néhány kivételtől eltekintve – ezt tette a Pártkollégium is.

A jegyzőkönyvekből, a jelentésekből a résztvevők felszólalásaiból arra is lehet következtetni, hogy ki, milyen alapállásból, milyen magatartással közelítette meg a felmerült kérdéseket ezeken az első szakosztály üléseken. Kiolvasható a lelkesedés, a tenniakarás vágya, a kutatás számára megnyíló lehetőségek megragadásának szándéka, a párt érdekeihez való görcsös ragaszkodás, a küldetéstudat, a neofita túlbuzgóság éppen úgy, mint a „szovjet forma nélküli proletár diktatúra” szigorodásától való félelem és a hatalom igazságához való igazodás kényszere.

Jegyzetek az 1. fejezethez

1. Az előkészítő munkát részletesen bemutatja Huszár T.: A hatalom... 57–60. – Az MDP Titkársága 1949. február 24-én fogadta el a fizetésemelésre vonatkozó javaslatot. MOL 276. 54. 31. öe.
2. AL. MTT 1/4.
3. AL. MTT 1/4.
4. AL. MTT 13/3.
5. AL. MTT 6/5.
6. AL. MTT 1/5. Feljegyzés a tudományos Kollégium 1949. márc. 18-i határozatairól.
7. Huszár T.: A hatalom... 65–66.
8. AL. MTT 6/5. „A Magyar Tudományos Tanács által elfogadott tudományos státus kiemelések” c. dokumentum alapján.
9. AL. MTT 3/6. A Magyar Tudományos Tanács f. hó 23-án tartott elnökségi ülésének határozatai. Az ülést Gerő Ernő vezette, jelen voltak Vajda Imre és Rusznyák István az elnökség tagjai.
10. AL. MTT 13/2. A Magyar Központi Illetményhivatal átirata az MTT-hez 1949. április 11-én.
11. AL. MTT 6/5. A tudományos státuszba való besorolás és annak végrehajtása.
12. AL. MTT 1/7.
13. AL. MTT 6/5. Javaslat a tudományos és felsőoktatási illetménykiegészítés (tudományos státusz, tudományos pótlék) rendszerének megváltoztatásáról.
14. AL. MTT 1/7.
15. AL. MTT 3/6.
16. AL. MTT 6/5.
17. AL. MTT 1/9.
18. AL. MTT 24/1. Jegyzőkönyv a Természettudományi Szakosztály I. üléséről. Felvétel 1949. április 13-án.
19. AL. MTT 1/6. A Pártkollégium május 14-i ülésének az anyaga. Jelentés a Kollégium részére.
20. AL. MTT 1/6. Az MTT Kollégiumának 1949. május 14-i ülésén hozott határozatok.
21. AL. MTT 25/1. Feljegyzés a Magyar Tudományos Tanács Műszaki Szakosztályának 1949. április 30-án délután 2 órakor megtartott I. üléséről.
22. AL. MTT 25/1. Jelentés az MTT Műszaki Szakosztályának 1949. évi április 30-i üléséről.
- 22/a. AL. MTT 25/2.
23. AL. MTT 1/4.
24. AL. MTT 25/1.
25. AL. MTT 1/6. Az MTT Kollégiumának 1949. május 14-i ülésén hozott határozatok.
26. AL. MTT 23/2. A Magyar Tudományos Tanács Társadalmi Tudományok Szakosztálya f. hó (május) 6-án tartott ülésének jegyzőkönyve.
27. AL. MTT 1/6.
28. Századok 1948. 1–4. sz. 388.
29. Századok 1948. 390.
30. Századok 1949. 1–18. Elnöki székfoglaló a Magyar Történelmi Társulat 1949. március 27-i közgyűlésén.
31. Századok 1948. 390.
32. AL. MTT 23/3. Történettudomány.
33. AL. MTT 23/3.
34. AL. MTT 1/6.
35. AL. MTT 23/3. Jogtudomány.
36. AL. MTT 23/3. Az Államtudományi Intézet átszervezése.
37. AL. MTT 1/6.
38. AL. MTT 23/3. Irodalomtörténet.

- 39. AL. MTT 23/3.
- 40. AL. MTT 1/6.
- 41. AL. MTT 23/2. Az MTT Társadalomtudományi Szakosztálya 1949. május 9-én tartott ülésének jegyzőkönyve. 36.
- 42. i. h.
- 43. AL. MTT 1/6.
- 44. AL. MTT 1/6.
- 45. AL. MTT 1/6.
- 46. AL. MTT 23/c.
- 47. AL. MTT 23/2.
- 48. AL. MTT 13/6.
- 49. AL. MTT 23/3. Nyelvtudomány.
- 50. AL. MTT 23/2. 106.
- 51. AL. MTT 1/6.
- 52. AL. MTT 1/6.
- 53. AL. MTT 23/1. Az MTT Társadalomtudományi Szakosztályának 1949. május 9-én tartott ülésének jegyzőkönyve. 122–123.
- 54. AL. MTT 23/3. Földrajz.
- 55. AL. MTT 23/1. 132.
- 56. AL. MTT 23/1. A gyorsírók a jegyzőkönyv végén feltüntették: „Az értekezlet éjjel 23 óra 50 perckor ért véget.”
- 57. AL. MTT 1/6.

2. KÍSÉRLET ÖTÉVES TUDOMÁNYOS TERV KIDOLGOZÁSÁRA

Gerő Ernő az alakuló ülésen elmondott beszédében az MTT 1949. évi legfontosabb feladatát az ötéves tudományos terv kidolgozásában jelölte meg: „A Magyar Tudományos Tanácsra 1949. évben mindenekelőtt az a feladat vár, hogy ötéves nemzetgazdasági tervünknek megfelelően kidolgozzák a magyar tudományos kutatás ötéves tervét, mint ötéves nemzetgazdasági tervünk sikeres megvalósításának tudományos előfeltételét.”¹

Az első szakosztályi ülések után került sor a tervkészítés módszerének és ütemezésének kialakítására. A Titkársági Értekezlet május 17-én fogadta el az ötéves tudományos terv elkészítésének munkatervét. A munkaterv – amelyről az előzőekben, a munkatervet tárgyaló alfejezetben – már részletesen szóltam, magában foglalta a tervkészítés szempontjait, módszereit és a munka ütemezését. Az első fázist a fő feladatok kidolgozása képezte. A 3–5 tagú tervbizottságok, a szakaktívák közreműködésével, a szakosztályi titkárságok összeállításában készültek el azok a tervezetek, amelyek az ötéves terv fő feladatait, súlyponti kérdéseit tartalmazták. Ezek kerültek július folyamán a Pártkollégium elé.

Az ötéves tudományos terv fő feladatai

A. A Természettudományi Szakosztály javaslata

A Pártkollégium július 2-án tárgyalta a „*mező- és erdőgazdaság* ötéves tudományos tervének fő feladatait”.² Az előadó Rajki Sándor volt, a napirendi pont tárgyalásánál meghívottként az ülésen részt vettek: Erdei Ferenc, Bálint Andor és Biacsi Imre.

A javaslat abból indult ki, hogy a modern mezőgazdasági termelés alapja a gépesített nagyüzem, az ötéves népgazdasági terv célja a nagyüzem „túlsúlyának” a megvalósítása. A feladatokat ebből a szempontból fogalmazták meg. Az előterjesztés az optimális nagyüzemi termelési szervezeti forma meghatározásától kezdve, a mezőgazdaság gépesítéséből, a korszerű biológiai és kémiai módszerek alkalmazásából, új agrotechnikai eljárások kidolgozásából, a növényi és állati betegségek okozta veszteségek csökkentése elősegítését szolgáló módszerek kifejlesztéséből, a klíma befolyásoló tényezők vizsgálatából, a talajvédelem és talajjavítás módszerei tanulmányozásából és alkalmazásából, a fásítás, erdőtelepítés, erdőgazdálkodás korszerű módszereinek kidolgozásából fakadó feladatokon át a gépesített nagyüzemi rét- és legelőművelés korszerű módszereinek kidolgozásáig sorolta fel a feladatokat.

A Pártkollégium nem fogadta el a javaslatot. Túl általánosnak tartotta, hiányolta a súlypontok kiemelését. Szóvá tették, hogy nem tartalmazza az ipari növények fejleszté-

sét, a kiemelten kezelendő állat-, növényfajták megnevezését, stb. A Pártkollégium úgy határozott, hogy át kell dolgozni a megadott szempontok alapján és újra a Kollégium elé kell terjeszteni. „Konkrétan kell megjelölni a fő feladatokat. Pl.:

Kidolgozni, tudományosan megalapozni, kikísérletezni, hogy a legfontosabb mezőgazdasági gépek milyen típusait használjuk. (Traktorok, kombájnok.)

Kidolgozni Magyarország fásításának 15 éves tervét, illetve a terv tudományos alapjait.

Kikísérletezni a szárazságálló búza, rozs, kukorica fajtákat.

Tudományosan megalapozandó, hogy milyen tehén- és sertésfajták tenyésztésére vegyünk irányt.

Tudományosan megalapozandó a legmegfelelőbb fő növényfajták, különösen ipari növények (gyapot, kokszagiz) termelése.

Természetes trágya és műtrágya keverésének kérdése.

A súlypontok részben az ötéves nemzetgazdasági terv alapján állapítandók meg, részben azzal a koncepcióval jelölendők ki, hogy alapul szolgálnak az ötéves terv utáni feladatok elvégzésére” – rögzítette a Pártkollégium határozata.³

Új változat készült, de ez nem került újra a Pártkollégium elé. Az aláírás és dátum nélküli tervezet⁴ „politikusabb” hangszerelésű, a politika kívánságait jobban szem előtt tartó, logikusan felépített és ugyanakkor szakmailag kiegyensúlyozottabb változata a fő feladatok összefoglalójának. Kiindulási pontja:

„Ötéves népgazdasági tervünk célul tűzte ki *mezőgazdaságunk elmaradottságának a felszámolását, növénytermesztésünk és állattenyésztésünk hozamának emelését, mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben, a kisparcellás mezőgazdasági termelésről a szocialista nagyüzemi gazdálkodásra való áttérést és mindezeken keresztül a mezőgazdasági lakosság életszínvonalának az emelését.*” A feladatok végrehajtásához elengedhetetlennek tekintette a szovjet: „a világ legfejlettebb mezőgazdaságának és mezőgazdasági tudománya eredményeinek” a felhasználását.

A fő feladatokat öt cél köré csoportosítva jelölték ki: I. *A mezőgazdaság elmaradottságának felszámolása*, itt kiemelve a gépesítés fejlesztését, konkrétan megjelölve a szántótraktorok tökéletesítését és az arató-cséplőgépek használatba állításának kidolgozását. II. *Növénytermesztés fejlesztéséhez* kapcsolódóan feladatként határozták meg a legalkalmasabb talajművelési rendszerek és vetésforgók, benne a füves vetésforgók kidolgozását, a racionális trágyázási rendszerek kikísérletezését, benne a mű- és szerves-trágyák együttes használatát, új szántóföldi, kertészeti és erdészeti növényfajták kinevelését a micsurini agrobiológia elvi és gyakorlati szempontjainak felhasználásával. A nemesítendő növények között említették meg a főtermények (búza, rozs, árpa, zab, kukorica, burgonya) mellett a „meghonosítás alatt álló növényeket” (gyapot, kokszagiz) is és az ipari és takarmánynövényeket. III. *Az állattenyésztés fejlesztéséhez* kapcsolódott „a legjobban megfelelő állatfajták és állattípusok kitenyésztésének feladata, a takarmánybázis biztosítása, a legelőgazdálkodás tökéletesítése, a racionális takarmányozási módszerek kidolgozása, az állategészségügy fejlesztése. IV. *A szocialista mezőgazdasági nagyüzemeink fejlesztéséhez* kapcsolt megoldandó feladatok: a munkaszervezés, a nagyüzemi tervezés, az önköltség csökkentés módszereinek kidolgozása, az optimális üzem nagyság, a speciális üzemrendszerek megvizsgálása. V. *A következő ötéves tervek célkitűzéseinek* tudományos megalapozásaként a szárazság okozta károk csökkentése módszereinek vizsgálatát, az ötéves és 15 éves fásítási terv tudományos alapjainak kidolgozását, a talajvédelem, talajjavítás területén a szikes, homokos talajok megjavítását,

a tözegtalajok jobb kihasználását jelölték meg. A javaslat végül felvázolta azokat a feltételeket, amelyek biztosíthatják e kitűzött célok elérését. (A tudomány és gyakorlat egy-
sége, tudományos utánpótlás biztosítása, szoros kapcsolat kiépítése a szovjet Mezőgaz-
dasági Akadémiával, kutatóintézetek létrehozása és különösen a Gépkipielvétel, Agrobi-
ológiai és az Agrokémiai Intézet fejlesztése.”

A Pártkollégium ugyanazon az ülésen – július 2-án – tárgyalta az *orvostudomány* öt-
éves tervét, amelyet az orvosi aktíva készített. Ez a tervjavaslat részletesebb, konkrétabb
volt az előző tervezetknél. Az orvostudomány feladatai nem szerepeltek abban az MDP
Titkársága elé került előterjesztésben (csak annak mellékletében), amely az MTT mun-
katervének irányelveivel foglalkozott februárban. A többi tudományághoz képest igen
szűkszavú rész, egy pár mondat tartalmazta az orvostudomány előtt álló feladatokat az
MTT alakuló ülésén ismertetett irányelvekben is. Feltehetően a mellőzöttség is sarkallta
az orvosaktíva tagjait arra, hogy részletesebb, átfogóbb tervet készítsenek. Rusznyák
István már az áprilisi szakosztály ülésén hivatkozott arra, hogy kidolgozott tervvel ren-
delkeznek.

A tervjavaslat⁵ előadója Madár János volt, a Természettudományi Szakosztály tudó-
mányos munkatársa, meghívottak voltak ehhez a napirendi ponthoz: Rusznyák István,
Weil Emil, Havas Ernő, Székács István, Rajki Sándor. Az előterjesztésben három nagy
feladatcsoportot határoztak meg és ehhez kapcsolták a kutatási feladatokat.

I. *A gazdasági, társadalmi változások hatása a közegészségügyre, a közegészségügy
fejlesztése.*

Feladatok: A) Adatgyűjtés a lakosság egészségi állapotára vonatkozóan, irányelvek
kidolgozása a közegészségügy fejlesztésére. Az egészségügy alapintézményei építkezési
problémáinak megállapítása, az egészségügyi típusintézmények normáinak kidolgozása,
az egységes orvosi ellátás – városban és falun – feltételeinek a meghatározása. B) Kör-
nyezet-egészségügy: a városi egészségügy újjászervezése, az ipari centrumok telepítésé-
nek és fejlesztésének közegészségügyi szempontból való „helyes irányítása”, a falu
telepítésének problémái. C) Anya-, csecsemő-, gyermekvédelem. D) Ipari és mezőgaz-
dasági dolgozók egészségvédelme: üzem építésének egészségügyi szempontjai, munka-
ártalmak hatása, balesetelhárítás, üdültetés gyógyító hatásának a vizsgálata, „a faluról
bekerülő 300.000 paraszti dolgozó aklimatizálódásának kérdése”, üzemi kiegyenlítő
sport. E) Rehabilitáció. F) Néptáplálkozási problémák. Táplálkozási tájegységek feltér-
képezése az egyoldalú és hiányos táplálkozás felderítésére, különböző korcsoportok
foglalkozási ágak számára megfelelő optimális tápanyagszükséglet megállapítása, az
élelmiszer higiéné legfőbb problémái, stb. E feladatcsoport megoldásához hosszabb
távon egy „Egészségtudományi Statisztikai Intézet megszervezését, egy Faluegészség-
ügyi és egy Városegészségügyi Intézet (vagy kutatócsoportok)” felállítását javasolták.

II. *A legnagyobb megbetegedési, illetőleg halálozási arányszámot mutató betegségek
tanulmányozása.* „Tanulmányozásukra súlypontok alakítandók oly módon, hogy később
a közegészségügyi öt éves tervvel összhangban ezek a felszerelés és a káderek megfelelő
csoportosításával intézményekké alakuljanak a kutatás és a terápia irányítására.” Az
ehhez kapcsolódó kutatások:

A) *Fertőző betegségek:* 1. Tbc kutatás „esetleges intézet alapításának perspektívájá-
val”. 2. Vírus-kutatás „hasonlóképpen intézet alakításának perspektívájával”. 3. A fertő-
ző megbetegedések védőoltással, vagy más úton való megelőzésére, a megbetegedések
antibiotikumok útján való gyógyítására irányuló kutatások. 4. A malária-kérdés kutatása,
„valamint a többi protozoonok és férgek kutatása intézmény kifejlesztésének perspektí-
vájával”.

vájával". B) *Rák-kutatás „intézet kialakításának perspektívájával"*. C) *A nedvkeringés kutatása*. D) *A gyomorfekély kutatása*. E) *Csecsemőkori légzőszervi megbetegedések kutatása*. F) *A szifilisz gyógyítására szolgáló új gyógyszerek és gyógy módok standardizálásának kérdése*. G) *A golyvát előidéző állapotok csökkentése, illetve megszüntetése*. H) *A caries elhárításának módjai*. I/ *A vaktság leggyakoribb okainak és elhárítás módjainak vizsgálata*. J) *A nyomorékok termelő munkába való visszaállítási lehetőségének vizsgálata*. K) *Az alkoholizmus kérdése*. „Az elmebeteg ellátás javításának fokozására távolabbi perspektívában szóba jöhet egy az *elmebetegségeket* kutató intézet létesítése." L) *Vérátömlesztés és véralvadás problémája*. „Távolabbi perspektívában szóba jöhet egy vérkutató és haematológiai intézet kiépítése." M) *Újonnan felfedezett gyógyszerek hatásmódjának és alkalmazásának kutatása*.

III. feladatcsoport az „*elméleti orvostudomány*” azon kérdéseit foglalta össze, „amelyek perspektívájukban gyógyító módszerek, világnézet, vagy pedig alapvető elméleti szempontból jelentőséggel bírnak”. Ebben a témacsoportban a következő feladatokat sorolták fel: Új gyógyszerek felfedezésére irányuló kutatások megindítása; az idegrendszer fiziológiájának és anatómiájának kutatása; az izomsejt működésének vizsgálata; „az ideológiát érintő általános biológiai kutatás; a reakciós lélektani irányzatok elleni harc és a marxizmus követelményeinek megfelelő lélektan kialakítása;” az orvostudomány és a közegészségügy története.

A Pártkollégium kiegészítésekkel elfogadta az előterjesztést. De igényelték a feladatok kiegészítését a feszült nemzetközi helyzetre hivatkozással „a honvédelem egészségügyi problémáival (hadisebészet, atomfegyverek elleni védekezés)”.⁶ Ez ügyben a Titkárság viszonylag gyorsan intézkedett, legalább is formálisan. Július 29-én arról értesítette a VKM illetékesét (Szántó György miniszteri osztályfőnököt), „hogy az MTT orvosi aktívája július 15-i ülésén úgy döntött, az ötéves orvostudományi terv keretében, egy baleseti és hadisebészeti tanszéket kell felállítani. Célszerűnek látszik a budapesti egyetem III. számú sebészeti klinikájának ilyen intézménnyé való átszervezése. Kérjük fentiek tudomásulvételét és a szükséges intézkedések megtételét”.⁷

A Pártkollégium szükségesnek tartotta az iskolaegészségügy tudományos vizsgálatát is. Az orvostudomány esetében sem maradhatott el a szovjet kapcsolatok fontosságának kiemelése. („A Szovjetunióval a tapasztalatcsere, mint súlypont kidolgozandó”). Előírta kiegészítésként a terv kaderproblémái külön fejezetben történő összefoglalását.

Az orvostudomány ötéves tervének előkészítése során fontos tudománypolitikai és tudományszervezési kérdésben nézetkülönbség alakult ki a többségében egyetemi tanár aktíva tagok és az apparátus, a szakosztály titkárság munkatársai között. Ez, mint a szakosztály titkárság orvos munkatársainak a megjegyzése került a Pártkollégium elé. Ez az irat⁸ azt tartalmazta, hogy a Titkárság orvos munkatársai szükségesnek tartják az ötéves tervben határozottan megfogalmazni, hogy a tbc, a vírus, a bakteorológia, a protozoológia és helminthológia, a rák, a transzfúzió és hematológia kérdéseinek kutatása céljából „az ötéves terv folyamán intézeteket kell szervezni, amelyek egyedüli célja a vonatkozó kérdések területén folytatandó tervszerű tudományos kutatás és tudományos káderek képzése legyen.” Ezt a javaslatot az orvos aktíva tagjai különböző indoklással ugyan, de „egységesen nem fogadták el”. A vitában többek között elhangzott, „hogy egy intézetet akkor kell felállítani, ha egy kiváló kutató az eddigi keretek között már nem tud dolgozni,” volt, aki azt vonta kétségbe, hogy egy határozott céllal létrehozott intézet tudományosan jelentékeny eredményt tud létrehozni azon a területen, amelyiken létesítették. Volt, aki a kutatás szabadságát féltette az intézet létesítésétől, mert „a tudomá-

nyos munkások kutató programját megkötik”. A vitában azt is megfogalmazták, hogy „az új intézetek létesítése a tudományos kutatás súlypontját eddigi helyéről, az egyetemi intézetekből elviszi és ez által az egyetemi intézetek elsorvadnak”.

A Pártkollégium a Titkárság munkatársai javaslatát fogadta el: „Feltétlenül ki kell jelölni az ötéves terv folyamán létrehozandó intézeteket. Az aspirantúra megszervezésénél és a tervszerű káderképzésnél is tudnunk kell azt, hogy hol van (lesz) perspektívában az intézet. Mint általános irányelv helyes a tanítás és a tudományos kutatás elválasztása. A legkiválóbb anyagot (sic!) a tudományos kutatás felé kell irányítani.”⁹

Ennek az irányelvnek a kimondása bizonyos területeken átmenetileg hozzájárulhatott az egyetemek tudományos színvonalának a csökkenéséhez, de egyes egyetemek, illetve szakterületek tudományos elszegényedésének nem ez volt a fő oka. Ezt az elvet legkevésbé az orvosegyetemen érvényesítették. Létrehoztak, illetve felfejlesztettek intézeteket, de az orvostudományi kutatások fő bázisa a legtöbb területen az egyetemen maradt.

Az orvostudományra vonatkozó állásfoglalás után a Pártkollégium a *matematikára* vonatkozó előterjesztést tárgyalta. Előadó Fenyő István, a Titkárság tudományos munkatársa volt, meghívottként jelen volt Rajki Sándor szakosztályi titkár is. „*A matematikai kutatás ötéves tervének főbb fejezetei*” címet viselő két oldalnyi szöveg¹⁰ öt fejezetet tartalmazott, amelyek a kutatás jobb feltételeinek megteremtésével, a tudományos kutatás előtt álló feladatokkal, a matematikai könyv- és folyóiratkiadás kérdéseivel, az oktatással és a szakember utánpótlással, továbbá a nemzetközi tudományos kapcsolatok létesítésével foglalkoztak. Az első fejezetben az Alkalmazott Matematikai Intézet teljes kiépítését, a Bolyai János Matematikai Társulat működési feltételeinek (elhelyezés, előadóterem, könyvtár, stb.) biztosítását, a szakkönyvek, folyóiratok központi szakkatalógusának elkészítését, célösztöndíjak létesítését és pályadíjak rendszerének továbbfejlesztését javasolták. A kutatás előtt álló feladatokat öt pontban foglalták össze: A folyamatban lévő matematikai kutatások folytatása és kiszélesítése, a Magyarországon kevésbé művelt fontos matematikai területen a kutatás megindítása. A termelésben már használatos matematikai módszerek felülvizsgálata és az új eredmények felhasználásával azok javítása, azoknak a területeknek a feltérképezése, amelyeken matematikai módszerek alkalmazásával a termelékenység növelése és a termelés racionalizálása várható. „A matematika történetének, módszereinek és eredményeinek a valósághoz való viszonyának a kiértékelése a dialektikus materializmus alapján.” A statisztika módszereinek tervszerű és fokozottabb alkalmazása a tömegtermelésben, a minőségi ellenőrzés területén. A közgazdaság, társadalombiztosítás, egészségügy, népszámlálás terén fellépő statisztikai és biztosítás-matematikai problémák tanulmányozása, „különös tekintettel a népi demokrácia fejlődésével kapcsolatban fellépő új problémákra.” A könyv- és folyóiratkiadás terén néhány szovjet matematikai szakkönyv lefordíttatása „a matematika azon ágaiból, melyekből megfelelő könyv magyar nyelven nem áll rendelkezésre”; a matematika modern kutatási irányainak megismertetésére rövid terjedelmű monográfiák iratása; a meglévő három nemzetközi matematikai folyóirat tovább fejlesztése, rendszeres magyar nyelvű folyóirat megjelenítése, segédkönyvek összeállítása volt az elérendő cél a javaslat szerint.

Az oktatással összefüggésben az egyetemi reform tudományos alátámasztásában, ehhez kapcsolódóan tankönyvek és segédkönyvek megírásában, népszerűsítő füzetek kiadásában, „az üzemi munkások, élmunkáskörök és szakszervezetek részére” előadások tartásában, az alkalmazott matematikából a gyakorlati matematikusok és mérnökök

számára továbbképző tanfolyamok szervezésében jelölték meg a feladatokat. A nemzetközi kapcsolatok fejlesztése terén a Szovjetunió és a népi demokráciák matematikusai-val való kapcsolat felvételét szorgalmazták elsősorban, és tervbe vették a hazai első matematikai kongresszus megrendezését, valamint a második előkészítését.

A Pártkollégium az előterjesztést megjegyzés nélkül elfogadta.

Ez után került napirendre „*A fizikai kutatás öt éves terve*” c. előterjesztés.²¹ Előadója Fenyő István volt. A javaslat két részből állt. Egy rövid rész tartalmazta a létesítendő intézeteket, a második rész felsorolta a „kutatás fő fejezeteit” és az ezekhez kapcsolt részfeladatokat. A bevezető megjelölte azokat a pontokat, amelyek a súlyponti kérdések megoldását segítik elő. A súlyponti kérdéseket azok a témakörök alkották a tervezet szerint, amelyek a nyersanyagkutatással, az ipar, a közlekedés, a mezőgazdaság és a közegészségügy fejlesztésével függnek össze. A létesítendő intézetekként a Központi Fizikai Kutató Intézetet és a Meteorológiai Observatóriumot jelölte meg oly módon, hogy a KFKI felépítendő az öt éves terv első három évében, a Meteorológiai Observatórium létesítésére pedig ütemtervet kell kidolgozni. Utalt az egyetemi intézetek fejlesztésére és bővítésére is megjegyezve, hogy az erre vonatkozó tervet a VKM dolgozza ki.

A tudományos kutatás fő fejezetei c. rész 17 pontot tartalmazott. E pontok egy részét részfeladatokra is bontották. Itt csak a 17 pontot soroljuk fel és ezek közül egyet teljes részletességgel is bemutatunk.

„1. Spektroszkópia. 2. Kozmikus sugárzás. 3. Ultrahang kutatások. 4. Elektronika. 5. Szilárdanyagok szerkezetének vizsgálata. 6. Mikrohullám.

7. Elemi részecskék:

a) Részecskék gyorsításának problémája. Van de Graaf generátor. Első tervében felépítendő egy több millió voltos generátor. Kaszkád generátor. Első tervében felállítandó egy kb. félmillió voltos generátor.

Betatron üzembehelyezése.

Cyklotron építésének előkészítése. Munkálatok megkezdése a harmadik tervévtől.

b) Neutrongenerátor.

c) Elemi részecskéket számláló berendezések. (Magyarország közeteinek vizsgálata rádióaktivitási szempontból.

d) Magnyomatékok mérése rádiófrekvenciás méréssel.

e) Mesterséges rádióaktív indukció.

f) Nehésvíz előállításának problémája. Ipari előállításának problémája. Megindítandó az első tervében.

g) Izotopok előállításának problémája (orvosi és biológiai célra).

h) Tömegspektrográfiai vizsgálatok.

i) Röntgendózis mérés.

8. Mágnességi vizsgálatok. 9. Infravörös fotocellák és multplyerek. (!) Nectovízor. 10. Hangtechnikai vizsgálatok. Fiziológiai és teremakusztikai vizsgálatok. 11. Igen kicsiny időközök mérése nagy pontossággal. (10 mikrosek. Felbontó képességű óraszerkezet.) 12. Hydro- és aerodinamikai vizsgálatok. 13. Anyagvizsgálati eljárások fizikai problémái. 14. Geofizika. 15. Önálló elméleti fizikai vizsgálatok. 16. Csillagászat. 17. Meteorológiai vizsgálatok.”

A Pártkollégium átdolgozásra utasította a szakosztályt. A határozat szerint: „A fizikai tervet súlypontosítani (!) kell és az egyes konkrét javaslatok elvileg és anyagiilag is megvizsgálандók és ütemterv készitendő. Pl.: A Meteorológiai Observatórium szükségességének az ügye.”¹²

B. A Műszaki Szakosztály javaslata

A Műszaki Szakosztály tervjavaslatát 1949. július 16-án tárgyalta a Pártkollégium. A Szakosztály két változatban készítette el a tervezetet. Kidolgozott egy igen részletes tervet, amit Gerő Ernőnek küldtek meg és a Pártkollégium elé egy másfél oldalon összefoglalt tervezetet terjesztettek elő „Az ötéves keretterv tudományos kulcsproblémái” címmel.¹³ Előadó Vándor József, a Szakosztály tudományos munkatársa volt. Jelentős számú meghívott jelenlétében tárgyalták meg a tervezetet. Meghívottként részt vett az ülésen Ajtai Miklós, Karczag Imre, Kökény Mihály, Lengyel Sándor, Major Máté, Osztrovszki György, Philip Miklós a különböző minisztériumok képviselőjében és a Titkárság tagjai közül: Rajki Sándor, Gábor László, Jámbor Miklós és Libik György.

Az előterjesztés 5 problémakört és ezekhez kapcsolódóan 11 alkérdést sorolt fel.

Terjedelmi okok miatt csak az I. problémakörre vonatkozó javaslatot mutatjuk be teljes terjedelmében, a továbbiakban a problémaköröket és az alkérdéseket soroljuk fel.

„I. Nyersanyag kérdés 1. *Vaskérdés.* Vasérc szegénységünk csökkentése érdekében fokozni kell geológiai kutatásunkat a tudomány modern segédeszközei segítségével. Megoldandók a minőségi acélok és speciális acélok gyártásának kohászati problémái.” 2. *Szénkérdés.* „A mohácsi kombináttal, valamint a borsodi szénéből termelendő kohókokszzal kapcsolatban megoldandók a szénelőkészítési kérdések. Szénbányászatunkkal kapcsolatban vizsgálat tárgyává teendő a karsztvíz és az úszóhomok problémája.” 3. *Nyersolaj kérdés.* „Fokozottan folytatnunk kell a geológiai és geofizikai kutatásokat. Új kutatási módszereket kell bevezetnünk és meg kell oldanunk a másodlagos olajtermelés kérdését.” 4. *Alumínium-kérdés.* „Megoldandó az alumíniumnak közvetlenül bauxitból való termelésének kérdése. További kutatások szükségesek az alumíniumötvözetek nemesítésének, az alumínium–magnézium ötvözetek, a műkorund, duktilis szilícium előállítására, valamint a bauxitból nyerhető műkorund, titán és vanádium kérdése terén.” 5. *Mezőgazdasági nyersanyagok kérdése.* Kutatómunka végzendő nyersanyagaink hatásosabb kihasználása (pl. cukorrépa), melléktermékek kihasználása és új nyersanyagok feltárása terén. Kutatandók újabb konzerváló eljárások és a konzerválásra legalkalmasabb gyümölcs, főzelék, stb. fajták. 6. *Szén, tőzeg, lignit, ásványolaj és földgáz, mint kémiai alapanyag.* Kikutatandók nevezett nyersanyagok komplex-kémiai feldolgozásának legracionálisabb módszerei növekvő festék-, gyógyszer, lakk-, növényvédelmi-, finomkémiai iparunk alapanyag szükségletének biztosítására. II. *Energia kérdés:* 7. A hazai szén legracionálisabb felhasználási módjának „kikutatása”, tüzelőberendezéseink tökéletesítése. III. *Technológiai kérdések:* 8. A technológiai eljárások tudományos fejlesztése, racionalizálása, új géptípusok kifejlesztése. IV. *Gépesítés:* 9. Mechanizálás. 10. Automatizálás. V. *Finomipar:* 11. Nagyobb szellemi javakat igénylő ipari vonalunk fejlesztése.

A Pártkollégium ebben a formában nem fogadta el a tervezetet: „A terv túl általános és rövid, a csupán Gerő elvtársnak megküldött teljes terv pedig túlságosan részletes. A jelenlegi javaslat kiegészítendő a konkrét javaslatokkal úgy, hogy a jelenlegi terjedelmének kb. a kétszerese legyen.”¹⁴ A Pártkollégium konkrét javaslatokat is tett a terv kiegészítésére. Így javasolta súlyponti kérdésként kezelni a műanyagkutatást: „Nem szorítkozhatunk kizárólag a külföldön nagy apparatúrával folyó műanyag kutatások eredményeinek átvételére, mert a hazánkban rendelkezésre álló nyersanyagok más természetű kutatásokat kívánnak.” Ugyancsak igényelték súlyponti kérdésként felvenni a ritka nyersanyagok helyettesítését, továbbá az alumínium kutatással összefüggésben a korrózió elleni védekezést. A Pártkollégium szorgalmazta a mezőgazdaság gépesítési

irányának a meghatározását, annak megvizsgálását, „hogyan bevezethető-e – legalább perspektívában – a mezőgazdaság villamosításának súlyponti kérdésként való kezelése.” Kiegészítendő a tervezet az építőipar gépesítésének problematikájával is, vizsgálva, hogy ezen belül melyek a súlyponti kérdések. Vizsgálandó témaként merült még fel a vitában a komplex gépesítés kérdése, az alacsony százaléku ércek kohósítása, „a bauxit kohósítása vasra”, az egyfázisú áram szállítása.

A Pártkollégium arra is utasította a szakosztály titkárságát, hogy az átdolgozott tervezet egy héten belül küldje meg a Pártkollégium tagjainak.

Erdős Tamás az átdolgozott változatot július 28-án juttatta el a Pártkollégium tagjaihoz, közöttük Gerő Ernőhöz is. Az átdolgozott javaslat szerkezete alapján nem változott. Kiegészült a Pártkollégium által igényelt kérdésekkel. A témakörök száma eggyel nőtt (anyaggyártáskódás), az alkérdések száma is négygyel bővült. (Műanyagkérdés, szervesetlenkémiai ipari anyagok, az anyaggyártáskódáson belül: helyettesítés. Gazdaságos méretezés.) Egy-egy alkérdést részletesebben felvázoltak. Ennek érzékeltetésére bemutatjuk az átdolgozott I. problémakör leírását.

„I. *Nyers- és alapanyagkérdés.* 1. *Vaskérdés.* Vasérc-szegénységünk csökkentése érdekében fokozni kell geológiai kutatásainkat a tudomány modern segédeszközei segítségével (magnetométer, graviméter, Eötvös-inga). A Mecsekben magnetométerrel folyó kutatások kiterjesztendők Rudabánya, Nekézseny-Uppony környékére is. Vizsgálandó a bauxitvasérc közvetlen feldolgozása vasra és a melléktermékként kapott kohósalak értékesítésének kérdése. (Timföld, cement.) Kísérletek végzendők a bauxitvasércnek villamos olvasztókban való termikus redukciójával kapcsolatban. Megoldandó a vörösiszap, valamint a piritpörk kohósításának kérdése. Tisztázandó a minőségi és speciális acélok (hőálló, saválló és szerszámacélok, acélöntvények) hazai előállításának lehetősége és eljárása. (Nagyfrekvenciás kemencék, vácuum-kemencék, stb.) 2. *Szénkérdés.* A mohácsi kombinát szénellátásával kapcsolatosan a Mecsekben már folyó geológiai kutatások folytatása. Megoldandó a komlói és brododi szénkokszosításával kapcsolatos szén-előkészítő módszerek kutatása, valamint a koksz további hamumentesítésének kérdése. Minőségi széntermelésünk (Dunántúl) egyik sarkpontja a karsztvíz-kérdés megoldása. A karsztvíz-kutatást ki kell terjesztenünk radarral, elektromos ellenállás módszerének, valamint neutron-ágú alkalmazásával való kutatásra is. Az újabban fellépő úszóhomok veszély megkívánja annak leküzdésére szolgáló módszerek (lecsapolás megkötés) tanulmányozását. (Petőfibánya, Dudar.) 3. *Nyersolaj kérdés.* Fokozottan folytatnunk kell új olajmezők feltárására irányuló kutatómunkát a geológia és geofizika módszereivel. Új kutatási módszerként be kell vezetnünk a Szovjetunióban alkalmazott gáznyomásos eljárást, mely főként a Felvidéken ígér eredményt. Megoldandók a másodlagos kitermelés kérdései. A másodlagos olajtermelés módszereként figyelembe veendő az olajrétegek nyomásának növelése, gáz- és víz bepréslése, valamint baktériumos úton. Foglalkoznunk kell a másodlagos olajtermelés aknás módszerével is. Felkutatóndók a Tar környéki ozokerit mezők. 4. *Bauxitalumínium kérdés.* Megoldandó az alumíniumnak közvetlenül bauxitból való termelésének (termikus redukció) kérdése. További kutatások szükségesek bauxit-készletünk teljes megállapítására, az alumíniumötvözetek nemesítésének, a korrózió, az alumínium–magnézium ötvözetek, valamint a titán és vanádium előállításának kérdése terén. 5. *Mezőgazdasági nyersanyagok kérdése.* Kutatómunka végzendő nyersanyagaink hatásosabb kihasználása (szeszhozam) növelése, cukorhozadék növelése melasz tisztítás útján. Száradó olajok előállítása nem száradó hazai olajokból, komló kihasználásának fokozása a sörgyártás terén, a melléktermékek felhasználása

(maghéjakból, hamuzsír, furfúrol termelése, mezőgazdasági hulladékok erjedés ipari felhasználása) terén. Új konzerváló eljárások (új típusú konzerváló anyagok, mint az askorbinsav és annak észterei, mélyhűtés), további kutatások a konzerválásra legalkalmasabb gyümölcs, zöldség, főzelékfajták vizsgálata és felkutatása, húskonzerveink minőségének javítása, kémiai alapanyagoknak (főként a műanyagipar részére) erjedéses úton való előállítás. Hazai textilipari rostanyagok vizsgálata és felkutatása. Cellulóze előállítására alkalmas hazai növények vizsgálata, hazai gumiszolgáltató növények felkutatása és vizsgálata. 6. *Szén, lignit, tőzeg, ásványolaj és földgáz, mint kémiai nyersanyag.* Kikutatandók nevezett nyersanyagok komplex kémiai feldolgozásának legracionálisabb módszerei növekvő és kifejlesztendő festék, gyógyszer, műanyag, lakk, növényvédelmi és finomkémiai iparunk alapanyagszükségletének biztosítására, motor hajtóanyagainak minőségének javítására való tekintettel. E célból foglalkoznunk kell a tőzeg és lignit lepárlásának, valamint a generátorban való elégetésének kérdésével és a kapott kátrányok feldolgozásának problémáival fenolok és aromás szénhidrogének termelése szempontjából. Vizsgálat tárgyává kell tennünk a komlói és borsodi kátrányokat ugyancsak fenti szempontokból. Foglalkoznunk kell a tőzegkoksszal a faszén importjának megszüntetése és metallurgiai felhasználásának céljából. Korszerűsíteni kell kenőolaj gyártásunkat. Meg kell oldanunk a benzinszénhidrogének izomerizálásának és aromatizálásának kérdését, benzinjeink oktánszámának növelése és hazai toluolszükségletünk biztosítása érdekében. Műanyagiparunk kifejlesztésére meg kell vizsgálnunk az acetilénnek, metilalkoholnak, formalinnak, etilénnek, izobutlénnek és butadiénnek földgázból való előállításának kérdését. Megvizsgálandó továbbá parafinnak szappangyártásra alkalmas zsírsavakká való oxidációja.”

A Pártkollégium határozatának megfelelően még két alkérdéssel bővült az I. problémakör: „7. *Műanyagkérdés.* A hazai műanyaggyártás eddig bakelit és aminoplasztokra szorított. A műanyagok széles körű alkalmazhatósága fémek, fa, finomkerámiai anyagok helyettesítésére korszerű lakkok, textilanyagok, stb. gyártása, valamint az elektromos ipar szigetelőanyag szükséglete indokolja a következő műanyagok terén való tudományos kutatómunkát: Polisztirol (trolitul), polivinilklorid (mipolám), poliakrilátok, polimetakrilátok (plexiüveg), szuperpoliamidok (nylon), poliizobutilén (oppanol), cellulóze acetát, polietilénnek, szilikonok, stb. 8. *Szervetlen kémiai ipari anyagok.* A műtrágyagyártás terén kiterjedt kutatás tárgyává kell tennünk a kevert műtrágyát, tehát nitrogén, foszfor és esetlegesen káli-tartalmú műtrágyák gyártásának problémáit. Tanulmányoznunk kell a fémmagnéziumnak dolomitból való előállítását, tekintettel a könnyűfémipar és a kémiai ipar szükségleteire. A rudabányai vasércnek baritjából kiindulva ki kell dolgoznunk a bárium-sók termelésének módjait, kémiai iparunk és a növényvédelem szükségleteinek fedezésére. Véglegesen meg kell oldanunk a bükkszéki víz hasznosításának kérdését szóda, jód és bróm termelése céljából.”

Részletesen kidolgozták a gépesítés témakörét. Külön pontokban felsorolták, mi a tendő e vonatkozásban a nehézipar, bányászat, építőipar, a mezőgazdaság területén. Az utóbbi esetben a gépesítés irányát a következőképpen vázolták fel: „Elsősorban azok a műveletek gépesítendőek, amelyek torlódó munkaerő-igénnyel lépnek fel (aratás, cséplés, szántás, szénakaszálás és betakarítás, kapások ápolása, műtrágyázás). Súlyponti kérdés a talajviszonyoknak megfelelő új traktor és kombajn típusok kikísérletezése, valamint a mezőgazdaság villamosításának problémája.” Gerő Ernő a következő kézírásos megjegyzésével küldte vissza a tervezetet: „Ez már túlságosan részletes. Mégis jobb, mint az előbbi volt. Ha nem érkezik be észrevétel, úgy megerősítjük.”¹⁵

C. A Társadalomtudományi Szakosztály javaslata

A legterjedelmesebb tervezetet a Társadalomtudományi Szakosztály terjesztette elő. A Pártkollégium július 30-án tárgyalta. Előadója Geróné Fazekas Erzsébet volt. Meghívtak voltak: Vajda Imre, Fogarasi Béla, Szalai Sándor, Zsirai Miklós, Mérei Ferenc a szakosztály tagjai és Nagy Tamás, Beér János mint szakértők.

Az előterjesztés, amely „Az MTT Társadalmi Tudományok Szakosztálya ötéves tudományos tervének főbb szempontjai” címet viselte, 9 fejezetben mutatta be tudományágunként a fő témákat.¹⁶

Valamennyi fejezet különböző részletességgel kimunkált kutatási tematikát tartalmazott. Valamennyi felsorolta, hogy milyen műveket kíván megjelentetni az öt év során. Volt közöttük olyan, amely a területen felállítandó kutatóintézet tudománypolitikai feladatait is megjelölte.

1. A filozófia ötéves tervének főbb szempontjai

A terv lényegében a felállítandó Filozófiai Intézet ötéves tervét tartalmazta és az előterjesztők jelezték ennek várható bővülését.

A Filozófiai Intézet fő feladatát a kutatómunka megszervezésében és a hazai filozófiai elmaradottság megszüntetésében jelölték meg. A kutatómunka megszervezésénél fő szempontnak tekintették „a dialektikus és történelmi materializmus döntő szerepének az érvényesítését”, a Szovjetunió filozófiai eredményeinek közvetítését „a magyar tudományos világ és egész népünk felé”. A filozófiai klasszikusok megfelelő bevezetőkkel ellátott kötetei kiadásával, szovjet filozófiai munkák lefordításával, megfelelő filozófiai publikációk megjelentetésével, egyetemi tankönyvek írásával, népszerű előadások rendezésével kívánták, a „filozófiai hátramaradottságunkat” megszüntetni.

Az Intézet 3 tervezett szakosztálya szerint csoportosították a kutatási feladatokat. A szakosztályok terjavaslatai egységes szerkezetű felépítést mutatnak: a kutatási feladatok, a klasszikusok kiadása, az adott területen egyetemi tankönyvek, „olvasókönyvek” megírása, fordíttatása, és kiadása.

A dialektikus materializmus szakosztály tervében szerepelt a filozófia történetének kutatása, a filozófia története Magyarországon, a dialektikus materializmus jelenkori kérdéseinek feldolgozása és „az ellenséges, imperialista ideológiák kritikája”. (Itt szerepeltek az orosz filozófia a XIX. században, a matematikai logika kérdései, a modern fizika filozófiai problémái, a pozitívizmusnak, mint a természettudományok filozófiai módszertani elméletének kritikája című témák.) Az osztály tervbe vette a Filozófiai Írók Tárának új folyama megindítását. Az egyetemi tankönyv igények kielégítésére többek között javasolták Alexandrov: A filozófia története c. kétkötetes munkájának lefordítását.

A történelmi materializmus szakosztály is igyekezett igazodni a filozófiával összefüggésben kifejezésre juttatott igényekhez és három területen jelölte meg kutatási feladatait. „Dolgozatok a nyugati ideológiák és a burzsoá szociológia elmélete elleni harc témaköréből, különös tekintettel az amerikai imperialisták ideológiáira...”; a magyarországi társadalomtudomány kritikai története, főként a XX. században és a történelmi materializmus speciálisan magyar vonatkozású problémáinak a kidolgozása. E harmadik feladatcsoportban található többek között: A magyar társadalom osztályszerkezetének megváltozása a felszabadulás után, a magyar marxista leninista irodalom bibliográfiái

feldolgozásának szempontjai. E szakosztály tervében is szerepelt a klasszikusok kiadása Marx, Engels, Lenin, Plechanov, Platon, Aristoteles, Hobbes, Hegel, Feuerbach és mások művei.

Az esztétikai szakosztály az elméleti esztétika (a szocialista realizmus kérdései, az objektív valóság visszatükröződésének a művészet egyes területeire vonatkozó kérdései, az imperializmus esztétikájának rendszeres bírálata), és az esztétika története (orosz, szovjet esztétikai irodalom, a magyar esztétikai irodalom kritikája, stb.) területén jelölte meg feladatait. Emellett szerepelt a tervben itt is esztétikai kiadványsorozat megjelenítése, és esztétikai olvasókönyv összeállítása.

A tervezetben megmutatkozó, rendszert támogató igyekezetet a Pártkollégium nem tartotta elegendőnek. A tervezethez a következő megjegyzéseket fűzte: „A javaslatból hiányzik a legújabb magyar fejlődés, a népi demokrácia dialektikus és materialista feldolgozása. (sic!) Fel kellene tudományosan dolgozni, melyek a mi jelenlegi társadalmunk hajtó-, mozgató erői. (Munkaverseny, patriotizmus, kritika, önkritika.) Hogy alakultak eddig, hogy fejlődnek tovább.”¹⁷

Míg helyesléssel találkozott Lenin, Sztálin „történelmi materializmus álláspontját kifejtő” műveinek megjelentetésére vonatkozó terv, addig figyelmeztetés, korlátozás fogalmazódott meg a filozófia klasszikusai műveinek kiadásával kapcsolatban: „Tág fogalom, hogy mit értünk filozófiai klasszikusok alatt. Itt egy közelebbről meghatározandó szűkkörű kiadásról lehet szó.” Nem hagyta szó nélkül a Pártkollégium az Alexandrov könyve lefordítására vonatkozó elképzelést sem. A Szovjetunió Kommunista Pártjának akkori fő ideológusa, Zsdanov, a KB titkára által megbírált könyv kiadását nem javasolta, hanem a következő módszert ajánlotta: „Alexandrovot ne fordítsuk le, maguk az előadók, akik nem tudnak oroszul, kapják meg a megfelelő anyagot kézirat formájában és Zsdanovval összevetve adják elő.” A természettudományok filozófiai kérdéseivel való foglalkozás formájaként azt javasolták, hogy „kollektívák hozandók létre a célból, hogy természettudományos és matematikai kérdéseinket felruházzuk a dialektikus materializmus ismeretével, filozófusainkat pedig a természettudományok perspektíváival.”

2. A magyar történettudomány öt éves tervének fő szempontjai

Az előterjesztés két részből állt.¹⁸ Tartalmazta „a magyar történelem súlyponti kérdéseit” és a magyar történelem periodizációját. Az előterjesztést az MDP Agitációs és Propaganda Bizottsága és az MTT Pártkollégiuma által kiküldött közös bizottság készítette el.

A súlyponti kérdések:

- „I. A nemzeti szervezeti felbomlása, az osztálytársadalom és állam kialakulása.
- II. Kereskedő tőke kialakulása és kísérletek a központi monarchia megteremtésére.
- III. Középkori parasztmozgalmak különös tekintettel a Dózsa-féle parasztháborúra.
- IV. A függetlenségi mozgalmak (Bocskai, Bethlen, Rákóczi) plebejus szármánya.
- V. Az eredeti tőkefelhalmozódás az ország gyarmati keretei között a XVIII. században.
- VI. A feudális viszonyok válsága és a kapitalista gazdálkodás kezdetei. Nemzeti mozgalmak és a polgári forradalom korszaka, 1790–1867 (különös alapeséggel az 1848–49-es szabadságharc).
- VII. A kiegyezés és a szabadversenyen alapuló kapitalizmus korszaka Magyarországon (1867–1900). Különös tekintettel a következő kérdésekre: az ipari kapitalizmus

kialakulása, a munkásmozgalom megindulása, parasztmozgalmak, nemzetiségi kérdés, a szomszédos népekhez való viszonyunk. Magyar–oroszl kapcsolatok.

VIII. Az imperializmus kifejlődése Magyarországon és Magyarország részvétele az első világháborúban 1900–1918. (Az imperializmus gazdasági alapjai Magyarországon. A feudalizmus válsága, munkásmozgalom. Parasztmozgalmak. A monarchia külpolitikájának szerepe a világháború előkészítésében.)

IX. Az 1918–19-es forradalmak.

X. A negyedszázados ellenforradalmi korszak és Magyarország a második világháborúban.

XI. Magyarország története a felszabadulás óta. A népi demokrácia és a szocializmus építése.

XII. A Magyar Kommunista Párt története.”

Az előterjesztés egyes súlyponti kérdésekkel összefüggésben számszerint tartalmazta a kiadandó forrásmunkákat és a megírandó monográfiák témakörét. Összesen 71 forráskiadvány és 114 monográfia elkészítése szerepelt a tervben. (A XI. és XII. súlyponti kérdésekhez kapcsolódó művek számát nem jelezték.)

Az elképzelések szerint 1790-től a magyar történelmet újra írják és elkészülnek Magyarország történetének később meghatározandó kötetei 1954-ig.

Az egyetemes történet kutatási terve a Szovjetunió népei és a szomszédos népi demokráciák népei történetének kutatására korlátozódott. Az egyetemes történeti ismeretek terjesztésére a Szovjetunióban megjelent ilyen témájú legfontosabb művek lefordítását tervezték. Szerepelt a tervben magyar történelmi tankönyv megírása is 1951 végéig. Az egyetemes történetből szintén szovjet tankönyvek lefordíttatását vették tervbe.

Magyarország történetének periodizálására a következő javaslatot terjesztették elő.

„Középkor

I. A magyar őstársadalom és a honfoglalás kora. (A X. század második feléig.)

II. A korai feudalizmus és az Árpádok állama. (A XIII. század második feléig.)

III. A feudalizmus teljes kibontakozása és első kísérlete központi monarchia megteremtésére. (A XV. század végéig.)

IV. A késői feudalizmus Magyarországon. A török iga és a Habsburgok gyarmatosító feudális abszolutizmusa. (1790-ig.)

Újkor

V. A feudális viszonyok válsága és a kapitalista gazdálkodás kezdetei. Nemzeti mozgalmak és polgári forradalom korszaka. (1790–1867.)

VI. A kiegyezés. A szabadversenyen alapuló kapitalizmus (1867–1900).

VII. Az imperializmus kifejlődése Magyarországon és Magyarország részvétele az első világháborúban (1900–1918).

Legújabb kor

A Nagy Októberi Forradalom győzelme. A kapitalizmus általános válságának és a szocialista átalakulás korszaka.

VIII. Az 1918–19-es forradalmak.

IX. A negyedszázados ellenforradalmi korszak és Magyarország a második világháborúban.

X. Magyarország a felszabadulás után. A népi demokrácia és a szocializmus építése (1945-től)."

Az MDP a filozófia mellett a történetírásnak szánt kiemelkedő szerepet az új világnézet formálásában, a rendszert támogató ideológia elterjesztésében. A Pártkollégium nem tartotta elég célratörőnek az előterjesztett tervet: „A terv fő hibája – fogalmazódott meg a határozat – hogy nem mondja meg, mire kell erőnket összpontosítani. A terv súlypontjai a következők legyenek:

1. Öt év alatt meg kell teremteni Magyarország egységes marxista szempontból megbízható, élvezhető nyelven megírt egyetemes (!) történetét. Az önálló kutatások úgy irányítandók, hogy a még fel nem derített részletkérdések kerüljenek tisztázásra. Ez a feladat lehetőség szerint öt év alatt megoldandó, ha ez öt év alatt semmiképpen sem lehetséges, akkor elkészítendő egy viszonylag nagy tankönyv, mely az egész magyar történelmet felöleli és 1790-től a részletes nagy magyar történelem, valamint az előző periódus súlyponti kérdései.

2. Mint következő súlyponti kérdés, megoldandó a Magyar Kommunista Párt története.¹⁹

A Pártkollégium a fentiek mellett helytelenítette az 1918–19-es forradalmak „somás” kezelését. Szükségessnek tartotta az újkortól kezdődően az orosz forradalmi mozgalmaknak a magyar demokratikus és forradalmi mozgalmakra gyakorolt hatásának vizsgálatát, a magyar technika és technikai tudományok fejlődésének kutatását: „Ez komoly politikai fegyver és hozzátartozik a hajtóerő kérdéséhez.”

Az ősz folyamán ütemterv készült a tervezet átdolgozására és ennek alapján a történettudomány 1950. évre szóló éves tervének kialakítására.²⁰

3. Az irodalomtörténet öt éves tervének főbb szempontjai

Ugyancsak július 30-án tárgyalta a Pártkollégium az irodalomtörténetre vonatkozó előterjesztést.²¹ A tervezetben nem szerepelt az a bevezető, amelyet a terv munkapéldánya megőrzött.²² Korfestőnek idézünk belőle. „Tervünk elkészítésében a következő általános elvi szempontokból indultunk ki:

1. Tevékenyen részt kell vennünk dolgozó népünknek a szocializmus szellemében történő áttevelésében. Azaz: meg kell tisztítanunk irodalmunkat az uralkodó osztály irodalomtörténeti igazolóinak – a reakciós irodalomtörténészeknek – hazugságaitól; a demokratikus néprétegek vágyait, törekvéseit megszólaltató igazi irodalmat el kell választanunk az uralkodó osztályoktól népszerűsített álirodalomtól; szocializmust építő dolgozó népünket fel kell fegyvereznünk egy új hatalmas ideológiai fegyverrel: a haladó magyar irodalom történetével.

2. Múltunk helyes, kritikai értékelésével tevékenyen be kell kapcsolódnunk a burzsoá dekadencia különféle művészeti megnyilvánulásai ellen folytatott harcba, elő kell segítenünk irodalmunknak a szocialista realizmus szellemében történő fejlődését, s ezen keresztül is részt kell vennünk a Szovjetunió-vezette demokratikus béketábornak a reakció, a nyugati imperialisták ellen vívott küzdelmében.

3. Öncélú adatgyűjtésből, hazug szellemtörténeti mítoszok gyártásából valóban tudománnyá kell tennünk az irodalomtörténetírást, tudománnyá, amely a dialektikus és történelmi materializmus mai vívmányainak alapzatán épül fel.

4. Ezeknek a feladatoknak csak akkor felelhetünk meg, ha elmélyítjük irodalomtörténészeink marxista-leninista képzettségét, ha nagy súlyt vetünk (!) saját kádereink ideológiai nevelésére.”

A túlbuzgó szerzőnek ez a politikai lözongokkal megtűzdelt bevezetője nem került be az előterjesztett tervjavaslatba.

A tervezet öt kutatási irányt, vizsgálati szempontot jelölt ki: „1. *Egyes írók igazi arcának megrajzolása.*” 14 nagyobb monográfia (pl. Zrínyi, Móricz Zs., József A.) szerepelt, 20 kismonográfia, 46 egy-két íves tanulmány. „Cél: a leértékelt, túlértékelt, félreértékelt költők és írók helyes újraértékelése.”

2. „*Irodalmi irányok harcainak kiértékelése*, a küzdelmek elvi tartalmának, társadalmi és politikai jelentőségének megvilágítása.” A tervben 11 monográfia szerepelt. Vizsgálendő témakörök: Az irodalmi korszakhatárok kérdése, a humanizmus, a felvilágosodás, az irodalmi népiesség, a Hét és a Nyugat, József Attila kora, a szocialista realizmus.

„3. *Az irodalmi szemlélet alakulásának vizsgálata*, (amit eddigi irodalomtörténet-írásunk teljesen elmulasztott).” A tervben 13 monográfia szerepelt. Témakörök: Jelen-tősebb íróink sorsa a magyar közvéleményben. A haladó magyar irodalmi tudat kialakulását elősegítő külföldi hatások vizsgálata (pl.: a XIX. századbeli nagy orosz realisták, a szovjet irodalom és a szocialista realizmus hatása). A magyar irodalomtörténet-írás Toldy Ferentől napjainkig. A magyar irodalmi kritika Gyulaitól napjainkig. A magyar irodalmi antológiák története. Magyar irodalmi tankönyvek története. Irodalmi tankönyvek története. Irodalmi önképzőkörök, „képzőtársulatok”. Városok irodalmi élete.

„4. *Irodalom és politika kapcsolatának vizsgálata.*” Több monográfia megírását tervezték. A megjelölt témakörök: Kuruckor. Jozefinizmus. A francia polgári forradalom hatása. Az utópista szocialisták és a magyar irodalom. A XIX. század első felének politikai eszmeáramlatai a magyar irodalomban. Politikai áramlatok a magyarországi nemzetiségek irodalmában a XIX. század első felében. 1848/49 a magyar irodalomban. Munkásmozgalom, szocialista forradalom és irodalom. A magyar agrárszocialista mozgalom és az irodalom. A Népszava és a Szocializmus irodalmi rovata. Az emigrációs irodalom 1920–45-ig.

„5. *Műfaj- és stílustörténet konkrét társadalomtörténeti vizsgálata.*” Négy monográfia elkészítését vették tervbe. Megjelölt témakörök: Egy-egy irodalmi műfaj történelmi materialista elemzése: pl. a magyar hősi eposz, a magyar versesregény története. Egy-egy korszak jellemző formai sajátosságának elemzése pl. a jambikus verselés, a XX. századbeli formabontó törekvések.

Ezek mellett feladatként határozták meg a kritikai-, szövegkiadások, bibliográfiák, adattárak elkészítését és megjelentetését. Közérdekű feladatként irodalomtörténeti középiskolai tankönyvek megírását, antológiák összeállítását (pl. publicisztikai antológia Kossuth Lajostól Rákosi Mátyásig), 120 kötetben a haladó magyar irodalom közreadását, népszerű, olcsó világirodalmi kiadványsorozat megjelentetését, egyetemi tankönyvek, jegyzetek elkészítését foglalmazták meg.

Szervezési feladatokat is tartalmazott a tervezet. „Sajtótörténeti munkaközösség” felállítása, Irodalomtörténeti Intézet létrehozása 1952-ben, Petőfi–Ady–József Attila Múzeum: a Magyar Irodalom Házának létrehozása.

A Pártkollégium – elfogadva az előterjesztést – véleményét egy mondatban rögzítette: „A szovjet irodalom hatása jobban kiemelendő.”

4. Az ötéves jogtudományi terv főbb szempontjai

Az előterjesztés²³ a jogtudomány mellett az államtudomány területén tervezett feladatokat is tartalmazta. Első helyen az Állam- és Jogtudományi Intézet felállítása szerepelt, megjegyezve, hogy annak jogtudományi ága csak 1950-ben kezdi meg működését. A tervezet tematikai része a jogáganként csoportosított kidolgozandó témák felsorolásából állt.

1. *A jogtörténet* körében felsorolt témák: „A Corpus Jurisba fel nem vett törvények kiadása. Az 1848-as népképviselői országgyűlés anyagának feldolgozása. Az 1919-es proletárdiktatúra jogi anyagának feldolgozása. A magyar szabadsághősök történelmi pereinek jogi feldolgozása. A népi jogszolgáltatás és jogalkotás emlékeinek marxista feldolgozása. A magyar jogtörténetet tárgyaló teljes marxista munka elkészítése.”

2. *A jogelmélet* körében javasolt témák: „A magyar polgári jogbölcselet bírálata, a kapitalista jogrendszer kialakulása Magyarországon. Az általános állam és jogelméletről tudományos kézikönyv készítése.

3. *Nemzetközi közjog* témái: „A nemzetközi közjog tudományos kézikönyvének az elkészítése. Magyarország és a nemzetközi jog.”

4. *A összehasonlító jog* témái: „A Szovjetunió jogrendszerének alapos ismertetése, a népi demokráciák jogrendszerének ismertetése.”

5. *A büntetőjog* témái: „Az elkészítendő Btk-ról tudományos értékű kézikönyv szerkesztése. A börtönügy kérdéseinek és különösen a magyar börtönügy alakulásának tudományos feldolgozása. Politikai perek a Horthy-rendszer idején. A fiatalkorúak büntetése és a velük szemben alkalmazott intézkedések.”

6. *A magánjog* témái: „A magyar magánjog feudális maradványai. A magyar kapitalizmus magánjoga. A tulajdonjog intézményének átalakulása a népi demokráciákban és a szocialista államban. A szerződési jogalakulás a népi demokráciában.”

7. *Az alkotmányjog* körében egy feladatot jelölt meg a tervezet: „Az új magyar alkotmány tudományos kézikönyvének elkészítése.”

8. *A közigazgatási jog* témái: „A magyar feudál-kapitalista közigazgatás bírálata, a magyarországi parlamentarizmus. A kormányzati tevékenység a népi demokráciában (terv és kormányzás). A területszervezés kérdései. A helyi szervek működésére vonatkozó munka.”

9. *A mezőgazdasági jog* területére is csak egy téma fogalmazódott meg: „Alakuló mezőgazdasági jogunkról egységes monográfia.”

Még két monográfia megírását vették tervbe: A jogszabály alkotás módszereiről és a jogalkalmazás kérdéseiről. Ebben a tervben is szerepelt a szovjet jogi művek lefordítása és kiadása, mint feladat. A felsőoktatással összefüggésben tervbe vették az egyetemi intézeti rendszer átalakítását, „egyetemi előadási tervek” kidolgozását, egyetemi tankönyvek megírását a felelősök megjelölésével: Általános jogtörténet (Sarlós Márton), Általános állam- és jogelmélet (Szabó Imre), Magánjog alapintézményei (Beck Salamon), Gazdasági jog (Világhy Miklós), Munkajog (Világhy Miklós), Magyar alkotmányjog (Beér János).

A politika szempontjait és érdekeit közvetítő Pártkollégium nem volt megelégedve a tervszettel. A politikára általában, de a kor politikájára különösen jellemző bírálatot fogalmazott meg: „A fő hiányok a következők: 1. A régi múlt kérdései háttérbe szorítják az új kérdéseket. 2. *A javaslat túlságosan a szakvonalon mozog*, (kiemelés: K. S.) holott a jogtudomány kifejezetten társadalmi tudomány. 3. A javaslat túl általános és túl dimenzionált.” A Pártkollégium szükségesnek tartotta a terv átdolgozását és ismételt előterjesztését. Az átdolgozás szempontjaként a következőket adta meg: „A terv súlypont-

jába a következő állítandó be: 1. Egész új, egységes jogrendszerünk tudományos megalapozása a jog minden területén, és azon állami jellegű intézmények és intézetek tudományos megalapozása, amelyet létrehoztunk (!) vagy létrehozni szándékozunk. 2. A népköztársaság alkotmánya feldolgozandó és könyv írandó az alkotmányról elemi iskolák, a középiskolák, a főiskolák részére és megírandó egy könyv részben vezető funkcionáriusaink, részben a nagyközönség számára.”²⁴

A terv új változata 1949. október 22-i dátummal készült el. Az átdolgozott tervezet²⁵ szerzői igyekeztek érvényesíteni a Pártkollégium határozatát. A terv súlypontjait a következőképpen határozták meg: „I. A jogtudományi és államigazgatási kutatómunka megszervezése az Állam- és Jogtudományi Intézet útján. II. A jogtudomány vonalán: 1. Új jogrendszerünk és egyes jogágazatok tudományos megalapozása, döntő kérdések monografikus feldolgozása. 2. Népköztársaságunk alkotmányának tudományos feldolgozása és eljuttatása az iskolákba és a dolgozó nép közé. III. Az államigazgatás-tudomány vonalán: 1. Az államigazgatás-tudomány elvi kérdéseinek feldolgozása, e tudomány megalapozása. 2. Népi demokratikus államigazgatásunk fontosabb konkrét kérdéseinek monografikus feldolgozása.”

A javaslat a továbbiakban részletezte a felállítandó intézet szervezetét (Jogtudományi Osztály, Államigazgatási Osztály, Dokumentációs Osztály, Könyvtár), majd a súlyponti tematikai feladatokat határozta meg részletesebben. Itt csak a II. súlyponti feladat kibontását mutatjuk be, érzékeltetve az átdolgozás jellegét. II. Új jogrendszerünk és egyes jogágazatok tudományos megalapozása, döntő kérdések monografikus feldolgozása. Ezen belül az állam- és jogelmélet területén fő téma: monográfia a népi demokratikus állam és jog jellegéről és osztálytartalmáról. Melléktémák: „A magyar népi demokrácia jogának szerkezeti felosztása, a magyar állam és jogelmélet kritikája, beleértve a tételes jogok elméletét is.” A tulajdonjog területén a fő téma: monográfia készítés a népi demokrácia tulajdoni viszonyainak alakulásáról. A büntetőjog területén a Btk. általános részének monografikus feldolgozását jelölték meg fő témának, „vezető szempont: a népi demokrácia állami és gazdasági rendjének védelme”. A nemzetközi jog területén „a kutatások súlypontjába annak a békepolitikának nemzetközi jogi vonatkozásait kell helyezni, melyet Magyarország a Szovjetunió vezette békétáborban folytat”. Azért a jogtörténet feladatainak a kijelölése sem maradt el. Taktikusan a felsorolt feladatok elvégzéséhez, mint szükséges feltételt jelölték meg „a szovjet állam- és jogtudomány ismerete” mellett, a marxista magyar jogtörténet megírását és nem a Corpus Jurisból hiányzó törvények kiadásával kezdték a részmunkák kijelölését, hanem a Tanácsköztársaság és a Horthy-korszak jogtörténetének a feldolgozásával, majd „előkészítjük az anyagot az 1790-ig visszamenőleg megírandó jogtörténeti monográfiához. Az 1848/49. népképviseleti országgyűlés törvényeit kiadjuk.” Az alkotmány tudományos feldolgozásával összefüggésben három művet vettek tervbe: egy tudományos monográfiát, kisebb monográfiát a jogászközönség és az egyetemi oktatás céljaira, és egy középiskolai tankönyvet. Hasonló jelleggel dolgozták ki az államigazgatási tudomány kutatási feladatait is.

Az átdolgozott terv nem került a Pártkollégium elé.

5. A nyelvtudományi ötéves terv főbb szempontjai

Az előterjesztést a Pártkollégium július 30-án tárgyalta.²⁶ Az előterjesztés a terv általános célját a következőképpen fogalmazta meg: „1. A polgári nyelvtudomány által elmulasztott adatgyűjtő munka elvégzése. 2. A marxista nyelvészeti módszer meghonosí-

tása a hazai nyelvtudományban. 3. A nyelvtudomány széles körű felhasználásának biztosítása és elsősorban a közérdekű nyelvtudomány megteremtése.”

A *magyar nyelvészet* területén a feladatokat a mai magyar nyelv és a régi magyar nyelv kutatásával összefüggésben jelölték ki. A témakörök: *Nyelvjárás* kutatás (nyelvtan atlasz előkészítése, nyelvjárási szótár, nyelvjárási monográfiák megírása); *csoportnyelvek* (azonos foglalkozási csoportok nyelvhasználata, különböző foglalkozási csoportok szókincsének összehasonlító feldolgozása); *köznyelv* (rendszeres magyar leírónyelvtan, „tüzetes magyar nyelvten”, képes magyar értelmező szótár). A *régi magyar nyelv* kutatása területén megjelölt témakörök: Helyesírástörténet, nyelvtörténeti források, adattárak, nyelvtörténeti összefoglalások (egyes nyelvemlékek nyelv állapotának feldolgozása, a magyar nyelvtörténet egyes korszakainak szinkronvizsgálata, szókincsünk finn-ugor, szláv, stb. keletkezési állománya).

Az *általános nyelvészeti* kutatásokkal összefüggésben két feladatot emelt ki a tervezet: „a szovjet nyelvtudomány mai állásának, módszertani kérdésekben lefolyt vitáknak az ismertetése, szakmunkák sorozatos lefordítása”, illetve „a folytatandó nyelvészeti kutatómunka *általános jellegű eredményeinek a leszűrése*” (súlypontok: társadalmi átalakulás és nyelvi változás; nyelv- és gondolkodás; a nyelv funkciói).

Gazdag tematikát tartalmazott az előterjesztés „*az idegen nyelvészet*” címszó alatt felsorolt kutatási területekre vonatkozóan. Itt szerepeltek az orosz és más szláv nyelvek, a finn-ugor nyelvészet, a romanisztika, az orientalisztika területén kutandó témakörök.

A tervnek a *közérdekű nyelvészeti munka* feladataival foglalkozó része az egyetemi oktatással összefüggő jegyzetek, tankönyvek elkészítését, illetve a különböző kétnyelvű szótárak megírását, szakmai szótárak megjelentetését, a nyelvészet eredményeinek a középfokú oktatás számára történő feldolgozását sorolta fel. A feladatok között szerepelt: Fonetika és nyelvjárási olvasókönyv színészek és színésznővéndékek számára, továbbá „a közérdekű nyelvtudomány megteremtése a Magyar Nyelvőrön keresztül”.

A Pártkollégium a következő kiegészítéseket igényelte, illetve az előterjesztéshez a következő megjegyzéseket fűzte: „1. Elkészítendő egy új, igen komoly (!) magyar-magyaró, értelmező szótár. 2. Mint súlyponti kérdés kiemelendő egy nagyon komoly (!) magyar–orosz nyelvten és magyar–orosz és orosz–magyar nagy szótár kidolgozása. 3. Új, hiteles helyesírási útmutatót kell készíteni. 4. A nyugati nyelvek között legfontosabbnak gyakorlati szempontokból az angol tekintendő. 5. Szókincsünk szláv keletkezési állományának kérdése kiemelendő, hogy megmutassuk, hogy kaptunk is valamit a szlávoktól, nem csak szétvertük az itteni szláv államot.” (!)²⁷

6. A régészet ötéves tervének fő szempontjai

Az előterjesztés²⁸ négy részből állt. Az első rész a fő szempontokat tartalmazta: „1. Az ötéves terv folyamán arra kell törekednünk, hogy az archaeologia az elmúlt korok társadalmának életét igyekezzék a leletek alapján megvilágítani. 2. Meg kell ismertetnünk a magyar kutatást a Szovjetunió régészeti kutatásainak eredményeivel, a magyar anyag kiértékelésénél fokozottabb mértékben tekintetbe kell venni a szovjet régészeti eredményeket. A Szovjetunió régészeti tudománya előtt ismertetnünk kell a magyar régészeti kutatás eredményeit.” A második rész az ásatások tervét tartalmazta régészeti korszakokként megjelölve a lelőhelyeket. Középkori ásatások nem szerepeltek

az ásatási tervben a honfoglalás korával a régészeti korok lezárultak. A harmadik részben a tervezett kiadványokat sorolták fel, az ásatások eredményei publikálása mellett 12 témát jelöltek meg. Itt sem maradt el a szovjet régészeti eredmények publikálásának kötelező feladata: „A magyar kiadványok ívszámán felül még kb. ezek ívszámának 50 %-át szovjet munkák publikálására fordítjuk.” A negyedik rész a kiállítások rendezésével összefüggő feladatra utalt, megemlítve a múzeumok fejlesztésének szükségességét.

A Pártkollégium véleményét a jegyzőkönyv így sommázza: „A Kollégium a tervet általában elfogadta.”²⁹

7. A néprajztudomány öt éves tervének fő szempontjai

Az előterjesztés igen vázlatosra sikerült.³⁰ Az alig másféloldalas iratban négy fő témakört jelöltek meg:

I. *A magyar jobbágyság életmódja.* (Összhangban a történettudományi öt éves tervvel.) Ezen belül: 1. A középkori parasztmozgalmakkal összefüggésben jobbágyfalvak ásatása, okmánytári anyag szemléltető felhasználása. 2. A függetlenségi mozgalmakkal összefüggésben a jobbágyélet összegyűjtött tárgyi emlékeinek feldolgozása és kiállítási anyag összeállítása. 3. A majorsági gazdálkodás, zselléreskedés következményei a jobbágyi életmódra a XVII–XIX. században.

II. *A Szovjetunió népeinek etnográfiaja.* (Fordítások és rövid feldolgozások a Szovjetunió finn-ugor népei, szláv népei, török–tatár népei vonatkozásában.)

III. *„A népi demokráciák* (különös tekintettel a közvetlen szomszédokra). A jobbágyság életmódja összevetve a magyarországi jobbágy életével, összhangban az I. témakör pontjaival.”

IV. *„Etnográfiai paralelek.* (Feldolgozások, különösen szovjet anyag alapján, nagy szovjet anyag fordítása.)”

Az előterjesztés megemlítette, hogy e kutatási terv fő kidolgozója az Egyetemi Néprajzi Intézet lesz, amelynek három tervezett részlege a következő: Magyar Néprajzi Tagozat, Általános Néprajzi Tagozat, a Szovjetunió népeinek etnográfiai tanulmányozása. Azt is rögzítették, hogy „hasonló szellemben működik az öt éves terv folyamán az újjászervezett Néprajzi Társaság is” és így épülne fel a Néprajzi Múzeum kiállítása is.

A Pártkollégium nem tartotta megfelelőnek az előterjesztést. Úgy határozott, hogy „a javaslat a terv készítőivel még egyszer megtárgyalandó a következő szempontok alapján: A tervből hiányzik a módszertani rész. Nincs eléggé kiemelve a néprajzban dúló, dívó sovinizmus elleni küzdelem és a környező népek kölcsönhatása. Hiányzik a javaslatból a munkás folklór kérdése.”³¹ Ortutay Gyula nem vett részt a Pártkollégium ülésén, holott csaknem minden tudományág képviselője meghívottként jelen volt. Az iratokban nem találtam utalást, magyarázatot arra, hogy miért ez a gyenge, alig több, mint egy oldalnyi vázlat került a Pártkollégium elé, amikor a Társadalomtudományi Szakosztálynak június eleje óta birtokában volt a néprajznak egy részletes, intézményekre bontott öt éves terv tervezete. A májusi szakosztály ülés után Ortutay munkatársaival kidolgozott/kidolgoztatott a három néprajzi intézmény számára (az egyetemi néprajzi intézet, a Néprajzi Társaság és a Néprajzi Múzeum) egy igen részletes öt éves tervet. Ezt a terjedelmes tervezetet Ortutay megküldte Gerőnének június 10-én a következő levél kíséretében: „Kedves Erzsébet! Mellékelten eljuttatom *néprajzi intézményeink* öt éves tudományos

tervét. A viták szakaktíváin (!) a Tudományos Tanács és a minisztérium egy-egy tisztviselője is részt vett, magam vezettem az ülést. Az előforduló hibákat korrigáltattam és a költségvetés, amit itt előterjeszttek nemcsak reális, hanem egyenesen szerénynek is mondható, mert igen jelentős tételt, közel két millió forint erejéig lefaragtattam már ebből a költségvetésből. Elvi része is, tudományos és ideológiai-politikai része is teljességgel megbízható és helyes, úgyhogy kérem, hogy az eredeti megbeszélésünk szerint ez kerüljön az Elnöki Tanács (!) elé döntés, illetőleg elfogadás végett. Szívélyes üdvözetét küldi igaz híve.”³²

8. A magyar közgazdaságtudomány öt éves terve

Az előterjesztéshez³³ Berei Andor írásban küldte el véleményét. A javaslat négy fejezetből állt. Ebből három a kutatási tematikával, a negyedik a létrehozandó intézetekkel foglalkozott.

I. Általános elméleti kérdések:

1. A Szovjetunió és a népi demokráciák politikai gazdaságtani irodalmának tanulmányozása, kiértékelése és a megfelelő munkák lefordíttatása.
2. Harc a marxizmus–leninizmus politikai gazdaságtanának tisztaságáért.
3. A magyar közgazdaságtudomány haladó hagyományainak felkutatása és kiértékelése.
4. A nyugati marxista politikai közgazdaságtudományi irodalom figyelemmel kísérése és kiértékelése.
5. A modern polgári gazdaságtan vezető irányzatainak bírálata.
6. A népi demokrácia viszonyai között fejlődő átmeneti gazdaság tapasztalatainak feldolgozása és elméleti általánosítása.
7. A bővített szocialista újratermelés elméletének kidolgozása.
8. Az imperializmus legújabb gazdasági jelenségeinek elméleti feldolgozása.
9. Klasszikus marxista–leninista művek lefordítása és kiadása.
10. A polgári gazdaságtan klasszikusainak magyar nyelvű újrakiadása.
11. A politikai gazdaságtan egyetemi tankönyvének kiadása.
12. A közgazdasági elméletek története egyetemi tankönyvnek a kiadása.

II. A tervgazdálkodás problémái.

A témákat három alcsoportba sorolták. Az általános kérdések között szerepelt a Szovjetunió és a népi demokráciák gazdasági életének, tervelméleti és módszertani irodalmának tanulmányozása; a nemzeti jövedelem számítás marxista elméletének és módszereinek kidolgozása, a magyar nemzeti jövedelem folyamatos számítása; a nemzetgazdasági mérlegek rendszerének tanulmányozása és magyar viszonyokra való alkalmazása; a magyar munkaerőgazdálkodás kérdéseinek tudományos feldolgozása; a szocialista tervgazdaság magyar terminológiájának megállapítása; a tervezés alapjául szolgáló normák, mutatószámok, stb. módszereinek és rendszerének kidolgozása; a Szovjetunió és a népi demokráciák szövetkezeti formáinak tanulmányozása a legmegfelelőbb magyar szövetkezeti formák kialakítása céljából.

A statisztika területén a szovjet és a népi demokratikus módszerek tanulmányozása; a burzsoá statisztikai elméletek bírálata; a tervgazdálkodásnak megfelelő statisztikai módszerek kidolgozása; statisztikai egyetemi tankönyv kiadása – szerepeltek, mint megoldandó feladatok.

Négy téma foglalkozott az üzemi szervezés és tervezés kérdéseivel: a Szovjetunió és a népi demokratikus országok üzemszervezési kérdéseinek tanulmányozása és alkalmazása a magyar viszonyokra; harc a kapitalista „üzemgazdaságtan” ideológiája ellen; a Szovjetunió és a népi demokratikus országok számviteli rendszerének tanulmányozása és a megfelelő magyar módszerek kifejlesztése; megfelelő egyetemi tankönyv kiadása.

III. Világgazdaság és világpolitika.

E fejezet keretében a következő témaköröket sorolták fel: A Szovjetunió és a népi demokráciák gazdasági együttműködése kérdéseinek tanulmányozása; a világgazdaság struktúraváltozása a második világháború után; az imperialista tábor belső ellentéteinek tudományos feldolgozása; az állam és a monopoltőke kapcsolatai a főbb imperialista országokban; az USA világuralmi törekvései okainak tudományos feldolgozása; a kifejldőben lévő világgazdasági válság jellegének és kihatásainak elemzése; a gazdasági földrajz egyetemi tankönyvének kiadása.

A tervjavaslat két intézmény felállítását kezdeményezte: gazdaságtudományi bibliográfiai központ létrehozását, és egy számviteli, üzemtervezési, szervezési kérdésekkel foglalkozó intézetet.

A javaslat összeállítói a szakmai igények megfogalmazása mellett igyekeztek eleget tenni a pártos társadalomtudomány, az ideológiai harc, a szovjet példakép követése követelményeinek, de a Pártkollégium ezt nem tartotta kielégítőnek. Már Berei véleményében – ha túlzott mértékben is – megfogalmazódott, hogy a tervezet „rettenetesen általános jellegű, és hogy a speciálisan magyar vonatkozásokat szorgalmasan elkerüli”, a Pártkollégium is szükségesnek tartotta az átdolgozást és az újbóli megtagyálást. „A javaslat legfőbb hibája, hogy túl nagy területet ölel fel. Súlyponti kérdésnek kiemelendő a konkrét magyar kérdések elméleti feldolgozása és a szovjet tapasztalatok átültetése. Helytelen a ‘nyugati’ marxista irodalom külön választása. A polgári klasszikusok magyar nyelvű újrakiadása a minimumra csökkentendő. A tervgazdálkodás problémái kellene, hogy a javaslat legfontosabb részét képezzék, itt a fő problémák nincsenek kiemelve. Elvileg helytelen ‘világgazdaságról’ beszélni. Nem helyes külön bibliográfiai központot létesíteni, nem helyes számviteli, stb. intézet létesítése, e munkák részben a Közgazdaságtudományi Intézet, részben a Tervhivatal, stb. keretében elvégezhetők. A szövetkezeti kérdés jobban kiemelendő, de nem tárgyalandó, mint külön fejezet. A javaslat vegye figyelembe a műszaki és gazdasági főiskolák igényeit.”³⁴

Alexits György már augusztus 11-ére aktíva ülést hívott össze „a közgazdaságtudomány öt éves tervével kapcsolatos megbeszélésre”,³⁵ de a közgazdaságtudomány terve nem került újra a Pártkollégium elé.

9. A neveléstudomány öt éves terve

Utolsóként tárgyalták meg a pedagógia tervét. Az előterjesztés³⁶ első fejezetében a fő feladatokat vázolta fel, majd az intézményrendszert, a harmadik fejezet a kutatási témákat tartalmazta és az utolsó szöveg a tervezett kiadványokról. A tervezet négy pontban

foglalta össze a legfontosabb feladatokat. Az első feladat a marxizmus–leninizmus tanításai az iskolai nevelésben való elterjesztésének elősegítése. „Mint hogy a magyar nevelésügy egyik döntő feladata, hogy a marxizmus–leninizmus tanításait az iskolai tananyagba és a nevelői munkába bevigye és onnan minden reakciós, antileninista, tudománytalan, misztikus felfogás maradványait kiküszöbölje – a neveléstudományi kutatásnak feladata, hogy azt a tudomány eszközeivel alátámassza, elősegítse.” Ezt a nevelőképzés és továbbképzés pedagógiai és lélektani anyagának a marxizmus–leninizmus szellemében, a szovjet pedagógiai eredmények alapján történő „teljes átdolgozásával”, „az általános és középiskolai tankönyvek állandó kritikai elemzésével” és javításával kívánták megoldani. A feladatok között szerepelt a Szovjetunió pedagógiai eredményeinek alapos megismerése és népszerűsítése, a neveléstudomány egész területének kritikai feldolgozása. „E kritikai feldolgozásnak konkrét részleteiben is le kell leplezni a magyar neveléstudományt átszövő klerikális, narodnyik (karácsonyizmus) és liberális (avantgardizmus, pszichologizmus, pedológia) irányzatokat, illetve azok maradványait.” A neveléstudománynak fontos feladata a tervezet szerint „a folyamatban lévő magyar köznevelési reform” munkálatainak segítése. „Ebből a célból fel kell dolgozni a Szovjetunió, valamint a népi demokratikus országok iskolaszervezetét és iskolaügyi rendelkezéseit. Fel kell dolgozni statisztikailag a magyar nevelésügy állását, valamint módszeresen kell végrehajtani a tantervek és tanmenet kiértékelését az iskolarendszer minden fokán.”

Az előterjesztés a következő intézményeket javasolta bevonni a munkába: Országos Neveléstudományi Intézet, a budapesti egyetem Pedagógiai Intézete, a debreceni és szegedi egyetem pedagógiai intézetei, az Állami Gyermeklélektani Intézet, (amelynek „magába kell olvasztania” a Fővárosi Neveléslélektani Intézetet és a Budapesti Pályaválasztási Tanácsadót), a budapesti egyetem Lélektani Intézete és a Fővárosi Pedagógiai Könyvtár.

A tervezet készítői azt javasolták, hogy a „Magyar Pedagógia”, az „Embernevelés”, a „Magyar Pszichológiai Szemle” című folyóiratok helyett egy tudományos folyóiratot kell megjelentetni, a „Magyar Pedagógiá”-t, „mint a neveléstudomány általános elvi folyóiratát”. Az ötéves terv folyamán két didaktikai folyóirat megjelentetését is indítványozták (egy az általános iskolai, egyet a középiskolai nevelők számára) és egy Értesítőt, amely a kultúrpolitikai és pedagógiai anyag- és adatszolgáltatást biztosítaná.

A harmadik fejezet foglalta össze a kutatási tematikát. A *neveléstan* témái: a szocialista hazafiság, a természettudományos és politechnikai nevelés. A *didaktika* témái: a) A tantárgyak tanításának módszertana. „Ezen a területen rendkívül elmaradott a magyar neveléstudomány. A szovjet tapasztalatok legteljesebb felhasználása szükséges a meginduláshoz is.” b) Osztatlan iskolák nevelési módszertana. c) A tanulmányi eredmény teljesítmény emelésének problémái. Kutatási feladatok a *neveléstörténet* területén: a) „1848–1849” különös tekintettel az első Egyetemes Tanügyi Kongresszusra. b) „A Magyar Tanácsköztársaság iskolapolitikája, közoktatásügyi reformjai. c) Klerikális nevelés a két világháború közötti időszakban. d) A narodnyikizmus a magyar pedagógiában az első világháborútól. e) Liberális irányok a magyar pedagógiában. f) Földes Ferenc pedagógiai és kultúrpolitikai munkássága.

A *lélektani* tematika: a) A technikai és természettudományi érdeklődés fejlesztése. b) Az irodalom és a művészet nevelő hatása.

A kiadványterv a lefordítandó szovjet műveket sorolta fel, a neveléstörténetből kiadandó forrásmunkákat és a megjelentetendő egyetemi, főiskolai tankönyveket.

A Pártkollégium az előterjesztéshez a következő megjegyzéseket fűzte: „A népi demokrácia viszonyai között a felnőttek nevelésének kérdése külön súllyal jelentkezik. Társadalmi viszonyaink állandóan változóban vannak, az újat kell meggyökereztetni. A felnőttek nevelésének tehát óriási szerepe van. A felnőttek és főiskolások nevelésének kérdését tehát súlyponti kérdésnek kell beállítanunk. Szorosabbra kell fognunk az ellentétes ideológia elleni harc kérdését, körül kell néznünk először a saját portánkon és pedagógusaink először kritikailag vizsgálják felül saját munkásságukat. A javaslatban felvett összes kiadvány kiadása nem feltétlenül szükséges, így pl. az 1792-es röpiratok nevelési vonatkozásai, Apáczai munkái. A Magyar Tanácsköztársaság köznevelési rendelkezéseiből elég egy összefoglaló, kritikai tanulmány.”³⁷

A pártkollégiumi ülésekkel az ötéves tudományos terv készítésének első szakasza, a fő feladatok meghatározása lezárult. Az ütemterv szerint a Pártkollégium útmutatása alapján átdolgozott javaslatokat a szakosztályüléseken, majd az MTT elnökségében és augusztusban az MTT teljes ülésén kellett volna megtárgyalni és jóváhagyni. Erre nem került sor. Ezzel párhuzamosan a pártkollégiumi döntések után meg kellett volna kezdeni a terv részletes kidolgozását. Ez sem történt meg.

Az MTT és az Akadémia „összeolvasztásának” előkészítéséről júniusban kialakított pártkollégiumi állásfoglalást követően az MTT vezetői nem törekedtek a Tanács testületeinek ügyrend szerinti működtetésére. A vezetők figyelme egyre inkább az Akadémia átszervezésének taktikai, szervezeti és személyi kérdéseinek megoldására összpontosult. Az ötéves tudományos terv kidolgozása, mint fő feladat lekerült a napirendről. Erdős Tamás ugyan november 3-án a Titkárság tervértekezletén megkísérelte felkelteni az érdeklődést e feladat iránt, de „Irányelvek az ötéves országos tudományos terv részletes kidolgozásához és végrehajtásához” című előadása a tennivalókat illetően igen kevés konkrétumot tartalmazott, általános elveket, jelszószerű kívánalmakat hangoztatott. Idézetek az előadásból: „Népszerűsítsük a tervezés gondolatát”, „...tegyük a Magyar Tudományos Akadémiát tudományos életünk gócpontjává és legmagasabb szervezetévé.” „...teremtjük meg a nagyszabású tudományos munka lehetőségeit, elszórt, kisméretű, részben oktatásnak alárendelt intézmények helyett általában önálló, nagy létszámú tudományos intézetek formájában.” „Ötéves tudományos tervünk hatalmas feladatait csak a tudományos munkások ezrei és tízezrei tudják elvégezni.” „...sürgősen léptessük életbe az aspirantúra intézményét, tervezzük meg az aspiránsok számát.” „...a tudományos munkás új típusának kialakítására hazánkban tárjuk rendszeresen és szervezeten tudósaink elé a szovjet tudományos munkások példáját...” „Adjuk tudósaink kezébe a klasszikusokat kézzelfoghatóan (!), gondoskodjunk róla, hogy a tudósok részére szervezett szemináriumok alkalmával fokozott gondot fordítsanak a dialektikus materializmus megtárgyalására”. „A szovjet tudomány példáját kell ötéves tervünk során állandóan magunk előtt látni, a Szovjetunió eredményeit kell teljes mértékben megismernünk és átvennünk.” „Tegyük ötéves országos tudományos tervünk vezérfonalává hálánkat és szeretetünket a Szovjetunió és bölcs vezére Sztálin elvtárs iránt.” Ez inkább egy párttaggyűlési előadás volt, semmint egy munkaértekezlet vitaindítója. A felszólalások nem követték az emelkedett stílust. Az egyik tudományos munkatárs az adminisztratív munkaerők számának növelését javasolta, az utánpótlással való foglalkozást hangsúlyozta. Haász Árpád, az Országos Dokumentációs Központ (ODK) vezetője a tudományos terv és a népgazdasági terv egymáshoz való viszonyának tisztázását sürgette. A titkárnők a gyorsíráshoz megfelelő ceruzát, a gépiráshoz jó írógépet igényeltek. A takarítónők felajánlották: „...minden erejünkkel hozzájárulnak az ötéves tudományos terv zavartalan

kidolgozásához.”³⁸ Az ötéves tudományos terv részletes kidolgozása nem vált fő feladatá. Az ősz folyamán a szakosztályok egy része munkatervében még szerepeltette a terv részletes kidolgozását, de az ötéves terv összegezése már az átszervezett Akadémiára maradt.

Az ősz folyamán még folytatódott egyes részterületek (ókortörténet, könyvtártudomány) ötéves terv vázlatának a kidolgozása,³⁹ de az ötéves tudományos terv kijelölt főfeladatait elsősorban az 1950. évi intézeti tudományos tervek kidolgozásánál hasznosították. Pl. a Műszaki Szakosztály megtárgyalta mind a Nehézipari, mind a Könnyűipari Minisztérium intézetei éves tervét és költségvetését. Egy-egy tervtervezetelen részt vettek az intézetek tudományos tanácsának tagjai, a minisztériumok képviselői, az MTT tagjai, elméleti és gyakorlati szakemberek. A tervkészítés menete a következő volt: Az intézetek tervjavaslatát először az intézet tudományos tanácsa tárgyalta meg, ez után az MTT tervtervezete elé került a javaslat, majd az intézetek elkészítették végleges tervüket és azt a szakosztály titkárság a minisztérium képviselőjével együtt megvizsgálta, majd a minisztériumok kidolgozták a végleges költségvetést. „A Műszaki Szakosztály a Pártkollégiumunk által elfogadott ötéves tudományos terv súlyponti kérdéseinek figyelembevételével foglalkozott az intézetek terveivel és összeegyeztette azokat.”⁴⁰

Nem került a Pártkollégium elé a művészettörténet ötéves tervének tervezete. Az 1949. április 26-án megalakult művészettörténeti aktíva május 17-én beszélt meg az ötéves terv kidolgozásával kapcsolatos tennivalókat. Az aktíva ülés jegyzőkönyve szerint a legsürgősebb feladatokat három csoportba (oktatás, kutatás, kiadványok) sorolták. Megállapították: 1. Az egyetemi reform lehetővé teszi a tudományág gyökeres átalakítását. „A Művészettörténeti Intézet szerepe központi jelentőségű lesz a műtörténelem helyes magyarországi művelésében”. Népszerűsíteni kell a tudományát, „szorgalmaznunk kell ideológiailag jól átgondolt kézi könyvek kiadását”. Szükségesnek tartották „a szakmabeliek számára” kidolgozni a műtörténelmi kutatás módszertanát, tankönyveket készíteni egyetemi és főiskolai hallgatók, illetve a középfokú oktatás számára. 2. A kutatás fő célját a magyar műemléki anyag feltárásában és feldolgozásában jelölték meg, „ez nem jelenti azt, hogy a külföldi anyagra vonatkozó munkálatokat elsovasztanók.” Konkrét kutatási feladatként jelölték meg a következő témákat: a művészet és a művész társadalmi, gazdasági helyzete; a középkori művészetünk keleti kapcsolatai; tanulmányok a magyar iparművészetre vonatkozóan; az új magyar művészet fejlődésének gazdaságtörténeti alapjai. A magyar vonatkozású külföldi témák közül a bizánci művészet XI–XV. században és a quattrocento problémák kutatását említették.

Szükségesnek tartották a múzeum-ügy megreformálását, a Műemlékek Országos Bizottsága és a Közgyűjtemények Országos Felügyelősége működésének összehangolását. 3. A publikálás terén elsősorban a Művészettörténeti Értesítő megindítását javasolták tervbe venni, de forráskiadványok, lexikonok, bibliográfiák, szakkatalógusok elkészítését, illetve kiadását is szorgalmazták. Az elkészült vázlat nem nyerte meg a Társadalomtudományi Szakosztály tetszését. A szakosztály munkatársa a június 21-i aktíva ülésen kijelentette, hogy az elkészült tervezet „teljesen szükséztű, évekre nincs ütemezve, költségvetésileg nincs kidolgozva”. Kijelölték az átdolgozás felelőseit. Feltehető, hogy az átdolgozás időben nem készült el és ezért nem került a Társadalomtudományi Szakosztály előterjesztésében a Pártkollégium elé.⁴¹ Gerőné szeptemberben arra kérte fel Fónagy Ivánt, hogy október 30-ig adja át „a művészettörténet ötéves tervének főbb szempontjait”.⁴²

Az elképzelésekben szereplő múzeumi reform napirendre került. A VKM kezdeményezte a múzeum- és műemlék-ügy új alapokra való helyezését, az állami irányítás át-

alakítását, egy új múzeumi törvény megalkotását. A minisztériumi javaslat szerint e törvényben kellene rendezni a szervezeti problémákat, biztosítani az állami felügyeleti jogot, a nemzeti érdekű muzeális tárgyak és műemlékek védelmét, a muzeális tárgyak kutathatóságához szükséges jogi feltételeket. A javaslat szerint ehhez többek között hatálytalanítani kell a Nemzeti Múzeum autonómiájáról szóló törvényt, államosítani kell a múzeumokat, el kell választani a múzeumügytől a könyvtár- és a levéltárügyet, létre kell hozni az Országos Levéltári Központ mintájára az Országos Múzeumi és Műemlékvédelmi Hivatalt. A Pártkollégium a javaslatot elfogadta azzal a módosítással, hogy a törvény ne mondja ki valamennyi múzeum államosítását, de teremtsen meg a jogi lehetőséget a későbbi államosításnak.⁴³

Nem vállalkozhatunk az ötéves terv fő feladatainak szakmai áttekintésére és értékelésére. A tudománytörténészek talán egyszer ezt majd megteszik. Általánosságban annyit meg lehet állapítani, hogy a felvázolt fő feladatok a legtöbb esetben tükrözték az adott tudományterület művelőinek szakmai törekvéseit, vágyait, a szinte korlátlanul feltételezett kutatási lehetőségek minél jobb kihasználásának szándékát. Érzékelhető, hogy a tervet készítő szakemberek, eleget kívántak tenni a politika „elvárásainak”, de igyekeztek az adott körülmények között a szakmai követelményeket szem előtt tartani. A folyamatban a politikai kívánalmak változása, szigorodása is kitapintható. A politika érdekeit képviselő és megfogalmazó Pártkollégium állásfoglalásaiban tükröződő elégedetlenség egyaránt kifejezésre juttatta a harmadik világháború közelségének feltételezéséből fakadó autarkias törekvéseket, a háborúra való felkészülés szükségességét, a szovjet gazdaságpolitika utánzásának követelményét, és a marxizmus-leninizmus ideológiája teljeskörű érvényesítésének szándékát. A Pártkollégium határozataival a politika jobb és közvetlenebb kiszolgálására, a szélesebb nemzetközi kitekintés helyett csak a szovjet példa követésére biztatta, szorította a tudomány művelőit.

A fő feladatokban megfogalmazott irányok, a politika által ugyan korlátozott, olykor eltorzított szakmai törekvések alapozták meg a következő évek tudományos tevékenységét.

Jegyzetek a 2. fejezethez

1. AL MTT 1/3
2. AL MTT 1/8
3. AL MTT 1/8 Az MTT Pártkollégiumának július 2-án hozott határozatai.
4. AL MTT 5/1 A mező- és erdőgazdaság öt éves tudományos tervének fő feladatai.
5. AL MTT 1/8 Az orvostudomány öt éves terve.
6. AL MTT 1/8
7. AL MTT 14/7 Ez az átirat rávilágít az MTT és a VKM viszonyára is. – A VKM és természetesen az illetékes pártszervek intézkedtek. Ennek eredményeképpen a Baleseti és Hadisebészeti Tanszék élére Petrovskij szovjet professzor került, aki kiemelt tudós fizetést kapott (4000 Ft) és állandó gépkocsi használatot. – AL MTT 1/11
8. AL MTT 1/8 Megjegyzés az orvostudomány öt éves tervéhez.
9. AL MTT 1/8
10. AL MTT 1/8
11. AL MTT 1/8
12. AL MTT 1/8
13. AL MTT 1/8
14. AL MTT 1/8 Az MTT Pártkollégiuma folyó hó (július) 16-án tartott ülésének határozatai.
15. AL MTT 1/8
16. AL MTT 1/8
17. AL MTT 1/8 Az MTT Pártkollégiumának f. hó (július) 30-án tartott ülésének határozatai.
18. AL MTT 1/8
19. AL MTT 1/8
20. AL MTT 5/1 Cím és aláírás nélküli irat dátuma: 1949. szept. 2.
21. AL MTT 1/8 A magyar irodalomtörténeti öt éves terv főbb szempontjai.
22. AL MTT 5/1 A Magyar Irodalomtörténeti Társaság öt éves terve.
23. AL MTT 1/8
24. AL MTT 1/8
25. AL MTT 5/1 Az öt éves állam- és jogtudományi terv főbb szempontjai. Öt gépelt oldal aláírás nélkül.
26. AL MTT 1/8
27. AL MTT 1/8
28. AL MTT 1/8
29. AL MTT 1/8
30. AL MTT 1/8 A néprajztudomány öt éves tervének fő szempontjai.
31. AL MTT 1/8
32. AL MTT 23/5
33. AL MTT 1/8
34. AL MTT 1/8
35. AL MTT 14/7
36. AL MTT 1/8 Tervezet a neveléstudományi munka öt éves tervéhez.
37. AL MTT 1/8
38. AL MTT 5/1
39. AL MTT 15/3, 17/1
40. AL MTT 16/6 Feljegyzés az ipari kutatóintézetek tervének és költségvetésének elkészítésére vonatkozólag.
41. AL MTT 23/5 Geróné augusztus 29-én kérte Pogány Ö. Gábortól, hogy küldje meg a művészettörténet öt éves tervét. – AL MTT 15/1.
42. AL MTT 23/2
43. AL MTT 1/8

3. AZ EGYSÉGES KUTATÓINTÉZETI HÁLÓZAT KIALAKÍTÁSÁNAK KEZDETE

A. A kutatóintézeti hálózat koncepciójának kialakulása

Az 1950-ben készült kutatási statisztikában szereplő 456 tudományos intézmény közül 318 már 1945 előtt is működött.¹ Ebből 75 volt főhivatású kutatóintézet. A korabeli statisztika az egyetemi intézetek egy részét is ezek közé sorolta. A 75 intézetből a műszaki tudományok területén működött 8, az agrártudományok területén 32, a matematika–fizika területén 12, az orvostudományokhoz tartozott 20, és a társadalomtudományokhoz 3. A statisztika nem tartalmazta az intézetek neveit. Ezen bázison fejlődött tovább 1945 után a hazai kutatóintézeti hálózat.

A háború után nemcsak a korábbi intézmények helyreállítása történt meg, hanem már 1945 és 1948 között megkezdődött új kutatóhelyek felállítása, új kutatóintézetek megszervezése is. 1945–48 között 16 új főhivatású kutatóintézetet állítottak fel, ebből 12-t az agrártudományok területén, ugyanezen idő alatt 44-el növekedett a nem főhivatású kutatóhelyek száma (ebből 13 a műszaki tudományok, 14 az orvostudományok, 13 a társadalomtudományok területére esik). Ezek jelentős része egyetemi kutatóhely volt.

Az 1948–49-ben hatalomra került új rendszer tudománypolitikájának egyik fontos célja egy olyan egységes, központilag irányított kutatóintézeti hálózat kiépítése volt, amely közvetlenül szolgálja a hatalmon lévő párt és állam politikai, gazdaságpolitikai, ideológiai céljait. Ez a meglévő kutatóhelyek átszervezését, egyesek megszüntetését, újak létrehozását jelentette, amely kutatási profilok, feladatok átformálásával, a vezetők kicserélésével, a társadalomtudományok területén a nem marxista szakemberek háttérbe- illetve kiszorításával járt együtt. A közvetlenül irányított önálló kutatóintézetek kiépítése – sok esetben – a kutatás súlypontjának az egyetemekről a kutatóintézetekbe való áthelyezését is jelentette.

A kutatóintézeti hálózat kiépítésének koncepciója fokozatosan alakult ki. Láttuk, hogy 1947 elején a hároméves tervvel összefüggésben az MKP viszonylag szerény intézetfejlesztési tervvel állt elő, amikor is a tervjavaslat négy műszaki és négy társadalomtudományi intézet felállítását irányozta elő.² Az önálló kutatóintézetek felállításának tervével párhuzamosan felmerült az a kérdés is, mi legyen az egyetemek szerepe a tudományos kutatásban. Fogarasi Béla 1948 tavaszán egyik előadásában az egyetemi reformmal kapcsolatban többek között azt fejtegette, hogy a reform keretében tisztázni kell mind az egyetem, mind a főiskola funkcióit és hatáskörét. Szerinte a jövőben a felsőfokú szakképzés általános típusa a specializált főiskola lesz, és azt tartotta ajánlatosnak, hogy az egyetem központi feladatává váljon a tudósképzés, vagyis a kutató szakemberek képzése, „s ezzel szoros kapcsolatban és bizonyos egységben a főiskolai tanerők képzése”.³ Ekkor véleménye szerint az önálló kutatóintézetekben szervezett kutatás csak bizonyos

területeken indokolt. „Bizonyos ágakban a tudományos kutatás megérett nagyüzemű szervezetek létesítésére. Így az atomkutatás terén. Más szakmákban, pl. a filozófia terén nehezen tudnánk elképzelni, hogy a filozófusok százai és ezrei egy filozófiai óriás üzemben együtt programszerűen dolgoznák fel a bölcsélet kérdéseit. A kutató tudósok joga legyen csak speciálkollégiumot hirdetni: Nagyfontosságú kutatásoknál tehermentesíteni kell őket az egyetemi oktatás ábécéjének ellátásától. De kizárólag kutatással foglalkozni, ezt csak a laboratóriumi típusú tudósok számára való. Viszont csak tanítani és nem kutatni – ez ahhoz a megmerevedéshez, sablonhoz és pedáns rutinhoz vezet, amely az egyetemünkön a múltban uralkodott és még távolról sem szűnt meg.”⁴

Az MTT felállítása után 1948 második felében, 1949 elején a kutatóintézeti hálózat fejlesztési koncepciójának formálódása során, ha olykor találkozunk is a dokumentumokban az egyetemeken folyó kutatások fontosságának hangsúlyozásával, egyre inkább az önálló kutatóintézetek felállításának, a meglévő tudományos intézetek átalakításának igénye került előtérbe, egyre többször hivatkozva a szovjet példára. Még az egyetemeken szervezendő kutatóintézetek esetében is (pl. a Filozófiai Intézet, vagy a Néprajzi Kutatóintézet), a tervezett megoldási forma mellett nem az egyetemi kutatások fejlesztésének szándéka volt a meghatározó, hanem a szakember hiány. „A kutatóintézetek alkotják a legalkalmasabb bázist az egyes tudományágak műveléséhez” – fogalmazta meg az egyik tervezet. Az MTT feladata, „hogy a tudományos élet újjászervezését kutatóintézeteink átszervezésével, illetve kiépítésével támassza alá. Ahol káderhiány miatt nem lehet önálló intézeteket létrehozni, ott az egyetemek mellett szervezzük meg őket.”⁵

A fejlesztési koncepció tartalma, hogy mely szakterületeken milyen jellegű kutatóintézményt hozzanak létre, szintén fokozatosan alakult ki. A különböző – elsősorban az MDP Tudományos Bizottságának működése során született – pártiratokban nyomon követhető e koncepciónak, illetőleg egyes elemeinek a formálódása. Így pl. már 1948 nyarán megfogalmazódott a Kelet európai Intézet megszüntetésének, egy történettudományi, egy jogi, egy közgazdaságtudományi intézet felállításának a gondolata, és egy Magyar–Román Intézet megszervezésének a terve.⁶

A Magyar Tudományos Tanács felállításával állami vonalon is megkezdődött az intézethálózat átszervezésének és továbbfejlesztésének előkészítése. Bár a Tudományos Tanácsról szóló törvény nem intézkedett arról, hogy a Tanács intézeteket tart fenn, az MDP Tudományos Bizottsága számára az MTT feladatairól 1948 decemberében készített javaslat⁷ szerint a Tanács feladata: „Tudományos intézmények kutató munkájának megfelelő irányítása, ezek számára döntő szempontok kijelölése... Javaslattétel tudományos intézmények összevonására, megszüntetésére, átszervezésére vagy felállítására szükségleg szerint.”

Még egyértelműbben szól az intézetek és a Tanács viszonyáról egy másik irat,⁸ amely a Tanács működésére vonatkozó elképzelést tartalmazza: „Egyes központi jelentőségű intézeteknek közvetlenül a Tanácshoz kell tartozniuk, másoknak, bár függetlenül működnek, a szokottnál szorosabb kapcsolatot kell tartaniuk a Tanáccsal.” Ez az irat két konkrét példát említ a Tanács közvetlen irányítása alá kerülő intézetekre: a Tihanyi Biológiai Intézetet, a szervezés alatt álló Központi Laboratóriumot. E csoporthoz tartozó intézetek körét így határozta meg: ezek azok „a központi jelentőségű intézmények, melyekről a tájékozódás szerint kiderült, hogy legcélszerűbben a Tanács vezetése alatt működhetnek.”

A Tudományos Tanács alakuló ülésén kihirdetett intézetalapításokat és átszervezéseket az 1949 januárjában készített tervezetek alapozták meg. E tervezetek is több variánst

tartalmaztak. Érdekes változatot rögzített a Társadalomtudományi Szakosztály egyik vázlata. E szerint a Keleteurópai Tudományos Intézet átszervezésével egy olyan társadalomtudományi intézetet kívántak kialakítani, amely a társadalomtudományok széles spektrumát ölelte volna fel. Így tagintézetként tervezték a Filozófiai Intézetet, a Történettudományi Intézetet, a Nyelvtudományi Intézetet, a Jogtudományi Intézetet, az Anyagi Kultúra Intézetet (archeológiai és etnográfiai osztályokkal), az Irodalomtörténeti Intézetet, a Művészettörténeti Intézetet és a Zenetörténeti Intézetet.⁹

A Tanács Társadalomtudományi Szakosztályának titkársága februárban már egy másik tervezetet készített, amely a felállítandó társadalomtudományi intézetekről más elképzelést rögzített. E szerint önálló intézeteket kell felállítani, és sorrendet is javasolt: elsősorban a közgazdaságtudomány, az állam és jogtudomány, a filozófia, a történettudomány, az irodalomtörténet, a pedagógia területén szorgalmazta az intézetek megszervezését és csak másodsorban vette számításba, azokat a tudományágakat, amelyek „kiegészítik” ezeket. (Nyelvtudomány, etnográfia, archeológia, művészettörténet, zene-történet.)¹⁰

A véglegesnek tekinthető fejlesztési koncepció a I. 2. fejezetben ismertetett dokumentumokban, a Magyar Tudományos Tanács 1949. évi munkatervének irányelveiben fogalmazódott meg.

B. Intézet-alapítások, átszervezések

Az MTT munkatervének irányelveiben foglaltak alapján az alakuló ülést követően megkezdődtek a konkrét intézkedések új kutatóintézetek alapítására, illetve a meglévők átszervezésére. Voltak szakterületek, amelyeken röviddel az alakuló ülés után meghozták az állami határozatokat, de a legtöbb területen csak az MTT Pártkollégiumának elvi döntését követően, sok esetben egyenkénti előterjesztés alapján, kialakított pártkollégiumi állásfoglalás után került sor az állami intézkedésekre. Ezek általában kormányrendelet, illetve minisztertanácsi rendelet formájában jelentek meg.

Április 8-án tették közzé a kormány 3600/1949. (86) sz. rendeletét¹¹ az ipari kutatások megszervezéséről. E rendelet felsorolta a már meglévő és megszervezendő „ipari kutatási szerveket”, intézkedett az ipari kutatási tervek elkészítésének rendjéről. A meglévő intézetek az iparügyi miniszter felügyelete alatt a következők voltak: Földtani Intézet, Geofizikai Intézet, Asványolaj- és Földgázkísérleti Intézet, Faanyagvizsgáló és Fagazdasági Intézet, Alumínium- és Könnyűfém Kutatóintézet. A rendelet a létesítendő szervek három típusát különböztette meg: a) intézetek, b) központi laboratóriumok, c) kutatási bizottságok. Ez utóbbiakat így határozták meg: „A kutatási bizottság az iparág kutatási területén legkiválóbb tudományos és gyakorlati szakemberekből áll. A bizottság tagjait az iparügyi miniszter az MTT-vel egyetértésben nevezi ki.”

A rendelet alapján létesítendő szervek: a) intézetek: Vaskutató Intézet, Szerves-Vegyipari Kutatóintézet, Szervetlen Vegyipari Kutatóintézet, Hőtechnikai Intézet, Papíripari Kutatóintézet. b) központi laboratóriumok: Villamosipari Központi Kutatólaboratórium, Optikai és Finommechanikai Központi Kutatólaboratórium, Bőr- Cipő- és Szőrmeipari Központi Kutatólaboratórium, Gumiipari Központi Kutatólaboratórium. c) kutatási bizottságok: Gépipari Kutatási Bizottság, Szénbányászati Ipari Kutatási Bizottság, Híradástechnikai Kutatási Bizottság, Villamos Műszertechnikai Kutatási Bizottság, Gyógyszervegyészeti Kutatási Bizottság, Villamosítási Kutatási Bizottság, Textilipari

Kutatói Bizottság, Mész- Cement- és Üvegipari Kutatói Bizottság, Nyomdaipari Kutatói Bizottság.

A kormányrendelet azt is kimondta, hogy „az ipari kutatás szervei az iparügyi miniszter felügyelete és a Magyar Tudományos Tanács irányítása alatt állnak.” A rendelet felhatalmazta az iparügyi minisztert, hogy az MTT-vel egyetértésben ezeket a kutatói szerveket átalakíthassa. A rendelet szerint az igazgatót és bizottsági titkárt az iparügyi miniszter nevezi ki az MTT-vel egyetértésben.

Ugyancsak áprilisban jelent meg a 3790/1949. sz. kormányrendelet, amely a Mezőgazdasági Szervezési Intézet létrehozásáról intézkedett. A rendelet végrehajtásáról szóló földművelésügyi miniszteri rendeletből (12.462/1949. (V. 5.) F. M. sz. r.) kitűnik, hogy az Intézet felállításával egyidejűleg megszüntették az Országos Mezőgazdasági Üzemi és Termelési Költségvizsgáló Intézetet, az Országos Mezőgazdasági Üzemi és Termelési Költségvizsgáló Bizottságot, továbbá a Mezőgazdasági Munkatudományi Intézetet és a Mezőgazdaságpolitikai Intézetet.

Április 30-án két intézet létesítését is elrendelte a kormány. A növény-nemesítés egyetemes irányítására és a nemesített vetőmag ellátásának biztosítására létrehozta az Agrobiológiai Intézetet (4008/1949. (IV. 30.) korm. sz. r.), valamint a mezőgazdaság gépesítésének előmozdítására a Mezőgazdasági Gépkeszerleti Intézetet (4010/1949. (IV. 30.) korm. sz. r.). A rendelet az Intézet fő feladatát a következőképpen határozta meg: a) a mezőgazdasági gépgyártás és a mezőgazdasági gépesítés fejlesztése érdekében megvizsgálni és elbírálni minden használatos és rendszeresítendő mezőgazdasági gépet és eszközt; b) az új mezőgazdasági gépek tervezésében közreműködni; c) a gyártásra kerülő gépekkel előzetes üzemi kísérleteket folytatni; d) általában vizsgálni a gépesítés lehetőségeit a mezőgazdaság különböző termelési ágainál; e) javaslatot tenni a mezőgazdasági termelésre alkalmas új gépek gyártására.

A Martonvásárra telepített Agrobiológiai Intézet részletes feladatát a földművelésügyi miniszter 8062/8/1949. (VI. 8.) sz. rendelete szabályozta. E szerint az Intézet feladata: „a) a haladó hagyomány követelményeinek megfelelő növényfajok és fajták előállítása és meghonosítása; b) a nemesített növényfajok és fajták utántermesztéséhez szükséges eredeti nemesített vetőmag előállítása; c) a növényfajták állami elismerése és törzskönyvezése; d) nemesített vetőmagvak termesztésével foglalkozó szervek tudományos ellenőrzése; e) általában az agrobiológia elméleti és gyakorlati kérdéseinek tanulmányozása tudományos kutatás, kísérletezés révén; f) állami növény-nemesítő telepek irányítása.” A miniszteri rendelet egyidejűleg megszüntette a Magyar Növényörökléstani és Nemesítéstani Kutató Intézetet, az Országos Növényörökléstani és Nemesítéstani Kutató Intézetet, az Országos Növény-nemesítő Intézetet (Magyaróvár) és az Állami Növénytermelési Hivatalt.

Az MTT Pártkollégiuma megalakulásától kezdve rendszeresen foglalkozott a kutatóintézetek alapításának, átszervezésének előkészítésével. Minden ülésén szerepelt valamilyen formában az intézethálózat fejlesztésének az ügye.

A Pártkollégium első ülésén, május 14-én napirenden szerepelt a KFKI felállítására vonatkozó javaslat, amellyel kapcsolatban a Pártkollégium kifejezésre juttatta elvi egyetértését, és szükségesnek tartotta egy „vázlat-terv” elkészítését, amely a költség- és ütemtervet, az intézet végleges elhelyezésére vonatkozó elgondolást is tartalmazza. A terv elkészítésének határidejét szeptember 14-ében állapították meg. A Pártkollégium a hadsereg képviselőjének a bevonását javasolta az intézet építési ügyeivel foglalkozó három tagú bizottságba. Indokoltnak tartotta, hogy az intézet létesítésének tervét a párt Titkársága is megtárgyalja.¹²

Ezen az ülésen szerepelt az Erdészeti Tudományos Intézet és az Agrokémiai Intézet felállítására vonatkozó javaslat is. A Pártkollégium a javaslatot elfogadta. Május 21-én meg is jelent mindkét intézetről a kormányrendelet. Az Agrokémiai Intézet megszervezéséről a 4044/1949. (V. 21.) korm. sz. rendelet intézkedett. A rendelet szerint: „A növénytermesztés agrokémiai megalapozásának biztosítására és az agrokémiai kutatóállomások munkájának egységes irányítására Agrokémiai Intézetet kell létesíteni.” „Az agrokémiai tudományos kutatóintézményeket meg kell szüntetni és az Intézetbe kell beolvasztani.” A június 29-én közzé tett 8062/1949. (VI. 29.) FM sz. rendelet szabályozta részletesen az Intézet feladatait. „Az Intézet feladata: a) az ország talajának tanulmányozása kémiai, fizikai és mikrobiológiai szempontból, b) gazdasági növények tápanyagszükségletének és anyagcseréjének a vizsgálata, c) az agrokémiai tudomány felhasználásával – a növénytermesztési intézetekkel együttműködve – új talajművelési, szerves- és műtrágyázási, továbbá növényápolási módszerek kialakítása és kísérleti tanulmányozása, d) szikes, savanyú és homokos talaj megjavítására alkalmas módszerek kidolgozása.” A rendelet felsorolta az ezzel egyidejűleg megszüntetett intézeteket: Talajtani Intézet (Budapest), Talajtani Kísérleti Intézet (Szeged), az Országos Kémiai Intézet és Központi Vegykísérleti Állomás (Budapest), továbbá az Agrártudományi Egyetem debreceni osztályának kémiai és talajtani intézete és keszthelyi osztályának kémiai intézete.

Az Erdészeti Tudományos Intézet létesítéséről kiadott kormányrendelet (4045/1949. (V. 21.) sz.) az Intézet feladatát az erdőgazdasági tudományos kutatás tervszerűségének biztosításában és az erdőgazdálkodás korszerűsítésének előmozdításában jelölte meg. A rendelet megszüntette a meglévő erdészeti kutatóintézeteket.

A Pártkollégium elé terjesztett javaslatok között voltak olyanok is, amelyeknek csak „mellékterméke” volt egy-egy új intézet létrehozása, vagy a meglévő kutatóbázis átalakítása és fejlesztése. A Pártkollégium május 21-én tárgyalta a „Néhány közérdekű, korszerű nagyszabású műszer külföldről való sürgős beszerzése” című előterjesztést.¹³ A Természettudományi Szakosztály javasolta a következő műszercsoport mielőbbi beszerzését: Elektronmikroszkóp, ultracentrifugák, elektroforézis készülék, adszorpciós analízis készülék, Beckmann-féle spektrofotométer. Ez a javaslat tulajdonképpen annak az elképzelésnek egy realisabb változata volt, amit az első intézetfejlesztési elgondolásokban Központi Laboratóriumként emlegettek. Erdős Tamás 1948-ban svédországi tanulmányútja során Uppsalában az egyetem fizikokémiai intézetében ismerkedett meg egy ilyen műszercsoport működésével. Az itt szerzett tapasztalatok alapján fogalmazódott meg a Központi Laboratórium felállításának terve, amely központi elhelyezés mellett használható lenne mindazon kutatások számára, amelyekhez ezeknek a műszereknek az alkalmazása szükséges. Az előterjesztés szerint „e műszereket feltétlen úgy kell elhelyezni, hogy azok a magyar tudományos és ipari kutatómunka minden érdeklődő művelője részére elérhetőek legyenek”. A Pártkollégium a javaslatot elfogadta azzal a megjegyzéssel, hogy a szükséges összegnek felét 1949-ben, másik felét 1950-ben használják fel.

Ez az elképzelés valósult meg a Magyar Tudományos Akadémia első önálló kutatóintézményének az MTA Elektronmikroszkópiai Laboratóriumának megszervezésével 1950-ben. (544/27/1950. N. T. (Népgazdasági Tanács) sz. határozata.)

Ugyancsak ezen az ülésen szerepelt egy előterjesztés, amely intézeti átszervezéseket is javasolt: „Nyersanyag-helyzet és országos geológiai kutatási terv.”¹⁴ Az MDP gazdaságpolitikájából következett, hogy ezt a témát mindjárt a második ülésen napirendre tűzte a Pártkollégium. Az összeállítás bemutatta a legfontosabb hazai nyersanyagok fel-

tárt mennyiségét és a geológiai kutatások állása szerint még remélhető mennyiséget. Az áttekintés után azt rögzítette az előterjesztés, hogy: „Köszénből, nyersolajból és vasból, valamint színesfémekből kersztmetsetünk szűk. A színesfémek pótlására sok kilátásunk nincs.” Felvázolták a kutatási terveket és a kutatásban résztvevő intézmények munkájának koordinálására szükségesnek tartottak egy földtani és bányászati kutatási központ felállítását, amelynek irányítása alá kerülne a Földtani Intézet, az „Egyesített Geofizikai Intézet” (Geofizikai Intézet, Földrengéstani Intézet, a Meteorológiai Intézet földmágnességgel foglalkozó része), továbbá a Kutatási és Mélyfűrészi Nemzeti Vállalat, amelyet „a jelenlegi ipari szektorok (Szénbányászati Ipari Igazgatóság, Ércbányászati N. V., MAORT Rt.) egyes részeihez kapcsolt kutatócsoportokból” javasoltak felállítani. Szükségesnek tartották a Földtani Intézet létszámát megduplázni, a Geofizikai Intézet létszámát 8 főről 32-re emelni. A Pártkollégium reagálása jól tükrözi a gazdaságpolitika fő törekvését és annak voluntarista voltát. Elvben elfogadta az előterjesztést. De szükségesnek tartotta az „igazi súlypontok” kialakítását. „A valószínű súlypontok: a) vasérc, b) mangán, c) komló szén. A mecseki vasérc kérdése elsőnek megoldandó. Erre helyes (!) és teljes apparátussal kell rámenni: és a sikeres munkát magas jutalmakban kell részesíteni. A vasérc-kérdésre a bauxit vonalon is rá kell menni. Nem szabad belenyugodnunk abba, hogy nincsen színes fémünk.”¹⁵

A Pártkollégium a Földtani és Bányászati Kutatási Központ felállítására vonatkozó javaslatot elfogadta.

Május 28-án foglalkozott a Pártkollégium „A honvédség és a tudományos élet együttműködésének időszaki kérdéseivel.” Ennek keretében felmerült egy finommechanikai és optikai kutatóintézet felállításának a terve, illetve egy híradástechnikai intézet megszervezése. Figyelemre méltó a Pártkollégium álláspontja: „A Finommechanikai és az Optikai Kutatóintézet céljaira ne létesítsünk külön intézetet, hanem a Gamma vagy a MOM keretében épüljön ki.” „Hasonlóképpen egyelőre a Híradástechnikai Intézet se legyen külön intézet, hanem vagy a Postakísérleti Intézet, vagy az Egyesült Izzó laboratóriumának vagy mind a kettőnek személyzete, felszerelése és tematikája egészítendő ki megfelelően.”¹⁶

Feltételezhető, hogy a pártkollégiumi állásfoglalás kialakításához hozzájárult az a feljegyzés is, amit az MTT munkatársai készítettek Bíró Ferencel, Rákosi Mátyás testvérével, a csepeli Weiss Manfréd Művek vezérigazgatójával folytatott megbeszélésükről,¹⁷ és eljuttattak Gerő Ernőhöz. Erdős Tamás, Soós Leventéné és Magisztrák Károly (az MTT Személyzeti Osztályának munkatársa) felkeresték Bíró Ferencet és megkérdezték véleményét „a műszaki káderhelyzetről és a műszaki tudományos szervezeti kérdésekről”. Bíró Ferenc véleményéből idézzük az alábbiakat: „Túlságosan sok olyan szerv működik, mind tudományos, mind szervezési vonalon, amelyekre még egyelőre nincs szükség. Mind a tudományos intézetek, mind a szervezési apparátus túlméretezett és ennek következtében elvonja a termeléstől a jó kádereket. A tudományos intézetek felállítási terve nincs összehangolva a termelés szükségleteivel. Pl. összesen egy elektróda gyárunk van és most a Vaskutató Intézetben állítanak (fel) egy elektróda-osztályt ahelyett, hogy a gyár mellett állítanának fel egy elektróda laboratóriumot.” „A kutatóintézetek olyan problémával foglalkoznak, amelyekre csak évek múlva lesz szükség és nem foglalkoznak a termelésből adódó égető kérdések megoldásával.” Szerinte: „Sok kisebb kutatóintézet helyett 3–4 nagy intézetet kellene szervezni, amelyek egy-egy nagyüzem mellett működnének és szorosabb kapcsolatban lennének a termeléssel.” Bíró Ferenc véleményének feltételezett hatását a pártkollégiumi állásfoglalás kialakítására alátámasz-

tani látszik az a körülmény, hogy a május 24-én kelt feljegyzést a pártkollégiumi ülés napján kapta vissza Alexits György Gerő Ernőtől, Gerő ceruzával ráírt alábbi szöveggel: „Alexits elvtárs! Bíró megjegyzésében van sok helyes dolog, amit hasznosítanunk kell. V/28. Gerő.”

Ugyanezen az ülésen fogadták el a Cukoripari Kutatóintézet és a Szeszipari Kutatóintézet felállítására vonatkozó javaslatot.¹⁸

Alexits György terjesztette elő az intézetfejlesztési előtervekben gyakran szereplő Alkalmazott Matematikai Intézet létrehozására vonatkozó elgondolást.¹⁹ Az egyoldalas előterjesztés hivatkozik arra, hogy „a Pártban már többször szó volt” az Intézet felállításáról „Gerő elvtárs is említette az MTT megnyitó ülésén tartott beszédében”. Két funkciót jelölt meg: 1. Az ipari termelés közvetlen segítése új eljárások matematikai részének kidolgozása révén. 2. A termelés közvetett segítése fizikai, fizikális kémiai, statisztikai, közgazdasági, stb. kérdések matematikai részének megfelelő megoldásával.”

A javaslat lényege: „Az MTT állítsa fel az Alkalmazott Matematikai Intézetet a Műegyetem területén, de saját intézetként.” Ez lett volna az első – előzmények nélküli – önálló, az MTT alapította intézet. Az intézetben hat osztály felállítását javasolták, közülük négy esetében a vezetőre vonatkozó személyi elképzeléssel együtt. I. Numerikus számítás és szerkesztési módszerek osztálya. Vezető: Hajós György. II. Mechanikai és szilárdságtani számítások osztálya. Vezető: Egerváry Jenő. III. Biztosítás-matematikai osztály. Vezető: Vincze István. IV. Matematikai statisztikai és valószínűségszámítási osztály. Vezető: Rényi Alfréd. V. Kémiai és termodinamikai számítási osztály. VI. Elektrotechnikai számítások osztálya. Az intézet igazgatójául Egerváry Jenőt javasolták.

A Pártkollégium a javaslatot megjegyzés nélkül elfogadta.

Az intézetről szóló minisztertanácsi határozat nehezen született meg. Fenyő István, a Természettudományi Szakosztály munkatársa augusztus 13-án levélben sürgette Szabolcsi Miklós VKM osztályvezetőt, hogy küldjék meg a rendelettervezetet. „Tekintettel arra, hogy az intézet már működik, sőt a magunk részéről már pénz is utalványoztunk a részére, annál inkább sürgősebb lenne a rendelettervezet elkészítése.”²⁰ Ekkor még csak egy intézeti kezdeményről lehet beszélni, az 1949 októberére kiutalt összeg az „Alkalmazott Matematikai Intézet fenntartási céljaira” összesen 6500 Ft volt, amiben három osztályvezető (á 500 Ft), gépirónó, altiszt, külső szakértők díjazása szerepelt.²¹ Ennek a sürgetésnek egyelőre nem lett eredménye, mert október 5-én újabb sürgető levelet írt mostmár Szántó György főosztályvezetőnek, felpanaszolván, hogy nem intézkedtek: „Az Elvtársak nem hogy ennek a kb. háromhónapos kérésünknek nem tettek eleget, de a Magyar Tudományos Tanács Titkárságát még méltónak sem találták arra, hogy ezen többszöri felszólításunkra egyáltalán válaszoljanak... Amennyiben az Elvtársak mostmár a legközelebbi napokban ezeket az ügyeket nem tudnák elintézni, kénytelen leszek erről a felsőbb hatóságoknak jelentést tenni.”²² Ez a fenyegetőzés sem járt eredménnyel. Végül október 19-én Fenyő küldte meg a VKM-nek a rendelettervezetet, kérve, hogy a végleges szöveget kiadás előtt mutassák be.²² Ez sem gyorsította fel az ügyintézt. Az intézet létesítéséről a minisztertanácsi határozat csak 1950-ben született meg.

A Pártkollégium az intézetalapításokat illetően egyes korábban hozott döntései felülvizsgálatára is rákényszerült. Július 16-án állást foglalt ipari kutatóintézetek összevonásáról. Az intézeteket április 18-án hozták létre. Az összevonást az előterjesztés²⁴ azzal indokolta, hogy az intézetek, laboratóriumok felállítása „a túlságos elaprózás jegyében történt.” A kisméretű intézetek nem tudnak eredményes kutatómunkát kifejteni. A sok kis önálló intézet viszonylag magas rezsivel működik. Az előterjesztés javasolta, hogy a

Bőr-, Cipő- és Szőrmeipari Kutatóintézetet (8 kutató), a Papíripari Kutatóintézetet (6 kutató), a Faanyagvizsgáló és Fagazdasági Intézetet (2 kutató), a Gumiipari Központi Kutatóintézetet (4 kutató), a Textilipari Kutató Bizottságot egy intézetbe vonják össze. A Pártkollégium az összevonásra vonatkozó javaslatot elfogadta, de a Gumiipari Központi Kutatóintézet önállóságát megtartotta. Az intézetek összevonása igen lassan haladt. A Műszaki Szakosztály 1949. december 20-án kelt levelében arról értesítette Ajtay Miklós államtitkárt, hogy felülvizsgálják az intézetek munkáját, és megállapították, hogy a Fagazdaság és Faanyagvizsgáló Intézet nem teljesítette éves munkatervét „az intézetben az 1949. évben konkrét munka nem folyt.” Hivatkozva a pártkollégiumi állásfoglalásra, amely szerint az intézetet más intézetbe kell beolvasztani, kérte az államtitkárt, hogy a szükséges intézkedéseket „a legrövidebb időn belül” tegye meg.²⁵

A Pártkollégium más szervezeti kérdésekben is állást foglalt. A jelentés szerint nem volt kielégítő az áprilisban létrehozott Mész-, Cement- és Üvegipari Kutató Bizottság munkája, ezért indokolt megszüntetni a Bizottság tevékenységét. Pártkollégium a javaslattal egyetértett és úgy döntött, a Bizottság feladatát vegye át a Nehézvegyipari Kutatóintézet, amelyet ki kell egészíteni egy szilikát-kémiai osztállyal. Feltehető, hogy a szerzett tapasztalatok mellett az Iparügyi Minisztérium átszervezése – nehézipari és könnyűipari minisztériummá – is hozzájárult e szervezeti lépéshez.

Az intézethálózat kialakításával kapcsolatos elgondolásokban sokszor megfogalmazódott a *Magyar Szovjet Tudományos Intézet* felállításának igénye. Július 16-án került részletes elképzelés a Pártkollégium elé az Intézet feladatairól, szervezetéről.²⁶ Az Intézet feladatát az előterjesztés a következőképpen határozta meg: „...tudománypolitikai támaszpontul szolgálna a magyar tudományos élet számára oly módon, hogy segítségével a szovjet tudomány fejlődésében fellépő nagy áramlatokat ismerteti, és ezek alapján a döntő eredmények átvételét és közvetítését biztosítja.”

Öt szervezeti egységet képzeltek el az Intézetben:

1. Tudománypolitikai Osztály három tagozattal, amely referálna „a szovjet tudomány területén fellépő döntő tendenciákról”, a szovjet folyóiratokban megjelent kritikák alapján lefordításra ajánlana szovjet tudományos műveket. Ezeket az ismereteket az MTT szakosztályai továbbítanák a kutatóintézetekhez.

2. Lektorátus, szerkesztőség. Ez az egység a szakosztályok döntése alapján szervezne a kijelölt művek fordíttatását, lektorálását és szerkesztését.

3. Dokumentációs Osztály, amely végezné a szovjet tudományos irodalom dokumentációját.

4. Könyvtár.

5. Az Intézet kiadó hivatala.

A Pártkollégium „a javaslatot általában helyesli, kivéve a kiadóhivatal ügyét.”

Szeptember 16-án ismét napirendre került az intézet ügye. A Társadalomtudományi Szakosztály képviselői megbeszélést folytattak a budapesti tudományegyetem Orosz Intézetének vezetőjével, Szántó Zsuzsával a felállítandó intézet és az Orosz Intézet jövőbeli együttműködéséről. Abban állapodtak meg, hogy az egyetemi intézetben létrejön egy „tudományos csoport”, amely figyelemmel kíséri a szovjet tudományos irodalomban a Szovjetunió népeinek története, az orosz irodalomtörténet, az orosz nyelvészet eredményeit. Ez a csoport szorosan együttműködne a Magyar Szovjet Tudományos Intézettel. A Pártkollégium a tudományos csoport felállításával egyetértett.²⁷

Alexits György november végén azt javasolta Révai Józsefnek, amikor Gerőné Fazekas Erzsébet távozása az MTT apparátusából – Andics Erzsébettel kiéleződött viszonya

miatt – elkerülhetetlenné vált, hogy Gerónét beszélje rá a Magyar Szovjet Tudományos Intézet vezetésére, az ő irányításával ki lehetne mozdítani a holtpontonról az Intézet ügyét. „Valóban az a helyzet, hogy a Magyar Szovjet Intézet a mai napig sem jött létre azért, mert nincs, aki szervezné, illetőleg a dolgait kézbe vegye.”²⁵

A társadalomtudományok területén – jöllehet már 1948 végén, 1949 elején kiforrott elképzelések fogalmazódtak meg a meglévő kutatóintézetek átalakítására, illetve új önálló kutatóintézetek alapítására – állami intézkedésekre új társadalomtudományi intézetek létesítésére csak 1949 szeptemberében került sor. Szeptember 13-án jelent meg a Minisztertanács rendelete (4231/1949. (IX. 13.) M. T. sz. r.), amely a Keleteurópai Tudományos Intézet megszüntetéséről és új intézetek megszervezéséről intézkedett. A rendelet szerint a Keleteurópai Tudományos Intézet megszűnik és „helyette a vallás- és közoktatási miniszter felügyelete alá tartozó Állam- és Jogtudományi Intézet, Történettudományi Intézet, Nyelvtudományi Intézet és az Egyetemi Földrajzi Intézettel valamint a Történettudományi Intézettel szoros kapcsolatban együttműködő Földrajzi Könyv- és Térképtár létesül. Az intézetek egymástól függetlenül működnek.”

A Keleteurópai Tudományos Intézet sajátos és jelentős intézménye volt a háború alatt és 1945–48 között a hazai tudományos életnek. Hóman Bálint kezdeményezésére 1941. december 8-án miniszterelnöki rendelet (8646/1941. M. E. sz. r.)²⁹ hozta létre a Gróf Teleki Pál Tudományos Intézetet „a nemzeti tudományok művelésére”. Az Intézet három tagintézettel kezdte meg működését:

A) Államtudományi Intézet.

B) Magyar Történettudományi Intézet

C) A kolozsvári egyetemen működő Erdélyi Tudományos Intézet.

A három intézet közül az Államtudományi Intézetet Teleki Pál alapította 1926-ban, és működését a Magyar Statisztikai Társaság égisze alatt a Központi Statisztikai Hivatal épületében fejtette ki. Teleki már 1924-ben megszervezett egy szociográfiai intézetet azzal a feladattal, hogy gyűjtse és dolgozza fel az ország egyes tájaira vonatkozó irodalmat, s a társadalmi jelenségekre, a közigazgatásra, a kulturális és politikai viszonyokra, mozgalmakra vonatkozó adatokat. Az Államtudományi Intézet ezt a tevékenységet terjesztette ki a határon túlra, az utódállamok területére.³⁰

A rendelet a Teleki Pál Tudományos Intézet feladatát a következőképpen határozta meg: „a magyarság s a vele együtt élő és szomszédos népek életének – történetének, állami és társadalmi berendezkedésének, gazdasági és művelődési állapotának – módszeres tanulmányozása és ismertetése.” A területi visszacsatolások alkalmával különleges segítséget nyújtott a kormányzatnak adatgyűjtésével. Rónai írja könyvében a felvidéki határkorrekcióval összefüggésben: „...a visszatért területre vonatkozó minden információ itt volt megtalálható. Minden közigazgatási szakág itt tájékozódhatott az átveendő területről, lakosságról, szervekről, szervezetekről, a magyartól eltérő, fennálló szabályokról.”³¹

Az Intézet élén az elnök állt, akit a miniszterelnök a vallás- és közoktatási miniszter meghallgatása után terjesztett elő kinevezésre a kormányzóhoz. Az Intézet és a tagintézetek tudományos munkáját az elnök irányította, aki „a miniszterelnök közvetlen rendelkezése alatt” állt. Az állami felügyeletet a VKM gyakorolta. Az elnök munkáját a tagintézetek igazgatóiból álló elnökség segítette. Az Intézet első elnöke Hóman Bálint volt. A Teleki Pál Tudományos Intézet a Festetich-palotában kezdte meg működését. Az Intézet anyagi forrása elsősorban az állami költségvetésből kapott támogatás volt. Gazdasági ügyeit a Nemzeti Múzeum Gazdasági Hivatala intézte. A Teleki Pál Intézet felállításával egyidejűleg „a Táj- és Népkutató Intézet, valamint a Magyar Szociográfiai Intézet gyűj-

teményeivel, könyvtárával és egyéb felszerelésével együtt” beolvadt az Államtudományi Intézetbe.

1944-ben megszűnt az Erdélyi Tudományos Intézet és megalakult a Néptudományi Intézet, majd 1947-ben a Társadalomtudományi Intézet Bibó István vezetésével, aki megbízottként az elnöki tiszteket is betöltötte.

1948 februárjában kormányrendelet (1750/1948. korm. sz.) az intézet nevét Keleteurópai Tudományos Intézetre változtatta. 1948 tavaszán egy feljegyzés³² szerint az Intézet állandó foglalkozású dolgozóinak létszáma megközelítette az 50 főt. 1949. évi költségvetésben az Intézet létszáma 92 volt.³³

Az Államtudományi Intézet igazgatója Révay István volt. Az Intézet állományához hatan tartoztak. A Történettudományi Intézetet Kosáry Domokos vezette. A keleteurópai történeti osztályon 8-an, a magyar történeti osztályon 5-en dolgoztak. Külön egységet alkotott az Intézet folyóirata a *Revue d'Histoire Comparée* szerkesztőségének 5 munkatársa. A folyóirat főszerkesztője Kosáry Domokos volt. Györffy György vezette a Néptudományi Intézetet, amelynek két osztálya volt: a Néprajzi Osztály és a Települési Osztály 6–6 munkatárssal. A Társadalomtudományi Intézet munkatársainak száma 5 volt. Dolgoztak az Intézetben könyvtárosok, intézeti beosztás nélküli szakemberek.

Az Intézet francia nyelvű folyóirata, az összehasonlító történeti szemle 1943-ban indult magyar–francia közös kiadásban. Összesen 7 kötete jelent meg, utolsó kötete 1948-ban. A folyóirat irányzatát, a Történettudományi Intézet kutatásának irányát jól érzékelteti Kosáry Domokosnak az első számban megjelent programadó cikke, amely magyarul is olvasható a *Történelmi Szemle* hasábjain.³⁴

Az Intézet munkatársai közül – az idők folyamán – viszonylag nagy számban lettek a Magyar Tudományos Akadémia tagjai. Bibó István (1946), Benda Kálmán (1993), Gyóni Mátyás (1948), Györffy György (1990), Hadrovics László (1948), Kosáry Domokos (1982), akinek akadémiai tagságát már 1948-ban is javasolták. Makkai László (1985), Sötér István (1955), Tálasi István (1976), I. Tóth Zoltán (1954), Zólyomi Bálint (1951).

A Tudományos Tanács Társadalomtudományi Szakosztálya kezdettől fogva szorgalmazta a Keleteurópai Tudományos Intézet felszámolását, sem vezetőit, sem kutatási irányát nem tartotta összeegyeztethetőnek az általa képviselt tudománypolitikai követelményekkel. A megszüntetést arra kívánták felhasználni, hogy a régi „romjain” gyűjteményeit, könyvtárát kisajátítva új, marxista szellemű intézeteket hozzanak létre. Ezt a törekvést szolgálta a kormányrendelet. A rendelet kiadásának – más szakterülethez képest viszonylagos – elhúzódása elsősorban a megfelelő vezető szakemberek hiányára vezethető vissza. A Pártkollégium május 14-én erősítette meg az új társadalomtudományi intézetekre vonatkozó javaslatot, a rendelettervezetet a VKM vezető kollégiuma csak augusztus 30-án fogadta el.³⁵

A hatalmon lévő párt számára politikailag teljesen megbízható, a marxizmus–leninizmus elméletében jártas szakemberek kis száma megnehezítette az intézeti vezető posztok betöltését a társadalomtudományok területén. Ezt tükrözi az a sajátos „intézetvezetési rendszer”, ami a rendeletben megfogalmazódott. „Az Állam- és Jogtudományi Intézet élén az Igazgató Tanács áll, amely az Intézet vezetésével járó igazgatási feladatokat az igazgatótitkár útján látja el.” Új fogalom az igazgatótitkár. Itt igazgató nincs. „A Történettudományi Intézet, valamint a Nyelvtudományi Intézet élén Igazgató Tanács áll, mely az Intézet vezetésével járó igazgatási feladatokat az igazgató útján látja el.” A Földrajzi Könyv- és Térképtár élére nemcsak hogy igazgatót nem találtak, hanem

megfelelő Igazgató Tanácsot sem. Ezért „a Földrajzi Könyv- és Térképtár a Történettudományi Intézet Igazgató Tanácsának irányítása alatt áll – mondta ki a rendelet – mely az igazgatási feladatokat tudományos titkár útján látja el”. A műszaki és agrártudományi intézetek vezetőinek kinevezési módjától eltérően szabályozták a társadalomtudományi intézetek vezető testületeinek, igazgatóinak kinevezési rendjét. Míg a műszaki és agrártudományi kutatóintézetek igazgatóit az MTT-vel egyetértésben az illetékes miniszter nevezte ki, addig e rendelet a következőt írta elő: „Az igazgatói tanács tagjait, valamint az igazgatókat a vallás- és közoktatásügyi miniszter a minisztertanács útján tett előterjesztésére a Népköztársaság Elnöki Tanácsa nevezi ki.” A rendelet arról is intézkedett, hogy a VKM miniszter által meghatározott arányban részesülnek az új intézetek a Kelet európai Intézet vagyónából.

A Történettudományi Intézet személyi kérdései hónapokon keresztül megoldatlanok voltak, különböző pártfórumok foglalkoztak ezekkel, amíg kialakult a személyi javaslat az igazgatóra, az igazgató tanácsra és az osztályvezetőkre. A történész pártaktíva április 2-án tartott ülésén már javaslatot alakított ki a Történettudományi Intézet szervezetről, igazgatójának személyéről és vezető munkatársairól. „Indoklás a Történettudományi Intézet káderjavaslataihoz” c. feljegyzésben³⁶ ez olvasható: „Biztosítani kell a magyar történettudomány e vezető intézményének *marxista-leninista vezetését*. Kosáry Domokos igazgatása tehát – egyéb okoktól eltekintve – már csak ezért sem tartható fenn. Az igazgatói tisztséget a marxista-leninista történettudomány *kimagasló szaktekintélyének* kell betölteni.” Az igazgatói posztra: első helyen Andics Erzsébetet, a második helyen Molnár Eriket javasolták. Az Igazgató Tanács összetételét a következőképpen képzeltek el: Andics Erzsébet (vezető), Gerőné Fazekas Erzsébet, Mód Aladár, Pach Zsigmond Pál és a majdani osztályvezetők. A feljegyzés Andics Erzsébetnek azt a javaslatát is rögzítette – korabeli stílusban – „arra kell irányt venni, hogy Molnár Erik elvtárs legyen az Intézet igazgatója”. (Molnár Erik ekkor Magyarország moszkvai nagykövete volt.) Az Igazgató Tanács gondolata ekkor még, mint átmeneti megoldás merült fel. Addig vezesse az Intézetet Igazgató Tanács, ameddig „a Párt által kijelölendő elvtárs nem áll rendelkezésre”. Ez a javaslat került az MTT Pártkollégiuma elé június 18-án. A Pártkollégium úgy határozott, hogy a javaslatot az MDP Titkársága elé kell terjeszteni, Molnár Erik legyen a vezető. Két osztályvezetőre vonatkozó javaslatot elfogadott a Kollégium. (Zsigmond László, Karácsonyi Béla.) A Titkárság elé kerülő előterjesztésben megemlítenedőnek tartották Andics Erzsébet javaslatát az igazgatói poszt betöltésével kapcsolatban.³⁸ A Történettudományi Intézet vezetésének az ügye szeptember 17-én került ismét a Pártkollégium elé. A szakosztály titkársága által készített feljegyzésből³⁸ kiderül, hogy az MDP Titkársága nem fogadta el az Intézet igazgatójára vonatkozó javaslatot, új javaslatot kért. Ekkor javaslatot készítettek átmeneti megoldásra, nevezetesen megbízott igazgatónak kívánták előterjeszteni Pach Zsigmond Pált augusztus 23-án. Erre nem került sor, mert időközben Molnár Erik véglegesen hazatért, így a szeptemberben készített előterjesztés ismét őt javasolta az igazgatói székbe, tudományos titkárként az előterjesztésben Pach Zsigmond Pál neve szerepelt. A Pártkollégium elfogadta ezt a javaslatot és úgy döntött, hogy ezt kell az MDP Titkársága elé terjeszteni. Az Igazgató Tanács összetétele annyiban változott, hogy helyet kapott benne Réti László, a Munkásmozgalmi Intézet igazgatója.³⁹

Nem intézkedett a minisztertanácsi rendelet a Néptudományi Intézetről. Az Intézetet a rendelet megjelenése előtt megszüntették. Egy aláírás nélküli feljegyzés szerint: „A Magyar Tudományos Tanács Társadalomtudományi Szakosztálya javaslatára Ortutay

Gyula miniszterrel, a Magyar Tudományos Tanács társelnökével történt megbeszélés alapján a Magyar Tudományos Tanács Elnöksége jóváhagyta a Néptudományi Intézet megszűntetését. A Néptudományi Intézetet fel kellett oszlatni, mert:

1. Ismételt újjászervezési kísérletekkel sem tudták megszüntetni az Intézet eredeti Teleki-féle koncepcióját, a revizionista törekvések tudományos igazolását.

2. Az Intézet személyi összetétele történéseket, régészeket, nyelvészeket, antropológusokat mutatott, a néprajzosok a legkisebb számban voltak.⁴⁰ A továbbiakban még a munkafegyelem hiányát, ideológiai problémákat sorolt fel. A kevés számú néprajzkutatót a felállítandó Egyetemi Etnográfiai Intézetbe javasolták elhelyezni.

A Kelet európai Tudományos Intézet megszüntetésével egyidejűleg még egy új társadalomtudományi intézet felállításáról is döntött a Minisztertanács. Szeptember 13-án jelent meg a rendelet a Közgazdaságtudományi Intézetről. (4232/1949. (IX. 13.) M. T. sz.) A Minisztertanács az Intézetet „a marxista–leninista alapon álló közgazdasági tudományok művelésére és a tervgazdálkodással kapcsolatos elméleti kérdések kidolgozására” hozta létre. Ez a rendelet is úgy szabályozta az intézet vezetését, hogy „az Intézet élén az Igazgató Tanács áll, amely az igazgatási feladatokat az igazgató útján látja el”, az igazgatót az Elnöki Tanács nevezi ki. A rendelet ez alkalommal nem szólt arról, hogy az Igazgató Tanács tagjait ki nevezi ki.

A hazai marxista–leninista közgazdaságtudomány „káderproblémái” még nagyobbak voltak, mint a történettudományé. A Közgazdaságtudományi Intézettel kapcsolatban a Tanács iratanyagában nem találtam az igazgató személyére vonatkozó javaslatot. Hónapokon át akörül alakult ki a huza-vona, hogy hogyan lehet három osztályvezetőt a különböző területekről megszerezni. Már a május 9-én tartott szakosztály ülésen is vita folyt arról, hogyan lehetne a felállítandó intézet számára biztosítani Erdős Pétert, aki a VKM-ben az egyetemi ügyosztályon dolgozott, Gönczöl Györgyöt, a Külügyi Akadémia éléről és Siklós Margitot a Tervhivatalból. Ortutay kifejtette, hogy nem tudja nélkülözni Erdős Pétert, Gönczöl a külügyminiszter nem adja, Siklós Margit szintén nélkülözhetetlen a Tervhivatalban. Lukács György megjegyezte: „Úgy áll a dolog, hogy amíg a vezető káderek nincsenek meg, addig nem lehet az intézetről beszélni.”⁴¹ Végre úgy döntöttek, hogy Ortutay Gyula, Rudas László vizsgálják meg rövid időn belül „a kádérkérdést”. A Pártkollégium július 2-án foglalkozott a Közgazdaságtudományi Intézet ügyével. Gerőné június 15-én kelt feljegyzésében⁴² arról írt, hogy az Intézet ügye „káderek miatt még mindig vajódik. Idáig egyedül Markos (György) elvtársat szabadították fel és jelölték ki véglegesen, mint az Intézet egyik osztályvezetőjét. Erdős Péter elvtárs ügyében ugyan – mint szóbelileg értesültem – döntés történt, azonban a Kultusz addig el nem engedi, míg utódot nem találtak helyébe”. A feljegyzésből az is kiderült, hogy Gönczöl még másodállásban sem engedik át, Siklós Margit ügyében nincs döntés. Az irathoz mellékelve volt többek között az Intézet rövid programja és egy „káderjavaslat”, ami az egyes osztályok munkatársaira vonatkozó elképzeléseket tartalmazta. Ezeket a terveket Nagy Tamás, Erdős Péter, Siklós Margit és Markos György dolgozták ki. A Pártkollégium vitájában még felmerült Haász Árpád neve is. A Pártkollégium „Markos személye még megnézendő” megjegyzéssel elfogadta az Intézet felállítására vonatkozó javaslatot, szükségesnek tartotta, hogy Haász Árpád ügyében a kádertanács foglaljon állást. Szeptember 17-én az Intézet Igazgató Tanácsára vonatkozó személyi javaslat szerepelt a Pártkollégium előtt. Gerőné feljegyzésében arról tájékoztatta a Pártkollégiumot, hogy még az év elején az MDP Tudományos Bizottsága kiküldött egy albizottságot a Közgazdaságtudományi Intézet felállításának előkészítésére. (Berei Andor, Friss István, Nagy Tamás, Alexits György, Gerőné Fazekas Erzsébet.) Ez az albizottság az Igaz-

gató Tanács tagjaira a következő javaslatot alakította ki: Berei Andor, Friss István, Háy László, Nagy Imre, Nagy Tamás. A Pártkollégium egyetértett a javaslattal és az MDP Titkárság elé utalta döntésre. Azt a megjegyzést fűzve hozzá, „ha a Titkárság jóváhagyta, az Igazgató Tanács üljön össze és dolgozza ki a javaslatot a káderkérdés megoldására és beszélje meg a megfelelő szervekkel.”⁴³

Ugyanezen a pártkollégiumi ülésen szerepelt az Állam- és Jogtudományi Intézet Igazgató Tanácsára vonatkozó javaslat is. E szerint: Szabó Imrét, Ries Istvánt, Erdei Ferencet, Beér Jánost és Antos Istvánt javasolták a Tanács tagjainak, titkárnak Csanádi Györgyöt. A Pártkollégium azzal a megjegyzéssel fogadta el: „Antos (István) elvtárs maradjon ki belőle, Erdei (Ferenc) csak akkor legyen benne, ha vállalja”.

A Közgazdaságtudományi Intézet létrehozását megelőzte a Magyar Gazdaságkutató Intézet feloszlata. Gerő Ernő augusztus 6-án rendelte el az Intézet megszüntetését, és vagyonának zár alá vételét. Az MTT vette át az Intézet zárolt anyagát, könyvtárát, stb. és adta át a később felállított Közgazdaságtudományi Intézetnek.⁴⁴

A Tudományos Tanács intézetalapító és átszervező javaslata vagy véleményezési joga nem mindig érvényesült. Szeptember 16-án tartott Pártkollégium ülésén szerepelt „Javaslat a magas és mélyépítő ipar részére közös tudományos intézet szervezéséről” szóló előterjesztés azzal a megjegyzéssel került le a napirendről, hogy az erre vonatkozó javaslatot „a Népgazdasági Tanács már elfogadta”.⁴⁵ Valószínűleg az történt, hogy a javaslat, amelynek dátuma augusztus 24-e, – mivel augusztusban nem volt pártkollégiumi ülés, sőt szeptemberben is csak 16-án –, az MTT véleményezése nélkül került a Népgazdasági Tanács elé. Így született meg szeptember 15-én a Népgazdasági Tanács 192/10/1949. N. T. sz. határozata az Egységes Építéstudományi Intézet létesítéséről. A határozat lényege az volt, hogy az építésügyi miniszter felügyelete alatt működő Építéstudományi Intézettel egyesítették az Állami Mélyépítéstudományi és Tervező Intézet tudományos részlegét „a magas- és mélyépítés minden ágának műszaki tudományos szolgálatára”. A határozat szerint az építésügyi miniszter felügyelete alatt álló intézet munkáját a felügyeletet ellátó minisztérium, az Országos Tervhivatal és a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium képviselőiből álló bizottság koordinálja és az intézet igazgatóját az építésügyi miniszter és a közlekedés- és postaügyi miniszter előterjesztésére a Minisztertanács nevezi ki. Nincs szó az MTT-ről sem a koordinálók, sem az igazgatói kinevezés előterjesztői között.

Más esetben is elmaradt az MTT hivatalos megkérdezése. A Műszaki Szakosztály szeptember 9-i ülésén Gillemot László szakosztály tag bejelentette, hogy a Népgazdasági Tanács előtt fekszik az a tervezet, amely szerint az Alumínium Kutatóintézetet leválasztják az Elektrokémiai Tanszékről. Gillemot László arra a megjegyzésre, hogy ezt a javaslatot előbb az MTT elé kellett volna terjeszteni, közölte, hogy „Gerő Ernő államminiszterrel folytatott megbeszélése alapján a szétválasztásra vonatkozó tervezetet három napon belül kellett beadnia.” Így a Tudományos Tanácsnak csak szóbelileg jelentette be.⁴⁶ Azt, hogy mégsem általános gyakorlatról van szó, alátámasztja egy ugyanakkor hozott, a Népgazdasági Tanácsnak egy másik határozata (200/10/1949. N. T. sz.), amely az egyes kutatóintézeteknek a könnyűipari miniszter felügyelete alá való helyezéséről szól. Ebben a határozatban több olyan utalás van, amely az átszervezések tekintetében felhívja a figyelmet az MTT egyetértési jogára. („Szeszipari Kutató Intézet. Az Intézet a szükséghez képest a Tudományos Tanáccsal egyetértésben átszervehető”. Dohányipari Vegyészeti Laboratórium. A laboratórium, ha külön vizsgálat eredménye indokoltá teszi, a Tudományos Tanáccsal egyetértésben Dohányipari Kutatólaboratóri-

ummá szervezhető át”). Sőt külön pontban megerősítette azt az irányítási alapelvet, amelyet korábbi jogszabályok már tartalmaztak: „Az intézetek (laboratóriumok) adminisztratív és szervezési felügyeletét látja el a Könnnyüipari Minisztérium, – a tudományos munka irányítása a Tudományos Tanácsot illeti.”

Szeptemberben került sor a KFKI felállítása előkészítésének munkálatairól szóló jelentés megtárgyalására. A bizottság vezetője Erdey-Grúz Tibor volt.

A bizottság által elkészített előzetes költségvetés a mintegy 40 holdas terület beépítésére öt laboratóriumi épület és a hozzátartozó infrastruktúra beruházási költségeit 102 millió forintban összegezte. A felépítést három évre tervezték. A kutatók létszámát 150 főben javasolták megállapítani.

A Pártkollégium megállapította, hogy a bizottság komoly munkát végzett, a továbbiakban konkrét javaslatot kell kidolgozni a következők figyelembevételével:

„A) A költségekben hozzávetőlegesen 60–70 millióig tudunk elmenni.

B) A kutatók száma hozzávetőlegesen 80–100 legyen.

C) Az egész terv átdolgozandó öt évre, de úgy, hogy döntő része 1951–52-ben már működőképes legyen, de az első két tervévre ne essen túl nagy költség.

D) A közművek és az épületek ezen új javaslatban is úgy tervezendők meg, hogy növelésre lehetséges legyen.

A konkrét javaslatot a Népgazdasági Tanács és a Minisztertanács elé kell vinni.”⁴⁷

A bizottság átdolgozta a tervet (összes költség: 71,9 millió Ft és 80 kutató), de nem született döntés az előterjesztést illetően. Erdős Tamás ezt írta Alexits Györgynek december 1-jén: „A Központi Fizikai (Kutató) Intézet felépítésére vonatkozó új javaslat és ütemterv egy hónapja fekszik a fiókomban. Ezt is le kell tárgyalni, mert különösen eldöntendő, hogy az elvtársak által felvetett két lehetőség közül (1950-ben beruházandó 1. változat szerint 6, a 2. változat szerint 24 millió), melyiket választjuk.”⁴⁸

A kutatóintézetek szervezésének utolsó hulláma 1949 októberében jelentkezett. Október 5-én a Minisztertanács öt kutatóintézetet hozott létre, illetve szervezett át az agrártudományok területén.

A 4268/1949. (X. 5.) MT sz. rendelettel létrehozták a növénytermesztés és növény-nemesítés fejlesztésének és a nemesített vetőmag ellátásnak biztosítására a Növénytermesztési és Növény-nemesítési Kutatóintézetet. A hasonló céllal létrehozott Agrobiológiai Intézettel történő munkamegosztást a rendelet a következőképpen szabályozta: Az Intézet átveszi az Agrobiológiai Intézet gyakorlati feladatainak végrehajtását. „Az elméleti kutatómunka és az elméleti irányítás az Agrobiológiai Intézet feladata marad.”

„A növényvédelmi tudományos kutatómunka fejlesztésére és a növényvédelmi munkák korszerűsítésének előbbrevitelére Növényvédelmi Kutatóintézetet kell létesíteni” – mondotta ki a Minisztertanács 4269/1949. (X. 5.) MT sz. rendelete. E rendelet szerint a Növényegészségügyi Intézetet, továbbá a Madártani Intézetet meg kell szüntetni és az Intézetbe be kell olvasztani.

Ugyancsak meglévő tudományos intézmények összevonásából, megszüntetéséből hozta létre egy kormányrendelet (4270/1949. (X. 5.) MT sz. r.) „a kertészeti növénytermesztés és növény-nemesítés egységes irányítására, valamint a kertészeti vetőmag- és szaporítóanyagellátás biztosítására a Kertészeti és Szőlészeti Kutatóintézetet”. Ez a rendelet is előírta, hogy a kertészeti és szőlészeti tudományos intézményeket jelenlegi formájukban meg kell szüntetni és az Intézetbe be kell olvasztani.

Az állattenyésztés területén két új intézet alakult. A 4271/1949. (X. 5.) MT sz. rendelet létesítette az Állattenyésztési Kutatóintézetet az állattenyésztés tudományos megal-

pozására és az állattenyésztési kutatómunkák egységes irányítására. A másik intézet az Állategészségügyi Kutatóintézet, amelyet a 4272/1949. (X. 5.) MT sz. rendelet hozott létre az állatorvostudomány fejlesztésére és az állatorvosi tudományos kutatómunka megalapozására.

Novemberben egy kutatási bizottság megszüntetéséről és egy új önálló kutatólaboratórium felállításáról döntött a Népgazdasági Tanács. Marosán György könnyűipari miniszter terjesztette elő az MTT-vel egyetértésben a Textilipari Kutató Bizottság átalakítását Textilipari Központi Kutató Laboratóriummá. Az indoklás szerint „a Laboratórium legfontosabb feladata – egyéb tudományos jellegű ipari kutatási feladatok mellett – annak a függő viszonynak megváltoztatása, amely abban áll, hogy a textilipar nyers- és segédanyag szükségletének jelentékeny részét kénytelen kapitalista országokból beszerezni.”⁴⁹

Az intézethálózat kiépítéséhez kapcsolódott az *országos dokumentációs szervezet* kialakítása. Már az első pártkollégiumi ülésen (május 14.) szorgalmazta Hevesi Gyula ennek megszervezését. Ezt megelőzően május 5-én a Gazdasági Főtanács is állást foglalt a dokumentáció ügyében. Határozatában kimondta: „...a tudományos kutatás és a különböző szakmai ágak fejlesztése céljából szükségesnek tartja a dokumentáció kifejlesztését és egységes megszervezését.” Ezért „...a Tudományos Tanács keretében Országos Dokumentációs Központ létesíthető.”⁵⁰

A Pártkollégium május 28-án elfogadta Hevesi Gyula előterjesztését azzal a megjegyzéssel, hogy szerényebb keretek között valószínű meg és szervezését azonnal kezdjék el. A javaslatban 35 fő szerepelt és a második félére több mint 2 millió forint kiadást terveztek.

A kormányrendelet (4118/1949. (136) sz.) június 24-én jelent meg. A rendelet kimondta: „A dokumentációs tevékenység egységes irányítása és az ezzel összefüggő közérdekű feladatok ellátása céljából Országos Dokumentációs Központot kell létesíteni”.⁵¹ Ennek feladatát a dokumentáció országos tervének az elkészítésében, a dokumentációs szervek tevékenységének elhatárolásában, a dokumentációs módszerek kialakításában, az országos nyilvántartás vezetésében jelölték meg. A Központ a miniszterelnök felügyelete alatt állt, aki ezt a jogát az MTT elnöke útján gyakorolta. A rendelet szerint a Központ szervezetének és ügyrendjének megállapítása az MTT elnöksége hatáskörébe tartozott. A rendelet az egyes szakterületen végzendő dokumentációs tevékenység szervezeteként szakmai dokumentációs központokat állított fel. (Műszaki dokumentációs központ; mezőgazdasági dokumentációs központ; könyvtári dokumentációs központ; orvostudományi dokumentációs központ; gazdasági dokumentációs központ.) Az Országos Dokumentációs Központ létszáma 1949 októberében 17 fő volt.

C. Tudományos intézetek kijelölése

A kezdeményezés 1949 januárjában történt. Az MDP Tudományos Bizottsága január 21-én elfogadott egy rendelettervezetet a tudományos kutatóintézetek kijelöléséről és ellenőrzéséről. Indoklása a következő volt: „Tudományos intézeteink hálózatának kiépítésére első lépésként számos intézetet kénytelenek vagyunk a meglévő egyetemi intézetekkel kapcsolatban felállítani. Ezeket a marxista intézeteket ki kell emelnünk a többi egyetemi intézetek tömegéből.”⁵¹ A rendelettervezet lényege az volt, hogy a kijelölt intézetek átszervezéséhez, a személyek alkalmazásához, a beszerzésekhez, beruházásokhoz az MTT hozzájárulására lenne szükség és terveiket kötelesek lennének az MTT-nek bemutatni. A rendelet kiadására az év elején nem került sor.

A Pártkollégium 1949. július 2-án foglalkozott az előterjesztéssel. A bevezető megemlítette, hogy már az év elején felmerült a rendelet kiadásának a terve, „azonban a Tanács Titkárságának kezdeti szervezetlensége annak idején a végrehajtást nem tette lehetővé.”⁵³ Nőtt az éberség, megváltozott az indoklás: „Most azonban azt tapasztaljuk, hogy reakciós magatartásuk miatt egyes minisztériumokból kikopott tisztviselőket tudományos jellegű intézeteknél akarnak elhelyezni (levéltár, könyvtárak, stb.). Ez által tudományos intézeteink politikailag amúgy is gyenge káderei felvizeződnek. De ettől eltekintve is megfelel a tudományos kutatás tervszerűsítése elvének az, hogy a Magyar Tudományos Tanács tudta és beleegyezése nélkül senki se diszponálhasson a tudományos káderekkel és a különböző minisztériumok hatáskörébe eső intézetek tudományos célt szolgáló berendezésével.”

A Pártkollégium kisebb módosításokkal a tervezetet, amelynek szövege csaknem teljesen megegyezett a januári változattal – elfogadta. 1949. augusztus 5-én jelent meg a 4180/1949. (163.) Korm. sz. rendelet a tudományos kutatóintézetek kijelölése és ellenőrzése tárgyában.⁵⁴

A rendelet 1. §-a szerint: „A Magyar Tudományos Tanács a tudományos kutatás terén működő egyes intézményeket (intézeteket, hivatalokat, tervező irodákat, stb.) az illetékes szakminiszterrel egyetértve tudományos kutatóintézeté minősíthet. Ezt a minősítést a Magyar Tudományos Tanács az illetékes szakminiszterrel egyetértve bármikor megszüntetheti.” A 2. § 1. bekezdése azt rögzítette, hogy a tudományos kutatóintézetnek minősített intézmény átszervezése, áthelyezése, a tudományos személyzet alkalmazása, más helyre való helyezése, a kutatási eszközök gyarapítása, selejtezése csak a Tudományos Tanáccsal egyetértésben történhet. A 2. bekezdésben azt is előírták, hogy: „A tudományos kutatóintézetek kötelesek költségvetésüket és munkatervüket a Magyar Tudományos Tanácsnak bemutatni, amely azokat az országos tudományos tervvel összeegyezteti és jóváhagyja”. Az előkészítő munkálatok a rendelet végrehajtására még augusztusban megkezdődtek. A Titkársági Értekezlet augusztus 16-án kialakította a végrehajtás ütemtervét. E szerint a szakosztályoknak szeptember 1-jéig kellett az intézetek listáját összeállítani és javaslatot kialakítani a tudományos intézetek kijelölésére. Az értekezleten arra is felszólították a szakosztályokat, hogy röviden írják le: „milyen változás áll be ezen intézetek életében attól a perctől kezdve, hogy őket tudományos intézetekké minősítettük, milyen adminisztrációs intézkedésekre van szükség ezzel kapcsolatban”.⁵⁵ Azt tervezték, hogy a javaslatokat a Titkársági Értekezlet megtárgyalja és az után kerül döntésre a Pártkollégium elé. Arra a kérdésre válaszolva, hogy milyen változás áll be a tudományos intézeté minősített intézmények életében a matematika–fizika területére vonatkozóan a szakosztály egyik munkatársa elképzeléseit a következőképpen fogalmazta meg: „A tudományosnak minősített intézetek azonnal kötelesek részletes munkatervet kidolgozni és a Tudományos Tanácshoz elküldeni. Az intézetek kötelesek részletes költségvetést készíteni az egyes témákra fordítandó költségek feltüntetésével, és azt a Tanácsnak jóváhagyás végett bemutatni. A megjelölt intézetek kötelesek azonnal kimutatást készíteni az összes alkalmazottukról (adminisztrátorok, gyakornokok, műszerészek, szakaltisztek, üvegtechnikusok, adminisztratív segéderők, altisztek, stb.) A Tudományos Tanács Titkársága elrendelheti az egyes személyek áthelyezését más intézetbe, vagy kötelezheti az intézeteket a Tanács által kijelölt személyek alkalmaztatására, vagy azoknak a személyeknek munkalehetőséget adni, akiket a Tanács oda beutalt(!). A kijelölt intézetek minden munkatársának minden publikációját, tudományos eredményét köteles (!) azonnal a Tanácsnak bemutatni. A kijelölt intézet bármely alkalmazottjának

fizetésében módosítás iránti kérelem a Tanácshoz nyújtandó be... A kijelölt intézetek a Tanács Titkársága által kijelölt témakörökön kötelesek dolgozni és eredményeikről időnként tartoznak beszámolni.”⁵⁶

Ha eltekintünk a szélsőségektől, a mindenbe való beleszólás vágyától, ez az összeállítás jól kifejezi az elképzelt intézetirányítás lényegét.

Az elképzelés ugyan ebben a formában nem vált gyakorlattá, de a kijelölt intézetek munkájáról a „mindentudás” igénye megmaradt, sőt az éberség fokozódásával együtt erősödött. Jellemző példája ennek az a levél, amelyet Székács István az Orvosi Csoport munkatársa küldött Kellner Bélának, a Debreceni Tudományegyetem orvostudományi dékánjának november 29-én. Részlet a levélből: „Kerülő úton, magán értesülésből tudtuk meg, hogy 60 nyúl az istállóban elpusztult. Fel szeretném hívni a figyelmet arra, hogy az intézetekben folyó tudományos munkáról, minden fennakadásról a Tudományos Tanácsot azonnal informálni kell. Sajnáljuk, hogy ez Debrecenben senkinek sem jutott az eszébe, még neked sem, aki pedig kommunista vagy és ezekben a kísérletekben részt veszél... Azt hiszem, az ilyen típusú könnyelműségek azok, amelyeknél azonnal meg kell keresni az ellenség kezét.”⁵⁷

Augusztus második felében megkezdődött a tudományos intézetek kijelölése. Az orvostudományi aktív augusztus 26-án tárgyalta a szakosztály munkatársának, Madár Jánosnak, az orvostudományi csoport titkárának a javaslatát. Madár János bevezetőjében a feladatot a következőképpen határozta meg: „...javaslat formájában foglaljuk össze azokat az intézeteinket, amelyekre tudományos kutatásainkban elsősorban támaszkodni kívánunk. Majd egy további lépés lesz, amikor ezek közül az intézetek közül is kiválasztjuk azokat, amelyek aspiránsképzés szempontjából szóba jöhetnek. Most tágabb keretben mozgunk, beveszünk minden olyan intézetet, amelyben akarjuk, hogy komoly tudományos munka folyjék.”⁵⁸ „Egy megközelítő tervezetet készítettem azokról az intézetekről, amelyek ezt a feladatot be tudják tölteni. Kérem, ennek alapján nézzük át a kérdést. Ugyancsak egy kimutatást készítettünk azokról az intézetekről, amelyek nem kerültek be.” Az ülés elején kiosztott listák alapján sorra vették az intézeteket, állást foglaltak minősítésük ügyében, mérlegelve az intézet tudományos teljesítményét, személyi állományát. Szemben a Madár János javaslatával, úgy döntöttek, hogy szigorú mértékkel mérnek. Az intézetek szűk körét jelölik ki és majd a későbbiek folyamán lehet növelni a tudományos intézetek számát. Egyes intézeteknél szóba került a vezető politikai magatartása, sőt világnézete is, különösen azokban az esetekben, amikor az aspiránsképzésre való alkalmassága is a mérlegelés tárgyát képezte. Ezen az aktíván került szembe Sántha Kálmán az aktív néhány tagja által képviselt hivatalos pártvonallal. Nyilatkozatának súlyát, bátorságát a közvetlen előzmények még jobban kiemelik. A tárgyalás során, amikor a budapesti I. sz. Gyermekklinika minősítésére került sor, elhangzott, hogy vezetője „mint a kozmopolita irányzat exponense, nem alkalmas”. Csákány György, az Orvosegészségügyi Szakszervezet titkára a következőt mondta: „Evvél vigyázzunk. Ez alól a hiba alól nem sokkal mentesebb Babics (Antal), akár Rusznyák (István), akár Hetényi (Géza). Aki nyugati orientációjú még ma, annál nem tudhatjuk, hogy a fordulat megtörténik-e és hogyan. Ez praeiudikálás lenne, ha azt mondanánk, hogy e miatt nem jelöljük”. Madár János: „Azt mondhatjuk, hogy latba esik.” Havas András, az Országos Közegészségügyi Intézet főigazgatója, aki 1927-től 1949-ig a Szovjetunióban élt: „Hiba lenne, ha azt mondanánk, hogy nem tudjuk ezt előre meglátni. Ez egyébként is azon fog múlni, hogy a (Gegesi) Kiss klinika tudományos intézet-e.” Petényi Géza, a Tanács tagja: „Azt hiszem kapcsoljuk ki egyelőre a kozmopolitizmus

fogalmát ebben a kérdésben. Meg vagyok arról győződve, hogyha ezt felvetették és hangsúlyozták, akkor az emberek 92–98 %-a végül pontosan azt fogja követni, amit megszabnak irányzatnak. Én azt hiszem, hogy az ilyen aggodalom alaptalan. Ez rendkívül gyorsan meg fog változni. Sokkal fontosabb ennél, hogy szakszerűség szempontjából merült-e fel valaki ellen panasz. Ha valaki helytálló, jó, hasznos dolgot csinál, azt hiszem jó itt, jó ott is.”

Straub F. Brunó megjegyezte, nem minden ember annyira opportunistá, mint ahogyan Petényi hiszi.

Havas: „Ne hidd, hogy aki kozmopolita, az nem fogja ugyanazt csinálni. Ugyanazok a hibák kimutathatók lesznek, ha csak alkalmazkodik és nem képezi magát. Az opportunizmus mindig elárulja magát.”

Straub: „Épp ez a lényeg, hogy munkásságukon látszik, hogy nem alapvető tudományos munka, hanem a nyugati irodalmat olvassák és mindenben abból indulnak ki. Utána csinálják a kísérleteket, és munkájuk kizárólag ezen alapszik és nem tudományos munka.”

Sántha: „Ez független a kozmopolitizmustól.”

Csákány: „Most még a kozmopolitizmust kizáró okként megjelölni hiba lenne, ha a többenél nem említjük meg, mert ugyanez a munkamódszer a többeknél is megvan.”

Az I. sz. Gyermekklinikát nem minősítették tudományos intézetnek.

Az élettani intézetek minősítési vitájában is elhangzott az egyikkel kapcsolatban a kozmopolitizmus vádja. Végül a három élettani intézet közül egyiket sem jelölték ki, de minősítésüket függőben hagyták.

Ez után került sor az idegklinikákra. Ekkor Sántha Kálmán a következőket mondta: „Tíz év óta a budapesti idegklinika dezintegrációs állapotban van. A pécsi idegklinikához én szerintem semmiféle kérdés nem férhetne, mert Körney egészen elsőrendű ember és kitűnő munkaszervező is, akit, mint szervezőt feltétlenül magam elé helyezek. A magam klinikáját illetően ugyanaz a probléma áll, mint Gegesi Kiss klinikájával egyik oldalról. Ha ideológiai szempontokat beleveszek, én javíthatatlan kozmopolita vagyok. Én nem fogok megváltozni. Azt hiszem, rendesen dolgozom. Az az objektív álláspontom, hogy szakmámban csak Körney az, akivel összehasonlításba kerülhetek. Értékemmel tisztában vagyok. Ideológiai vonalon nem fogok tudni olyan mértékben alkalmazkodni, amit az eddigiekből látok, hogy elvárnak a kutatóintézetek vezetőjétől. Ha ez döntő szempont, ha nem most, hanem egy év múlva, ami egy év múlva esedékes, azt ma meg kell szívlelni. Én nem szenvedek ellenzékieskedésben. A szólásszabadsághoz ezen a vonalon is ragaszkodom, sőt kötelezőnek tartom magamra nézve, nem vagyok azon az állásponton, mint Petényi tagtárs, hogy az emberek 95 %-a megváltozik opportunizmusból. Én biztos vagyok, hogy én ugyanígy fogok gondolkodni, mert ez 15 éves korom óta kifejlődött világnézet. Engem nem vallási kérdések befolyásolnak, mert én materialista vagyok, természettudományi materialista, de az ideológia nemcsak ebből tevődik össze. Ebben a dologban úgy érzem, hogy szint kell valljak és, ha többet várnak el tőlem, mint az én szakmabeli munkám, akkor előre kénytelen vagyok bejelenteni, hogy nem fogok tudni annak megfelelni. Farizeuskodásra nem vagyok képes. Ha ezek sine qua non-t jelentenek, akkor én ezt kénytelen vagyok a T. T. tudomására hozni.”

A jegyzőkönyv által rögzített hozzászólások jól tükrözik azt a döbbenetet, „a most mit tegyünk” zavarát, amit Sántha nyílt, határozott beszéde kiváltott. Egyesek a kozmopolitizmus értelmezését tartották szükségesnek, mások azt javasolták, hogy ezt külön megbeszélés keretében kell tisztázni, és most vegyék fel a debreceni idegklinikát a tudomá-

nyos intézetek listájára. Voltak, akik ezzel nem értettek egyet és azt javasolták, hogy addig ebben ne döntsenek, amíg a külön beszélgetés meg nem történik Sánthával. Végül úgy döntöttek, hogy valamennyi idegklinika ügyét függőben tartják. Egyébként a „Sántha-ügy” ezzel nem zárult le. Madár János jelentette Alexitsnek, majd ismételten sürgette a Sánthával való beszélgetést és a döntést.⁵⁹ Végül Alexits előterjesztette szeptember 10-én az ügyet Gerő Ernőnek.⁶⁰ Gerő reagálása nem ismeretes. Arra sincs adat, hogy beszéltek-e Sántha Kálmánnal. Sántha október 4-én kelt levelében lemondott a Tudományos Tanács tagságáról, és kiemelt fizetéséről.

„Lemondásom indító oka az – írta levelében –, hogy ennek a bizalomnak nem tudok többé megfelelni és alapvető ideológiai ellentétek miatt a harmonikus együttműködést nem tudom remélni. Tudományos és kultúrpolitikánk irányát olyannak látom, amellyel nem tudok azonosulni.”⁶¹

Ezt a levelet nem követte közvetlenül Sántha elleni fellépés. Az ügyet sem a Pártkollégium, sem az MTT elnöksége nem tárgyalta. A későbbi következményeket, Sántha Kálmán „vesszőfutását”, az egyetemről való eltávolítását, az Akadémiából való kizárását konstruált vádak alapján felesége, dr. Majerszky Klára, aki adjunktusként dolgozott mellette, írta meg könyvében.⁶²

Az aktíva a VKM felügyelete alá tartozó egyetemi intézetek közül 17-et javasolt tudományos intézetnek kijelölni, a Népjóléti Minisztérium felügyelete alá tartozó intézmények közül négyet. Több intézet ügye függőben maradt.

A Műszaki Szakosztály szeptember 9-én tárgyalta az intézetek minősítését. A jegyzőkönyv szerint ez a Szakosztály már más munkamódszert alkalmazott. Itt is a szakosztály titkárság állította össze az intézetek listáját, de egyenként csak azokról tárgyaltak, amelyeket a szakosztály titkárság nem javasolt tudományos intézetnek. Elhangzott olyan vélemény, hogy a most felállított kutatóintézeteket ebből a szempontból szükségtelen megvizsgálni, ha ezek közül valamelyiknek a szakmai teljesítménye nem megfelelő, biztosítani kell a feltételeket, hogy feladatát meg tudja oldani. Azt is javasolták, hogy hívják be a szakosztály ülésre azokat az igazgatókat, ahol nem találják megfelelő színvonalúnak a tudományos munkát. Az egyetemi tanszékek minősítése az ülésen nem történt meg.⁶³ Sem politikai, sem ideológiai szempontok nem merültek fel – a jegyzőkönyvből kitűnően – e napirendi pont tárgyalása során.

A Társadalomtudományi Szakosztály nem tartott szakosztály ülést.

A Pártkollégium október 13-án tűzte napirendjére „a tudományos kutatóintézetekké való minősítés elvi kérdését”. Az egy oldalnyi előterjesztés⁶⁴ a rendelet lényegét abban jelölte meg, hogy segítségével meg lehet akadályozni „a tudományos kutatás dezorganizálását”, amit a szakminisztériumok „gyakran mechanikus intzkedéseikkel” idéznek elő. „Az utóbbi időben is többször előfordult, hogy a minisztériumok valamilyen okból át-szervezik intézeteiket, és ezzel kirántják alólunk az ötéves tudományos tervünkben számításba vett alapot.”

Az előterjesztő Alexits főtitkár a következőket javasolta: „a) Minősítsük tudományos kutatóintézetté az összes komoly jelentőségű elméleti intézetet, valamint néhány jelentős könyvtárat és múzeumot. A gyakorlatban közvetlenül alkalmazott tudományokkal foglalkozó intézeteknél azonban csupán azokat, amelyek vizsgálatai túlnyomó részt nem állandóan felszínen lévő gyakorlati problémákkal foglalkoznak.

b) A tudományos kutatóintézetté minősítendő intézmények névsorát – hacsak súlyos sürgősség nem indokolja – havonta egyszer szakonként csoportosítva a Pártkollégium elé kell terjeszteni, s a Pártkollégium döntése az irányadó.”

Az a) pontban foglaltakat a következőkkel indokolta az előterjesztő: „Feltétlenül helyes az elméleti intézetek tudományos kutatóintézeté minősítése azért, mert ezek összevonásából, illetőleg munkakörük megfelelő összeegyeztetéséből lehet majd megteremteni az *Akadémia tudományos intézeti hálózatát*. (Kiemelés: K. S.) A műszaki, mezőgazdasági és részben az orvosi tudományos problémákkal is foglalkozó intézetek tekintélyes része azonban a mi viszonyaink között annyira szorosan kapcsolódik a mindennapi gyakorlat rutinjellegű kérdéseihez, hogy helytelen volna őket ettől a munkájuktól elszakítani. Csupán hosszabb organikus fejlődés után várható, hogy ezek az intézmények, mindig szorosabbra fűzve az elméletet és a gyakorlatot, felemelkedjenek egy komoly tudományos intézet nivójára.” A tudományos intézeté nem minősített intézményekben folyó kutatást érintő lényeges problémák felmerülése esetén az MTT-nek azokat a szakminisztériumokkal történő megbeszélés útján kell rendezni, „nem pedig az adminisztratív útban rejlő erőszakoskodási lehetőségek kihasználásában”.

E javaslat döntést akart elérni abban a kérdésben, hogy milyen körre terjedjen ki a minősítés. Az összes jelentős elméleti intézetet, későbbi szóhasználattal alapkutatással foglalkozó kutatóhelyeket és az alkalmazott tudományokkal foglalkozók közül azokat, amelyek főleg elméleti jellegű kutatással is foglalkoznak.

Az MDP Titkársága szeptember 14-i ülésén döntött az Akadémia átszervezéséről, az MTT megszüntetéséről. A szervezeti változás előkészítése már folyt a pártkollégiumi ülés időpontjában. Így érthető, hogy a minősítés egyik fő szempontja az akadémiai kutatóhálózat megalapozása volt. A javaslat b) pontja azt mutatja, hogy az előterjesztő – feltehetően a Titkárság vezetése is – úgy gondolkodott, hogy a Pártkollégium tovább működik folyamatosan az MTT megszüntetése után is az Akadémiát irányító pártszervként. Ekkor még nem tudták/tudhatták a jelenlévők, hogy ez volt a Pártkollégium utolsó ülése ebben a formában.

A javaslatban szereplő tudánypolitikai kérdésekre a Pártkollégium nem adott konkrét választ. „A Kollégium a javaslatot elvben helyesli, kivéve a múzeumokra és könyvtárakra vonatkozó kiterjesztését.” Ami a további munkát illeti, felszólította a Titkárságot, dolgozza ki konkrétan a tudományos intézetnek minősítendő intézményre vonatkozóan: „Miképpen valósítható meg az MTT és az illetékes tárca közötti együttműködés és miképpen hangolható egybe az ipar, a termelés napi érdeke és a hosszabb lejáratú tudományos munka, illetve az oktatás és a tudományos munka.” A határidőt november 30-ban állapították meg. A megvizsgálandó témák bővültek az ülést követően, az elnöklő Révai József Alexits György útján azt kérte, hogy a vizsgálat terjedjen ki arra is, hogy a kiválasztott intézetekben melyek a tudományos munka akadályai (bürokrácia, káderhiány, túlterheltség, anyagi eszközök hiánya, stb.).⁶⁵

A pártkollégiumi határozatokban nem szerepelt, de más forrásból kiderül, hogy ezen az ülésen szóba került az üzemi laboratóriumok kérdése is. Abból kiindulva, hogy a kutatóintézetek egy része elsősorban a termelés közvetlen gyakorlati problémáival foglalkozik és az elméleti kutatás háttérbe szorul, az intézetek profiljának átalakításában látták a lehetőségét annak, hogy megteremtsék a feltételeket ezeknek az intézeteknek tudományos intézeté való fejlesztéséhez. Ehhez kívánatosnak tartották az üzemi laboratóriumok fejlesztését, hogy azok át tudják venni az intézetektől a napi gyakorlati problémákat. Ennek alapján fordult Erdős Tamás Vas Zoltánhoz, kérve, „utasítsa a Tervhivatal megfelelő osztályát”, adjon az MTT részére tájékoztatást arról, hogy az öt éves tervben az üzemi laboratóriumok fejlesztéséről történik-e kellő gondoskodás.⁶⁶

Az ülést követően a határozat szerint megkezdődött a javaslatok kidolgozása a minősítésre. A matematika–fizika területére, ahol a javasolt intézmények egyetemi intéze-

tek voltak, megfogalmazódott egy elképzelés, amely arra akart választ adni, hogyan oldható meg annak az egyetemi intézetnek az irányítása, amely oktatási tevékenységet folytat a VKM irányítása mellett, és kutatási tevékenységét az MTT irányítja. Az elképzelés a következő volt: Az intézetek létszámát „erősen fel kell emelni”. Az egyetemi intézet munkatársait két csoportba kell osztani: tudományos munkatársak és oktató munkatársak. Az utóbbiak végzik az oktatómunka többségét, heti 16–18 órában. A tudományos munkatárs is részt vehet az oktatásban, legfeljebb heti 8 órában. Az intézet vezetője osztja be a munkatársakat az említett két csoportba. „Egyes intézetekben ezeknek a szerepét állandóan cseréli. Kifelé semmiféle merv megkülönböztetést a két kategória között nem szabad tenni.”⁶⁷

Az MTT és a VKM közös irányítását a Természettudományi Szakosztály munkatársa a következőképpen gondolta el: Az intézeteknek utasításokat csak a VKM adhat. A VKM illetékes ügyosztályán legyen egy külön referens, aki az intézetek ügyeit intézi a Tudományos Tanács szempontjai alapján. A Tudományos Tanács tervezett intézkedéseit a referens megbeszéli az intézet vezetőjével, „és amennyiben az az intézkedés az oktatás szempontjait nem veszélyezteti, akkor a Tudományos Tanács konkrét intézkedéseit a VKM V. Főosztálya azonnal kiadja. Amennyiben érdekütközések volnának, úgy az illető referens fel van jogosítva arra, hogy a Tudományos Tanáccsal a kérdést megvitassa és a kialakult álláspont szerint intézkedjen... Adatokat, hivatalos jelentéseket, stb. a Tudományos Tanács... a VKM referensen keresztül kérhet be. A Tudományos Tanácsnak joga van az intézethez elmenni. Tárgyalásokat és megbeszéléseket folytatni, de közvetlen intézkedéseket a helyszínen nem adhat ki csak megbeszélés alapján a VKM összekötőn keresztül.”⁶⁸ A VKM is köteles lenne minden intézetet érintő, az oktatásra vonatkozó intézkedését előzetesen a Tudományos Tanáccsal megbeszélni. A tervezet szerint: „Tudományos célokra szánt összegek felhasználásának ellenőrzése, ennek elszámoltatása csakis az MTT tudományos közegeinek a feladata”. Az ellenőrzéshez a VKM illetékes szakértőit is meg kell hívni. „A tudományos tervet a VKM megfelelő összekötője jelenlétében az MTT vizsgálja felül, és az összekötőn keresztül tesz intézkedéseket a tudományos tervvel kapcsolatban.” Még körülményesebb eljárást javasoltak abban az esetben, ha a kijelölt egyetemi intézet ipari megrendelésre is dologozna. Ebben az esetben: „Az ipar az igényeit az intézethez nyújtja be, aki (!) ezt felterjeszti az MTT-hez és a munka elvégzését vagy elutasítását az MTT az összekötőn keresztül rendeli el. Az ipari szerv tehát közvetlenül érintkezik az intézettel, de a munka teljesítéséhez vagy nem teljesítéséhez a VKM jóváhagyása szükséges, melyet viszont az MTT javaslatára rendel el.”

Nem ismeretes, mi lett a benyújtott javaslatok sorsa. Erdős Tamás december 1-jén keltezett Alexits főtitkárhoz intézett levelében azt írta, hogy a tudományos intézetté minősítendő intézményekre elkészültek a Pártkollégium által előírt és Révai által kért módon a javaslatok a műszaki, a matematika, fizika és orvosi területre voantkozóan. „Kérdés, milyen pártszerv elé vigyük, vagy szükséges-e egyáltalában felsőbb szerv elé vinni, nem tudunk-e intézkedni saját hatáskörünkben.”⁶⁹ Nem esett szó róla, írásos nyomára sem leltem, hogy a szaktárcákkal való egyeztetés megtörtént-e, ahogyan a rendelet előírta.

Az MTT irattárában található egy összeállítás, amely „A Magyar Tudományos Tanács felügyelete alá tartozó tudományos intézetek” címet viseli.⁷⁰ A lista nem teljes. Hiányzanak az orvostudományi intézetek, a társadalomtudományok esetében az egyetemi tanszékek kettő kivételével. Az agrártudományhoz tartozó intézmények felsorolásánál ilyen sorok olvashatók: „a PPTE Természettudományi Kar intézetei”, az agráregyetemnél: „Mezőgaz-

dasági Kar intézetei”. Szakterületenként, ahol részletes felsorolás van, számszerint a következő kép áll össze: Matematika–fizika 31 intézmény, ebből 27 egyetemi intézet. Bányászat: 19, ebből 12 egyetemi intézet. Kémia: 41, ebből 22 egyetemi intézet. Építészet: 14, ebből 13 egyetemi tanszék. Gépészet és elektrotechnika: 26, ebből 18 egyetemi intézet. Agrártudomány: 12 önálló kutatóintézet, a Nemzeti Múzeum Állattára és Növénytára, az Agrár-egyetem három karának intézetei, a PPTE Természettudományi Karának intézetei, a Műszaki Egyetem Soproni Erdőmérnöki Karának intézetei. Bölcsészet–jog–közgazdaságtudomány: 24 egység. Ebben szerepelnek önálló intézetek, két egyetemi intézet, társaságok, múzeumok, a Tudományos Folyóiratkiadó Nemzeti Vállalat.

Az 1949-es kutatóintézeti állapotokról ennél pontosabb képet ad az a statisztikai felmérés, amelynek az eredménye akkor nem jelent meg, de az MTA Levéltárában megtalálható.⁷¹ Az összeállítást Tolnai György, a Központi Statisztikai Hivatal Kultúrstatistikai Osztályának vezetője küldte meg az MTA Titkári Hivatalának 1950. szeptember 12-én. A KSH összeállítása a tudományos kutatással foglalkozó intézményeket két nagy csoportba sorolta.

I. „Kizárólag tudományos kutatómunkával foglalkozó intézetek.” Ezeket bizonyos megszorítással nevezhetjük fő hivatású kutatóintézeteknek. Valószínűsíthető, hogy ezek azok az intézetek (önálló vagy egyetemi), amelyeket az MTT, illetve az Akadémia tudományos kutatóintézeteknek nyilvánított.

II. „Nem kizárólag tudományos kutatóintézetek.” Ide tartoztak azok az intézmények, amelyeknek a fő feladata az oktatás, vagy gyógyítás volt, de emellett tudományos munkát is végeztek.

Tudományos intézetek 1949.

Megnevezés	Szám	1945 után alakult		Egyetemi vagy főiskolai	Az intézet dolgozói		Egy intézetre jut	
		Szám	%		Összesen	ebből tud. munkát végez	dolgozó	tud. munkatárs
I. Főhivatású kutatóintézet	149	74	49,7	16	4 975	1 757	33,4	11,8
II. Nem főhivatású kutatóintézet	307	64	20,9	217	15 206	3 193	49,5	10,4
Összesen:	456	138	30,2	233	20 181	4 950	44,3	10,9

A tudományos intézmények több mint egyharmada (37,7 %) az I. csoportba tartozott. Az összes intézmény csaknem egyharmada (30,2 %) 1945 után alakult, az I. csoportba tartozóknak csaknem a fele (49,7 %). A tudományos intézmények több mint fele (51,1 %) egyetemi és főiskolai intézmény volt, az I. csoportban szereplőknek 10,7 %-a.

Az intézmények összes dolgozóinak száma több mint 20 000 volt, ebből közel 5000 (24,5 %) végzett kutatómunkát.

Ha közelebbről szemügyre vesszük az I. csoportba tartozó kutatóintézetek tudományágak szerinti megoszlását, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a kutatóintézetek számát tekintve a mezőgazdasági tudományok, a kutatással foglalkozók számát tekintve pedig a műszaki tudományok állnak az első helyen 1949-ben. A harmadik helyet az orvostudományok foglalják el.

A 149 főhivatású kutatóintézet szakmai megoszlása a kutatóintézetek és a kutatással foglalkozók száma alapján:

Megnevezés	Száma	%	kutatással foglalkozók száma	%
műszaki kutatóintézetek	32	21,5	575	32,7
mezőgazdasági kutatóintézetek	74	49,8	542	30,9
matematikai–fizikai kutatóintézetek	13	8,7	113	6,4
orvostudományi kutatóintézetek	23	15,4	456	26,0
társadalomtudományi kutatóintézetek (a nyelvtudományi intézetekkel együtt)	7	4,6	71	4,0
	149	100,0	1757	100,0

A 149 intézetből 75 már 1945 előtt is működött. Ezek közül 32 (42,7 %) tartozott az agrártudományokhoz, 20 (26,7 %) az orvostudományokhoz, 12 (16 %) a matematika–fizika területéhez, csak 8 (10,7 %) a műszaki tudományokhoz, 3 (3,9 %) a társadalomtudományokhoz.

A 149 intézetből 74 1945 után létesült. Ezekből 24 a műszaki, 42 a mezőgazdasági tudományok területén alakult. Az új intézetek 89,1 %-a a műszaki és az agrártudományok területén jött létre.

A statisztika számai is mutatják, hogy a kutatóintézeti hálózat kiépítésénél a tudománypolitika formálói az első ötéves terv gazdaság- és társadalompolitikai célkitűzéseiből indultak ki és ennek közvetlen szolgálatába kívánták állítani a hazai kutatást, illetőleg annak intézményrendszerét. Ahogyan az első ötéves terv kidolgozása során egyre inkább a szovjet példát követték, ennek hatásaként a fejlesztés irányát tekintve az intézethálózat fejlesztése is közelített a szovjet modellhez.

A régi intézetek átszervezése, az intézeti összevonások, az új intézetek létrehozása a tudománypolitika irányítóinak módot adott arra, hogy ezeknek az intézményeknek az élére a rendszer számára megbízható vezetőket állítsanak, nem egyszer háttérbe szorítva a szakmailag jól felkészült szakembereket.

Ez az intézeti hálózati struktúra (akadémiai intézetek, ipari, mezőgazdasági kutatóintézetek, üzemi laboratóriumok, kísérleti telepek), amely 1949-ben még csak elemeiben körvonalazódott – az intézetek egy része is inkább csak kezdemény, mint kiépült szervezet – a következő években kibontakozva hosszú évtizedekre meghatározta a magyar kutatási bázis szervezetét és szerkezetét, szakmai megoszlását és fejlődési irányát. Ehhez a szerkezethez illeszkedett – a szakmai sajátosságoktól függően – az egyetemi kutatási bázis. Kezdetben az egyetemek szerepe a tudományos életben – néhány tudományág kivételével – az egyre növekvő oktatási feladatoktól túlterhelten, jó szakemberei egy részétől megfosztva (nyugdíjazás, vagy az intézetekbe történt átcsoportosítás miatt), jelentősen csökkent.

Jegyzetek a 3. fejezethez

1. Kónya Sándor: Az 1945 utáni első magyar kutatási statisztika. Kutatás – Fejlesztés 1990. 6. 486–494.
2. 3 éves terv. A Magyar Kommunista Párt javaslata. Bp. Szikra. 1947. 117.
3. Fogarasi Béla: Tudomány és demokrácia. Bp. Szikra. 1948. 206.
4. i. m. 207.
5. AL MTT 23/3
6. AL MTT 1/1 Az MDP Tudományos Bizottságának feladatai.
7. AL MTT 1/1
8. AL MTT 1/1
9. AL MTT 23/3
10. AL MTT 23/3
11. AL MTT 1/4
12. AL MTT 1/6 Az MTT Kollégiumának 1949. május 14-i ülésén hozott határozatok.
13. AL MTT 1/6
14. AL MTT 1/6
15. AL MTT 1/6 Az MTT Kollégiumának f. hó (május) 21-én délelőtt 10 órakor tartott ülésén hozott határozatok.
16. AL MTT 1/6 Az MTT Pártkollégiumának 1949. május 28-i ülésén hozott határozatok.
17. AL MTT 2/2
18. AL MTT 1/6
19. AL MTT 1/6 Előterjesztés a Pártkollégiumnak az Alkalmazott Matematikai Intézet tárgyában.
20. AL MTT 14/8
21. AL MTT 18/3 Fenyő István átirata a Műegyetem Gazdasági Hivatalához. 1949. november 17.
22. AL MTT 16/4
23. AL MTT 16/6
24. AL MTT 1/8 Feljegyzés egyes tudományos kutatóintézetek és laboratóriumok átszervezéséről.
25. AL MTT 20/4
26. AL MTT 1/8 Feljegyzés a Magyar Szovjet Tudományos Intézet felállítása ügyében.
27. AL MTT 1/9
28. AL MTT 3/4 Feljegyzés Révai elvtárs számára Gerőné elvtársnő ügyében. Ez sem hozott megoldást. Az intézet megszervezésére nem került sor.
29. Magyarországi Rendeletek Tára. 1941. Bp. 1942. 3753–3756.
30. Rónai András: Térképezett történelem. Magvető Könyvkiadó. Bp. 1989. 114–117.
31. Rónai: i. m. 185.
32. AL MTT 6/2 A Keleteurópai Tudományos Intézet személyzete az 1948. április 15-i állapot szerint.
33. AL MTT 4/10
34. Történelmi Szemle 1983. 3–4. 464–483.
35. AL MTT 3/2
36. AL MTT 23/8 Egy oldalnyi gépelt irat dátum és aláírás nélkül.
37. AL MTT 1/7 Az MTT Pártkollégiuma f. hó (június) 18-án szombaton 10 órakor tartott ülésének határozatai.
38. AL MTT 1/9
39. AL MTT 1/9 Feljegyzés a Magyar Tudományos Tanács Pártkollégiumának szeptember 16-án este 7 órakor tartott üléséről.
40. AL MTT 6/3 Egy oldalas feljegyzés dátum nélkül.
41. AL MTT 23/1
42. AL MTT 1/8 A Közgazdaságtudományi Intézet ügye.
43. AL MTT 1/9

44. AL MTT 14/8 Alexits György levele Kossa István pénzügyminiszterhez 1949. augusztus 22.
45. AL MTT 1/9
46. AL MTT 25/1 Feljegyzés az 1949. szeptember 9-én tartott szakosztályi ülésről.
47. AL MTT 1/10 Feljegyzés a Magyar Tudományos Tanács Pártkollégiumának szeptember 24-én du. 6 órakor tartott üléséről.
48. AL MTT 4/3
49. AL MTT 19/1 A Népgazdasági Tanács határozatának a száma: 358/18/1949. N. T. sz.
50. AL MTT 13/6
51. AL MTT 1/4
52. AL MTT 2/1
53. AL MTT 1/8
54. AL MTT 1/4
55. AL MTT 4/7
56. AL MTT 6/1
57. AL MTT 18/2
58. AL MTT 24/3 Jegyzőkönyv felvétel az MTT orvos aktíváján 1949. augusztus 26-án reggel 9 órakor megtartott ülésén.
59. AL MTT 3/2
60. AL MTT 3/2
61. AL MTT 3/2 Az orvos aktíva ülésén lezajlott vitát és közvetlen következményeit részletesen ismerteti Huszár T.: A hatalom... könyvében. 128–135.
62. Dr. Majerszky Klára: Dr. Sántha Kálmán. (1903–1956) A Debreceni Orvostudományi Egyetem kiadása. 1995. 168 l. Megemlítem, hogy könyvének 110. oldalán szereplő „Kónya” nem Kónya Sándor, hanem Kónya Albert.
63. A szakosztály titkárság október 1-jén tartott munkaértekezletén rögzítették: „Végleges formában el kell készíteni az intézetek névsorát.” AL MTT 25/2
64. AL MTT 1/11
65. AL MTT 4/3
66. AL MTT 4/3 Feljegyzés Vas Zoltán elvtárs részére. 1949. okt. 17. A válasz nem ismeretes.
67. AL MTT 24/1
68. Ez az elképzelt eljárás éppen ellenkezője a két hónappal korábbi tervezett „közvetlen irányítás”-nak.
69. AL MTT 4/3
70. AL MTT 6/1 Dátum nélküli. Keletkezése 1949 november végére, december elejére tehető a benne szereplő intézetek alapján. Szerepel benne a Textilipari Kutatólaboratórium, amit novemberben hoztak létre.
71. AL Alexits György főtitkár iratai (továbbiakban: A) 3/I/B. A dokumentum 6 lapos gépelt oldal, amely táblázatokat tartalmaz rövid szöveges magyarázattal és 6 mellékletet. A dokumentum feldolgozása megjelent a Kutatás-Fejlesztés 1990. 6. számában. 486–494. Kónya Sándor: „Az 1945 utáni első magyar kutatási statisztika”.

4. A SZEMÉLYZETI MUNKA

A. A személyzeti munka megszervezése

A Tanács májusban elfogadott ügyrendje a következőképpen határozta meg a Személyzeti Osztály munkáját: „A Személyzeti Osztály közvetlenül a főtitkár alá tartozik. Feladata: A magyar tudósok nyilvántartása, a rendszeres tudós-utánpótlás biztosítása, javaslattétel főbb tudományos állások betöltésére, a Titkárság személyzeti ügyeinek intézése. A Személyzeti Osztály munkatársai: Feladatukat a Személyzeti Osztály vezetője határozza meg. A munkatársak feladata többek között a Tanács tudományos nyilvántartásának adminisztrációja, a Titkárság adminisztratív és technikai munkatársainak személyzeti kérdései. A Személyzeti Osztály elvi irányításával szociálpolitikai osztály működik, mely a tudósok szociális ügyeit, lakás, nyaralás, közlekedés, stb. intézi.”¹

Az MTT megalakulása után egy ideig a felmerülő személyi ügyeket az MDP Központi Vezetősége (KV) Káderosztálya a szakkádertanácsok közreműködésével intézte, majd 1949 áprilisától a párt káderosztályán a tudományos káderekkel foglalkozó munkatárs áthelyezésével az MTT apparátusában létrehozták a Személyzeti Osztályt Soós Leventéné vezetésével.² Ezt az időszakot Erdős Tamás a következőképpen jellemezte: „Az országos káderosztály (MDP KV Káderosztálya) keretében jól-rosszul, de működtek a ‘szakkádertanácsok’, amelyek segítségével az országos káderosztály a szakemberek elég széles rétegére támaszkodott. A szakkádertanácsok az országos káderosztály egy tagjához voltak kapcsolva, kinek meg volt a megfelelő központi irányítása.”³ Amikor az országos káderosztály átadta az MTT Személyzeti Osztályának a tudományos káderek ügyeit, „megszűntek a szakkádertanácsok anélkül, hogy helyettük megalakultak volna a szélesebb, az MTT aktíváiból álló tanácsok. A Személyzeti Osztály közvetlen kapcsolatban állott az országos káderosztállyal, ahonnan közvetlen utasításokat is kapott, így nem tudott mindig harmonikusan beilleszkedni a Titkárság munkájába, feladatait nem tárgyalta meg előzőleg a Titkársággal, és munkájának súlypontjait, fontossági sorrendjét, illetőleg nézeteltérések voltak köztük.”

Az MTT Titkársága az államigazgatási rendben a Miniszterelnökséghez tartozott. A Tanács Személyzeti Osztálya mellett működött egy Személyi Bizottság, amely „mint a Miniszterelnökség Személyzeti Osztályától függő szerv működött” – jellemezte a helyzetet 1949 augusztusában Patkós Lajos a Személyzeti Osztály új vezetője. Ez a Személyi Bizottság csak a Tanács belső személyi ügyeivel foglalkozott és alkalmatlan volt a Tanács által „gondozott” szélesebb körű káderügyek intézésére. Patkós javaslatot dolgozott ki a helyzet megváltoztatására. Javaslatának lényege: az MTT Személyzeti Osztálya függetlenedjék minden tekintetben a Miniszterelnökség Személyzeti Osztályától. A speciális (nem a Titkárság belső) személyzeti ügyek intézésére új Személyi Bizottságot

kell felállítani, amelynek állandó tagjai: Az MTT főtíkára, Személyzeti Osztályának vezetője, a helyi pártszervezet káderese, a Kinevezési és Alkalmazási Bizottság (KAB) kiküldöttje. A behívandó tagok: a VKM Személyzeti Osztályának vezetője, a Tanács illetékes szakreferense. Amennyiben a Titkárság belső személyi ügyeivel foglalkoznak, akkor a bizottságot csak az állandó tagok alkotják. A javaslat arra is kitért, hogy a kibővített összetételű bizottság döntése végleges legyen, amennyiben „a most kidolgozás alatt álló kádernomenklatúra szerint nem kell magasabb pártfórum elé vinni”⁴ a napirenden lévő ügyeket. Patkós javaslata alapján kezdte meg szeptember 6-án az MTT Személyi Bizottsága a munkáját. Napirendjén a Titkárság, az Országos Dokumentációs Központ személyi kérdései mellett intézeti osztályvezetők, intézeti igazgató tanács tagok, egyetemi tanárok kinevezési ügyei is szerepeltek. Az ülésen részt vett Alexits György, illetve Erdős Tamás, Patkós Lajos, egyes napirendi pontoknál az érintett osztályok vezetői. Szeptember 13-án már az MTT Tudományos Káderbizottság néven ülésezett a bizottság, amelyen megjelentek a VKM Személyzeti Osztályának képviselői is. Ezen az ülésen egyetemi docensi kinevezésekkel és a dokumentációs központok személyi kérdéseivel foglalkoztak.

Egy konkrét ügy kapcsán gyorsult fel az MTT személyzeti munkája szervezeti kereteinek, eljárási szabályainak, kapcsolatrendszerének és hatáskörének az átalakulása.

Az eredetileg szeptember 17-re összehívott Pártkollégium ülésének időpontját megváltoztatták. A Pártkollégium 16-án este 7 órakor ült össze, és ülését az eredeti meghívóban nem szereplő téma megbeszélésével kezdte. A téma az egyetemi tanárok leváltása és újak megbízása volt. A Pártkollégium az előterjesztést nem tárgyalta meg, hanem utasította a Titkárságot, hogy készítse a Pártkollégium részére egy jelentést, melyben:

„1. Leszögezi, hogy a jelenlegi, nem kellőképpen előkészített javaslat hogyan készült.

2. A jelentésben javaslatot kell tenni arra vonatkozólag, hogy a jövőben hogyan készítenők elő a javaslatok. Az erre vonatkozó irányelvek a következők:

Az egyetemi tanárok és hasonló állásúak ügyeit, valamint katedrák létesítésének és megszüntetésének ügyét egy olyan aktívának kell előkészítenie, melyben részt kell vennie az illetékes szakma vezető tudósainak, az MTT Titkársága megfelelő munkatársainak, az MTT Személyzeti Osztálya vezetőjének, esetleg az országos káderosztály egy felelős munkatársának, egyetemi tanárok esetében a MEFESZ képviselőjének. Minden javaslatnál név szerint fel kell tüntetni, hogy vezető tudósainknak mi volt a véleményük.

A fenti elvek szerint elkészített javaslatok teljes egészükben újból Kollégium elé hozandók.”⁵

A szeptember 24-i pártkollégiumi ülés tűzte ismét napirendre az egyetemi tanárok nyugdíjazásáról, kinevezéséről szóló előterjesztést.⁶ Az előadó Alexits György volt.

Az előterjesztés bevezetője igyekezett válaszolni arra a kérdésre, hogyan készült az előző javaslat. A javaslat kidolgozását a VKM kezdeményezte, egyeztettek az országos káderosztállyal, majd az megküldte Soós Leventénének, hogy vizsgálja meg a javaslatot és véleményezze. „Soósné elvtársnő az MTT szakosztály titkárai és aktívái bevonása nélkül, saját meggyőződése szerint összeállított aktívák segítségével végezte el a káderelési munkát, és az eredményt az országos káderosztályhoz terjesztette tovább. Az országos káderosztályon Ságvári (Ágnes) elvtársnő szintén átvizsgálta a kérdést az általa összeállított aktívák segítségével, amely aktívákon részt vett ugyan az MTT Titkárságának néhány tagja, maga a Tanács, de különösen annak Pártkollégiuma azonban a javaslattal nem foglalkozott. Végleges javaslatot ezek után minden bizonnyal az országos káderosztály vitte a (MDP KV) Titkársága elé, amely azt kiadta a Pártkollégiumnak.”

Mivel Gerő Ernő tagja volt az MDP Titkárságának, feltehető, hogy az ő intézkedése nyomán került az ügy a Pártkollégiumhoz. Az is valószínűsíthető, hogy az előző javaslat előkészítésének menetében a fő hiba abban rejlett, hogy az a Pártkollégium megkérdőjezése nélkül került az MDP Titkársága elé. Hiszen azt a kitélt, hogy „maga a Tanács” nem foglalkozott az ügygel, nem lehet komolyan venni, mert gyakorlatilag a szeptember 24-én előterjesztett javaslattal sem foglalkozott a Tanács. A négy szakaktíván összesen 9 tanácstag vett részt. (A társadalomtudományi aktíván 1, az orvosi aktíván 3, a műszaki aktíván 4 tanácstag, akik közül az egyik Alexits György volt, ugyancsak ő volt az egyetlen tanácstag a természettudományi aktíva ülésén is.) Nem derült ki, hogy az MTT Titkárság tagjai közül kik vettek részt Ságvári Ágnes aktíváiban, illetve Soósé „saját meggyőződése szerint” összeállított aktíváinak tagjai kik voltak. Arról sem esett szó, hogy az MTT Titkárságának vezetői közül (Alexits, Erdős) ki tudott a javaslatról. Mindenesetre a vizsgálatot lefolytatók számára „kézenfekvő” volt, hogy az eltávozott Soósé legyen bűnbak, aki az MTT Titkárságára történt kinevezése előtt a Szőnyi Tibor–Szalai András vezette káderosztályon dolgozott.

A bevezető két hibára hívta fel a figyelmet.

„1. Az egyetemeknek két gazdája van a pártban éspedig: a Köznevelési Bizottság, vagy felsőbb fokúbb (!) az Agit. Prop. Kollégium, másrészt az MTT-t vezető Pártkollégium.

2. Mivel személyi kérdésekről van szó, az országos káderosztály az egyetemi tanárok problémáját elsősorban káderkérdésnek fogta fel, és így a tényleges vezetést a maga kezébe vette.

Ez a két hiba együtt azt eredményezte, hogy a leváltások és új megbízások tekintetében nem érvényesült megnyugtató módon a tudománypolitikai szempont, mert a káderosztályok által összehívott aktívák megközelítőleg sem tartalmazták mindazokat a tudósokat, akiknek szakvéleménye ilyen kérdésekben döntő súlyú lehet. Ennek következtében a kérdés politikai háttere sem teljesen tisztázódott, mert nem lehet pontosan felmérni azt a hatást, amit az intézkedések összessége a tudósvilágban és az ez iránt érdeklődő értelmiségi rétegekben előreláthatóan ki fog váltani.”

A jövőbeni eljárásra a következőket javasolták: „1. Mielőbb felállítandó az általunk javasolt káderbizottság. 2. Minden egyetemi kinevezési, megbízási, vagy nyugdíjazási kérést a VKM előzetesen beszéljen meg az MTT Titkárságának illetékes szakosztályával, hogy ez utóbbinak módjában álljon tudományos aktívái bevonásával a szükséges előzetes információk beszerzése.” Az MTT Személyzeti Osztálya a VKM előzetes véleményét – a javaslat szerint – a káderbizottság elé viszi, amely véleményét kialakítva előterjeszti az országos káderosztály útján az MDP KV Titkárságához. Az MTT káderbizottságának véleményét akkor is el kell juttatni a párt Titkárságához, ha az országos káderosztály mást javasol.

A Pártkollégium az előterjesztés bevezetőjét „további tárgyalások alapjául elfogadta”. A Pártkollégium nem tett megjegyzést arra vonatkozóan, hogy a felvázolt folyamatban a Pártkollégiumnak nem szántak szerepet.

A szabályok kialakítása tovább folyt és október 13-án az MDP Káderosztálya képviselőinek (Olt Károly, Csendes Károly) jelenlétében a Pártkollégium megtárgyalta „a tudományos kádermunka tárgyában” készített javaslatot.⁷ Az előadó Alexits György volt.

Az előterjesztés bevezetője a rendezés szükségességét azzal indokolta, hogy a tudományos kádereket a különböző szervek különbözőképpen ítélik meg, kialakulatlanok a szakmai hozzáértés és a politikai beállítottság mérlegelésének szempontjai.

A kádermunka újraszabályozása egyébként 1949 őszén az MDP egész szervezetében megindult. A tudományos kádermunka szabályozása beleillett az országos rendezésbe. A kialakult gyakorlat bemutatása és kritikája szempontjából figyelemre méltó az előterjesztés bevezetője: „Mai viszonyaink mellett a tudományos, az oktatói s az ipari és mezőgazdasági gyakorlati munka nem választható el egymástól, igen gyakori eset, hogy különböző hatóságok hatáskörébe esően mindhárom munkát ugyanazok a káderek végzik. Ennek a helyzetnek egyik következménye, hogy a tudományos kádereket különböző hatóságok ide-oda rángatják, különböző szempontok szerint ítélik meg őket, minek következtében az egyes káderekről kialakult vélemények teljesen egyenetlenekké válnak és – ami a legfontosabb – a tudományos káderek tekintetében sokkal kevésbé érvényesülnek a szakmai szempontok, mint amennyire azt a szocializmus építésének materiális oldala megkívánná. Az egységes szempontok további következménye politikai jellegű: a túlnyomó többségben polgári gondolkodású tudományos káderek értetlenek az egyenlőtlen megítéléssel szemben, bizonytalanok érzik magukat és növelik az értelmiség felsőbb rétegeiben is a bizonytalansági érzést. De pártonbelüli szempontok is szükségessé teszik tudományos káderpolitikánk revízióját. Teljesen kialakulatlanok ugyanis azok a szempontok, amelyek alapján a tudományos káderek szakmai hozzáértését és politikai beállítottságát mérlegre kell tenni. Így előfordulnak olyan esetek, hogy a különböző személyzeti osztályon működő elvtársak nem képesek megítélni valamely intézkedés tudományos következményeit és így kádermunkájukban majdnem kizárólag politikai formáktól vezettetik magukat, vagy megfordítva, felismerik egy más kérdés szakmai fontosságát, de a szakmai problémák előtérbe helyezésénél politikailag félrevezeti őket a reakció aknamunkája.”

Megoldás: „a politikai és szakmai kádermunka egy kézben való egyesítése.” Ennek megvalósítására a következőket javasolták:

„1. Felállítandó egy tudományos káderbizottság, melynek tagjai az Országos Káderosztály egyik helyettes vezetője, a Magyar Tudományos Tanács főtárgya és az MTT Személyzeti Osztályának vezetője. E káderbizottság üléseire a szükséghez képest meghívja az illetékes minisztériumban, valamint az MTT illetékes szakosztályán dolgozó szakértő elvtársat.

2. A tudományos káderbizottság pártvonalon véglegesen határoz minden olyan tudományos állás betöltése tekintetében, amelyet az Országos Káderosztállyal együtt kidolgozó (kidolgozandó) nomenklatúra hatáskörébe utal. Az ezenfelüli állásokat véleményezve az illetékes párt szerv elé viszi.

3. A tudományos káderbizottság elé az ügyeket az MTT Személyzeti Osztályának vezetője terjeszti elő a következő előkészítés után: a számbajövő káderekről az MTT aktívája szakmai véleményt ad oly módon, hogy külön-külön feltüntetendő kinek mi a szakmai véleménye az illetőről, valamint, hogy a rendelkezésre álló káderekből szakmailag megfelelő-e a javasolt választás. Ezenfelül az MTT Személyzeti Osztálya politikai szempontból a szakosztálytól független véleményt nyilvánít, megadva, hogy kiktől szerezte be az információit.

4. A tudományos káderbizottság az MTT Pártkollégiumának a bizottsága.”

A javaslat azon túl, hogy a tudományos káderbizottságot a Pártkollégium szervének javasolta, nem konkretizálta a Pártkollégium szerepét egyéni káderkérdések eldöntésében. A Pártkollégium állásfoglalása ezt egyértelművé tette: „A Pártkollégium úgy dönt, hogy a jövőben csupán olyan káderkérdések hozandók a kollégium elé, melyeket (MDP KV) Szervező Bizottság, vagy magasabb fórumok elé kell tovább terjeszteni.”⁸

A Pártkollégium a javaslatot „elvben” helyeselte és „alapul elfogadta”. Szükségesnek tartotta a megszövegezett elveknek megfelelően egy részletes javaslat kidolgozását, amit az országos káderosztály és az MTT Pártkollégiuma terjesztene a Politikai Bizottság elé. A javaslat részletes kidolgozásával Csendes Károlyt és Patkós Lajost bízta meg. Irányelveket is megszabott a javaslat elkészítéséhez:

„A Tudományos Káderezőbizottság tudományos káderekkel foglalkozik egy bizonyos határon belül, de módot kell találni arra is, hogy a tudományos munkával foglalkozó alacsonyabb káderekre is kiterjedhessen e hatásköre, hogy legkülönbözőbb szerveknek a tudományos munkát akadályozó beavatkozásait el lehessen kerülni.” „A Tudományos Káderezőbizottság nomenklatúrája az általános párt-nomenklatúrával összeegyeztetendő.”

Mivel az országos káderosztály helyettes vezetője részt vesz a Káderezőbizottság ülésén, a Pártkollégium szükségtelennek tartotta azt, hogy az országos káderosztály felülvizsgálja azokat a Káderezőbizottság által kialakított javaslatokat, amelyeket felsőbb pártszerv elé kell terjeszteni. A határozatban rögzítették: „A Tudományos Káderezőbizottság Pártbizottság. A javaslatnak ki kell terjeszkednie arra is, hogy e bizottság határozatait milyen módon érvényesítjük pártvonalon.”

A határozatban utalás történt a Tudományos Káderezőbizottság (TKB) hatásköri listája, és az általános párt-nomenklatúra összeegyeztetésének szükségességére. Októberben magyar pártdelegáció tanulmányozta a Szovjetunióban „a szovjet pártban a pártépítés, a politikai és ideológiai vezetés elveit és gyakorlatát a központtól lefelé az alapszervezetekig.”⁹ A kiküldött delegáció a Szovjetunióban szerzett tapasztalatok alapján azt a következtetést vonta le, hogy erősebben kell centralizálni a vezetést, biztosítani kell a párt vezető szerepét a politika, a társadalom, a gazdaság, a kultúra egész területén. Jelentésükben rögzítették: „A párt az államszerveket elsősorban az államhatalom vezető posztjain lévő kommunistákon keresztül irányítja; az államvezetés kulcspozícióit a Párt vezető szerveinek határozatai alapján töltik be.”¹⁰ Ennek az elvnek az érvényesítését segítették elő a hatásköri listák. A delegáció jelentése alapján 1950 tavaszán szervezték át a kádermunkát az MDP-ben és új hatásköri listát alakítottak ki. Ebben már az átszervezett Tudományos Akadémia vezetői szerepeltek. A határozat szerint az MDP Titkársága hatáskörébe tartozott az MTA elnöke, főtítkára, osztályvezető titkára (!), az egyetemek rektorai, dékánok, az egyetemi tanszékek vezetői, egyetemi tanárok, a tudományos intézetek igazgatói.¹¹

A Pártkollégium ülését követően Patkós Lajos elkészített egy tervezetet a megbízásnak megfelelően és október 21-én megküldte az MDP Káderezőbizottságára, Csendes Károlynak.¹² Bevezetőjében a káder-hatáskörök tisztázatlanságának megszüntetését, az egységes szempontok szerinti ügyintézés megteremtését reméli e Tudományos Káderezőbizottság működésétől. Majd csaknem szó szerint megismétli az eljárásra vonatkozóan a Pártkollégium által megvitatott előterjesztés javaslatait. (A Káderezőbizottság összetétele, hatásköre, a személyi ügyek előkészítése, a felsőbb pártszervekhez az előterjesztés módja.) Annyiban tér el a kollégiumi anyagban foglaltaktól, hogy a Tudományos Káderezőbizottság tagjaként nem az országos káderosztály helyettes vezetőjét javasolja, hanem a Káderezőbizottság egyik „kiküldöttjét”. Új elemként jelenik meg a Káderezőbizottság feladatai között: „felügyeletet gyakorol a VKM Személyzeti Osztálya fölött oly módon, hogy a kidolgozandó káder-nomenklatúra szerint a VKM hatáskörébe utalt tudományos káderekre vonatkozó döntését betekintés és az MTT nyilvántartásába való besorolás végett, tőle bekéri.” Hasonló eljárást javasolt a más tárcák kutatóintézetei beosztott munkatársai esetében is. Szükségesnek tartotta annak kimondását, hogy a tudományos káderek főfoglalkozása mellett másfajta foglalkoztatása csak a Káderezőbizottság hozzájárulásával történhet. A Káderezőbizott-

ság „minél alaposabb működésének előmozdítása végett” szükséges annak biztosítása, hogy a pártszervek kádervéleményt adjanak a Káderbizottság kérésére.

Patkós Lajos kísérletet tett a hatásköri lista kialakítására is. Azt javasolta, hogy a Szervezőbizottság, Politikai Bizottság, illetőleg Főtitkárság hatáskörébe tartozzanak:

1. A Magyar Tudományos Akadémia tagjai.
2. Az MTT tagjai.
3. Az MTT főtitkára, titkára, szakosztályok titkárai és a Személyzeti Osztály vezetője.
4. Az egyetemi ny. r. tanárok, a dékánok, a rektorok, a kurátorok.
5. A tudományos intézetek igazgatói, igazgató tanácsai.
6. A tudományos központok igazgatói.
7. A nyugati államokba történő egyéni tanulmányutak.
8. Az országos fontosságú tudományos társaságok szűkebb vezetősége.
9. Kitüntetések, Kossuth-díj.
10. A pedagógiai főiskolák igazgatói.
11. A kiemelt tudósok besorolása.
12. Az Országos Levéltár vezetője és a Magyar Nemzeti Múzeum vezetője.
13. A szovjet aspiránsok.

A javaslat szerint az MTT Pártkollégiumának Tudományos Káderbizottsága hatáskörébe tartoznának:

1. A Tudományos Folyóiratkiadó NV vezérigazgatója és helyettese.
2. A Tudományos Könyvkiadó NV vezérigazgatója és helyettese.
3. Egyetemi r. k. tanárok.
4. Fontos megbízott (egyetemi) előadók.
5. Egyetemi magántanárok.
6. Intézeti tanárok.
7. A tudományos központok osztályvezetői.
8. Tudományos intézetek osztályvezetői.
9. Fontos tudományos intézetek titkárai.
10. Tudományos intézetek tudományos munkatársai.
11. Könyvtárak, múzeumok igazgatói és osztályvezetői.
12. Az Országos Levéltár osztályvezetői.
13. A pedagógiai főiskolák tanárai.

A VKM Személyzeti Osztálya hatáskörébe tartoznának:

1. Egyetemi demonstrátorok.
2. Tanársegédek.
3. Adjunktusok.

Az egyetemek, tudományos intézetek hatáskörébe tartoznának:

1. A tudományos segédszemélyzet.
2. Altisztek, stb. kinevezése.

Erdős Tamás is megismerte ezt a javaslatot. Csendes Károlyhoz október 25-én intézett levelében erre vonatkozóan a következőket írta: „E héten valószínűleg nem lesz Kollégium Gerő elvtárs távolléte, Révai és Alexits elvtársak gyengélkedése miatt. Alexits elvtársnak az a kérése, hogy a kádermunkára való javaslatodat küldd el neki, ha készen van. Én Patkós elvtárs javaslatát láttam, ahhoz a megjegyzésem csak az, hogy a Pártkollégium szerepe nincs benne tisztázva.”¹³

Ide kapcsolódik az a feljegyzés is, amit Erdős Tamás Alexits Györgyhöz intézett két nappal később: „Alexits elvtárs! Nem tudom Te megkaptad-e, ha nem – az én hibám,

mert Patkós nekem ideadta. Ezt Csendes részére készítette, aki ki fogja egészíteni. Én írtam Csendesnek, hogy Te látni kívánod természetesen az anyagot, mielőtt Kollégium elé kerül. Javaslom, hogy szombathoz egy hétre legyen Kollégium. Tárgy: *Káderügy*; (kiemelés: K. S.) Gerőné ötéves terve; Közp. fiz. intézet; apróságok. Erdős.”¹⁴

Az előterjesztést nem tárgyalta a Pártkollégium, miután már 1949-ben nem ült össze. A hatásköri lista országos rendezése 1950 márciusában az MDP Titkárságának határozatával történt meg.

A javaslatoknak megfelelően a TKB a gyakorlatban októbertől csak intézeti és egyetemi vagy a VKM által előterjesztett személyi kérdésekkel foglalkozott. Október 21-től az üléseken a VKM Személyzeti Osztályának képviselője mellett megjelent az MDP KV Káderosztályának képviselője (Jánki Kálmáné) is.¹⁵

A Tudományos Káderbizottság üléseit szervező Kovács Ferenc, a Személyzeti Osztály munkatársa beszámolójában december elején így írt a Káderbizottságról: „Az Országos Káderosztály jóváhagyásával hozták létre a Tudományos Káderbizottságot, amelynek tagjai: az Országos Káderosztály egy munkatársa, a Magyar Tudományos Tanács főtitkára vagy helyettese, a Magyar Tudományos Tanács Személyzeti Osztály vezetője, a VKM Személyzeti Osztály vezetője vagy helyettese és esetenként a Magyar Tudományos Tanács szakosztály-titkárai.”¹⁶ A fennmaradt jegyzőkönyvek szerint a Tudományos Káderbizottság szeptembertől decemberig 8 ülést tartott.

Októbertől a Titkárság és a dokumentációs központok személyi ügyeinek intézésére létrehozták a Személyi Bizottságot. Ezt Patkós Lajos vezette. Állandó tagjai voltak: Madár János, a Titkárság MDP szervezetének kádere, Bertalan Pálné, a Titkárság munkatársai személyi ügyeivel foglalkozó munkatárs. A bizottság ülésein alkalmanként részt vettek az érintett osztályok képviselői. A Személyi Bizottság októbertől decemberig 7 ülést tartott, utolsó ülését december 30-án.¹⁷

Novemberre tehát kialakult a személyi ügyek intézésének rendje az MTT Titkárságán, sőt megfogalmazták a Tudományos Akadémia káderosztályának feladatait is.¹⁸ Három pontban foglalták össze azokat a tennivalókat, amelyek a kádermunka lényegét alkották:

„1. Tudományos kádereink megismerése, vele párhuzamosan a tudományos munkaterület feltérképezése.

2. Az összes munkaterületen mutatkozó káderszükséglet fölmérése és a meglévő káderek gazdaságos elosztása.

3. A meglévő tudományos kádereink szakmai és politikai fejlődése feltételeinek megteremtése, továbbá az utánpótlás céljából tudományos káderek nevelése.”

E feladatok teljesítésének feltételét az MDP káderosztályával kiépített kapcsolatok intenzívebbé tételében, „a tudományos élet felső tudományos káderei” véleményének figyelembevételében, az egyetemek és kutatóintézetek irányában „a káderhálózat” kiépítésében jelölték meg.

B. A Személyzeti Osztály működése

Kezdetét 1949 áprilisára tehetjük, amikor Soós Leventénét kinevezték az osztály vezetőjének. Májustól indult meg az osztály kiépítése, a munkatársak munkába állítása. A Személyzeti Osztály létszáma júliusban 6 fő volt. Patkós Lajos augusztusban vette át az osztály vezetését. Az osztály létszáma az utolsó nyegedévben tíz főre emelkedett, az osztályvezető mellett öt érdemi ügyintéző működött.

A Személyzeti Osztály munkájáról a munkaterv, a beszámolóknak vázlatos képet. A júliusi tevékenységről készített beszámoló három feladatkört jelölt meg, amelyek az osztály munkájának a középpontjában álltak: Az új egyetemek személyi kérdéseinek megoldásában való közreműködés (Miskolc, Veszprém); az egyetemi tanárok nyugdíjazásának, új egyetemi tanárok kinevezésének előkészítése, az MTT Titkárságára új munkatársak beállítása.

A Személyzeti Osztályon belül a munkamegosztás szerint egy vagy több referens intézte az egy szakosztályhoz tartozó személyi ügyeket. A Műszaki Szakosztály területével foglalkozó munkatárs éves beszámolójában ez olvasható: „Ezután a miskolci és a veszprémi műegyetemek megindításához szükséges káderek kiválogatása volt a feladatom. Ezek során 167 emberrel beszéltem. Ebből Miskolcra 8 tanárt, 67 tanársegédet, Veszprémbe pedig 6 tanárt és 14 tanársegédet állítottunk be.” Ugyanebből a beszámolóból: „A Nehézipari Minisztériumnál káderbizottságban 7 esetben vettem részt, ahol kb. 90 embert, különféle intézetekbe javasolt kutatókat káderezünk le.”¹⁹

A Társadalomtudományi Szakosztályhoz tartozó intézmények személyi ügyeivel foglalkozó munkatárs arról számolt be – nem kevés túlzással –, hogy „a következő új intézetek káderkérdését oldottuk meg: Közgazdaságtudományi Intézet, Nyelvtudományi Intézet, Történettudományi Intézet.” A december havi feladat – a beszámoló szerint – a Jogtudományi Intézet, a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja és a Tudományos Könyvtárak Központja „káderkérdéseinek megoldása”. „A három utóbbi intézmény káderügyeit 1949. december 15-ig fogjuk teljesen elintézni.”²⁰ Foglalkoztak a pedagógiai főiskolák igazgatóinak, tanárainak kiválasztásával is.

A Természettudományi Szakosztály területén működő agrárkutató intézetek nagy részének személyi ügyeit a Mezőgazdasági Tudományos Központ Személyzeti Osztálya intézte, csak az Agrobiológiai Intézet „megalakítását végezte” az MTT Személyzeti Osztálya – számolt be a Személyzeti Osztály természettudományi referense, aki részt vett az egyetemek személyzeti osztályainak megszervezésében is.²¹

A Személyzeti Osztály is elkészítette az 1949. október 15.–november 30. közötti időszakra 6 hetes munkatervét.²²

Hét témakörben sorolták fel a feladatokat: I. A Titkárság személyi problémái. (Új munkatársak alkalmazása, műszaki és orvosi szakosztály-titkárok kiválasztása, a munkakáderek helyzete, a munkafegyelem javítása, a szakosztályokkal való kapcsolat erősítése, az adminisztratív munkaerők továbbképzése, a Tanácshoz tartozó intézményekhez személyi referensek beállítása.)

II. A Nyilvántartás kérdése. („A tudományos káderekről élő nyilvántartást fektetünk fel, mely magában foglalja a káderek szakmai és politikai tevékenységét. November 30-ig 800 tudósról szerzünk be anyagot, amelyet ugyanezen idő alatt fel is dolgozunk.”)

III. Az egyetemi személyzeti osztályok beindítása. („Ahol személyzeti osztály, illetve személyi referens nincs, ott a VKM-nek segítünk az osztály megszervezésében és a káderosztály vezetők kiválasztásában.”)

IV. A tudósokkal való foglalkozás. („A tudományos élet 80 felső káderével személyi kapcsolatot építünk ki, átbeszéljük velük problémáikat. Minden tanszéken vagy tudományos intézetben egy politikailag és szakmailag jó káderrel felvesszük a kapcsolatot.”)

V. Az intézetekkel való foglalkozás. (A Jogtudományi Intézet „megszervezése”, a tudományos társaságok „munkájának ellenőrzése”, a vidéki főiskolákkal való „fokozottabb törődés”).

VI. Tudományos műszaki káderek problémái. (A veszprémi és miskolci műegyetem személyi kérdései, az iparügyi minisztériumok személyzeti osztályával való kapcsolat

erősítése, a legfontosabb intézetek, laboratóriumok kádereinek megismerése, segítségnyújtás a MTESZ Káderosztályának az egyesületek tisztújító közgyűléseinek a megszervezésében, az új vezetőségek összeállításában és „a vezetőségi tagok lekáderezésében.”)

VII. Természettudományi káderproblémák. (Az FM felsőoktatási osztályával kapcsolat kiépítés, a Szovjetunióba küldendő aspiránsok ügyeinek intézésére referens beállítása.)

A beszámolókból, a munkatervből kitűnik, hogy az MTT Személyzeti Osztálya az MDP Káderosztályától vezérelve a VKM Személyzeti Osztályával együttműködve tevékenységi területének tekintette az egyetemeket és a pedagógiai főiskolákat is. Az együttműködés nem volt zökkenőmentes – főleg a Tudományos Káderbizottság felállítása előtt. „Előfordultak olyan esetek, hogy tájékoztatlanságból a VKM önállóan intézett káderügyeket a Tudományos Tanács bevonása nélkül, ugyanez előfordult fordítva is” – olvasható az egyik jelentésben.²³

Azokat a „személyi minősítéseket”, amelyek hozzátartoztak a kiemelt tudósok kiválasztásának előkészítéséhez, a kiemelkedő tudósok nyugdíjára vonatkozó javaslat kialakításához, a tudományos intézetek kijelöléséhez a szakosztály titkárságok végezték a szakaktívák közreműködésével. Nem vett részt tevőlegesen az MTT Személyzeti Osztálya az Akadémia átszervezésével összefüggő személyi ügyek előkészítésében sem. Az Akadémia tagjainak minősítését a szaktitkárságok szervezték, az „akció” előkészítése pedig az MTT-n kívül, „pártvonalon” történt. A nagyobb horderejű káderkérdések közül egyedül az egyetemi tanárok nyugdíjazására vonatkozó javaslatok kialakításában vett részt aktívan a Személyzeti Osztály. A Tudományos Káderbizottság felállítása után a Személyzeti Osztály munkája szervezettebbé vált és irányító szerepet töltött be a személyi döntések kialakításában.

A Személyzeti Osztály előkészítésében tárgyalta a Tudományos Káderbizottság a Történettudományi Intézet, a Közgazdaságtudományi Intézet, az Állam- és Jogtudományi Intézet osztályvezetőire, tudományos munkatársaira és segédszemélyzetére vonatkozó javaslatokat, továbbá egyetemi előadók, intézeti tanárok és egyetemi nyilvános rendes tanárok, főiskolai tanárok kinevezésére vonatkozó előterjesztéseket. Ugyancsak a Személyzeti Osztály készítette elő a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja (MUMOK) személyi állományára vonatkozó javaslatot.

Az osztály működésével összefüggésben szükséges részletesebben szólni a Személyzeti Osztály és a szakosztályok viszonyáról. A Személyzeti Osztály megalakulása előtt az MTT Titkárságán a szakosztály titkárságok foglalkoztak a személyi kérdésekkel az MDP Tudományos Bizottságának irányítása mellett. (A kiemelt tudósok kiválasztása, az aktívák összetételének kialakítása, stb.) Ezért a Személyzeti Osztály megjelenésével új helyzet állt elő. Az új egység munkamódszere, belső kapcsolatrendszere, a szakosztály titkárságokkal való együttműködés szabályai nehezen alakultak ki. A július 14-i Titkársági Értekezlet napirendjén szerepelt „a Titkárság egyes részei munkája és az egymáshoz való viszonya” című téma, amely lényegében a Személyzeti Osztály és a szakosztály titkárságok közötti kapcsolatról szólt. Ekkor még Soós Leventéné volt a Személyzeti Osztály vezetője. A jegyzőkönyv többek között a következőket rögzítette: „A Személyzeti Osztály munkatársai és a szakosztályok közötti kapcsolatot szorosabbra kell fűzni. A Személyzeti Osztály munkatársai bevonandók a szakosztály szakmunkájába, viszont a szakosztály munkatársai segítségére kell, hogy legyenek a Személyzeti Osztálynak a kádermunkában. A Személyzeti Osztály munkatársai vegyenek általában részt a szakosztály minden megmozdulásán, megbeszéléseken, aktívákon, üléseken, stb. a szakosztály titkárával való megbeszélés alapján. Ügyelni kell arra, hogy főképp a nem elvtárs tudó-

sok ne érezzék magukat feszélyezve egy körükbe nem tartozó egyén jelenléte által. Ahol ez a veszély a szakosztály titkára szerint fennáll, ott el kell tekintenünk a Személyzeti Osztály munkatársainak részvételétől.”²⁴ A megfigyelő szerep miatt nemcsak „a nem elvtárs tudósok” idegenkedtek a személyzeti referensek jelenlététől. Az MDP Káderosztályával való szoros kapcsolat következtében – nem alaptalanul – a pártközpont meghosszabbított karjának tekintették a Személyzeti Osztályt. Ráadásul a Személyzeti Osztály olyan feladatokat is vállalt, amelyek szintén nem növelték népszerűségét az apparátuson belül. „Figyelemmel kísérjük fokozottabb mértékben az elvtársak munkához való viszonyát. A késéseket felszámoljuk, az éberséget fokozzuk. A munkaterv tartalma alatt legalább kétszer munkaidő után az irodahelyiségekben vizsgálatot tartunk. (!) A Titkársággal egyetértésben minden osztályon bevezetjük a jelenléti ívet, melyet az osztálytitkárnők 8⁰⁵-kor a Személyzeti Osztályon tartoznak bemutatni. Minden osztályon távozási könyvet vezetünk be, melybe a munkaidő alatt hivatalos ügyben távozó tudományos munkatársak bevezetik, hogy hány óraker, hová mentek.”²⁵

A jó együttműködés a Személyzeti Osztály és a szakosztályok között még öszre sem alakult ki, mert a hathetes munkatervben továbbra is feladatként szerepelt: „Szorosabbá tesszük a kapcsolatot a Személyzeti Osztály és a szakosztályok között. Problémáikat közösen oldjuk meg és igyekszünk a legnagyobb mértékben kollektív kádermunkát végezni.”²⁶ A jelentésekből, beszámolókból az derül ki, hogy elsősorban a Műszaki Szakosztály és a Személyzeti Osztály között jöttek létre feszültségek, amelyek kihatottak a Titkárság egész működésére.

Erdős Tamás a Titkárság önkritikájában az öt és féloldalas jelentésből másfél oldalt fordított a Személyzeti Osztály munkájára és ezen belül jelentős részt a Személyzeti Osztály és a Titkárság, a Személyzeti Osztály és a Műszaki Szakosztály viszonyára. Erdős Tamás konkrétan két nézeteltérést említett meg. „Nézetünk szerint a tudományos káderek elbírálásánál igénybe kell venni az illető szakterület tudósait és mindig az egész területet, az összes rendelkezésre álló kádert kell nézni és nemcsak az egyes különálló esetet. Továbbá nem lehet és nem szabad mechanikusan szétválasztani a szakmai és politikai káderezést.”²⁷ A másik „véleménykülönbség” Erdős szerint a Titkárság jelentőségének, fontosságának lebecsülése volt. Ezt azzal próbálta alátámasztani, hogy a Személyzeti Osztály nem tett meg mindent, hogy megfelelő szakemberekkel megerősítse a Titkárságot. A gépirónók munkába állítását is ímmel-ámmal csinálta, majd „kezdőket erőszakolt rá a Titkárságra”.

Sok vitára adott alkalmat a munkáskáderek kérdése. Mind a Személyzeti Osztályon, mind a Műszaki Szakosztályon dolgoztak fiatal emberek, akik a titkársági munka mellett végeztek a műszaki főiskolát. „A Személyzeti Osztály véleménye az, hogy munkáskádereink a tudományos munkatársak hathatós támogatása mellett rövid idő alatt önálló tudományos munkakört kaphatnak. Véleményük az, hogy ebben a tudományos munkatársaktól kellő támogatást nem kapnak, sőt egyenesen akadályozzák őket.” Erdős úgy vélekedett, hogy a munkáskáderek komoly segítséget jelentenek a munkatársaknak, de azt is vallotta, hogy „műszaki főiskolás munkáskádereinket önálló tudományos munkakörrel megbízni a magyar tudomány legfelsőbb irányító szervének titkárságán, a káderek összetörésének politikája... erről a kérdésről munkáskádereink mást hallanak a Személyzeti Osztály részéről, és mást a Műszaki Osztály részéről.” Erdős megállapítja: a Személyzeti Osztály és a Műszaki Szakosztály bizalmatlan egymás iránt „...ügyük közügy, és megérett arra, hogy azzal a Titkárság és pártszervezetünk vezetősége foglalkozzék. Véleményem szerint elvtársakról lévén szó, komoly kritika és önkritika tárgyát kell,

hogy képezze a műszaki titkárság egyes tagjainak gyakori, félreértésekre okot adó kifejezési módja, valamint a Személyzeti Osztálynak a kádermunka rutinjából származó, de szerintem az itteni konkrét esetekben nem helyén való konspirációs módszere. Megvizsgálendő, hogy nincsenek-e mélyebb ideológiai alapjai e jelenségeknek.”

Az „önkritika” dátuma október 31. Erdős Tamás kísérletet tett az ellentétek felszámolására. November 4-én kelt feljegyzésében, amit feltehetően a szakosztály titkároknak írt, a következő olvasható: „Nem szólhatok bele abba, hogy pártszervezetünk óhajt-e foglalkozni, vagy sem a Titkárság működéséről szóló kritikai megjegyzéseimmel, azonban a nyugodt munka helyreállítására a Személyzeti Osztály és a Műszaki Szakosztály között szükséges, hogy a felmerült ellentéteket egymás között tisztázzuk, és szombaton d. e. a Műszaki Szakosztály és a Személyzeti Osztály külön osztályértekezleteinek egy részét összevonjuk és azon ezt elvtársiasan, ünnepélyesen kijelentsük. Tekintettel arra, hogy Patkós és Magisztrák elvtársakkal, az ügy elvi részét tekintve megegyeztünk, pár perc alatt megbeszélhetjük, hogy a közös szakosztályi ülésen minek kell történnie.”²⁸ Ez a kísérlet nem vezetett eredményre. Egy aláírás nélküli feljegyzés, amely Patkós Lajosnak készült – a szövegből kikövetkeztethető, hogy a Személyzeti Osztály valamelyik munkatársa írta – a Személyzeti Osztály oldaláról jellemzi a kialakult helyzetet: „A Tanács Titkárságának hangadó munkatársai szemben állnak a Személyzeti Osztállyal, minden valószínűség szerint azért, mert az ellenőrzés alól szeretnék kivonni magukat.” Elismeri ugyan, a Személyzeti Osztály egyik hibája volt, hogy „nem működött eléggé együtt a szakosztályokkal, de Erdős elvtárs ahelyett, hogy közelebb hozta volna a Személyzeti Osztályt és a szakosztályokat, igyekezett egymás ellen ingerelni őket. Nem létező ellentétekre is felhívta időnként a figyelmet, ‘békéltető tárgyalást’ hívott össze. Pl. a Műszaki Szakosztály és a Személyzeti Osztály közt esetleges személyi ellentéteket, osztályok közötti ellentéteknek tüntetett fel.” A feljegyzést író azt tettelezte fel, hogy „a hangadók” tartottak a Személyzeti Osztály kritikájától nemcsak „kapkodó munkájuk” miatt, hanem magánéletük hibái miatt is. Majd ismertette azokat a pletykákat, amelyek Alexits György magánéletére vonatkoztak.²⁹

A Titkárság önkritikájával, a két osztály közös értekezletével a Személyzeti Osztály és a Műszaki Szakosztály ellentéte előtérbe került. Így szó esett erről egy bizalmas beszélgetésen is, amely Alexits György lakásán történt a beteg házigazda, valamint Geróné Fazekas Erzsébet és Patkós Lajos között. Ennek a beszélgetésnek a tartalmát az a feljegyzés őrizte meg az utókor számára, amelyet Patkós Lajos küldött az MDP Káderosztályára Csendes Károlynak.³⁰

A „vendégek” meglepetésére – a feljegyzés szerint – amikor szóba került „a tudományos káderekkel való foglalkozás kérdése” Alexits György azt javasolta, hogy az MTT Titkárságán szűnjék meg a Személyzeti Osztály és a tudományos káderek ügyei kerüljenek vissza az MDP Káderosztályára, az MTT Titkárságon csak egy személyzeti referens maradjon az apparátus személyzeti ügyeinek az intézésére. Így „elkerülhetők lesznek azok a súrlódások, amik eddig abból adódtak, hogy a Titkárság is ellátta feladatokkal az itteni Személyzeti Osztályt és az országos káderosztály is.”

Geróné nem értett egyet ezzel a javaslattal, szerinte „az MTT tudósok gazdája kell, hogy legyen és itt kell, hogy megbízható elvtársakból egy káderosztály működjön, mely együttműködve a szakosztályokkal tényleg a Pártunk által rábízott feladatokat maradéktalanul véghez tudja vinni”. Azt is megjegyezte, hogy ő igen jól együtt tud működni a Személyzeti Osztállyal. Patkós Lajos helyeselve Geróné álláspontját, arra hivatkozott, hogy a pártközpontban, amikor legutóbb a tudományos káderekkel való foglalkozás volt napirenden, „az az álláspont alakult ki, hogy a tudományos káderekkel egy szerv foglalkozzon és ezt a szervet ők az MTT Titkárságában, illetve annak káderosztályában lát-

ják.” Ami a „súrlódásokat” illeti kifejtette, hogy „az együttműködés a szakosztályok és a Személyzeti Osztály között a Műszaki Szakosztály kivételével jó”. Annak, hogy a Személyzeti Osztály és a Műszaki Szakosztály között nem jó a viszony „nagyrészt a Műszaki Szakosztályon dolgozó munkatársak pártszerűtlen és kispolgári viselkedése az oka. Nagy baj az is, hogy nincs a Műszaki Szakosztálynak titkára.”³¹ „Nincs az osztályon egységes irányítás, mindenki a saját feje után dolgozik.” Patkós különösen Libik György magatartását bírálta: „Az ő elméleti fejletlenségéből és polgári magatartásából származik az az ottan elharapódzott ‘teória’, hogy a káderosztály szolgálja ki a Műszaki Szakosztályt. A káderosztály egy alacsonyabb szerv, a Műszaki Szakosztály egy magasabb szerv, de egyáltalán az itteni káderosztályra nincs is szükség.”

Gerőné, Patkós „meggyőzték” Alexitsét, hogy szükség van káderosztályra, Alexits az „egyetértésben” odáig elment, hogy Erdős, Libik, Vándor együttműködésének káros voltát is igyekezett elismerni. A feljegyzés szerint Alexits azt mondta: „Libik elvtárs apja egy közönséges fezőr, kalandor, szélhámos, öccse Svájcba disszidált, ő maga télen Svájcban járt. Vándorról tudjuk, hogy milyen a múltja.”³² Erdős elvtárs három alkalommal is hosszú ideig külföldön tartózkodott és ennek a három embernek mindig egységes álláspontja van minden kérdésben.” Gerőné a megbeszélés során még azt is felrőta Erdősnek, hogy komoly barátságot tart fenn azzal a Lakatos Imrével, aki a pártközpontban dolgozott, majd a Szovjetunióba került aspiránsnak, ahová „megbízhatatlan és gyanús magatartása miatt” nem engedték vissza.”³³

A megbeszélés azzal végződött, hogy Alexits beszéljen Erdős Tamással, „egy kemény kritika Erdős elvtárs felett, csak használhat”.

A megbeszélés nem titkolt lényege az volt, kik kerüljenek, illetve ne kerüljenek át az Akadémia apparátusába. Mindhárman egyetértettek abban, hogy Libiktől, Vándortól meg kell szabadulni, de ekkor még nyitott kérdés maradt, hogy ki lesz a Tudományos Akadémia Titkárságának titkára.

Azért ismertettem részletesen ezt a beszélgetést, mert jól érzékelteti a felmerült konkrét személyi kérdésekkel összefüggésben a növekvő bizalmatlanság légkörében „a kádermunka” 1949 őszére kialakult általános szempontjait (kispolgári viselkedés, polgári magatartás, disszidált rokon, hosszú ideig tartó külföldi tartózkodás, jugoszláv kapcsolatok), következményei pedig „a kádermunka” mechanizmusát. Ez a beszélgetés, pontosabban a feljegyzésben rögzítettek hozzájárultak azokhoz a személycserékhez, amelyek az MTA Hivatalában, sőt a főtitkári székben is 1950-ben bekövetkeztek.

Kiss Károly – az MDP Káderosztályának vezetője – 1949. december 29-én arra hívta fel Gerő Ernő figyelmét, hogy „a Tudományos Tanács függetlenített kádereinek egy részét nem helyes átvinni a Tudományos Akadémia Titkárságára.”³⁴ Idézetek a feljegyzésből: „A Tudományos Tanács Titkárságának vezetői közül három elvtársnak a jelenlegi magatartása véleményünk szerint nem képviseli Pártunk politikáját.” „Jelenleg a Tudományos Akadémia tényleges szervezeti vezetője nem Alexits, hanem *Erdős Tamás* elvtárs.” „Erdős elvtárs hosszú időt töltött Nyugaton, Svédországban, 1948-ban jött haza Magyarországra.” „Káderpolitikájának a Tudományos Tanácsban az volt az eredménye, hogy néhány hasonló cinikus polgárt gyűjtött maga köré, akiknek szakmai képzettségük, fejlődési perspektívájuk nem teszi indokolttá a jelenlegi beosztásukat.” „Erdős Tamás elvtárs véleményünk szerint – bár erre konkrét bizonyítékot nem tudunk adni – ellenség, akinek a Tudományos Akadémia apparátusába nem szabad bekerülni.” *Libik Györgyről*: „Mint a mellékelt jelentésben – a Patkós féle Csendesnek írt feljegyzésről van szó – maga Alexits elvtárs is mondja, *apja szélhámos autó-nagykereskedő, öccse Svájcba disszidált*”. Őmaga „sokat tartózkodott külföldön, Franciaországban és Svájcban”. „Lenézi a munkásokat.”

„A harmadik munkatársa a Tanácsnak *Vándor József*, akit ugyancsak múltja és jelenlegi magatartása alapján nem lenne helyes az Akadémiára átvinni.”

Kiss Károly itt nem állt meg. Alexits Györgyről is írt. „Néhány sort még Alexits elvtárs munkájáról: *Alexits elvtárs* a munkáját nem tudja megszervezni, lényegében mindent rábíz Erdősre.” „Alexits elvtárs magánélete sem kifogástalan...”

„Alexits és Erdős elvtársak állandóan támadják – hol nyíltan, hol burkoltan – az Országos Káderosztályt, vagy a saját személyzeti osztályukat, ami ugyancsak az Országos Káderosztály elleni leplezett támadás. *A Tudományos Akadémiával kapcsolatos átszervezésnél a Személyzeti Osztály likvidálását javasolták.*”

Gerő a feljegyzést elküldte Révai Józsefnek azzal, hogy Vándort, Libiket el kell távolítani, Erdős Tamás sem maradhat csak egy-két hónapig, míg megfelelő helyettesről gondoskodnak. „A vezetés kérdését meg kell beszélünk.”³⁵ A folytatás már az Akadémia történetéhez tartozik.³⁶

C. Egyetemi tanárok nyugdíjazása

A személyzeti munka szervezeti kereteinek kialakításával és a működési szabályok kidolgozásával összefüggésben már esett szó az egyetemi tanárok nyugdíjazásának előkészítése során „elkövetett eljárási hibákról”. Az alábbiakban a döntés eredményét ismertetjük.

Az MDP tudománypolitikájának egyik fő törekvése volt az egyetemeken, főiskolákon a személyi állomány olyan értelmű átalakítása, hogy az általában politikailag, a társadalomtudományok területén ideológiailag is megfeleljen az új rendszer követelményeinek. A törvény az MTT hatáskörét e tekintetben úgy szabályozta, hogy a Tanács az egyetemi tanárok kinevezése ügyében véleményt nyilvánít. A javaslatok előkészítése a VKM feladata volt. Ezt az eljárást nem tartotta megfelelőnek a Pártkollégium és elrendelte az aktívák összehívását és a személyi javaslatok általuk történő véleményezését. Az aktívákat a szakosztály titkárságok szervezték, az aktíva üléseken részt vett Patkós Lajos és az illetékes szakterület személyzeti referense. Szeptember 21-én tartották mind a négy aktíva ülést. (Külön aktíva tárgyalta a bölcsészkarok, az orvoskarok, a természettudományi karok és a műegyetem nyugdíjazandó tanárainak az ügyét.) A javaslatok indoklásában a szakmai értékelés mellett legtöbbször sommás politikai vélemények olvashatók: antidemokratikus elveket hirdet, erősen klerikális, kommunista ellenes, politikailag teljesen angol orientációjú, misztikus beállítottságú, a klerikális reakció egyik gócpontja, az egyetemi pártszervezettel állandóan nézeteltérései vannak, konok reakciós.

Az aktíva ülések anyagát és az egész nyugdíjazási folyamatot Huszár részletesen bemutatja és elemzi könyvében.³⁷ Az aktíva ülések után a szeptember 24-i pártkollégiumi ülés határozott. A bölcsészkarokról 11, az orvoskarokról 4, a természettudományi karról 5, a műegyetemről 6 egyetemi tanár nyugdíjazását mondták ki.

A nyugdíjazandók névsora:

Bölcsészettudományi karok:

Pázmány Péter Tudományegyetem Budapest

Zolnai Béla, Bisztray Gyula, Prohászka Lajos, Lukinich Imre, Mosca Rudolf, Lazicius Gyula, Szenczi Miklós.

Debreceni Tudományegyetem
Mészáros Ede
Szegedi Tudományegyetem
Bognár Cecil, Tóth László, Kerényi Károly („útlevélét nem kell meghosszabbítani,
tanszéke megszüntetendő”).

Orvostudományi karok:

Pázmány Péter Tudományegyetem Budapest
Horay Gusztáv
Szeged
Purjesz Béla, Ditrói Gábor
Debrecen
Bodnár János

Természettudományok:

Budapest
Lassovszky Károly, Mauritz Béla, Dudich Endre³⁸
Szeged
Szentmártony Tibor
Debrecen
Hankó Béla

Műegyetem Budapest

Kocsis Iván, Árvé Károly, Plank Jenő, Lányi Béla, Szabó Gusztáv, Vajda Ödön.³⁹

A Pártkollégium állást foglalt az orvosi aktíva elvi javaslatát illetően is. Az aktíva annak az elvnek a kimondását szorgalmazta, hogy a klinikákon dolgozó szakemberekkel szemben szigorúbb politikai követelményeket kell támasztani, „mivel foglalkozásuknál fogva sokkal nagyobb tömegekkel vannak szoros kapcsolatban és hatásuk is sokkal nagyobb azáltal, hogy a betegek lekötelezettjeiké válnak. Az az általános irány, hogy a jó szakembereket igyekszünk megtartani akkor is, ha politikailag nem teljesen jók, a gyakorlati orvosi szakokon dolgozó professzorokra tehát nem alkalmazható minden további nélkül.” E „túlbugzság” diktálta javaslatot a Pártkollégium nem fogadta el.⁴⁰

A régi oktatók egy részének nyugdíjazása, új erőnek az egyetemi oktatásba történő bevonása mellett más módszerekkel is igyekeztek a szigorodó politikai és ideológiai követelményeknek érvényt szerezni. Ezt mutatja az MDP KV Köznevelési Bizottságának 1949. november 10-én tartott ülésén „az ideológiai vonatkozású tárgyak egyetemi és főiskolai előadóinak felülvizsgálása” ügyében kialakított állásfoglalás: „1. A javaslatot a Tudományos Tanáccsal való megbeszélés alapján gondosan elő kell készíteni, bevonva a munkába a kommunista egyetemi tanárokat is. 2. Elvként leszögezi a Bizottság, hogy azokat a tanárokat, akik ideológiai tárgyakat ellenséges vagy zavaros ideológiák alapján adnak elő, a második fél évben le kell váltani. Gondoskodni kell azonban helyettesről, vagy amennyiben ez nem lehetséges, egyes kollégiumokat átmenetileg meg kell szüntetni.”⁴¹

D. Az aspiránsképzés bevezetésének előkészítése

Az MTT feladatai között szerepelt a tudományos kutatók új képzési rendszerének a kialakítása. A központilag irányított képzést formailag a szovjet minta alapján kívánták megszervezni. A Pártkollégium 1949. július 30-i ülésén foglalkozott az első elképzelésekkel. Az e témában készült feljegyzés⁴² megkísérelte meghatározni az aspirantúra célját, a felvétel rendjét, a képzés módját. Javaslatot tett a tudományos fokozat elnevezésére és érintette az átmenettel járó problémák megoldását.

A célt a következőképpen fogalmazták meg: „Tudományos káderek kinevelése oly módon, hogy ennek eredményeként tudományos kutatóintézeteinket, egyetemeinket, főiskoláinkat, marxista–leninista módszernek megfelelően dolgozó, szakmailag magas színvonalú, önálló tudományos kutatókkal (s egyszersmind előadókkal) lássuk el.”

Az egyetemi és főiskolai diplomával rendelkezők jelentkezhetnek, de – a javaslat szerint – olyanok is, akik nem rendelkeznek felsőfokú végzettséggel, de megfelelő szakosított tanfolyamot elvégeztek és a felvételi vizsgán megfeleltek: „Olyan tudományos képzettséggel, vagy termelésben szerzett megfelelő előképzettséggel rendelkező 40 évnél nem idősebb jelöltek kell keresnünk, akiknek a népi demokráciához való hűsége kétségtelen, és akiknél alkalmasságuk a tudományos pályára kétségtelennek tekinthető.” A jelentkezéseket az MTT Titkárságára kell benyújtani és az MTT a VKM-mel együtt bírálja el a felvételi kérelmeket. A bizottság tagjai az MTT főtitkára vagy megbízottja, a megfelelő szakosztály tanácstagja, a szakosztály titkára, az MTT Személyzeti Osztályának vezetője vagy megbízottja, a VKM egyetemi ügyosztályának vezetője vagy megbízottja, az adott tudományág tanácstagjának képviselője, az illető szakosztály tudományos munkatársa lennének. Ez a bizottság döntené el kiket enged felvételi vizsgára, jelölné ki a felvételi vizsgákhoz a szakmai zsűriket, a marxizmus–leninizmus vizsgabizottságát.

Az elképzelés szerint az aspirantúra ideje egyetemi diplomával rendelkezők esetén 2 év, a „munkáskáderek” esetében 3 év. Az aspiráns munkáját egyéni munkaterv alapján tudományos vezetője irányítása mellett végezné. Az aspiránsnak az első év végén kandidátusi vizsgát kell tenni szaktárgyból, marxizmus–leninizmusból és két idegen nyelvből. A kandidátusi disszertációt el kellene készíteni és megvédeni a kandidátusi vizsgát követő egy éven belül. Az aspiránsok az első évtől kötelesek lennének részt venni a felsőoktatási munkában.

Az előterjesztés az aspirantúra eredményes elvégzése után a magántanári fokozat odaítélését javasolta. Az elképzelés szerint, aki ezt megszerezte intézeti tanári (docens), tanszékvezetői, vagy tanszék helyettes vezetői megbízást kaphat, illetőleg tudományos intézetben tudományos főmunkatárs lehet. A régi magántanárokat, az intézeti tanárokat, a tanszékvezetőket fel kell szólítani, hogy két éven belül mutassák be tudományos munkájukat és azok elbírálása alapján kell eldönteni, hogy megkaphatják-e az új típusú magántanári fokozatot vagy disszertációt írnak.

Az előterjesztés a tudományok doktora fokozattal kapcsolatban azt javasolta, hogy szovjet mintára néhány év után vezessék be. A régi doktori fokozat egyelőre használatban maradna, de az eddigi alapon új doktori címet senki sem szerezhetne. Az új rendszerben elnyert magántanári fokozattal rendelkezők automatikusan megkapnák az egyetemi doktori címet.

Az előterjesztéshez a társadalomtudományok területéről létszámigényt is csatoltak. A társadalomtudományi intézetekhez összesen 60 aspiránshely biztosítását kérték.

A Pártkollégium általában helyeselte az ismertetett elképzelést, de nem tartotta jónak az új fokozat elnevezésére tett javaslatot: „Magántanári címet nem adhatunk, mert e régi intézményt megszüntetjük.” Azt javasolta, hogy egy fél év múlva döntsék el, mi legyen az új fokozat neve. Az aspiráns helyekre vonatkozó igénnyel érdemben nem foglalkoztak. Általános elvet fogalmaztak meg: „aspirantúra ott legyen, ahol ez magában véve szükséges és ahol a vezetés biztosítva van.”⁴³

Kezdetben az aspiránsképzés szervezését a Személyzeti Osztály feladatának tekintették, csak később, amikor törvényerejű rendelettel 1950-ben bevezették – a fentiekől eltérően reálisabb követelmények mellett –, akkor alakítottak ki külön szervezetet az Akadémia Hivatalában ennek a feladatnak az ellátására.

Jegyzetek a 4. fejezethez

1. AL MTT 1/4 A Magyar Tudományos Tanács ügyrendje.
2. AL MTT 5/1 Feljegyzés Csendes elvtárs számára 1949. november 11.
3. AL MTT 4/5 A Magyar Tudományos Tanács és Titkárságának önkritikája. 1949. október 31.
4. AL MTT 21/1 Jelentés a Magyar Tudományos Tanács Személyi Bizottságának helyzetéről és javaslat új Személyi Bizottság felállításáról és hatáskörének megállapításáról. 1949. augusztus 30.
5. AL MTT 1/9 A Magyar Tudományos Tanács Pártkollégiumának szeptember 16-án este 7 órakor tartott üléséről.
6. AL MTT 1/10 Előterjesztés a Pártkollégium számára egyetemi tanárok nyugdíjazása, kinevezése és megbízatása tárgyában.
7. AL MTT 1/11 Feljegyzés a Pártkollégium számára a tudományos kádermunka tárgyában.
8. AL MTT 1/11 Feljegyzés a Magyar Tudományos Tanács Pártkollégiumának 1949. október 13-án du. 5 órakor tartott ülésének határozatairól.
9. T. Varga György, Szakadát István: Íme, a nomenklatúrák! Az MDP és a volt MSZMP hatásköri listái. Társadalmi Szemle 1992. 3. 76.
10. I. h.
11. I. m. 80. Itt jegyzem meg, hogy az Akadémia vezetői kérésére a hatásköri listát kibővítették az Akadémia tagjaival még 1950. első felében.
12. AL MTT 3/3 Feljegyzés Csendes elvtársnak a tudományos kádermunka tárgyában.
13. AL MTT 4/3
14. AL MTT 3/3 Tartalmilag egyértelmű, hogy a kádermunkáról szóló előterjesztésről és nem a Huszár Tibor által feltételezett „önkritika” kísérelő leveléről van szó. Huszár T.: A hatalom... 264. l., 743. jegyzet.
15. AL MTT 21/1
16. AL MTT 21/2 Beszámoló a Magyar Tudományos Tanács Személyzeti Osztályának társadalomtudományi részlegéről.
17. AL MTT 21/2
18. AL MTT 3/5
19. AL MTT 21/2 Munkabeszámoló 1949. december 5.
20. AL MTT 21/2 Beszámoló a Magyar Tudományos Tanács Személyzeti Osztályának társadalomtudományi részlegéről.
21. AL MTT 21/2
22. AL MTT 21/2 A Magyar Tudományos Tanács július havi munkaterve 1949. október 14.–november 30.
23. AL MTT 21/2 Jelentés a Tudományos Tanács július havi munkájáról.
24. AL MTT 4/7 Jegyzőkönyv f. hó (július) 14-én megtartott Titkársági Értekezlet határozatai.
25. AL MTT 21/2 Ez a vállalat a Személyzeti Osztály 6 hetes munkatervében olvasható.
26. U. o.
27. AL MTT 4/5 A Magyar Tudományos Tanács és Titkárságának önkritikája.
28. AL MTT 21/2 Magisztrák Károly a Titkárság pártszervezetének a titkára volt, a Személyzeti Osztály munkatársa. A pártvezetőség nem foglalkozott az „önkritikával”.
29. AL MTT 21/2 Feljegyzés Patkós elvtárs számára. Dátum és aláírás nélkül.
30. AL MTT 5/1 Feljegyzés Csendes elvtárs számára. 1949. november 11.
31. Zentai Béla 1949 júniusáig volt szakosztálytitkár. Bíró Ferenc is elégedetlen volt a Tudományos Tanács Titkárságán végzett munkájával, (V. ö.: Huszár: A hatalom... 223.) de Alexits Gerőnek írt feljegyzésében már május 24-én kezdeményezte áthelyezését. Alexits azzal indokolta javaslatát, hogy Zentai rá akarja erőszakolni akarát az Iparügyi Minisztériumra, a Műegyetemre, végső soron a tudósokra is. – AL MTT 2/1. Az MDP Szervező Bizottsága június 13-i határozatával áthelyezte a Weiss Manfréd Művek egyik gyáregységének az élére. – AL MTT 2/2. A szakosztálytitkári teendőket ettől kezdve Vándor József vegyészmérnök látta el.

32. Vándor József 1932–38 között a Szovjetunióban dolgozott. 1948–49-ben a belgrádi egyetem vendégtanára volt. Huszár T.: A hatalom... 367. Vándor József „múltjára” való utalást megvív-lágítja valamennyire – a konkrétumot azonban homálybahagyja – az a feljegyzés, amit Alexits írt szeptember 29-én Gerőnek: „Vándor József elvtárs szovjetunióbeli, valamint jugoszláviai viselkedésével kapcsolatban felmerült egy bizonytalanul kifejezett gyanú, amely, ha igaznak bizonyul, veszélyessé teszi az egyetemre való kinevezését is.” Alexits feljegyzésében tájékoz-tatta Gerőt arról is, hogy az MDP Központi Ellenőrző Bizottságához (KEB) fordultak, de Kiss Károly azt a választ adta, „lehet, hogy az ügyből semmi sem lesz, lehet, hogy tárgyalni kell, és ha mi Vándor mellett kiállnánk, akkor esetleg befolyásolná az állásfoglalást.” Alexits azért fordult Gerőhöz, mert ők semmilyen konkrétumot nem tudnak, „így sem mellette, sem ellene nem állhatunk ki”. Gerő azt javasolta, hogy a „káderosztály próbálja diszkrét formában ki-vizsgálni”. – AL MTT 2/2. Vándor Józsefet nem nevezték ki egyetemi tanárnak. Ügyének tisztázását Erdős Tamás is sürgette Gerőnél november 28-án. Ebben a feljegyzésben a gyanú is körvonalazódott: „Állítólag a Szovjetunióból kiutasították és a belgrádi egyetemen Szalayék (!) megbízásából adott elő.” – AL MTT 4/3. Szalai András az MDP Káderosztályá-nak helyettes vezetője volt. A Rajk-perben halálra ítélték.
33. Lakatos Imre, az MKP Értelmiségi Bizottságának tagja, 1948-ban az MDP Tudományos Bizottságának titkára. 1950-ben letartóztatták. Huszár T.: A hatalom... 339.
34. A feljegyzést ismerteti Huszár T.: A hatalom... 280–282.
35. Idézi Huszár: A hatalom... 282–283.
36. Vándor Józsefet 1950 első félévében áthelyezték a Műanyagipari Kutató Intézet élére, Erdős Tamásnak és Libik Györgynek 1950. július 11-én felmondtak. 1950. december 2-án a formai-lag lemondott Alexits György helyére új főtitkárt választottak Erdey-Grúz Tibor személyében.
37. Huszár T.: A hatalom... 136–164.
38. Később visszavonták a nyugdíjazására vonatkozó döntést, elhelyezték az egyetemről a Termé-szettudományi Múzeumba.
39. AL MTT 1/10
40. AL MTT 1/10 Feljegyzés a Magyar Tudományos Tanács Pártkollégiumának szeptember 24-én délután 6 órakor tartott üléséről.
41. AL MTT 8/1
42. AL MTT 1/8 Feljegyzés az aspirantúra intézményének magyarországi bevezetésével kapcsol-atban. Az előterjesztést a Társadalomtudományi Szakosztály készítette.
43. AL MTT 1/8 A Magyar Tudományos Tanács Pártkollégiumának f. hó (július) 30-án tartott ülésének határozata.

5. A MAGYAR TUDOMÁNYOS TANÁCS KÖLTSÉGVETÉSE

Az 1948 augusztusában elfogadott törvény alapján szerveződő MTT Titkárság működéséhez a pénzügyi fedezetet a Gazdasági Főtanács (G. F.) biztosította. A G. F. 2368/1948. sz. határozatában állapította meg az utolsó negyedévre a Titkárság költségvetését.¹ Az engedélyezett összlétszám 22 fő volt, a 3 hónapra biztosított összeg összesen 426 ezer Ft. Ez a költségvetés csak a Titkárság kezdeti működésének pénzügyi feltételeit biztosította, kutatási támogatást nem tartalmazott.

Az MTT 1949. évi költségvetése lényegesen megemelkedett. Az engedélyezett kiadások fő összege 20,8 millió forint volt, amelyből a Titkárság működési költségei nem növekedtek jelentősen, a létszámot 37 főben állapították meg. A Tanács költségvetésében megjelent „a tudományos egyesületek és tudományos kutatások támogatása”, összesen 19,7 millió forint előirányzattal. Ebből az egyesületek támogatása 4,7 millió forintot tett ki, a többi 15 millió forintot lehetett kutatástámogatásra fordítani.²

A Titkárság létszámát – mint már említettük – 1949 áprilisában 74 főre emelték fel, és ezzel összefüggésben a rendes kiadások előirányzatát is megemelték 1 millió forinttal. Ekkor beszerzésekre is biztosítottak 1,1 millió forintot. Ebből vásárolták meg a gépkocsikat a kiemelt tudósok számára.

Egy május 11-én kelt feljegyzés szerint a 19,7 millió forint felhasználása a következőképpen alakult: A G. F. 9,7 millió forintot zárolt ipari kutatási célokra. A MTESZ-nek kifizettek, illetve előirányoztak az első félévre több mint 1 millió forintot, a társadalomtudományi egyesületeknek 0,6 millió forintot, a természettudományi egyesületek és kutatások támogatására több mint 2 millió forintot, a műszaki kutatások támogatására több mint 1 millió forintot, az MTA-nak 0,3 millió forintot. Előirányoztak közel 0,7 milliót a Mezőgazdasági Gépkísérleti Intézet részére. Júliustól december végéig rendelkezésre állt 4,1 millió forint.³

A bekért, benyújtott támogatási igények elbírálása különböző módszerekkel történt. Az aktívák megkérdezése után vagy a szakosztály titkárság döntött, vagy mint a Műszaki Szakosztály esetében a szakosztály ülés. Egy 1950 júniusában keletkezett jelentés így idézte fel ezt a gyakorlatot: „1949-ben a Tudományos Tanács a tudományos célok támogatására közvetlenül utalt ki a különböző tárcák főhatósága alá tartozó tudományos intézetek részére pénzt, mind beruházási, mind költségvetési vonalon.”⁴ Ezt a gyakorlatot 1950-től megváltoztatták. Egy 1949 októberében kiadott N. T. határozat szerint a minisztériumoknak külön alrovaton (199) kellett a kutatásra fordítandó összegeket be-tervezni, amihez előzetesen az MTT Titkárság hozzájárulását ki kellett kérni.⁵

Az MTT „gazdálkodása” nem volt kiegyensúlyozott. A pénzügyekről történő döntés szabályozatlansága, hosszú ideig a hozzáértő hivatali szakemberek hiánya, a növekvő feladatok, az állami finanszírozási rendszer átalakulása bizonytalanná tette a gazdálko-

dást. Ezt tükrözi Erdős Tamás levele Timár Mátyáshoz, a PM osztályvezetőjéhez július 26-án. „Feltétlenül szükségesnek tartanám, hogy még ezen a héten leüljete velünk tárgyalni, mert a folyamatban lévő tudományos munkák már most katasztrofális körülmények között vannak és egyéb intézmények, pl. a Folyóiratkiadó N. V. szabályosan a csőd szélén áll, a társadalmi egyesületek nem tudják fizetni függetlenített alkalmazottjaikat, stb., a ma még megrendelhető feltétlenül szükséges műszereket sem tudjuk megrendelni, stb.”⁶ A kialakult pénzügyi helyzet arra kényszerítette az MTT vezetését, hogy újragondolja a második félévi költségvetését és póthitelt kérjen a Népgazdasági Tanácstól (N. T.). Előterjesztett igénye 10,2 millió forint volt, amiből 1 milliót kívánt fordítani a Tudományos Folyóiratkiadó N. V. első negyedévi hiányának a fedezésére.

A Népgazdasági Tanács 135/7/1949. sz. határozata összesen 4,9 millió forint póthitelt nyújtott az MTT számára, ami a költségvetésében meglévő hitelmaradvánnyal együtt (5,2 millió) biztosította a betervezett összeget. Az N. T. határozata rögzítette a felhasználás területét is. Így műszaki kutatásokra és céltámogatásra kellett fordítani 6,6 milliót, természettudományi kutatásokra 1,9 milliót, társadalomtudományi kutatásokra 0,7 milliót. A Tudományos Folyóiratkiadó N. V. megkapta a kért 1 millió forintot. Az N. T. felhívta az MTT-t arra, hogy növelje a folyóiratok példányszámát, a párhuzamos lapokat vonja össze, emelje az előfizetési díjakat, hogy ezekkel az intézkedésekkel is segítse elő az N. V. hiányának csökkentését. Takarékosabb gazdálkodásra szólított fel a MTESZ esetében is.⁷

Elkészült az MTT 1950-re szóló költségvetés tervezete⁸ is, amelynek kiadási fő összege közel 5 millió forinttal volt több, mint az 1949. évi költségvetésé. Lényeges létszámnövekedést tartalmazott: a Titkárság létszámát 138-ban jelölték meg. Szerkezeti változások is bekövetkeztek. A költségvetésben megjelent a kiemelt tudósok járandósága és a tudós pótlék fedezete. Csökkent a kutatástámogatásra fordítható összeg, mert a kutatástámogatás nagyobb része a tárcák költségvetésében jelent meg. Ennek részletes elemzése már az Akadémia történetéhez tartozik.

Jegyzetek az 5. fejezethez

1. AL MTT 4/1
2. Állami költségvetés az 1949. évre. Bp. 1948. 70–72.
3. AL MTT 4/7 Feljegyzés a titkári értekezletre.
4. AL A/2 XXVIII.
5. AL MTT 4/11 295/15/1949. N. T. sz. határozat a kutatóintézetek pénzügyi és üzemgazdasági kérdéseiről. A későn kiadott határozatot a VKM és a Népjóléti Minisztérium nem hajtotta végre. Így a kutatástámogatási összegeket csak 1950 áprilisától lehetett póthitel formájában biztosítani ezeken a területeken.
6. AL MTT 14/6
7. AL MTT 1/4
8. AL MTT 4/10

6. A NEMZETKÖZI TUDOMÁNYOS KAPCSOLATOK ÚJ IRÁNYA

Az MDP Tudományos Bizottsága által 1948 nyarán felvázolt feladatok között a nemzetközi kapcsolatok átalakítása is szerepelt: „Külföldi tudományos kapcsolatunkban gyökeres fordulatoknak kell bekövetkeznie. Irányt kell vennünk kelet európai tudományos kapcsolataink kiépítésére és Szovjet-Oroszországi (sic!) kapcsolataink lehető intenzívebbé tételére. Ugyanakkor nyugateurópai kapcsolatainkban fokozott tervszerűséggel kell irányt venni az ottani progresszív erőkre.”¹ Az 1949 elején megfogalmazott dokumentumok² szintén elsősorban a szovjet kapcsolatok felvételének szükségességét hangsúlyozták. Alexits György az alakuló ülésen elmondott beszámolójában a tennivalók között bejelentette: „Nemzetközi tudományos kapcsolatainkat is meg kell szervezni. Nem támaszkodhatunk pusztán arra, hogy tudósaink a véletlen folytán eddig milyen nemzetközi kapcsolatokra tettek szert. Meg kell szerveznünk mindenekelőtt Kelet európai, a Szovjetunióban és pedig a Szovjetunió Tudományos Akadémiájával való kapcsolatunkat.”³ Szorgalmazta a szovjet tudomány megismertetését, szovjet tudományos könyvek, folyóiratok beszerzését, lefordíttatását, a szovjet tudományos eredmények dokumentációja megszervezését. Az MTT feladatai közé sorolták a nemzetközi tudományos kongresszusok figyelemmel kísérését, annak meghatározását, hogy melyeken kik vegyenek részt.

Jól tükrözte ezt a csaknem teljesen egyoldalú szovjet orientációt az MTT 1949. évi munkatervének irányelvei című dokumentum is, amelyben a nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó tíz pontból hét a szovjet és népi demokratikus kapcsolatokra vonatkozott.

A megjelölt feladatok azt is világosan mutatják, hogy az MTT a nemzetközi tudományos kapcsolatok valamennyi területét kézbe kívánta venni a külföldi kiutazásoktól, a külföldi meghívások, ösztöndíjak elfogadásának, a kongresszusokon való részvételnek az engedélyezésén, a külföldi tudósok meghívásán át, a külföldi könyvek, folyóiratok beszerzéséig.

A szovjet kapcsolatok kiépítésének szándékával Alexits György és Gerőné Fazekas Erzsébet 1949 februárjában felkeresték a szovjet nagykövetségen M. V. Szmirnov követési tanácsost. A megbeszélésről emlékeztető készült, amelyben rögzítették a megállapodásukat. A következőkben állapodtak meg:

„I. A Magyar Tudományos Tanács havonta előterjesztést tesz a Szovjet Nagykövetségnek, hogy a szocializmus magyarországi építésének előmozdítására milyen szakmájú szovjet tudósok magyarországi előadásait szervezze meg. A Magyar Tudományos Tanács minden esetben meg fogja indokolni, hogy a fejlődés miatt kívánja meg az általa javasolt szakmák képviselői előadását.

2. A Magyar Tudományos Tanácsot hozzásegíti a Szovjet Nagykövetség ahhoz, hogy a magyar egyetemi oktatás színvonalának emelése céljából a Szovjetunió egyetemein

használatos legfontosabb tankönyveket megkapja és engedélyt szerez azok magyar nyelvre való fordítására.

3. A Szovjet Nagykövetség lehetővé teszi a Magyar Tudományos Tanácsnak azt, hogy az év folyamán megjelölendő szovjet tudományos művekre előfizessen.

4. A Szovjet Nagykövetség módot nyújt a Magyar Tudományos Tanácsnak ahhoz, hogy a Szovjetszkaja Kniga összes háború utáni példányaait megkaphassa.

5. A Szovjet Nagykövetség lehetővé teszi a Magyar Tudományos Tanácsnak, hogy a szovjet akadémia összes tudományos folyóiratát legalább három példányban, valamint a szövetséges köztársaságok akadémiainak hasonló kiadványait legalább egy példányban megkaphassa.

6. A Magyar Tudományos Tanács előterjeszti azoknak a magyar tudósoknak a névsorát (káderjellemzéssel), akiknek a Szovjetunióba való tanulmányútját a szocializmus magyarországi építése szempontjából fontosnak tartja. A Szovjet Nagykövetség a maga részéről elő fogja segíteni a tanulmányi utak létrejöttét.

7. A Magyar Tudományos Tanács előterjesztést tesz arra, hogy tagja(i) a Szovjetunió tudományszervezési módszereit és intézményeit tanulmányozhassák. A Szovjet Nagykövetség a maga részéről elősegíti ennek a delegációnak az útját.”⁴ A szovjet tudományszervezési tapasztalatok tanulmányozásáról a Pártkollégium azon az ülésen döntött, amelyen megtárgyalták Alexits javaslatát az Akadémia átszervezéséről. Úgy határoztak, hogy a Titkárság vezetői két csoportban 1–2 hetes tanulmányúton tanulmányozzák a szovjet gyakorlatot. „Különösen aktuálissá teszi (a tanulmányutat) a Tudományos Akadémia belátható időn belül bekövetkező átszervezése és az öt éves tudományos terv részletes kidolgozásának előttünk álló feladata.”⁵ Nincs adat arra, hogy a delegációk kiutaztak volna 1949-ben.

E kapcsolat felvételhez tartozott Sabanov egészségügyi miniszterhelyettes és Gluscsenkó szovjet akadémikus magyarországi látogatása februárban. Tanulmányozták a magyar tudományszervezés formáit, látogatást tettek kutatóintézetekben.⁶

A Pártkollégium első ülésén foglalkozott azzal a javaslattal, amely „Románia és Lengyelország példájára” több évi itt tartózkodásra szovjet professzorok meghívását indítványozta. A meghívandó kilenc professzornak a szakmai megoszlása a következő volt: a Szovjetunió népei története 2, az orosz irodalomtörténet 2, politikai gazdaságtan 1, orosz nyelvészet 2, dialektikus és történelmi materializmus 1, a Szovjetunió politikai és gazdasági földrajza 1. E mellett az orosz nyelv tanítása céljából 5 főiskolai tanár meghívását is kezdeményezték. A meghívandókat kiegészítve egy agrobiológussal a Pártkollégium a javaslatot elfogadta.⁷

Megkezdődött tehát a szovjet kapcsolatok kiépítése és ezzel párhuzamosan megindult a nyugati kapcsolatok korlátozása, szűkítése. A bizalmatlanság egyre szélesebb körben való terjedésével, az éberség egyre határozottabb megkövetelésével együtt növekedett a nyugati utak iránti kérelmek és javaslatok elutasításának a száma.

Lássunk néhány példát.

Az UNESCO magyar megbízottja 1948 őszén választ kért a VKM-től, hogy elfogadhatja-e azt az ajánlatot, amit az UNESCO társadalomtudományi osztálya tett, amely szerint 7–8 országra kiterjedő összehasonlító szociológiai vizsgálatot indítanak és ebbe Magyarországot is szeretnék bevonni. A VKM illetékességből kikérte az MTT véleményét. A Tanács válasza: „A részvételt nem tartjuk kívánatosnak.”⁸

Egy másik példa. A VKM április 22-én levelet intézett a Tudományos Tanácshoz: „Az Egyesült Nemzetek Nevelési, Tudományos és Művelődési Szervezete (UNESCO) által hozzám eljuttatott és a Filozófiai és Humanista Tudományok Nemzetközi Tanácsá-

nak megalakulásáról, szervezetéről és programjáról szóló okmány egy példányát tájékoztatás végett a Tanácsnak megküldöm. Kérem a Tanácsot, hogy a mellékletben foglaltakra vonatkozó véleményét velem közölni szíveskedjék.” Gerőné belső feljegyzéséből: „Nyilvánvaló..., hogy itt az imperialisták szolgálatában álló burzsoá tudománynak egy újabb, nem is túlságosan ügyesen leplezett behatolási kísérletéről van szó, ezért a Magyar Tudományos Tanács Társadalmi Tudományok Szakosztályának titkársága nem tartja szükségesnek, hogy a kérdéssel Magyarországon bárki is tovább foglalkozzék.” Így Erdős Tamás május 13-án megírta a választ: „...a Tanács Titkárságának a véleménye az, hogy nem szükséges, hogy ezzel a kérdéssel Magyarországon bárki is tovább foglalkozzék.” Elküldés előtt bemutatta Alexitsnek. Alexits véleménye: „Igaza van Gerőné elvtársnőnek. Az egész értéktelen számunkra.”⁹

Az ENSZ főtitkára által szervezett tudományos konferenciára meghívót kapott a Magyar Földrajzi Társaság. A Társaság elnöke azzal az indoklással terjesztette fel az MTT-hez a meghívót júniusban, hogy az MTT döntsön, „mert az értekezleten való részvétel kérdése messze meghaladja a Magyar Földrajzi Társaság illetékességét és lehetőségeit”. Gerőné a következőket írta a levélre: „Kérem ezt a históriát leállítani. Kérek sürgős jelentést.” A referens intézkedése: „Nem időszerű! a/a.”¹⁰

A fizikusok azt javasolták, hogy a Baselben szeptemberben rendezendő magfizikai kongresszusra 4 tagú delegáció utazzon ki. (Novobátzky Károly, Szigeti György, Szamosi Géza, Haiman Ottó.) Alexits azzal terjesztette elő Gerőnek a javaslatot, hogy ő ezt ellenzi. „Igaz ugyan, hogy a kérdés rendkívül fontos, azonban Novobátzky teljesen teoretikus, Szigeti és Haiman elvtársak viszont egyelőre sokkal polgárabb gondolkodásúak, semhogy a mai helyzetben Svájcba küldjük őket, amely helyről tudjuk, hogy a fizikusaink disszidáltatásának európai központja. Annak pedig semmi értelme, hogy az egyetlen feltétlenül megbízható, de igen fiatal, nemzetközileg egyelőre nem ismert, tehetséges Szamosi elvtársat küldjük ki és ő egyedül reprezentálja Magyarországot.” Alexits még arról is tájékoztatta Gerő Ernőt, hogy Erdős Tamás azt javasolta, menjen ki Alexits is. Mert a kongresszuson részt vesz többek között Szilárd Leó is és jó lenne, ha Alexits rá tudná venni egy magyarországi látogatásra. Alexits véleménye: „Azt hiszem nincs túl sok remény ennek a csábítási kísérletnek a sikerére. Azt javaslom tehát, hogy ne küldjünk ki senkit ezekre a kongresszusokra.” Gerő azzal küldte meg a feljegyzést Révainak: „Szerintem sem érdemes reszkírozni. Ne küldjünk senkit.” Révai: „Egyetértek.”¹¹

A Magyarhoni Földtani Társulat meghívást kapott New Yorkba, az ENSZ által szervezett, hasznosítható nyersanyagokkal foglalkozó konferenciára. A Társulat Szádeczky-Kardoss Elemér, Kossuth-díjas egyetemi tanár kiküldését javasolta a nehézipari miniszternek, egyben kérte, az MTT támogassa a javaslatot. Alexits György a miniszternek írt levelében a kérdés elutasítását javasolta a következő indoklással: „Kétségtelen, hogy a konferencia témája érdekes, de épp a mi nyersanyag helyzetünkre való tekintettel egészen biztos, hogy Szádeczky-Kardoss részéről – aki különben igen becsületes pártonkívüli – könnyen elhangozhat olyan elszólás, amelyből az imperialisták bőséges hasznot húzhatnak... Felmerülhet esetleg az a gondolat, hogy a részvétel elvi problémáját a (MDP) Titkárság elé vigyük, mivel azonban olyan sziklaszilárd geológus kommunisztánk, aki az ott bizonyára megjelenő kémekek ellen teljesen fel volna vértézve, nincs, javaslom, hogy a részvételt még elvileg se vigyük Titkárság elé.” Alexits levelét elküldte véleményezésre Gerő Ernőnek, aki azt írta rá: „Helyes!”¹²

Az elzárkózás nemcsak nyugat felé mutatkozott meg. Ha a hazai partnert nem tartották megfelelőnek, népi demokratikus országok tudós köreivel sem javasolták a kapcsolat felvé-

telét. A Kultúrkapcsolatok Intézete szeptemberben azzal a kéréssel fordult az MTT-hez, nevezze meg azt a pszichológiai tudományos társaságot, amellyel a lengyelek közvetlenül felvehetnék a kapcsolatot. Gerőné válasza: „A magyar pszichológiai társulatok és intézetek marxista-leninista megalapozottságú tudományos munkássága jelenleg még kibontakozás előtt áll. Ilyen körülmények között Lengyelország megítélő kívánságának a magyar pszichológiai társulatok és intézetek véleményünk szerint még nem tehetnek eleget.”¹³

A külföldi kiutazások engedélyezése igen bürokratikus volt. Egyes ügyekben a Pártkollégium döntött, egyes esetekben Gerő Ernő. Az ügyintézés különösen bonyolulttá vált, amikor a Személyzeti Osztály is megkezdte működését. Egy konkrét ügy kapcsán Alexits leírta Gerőnek – kérve intézkedését a helyzet megváltoztatására –, hogy hogyan történt Riesz Frigyes matematikus professzor párizsi útjának engedélyezése. Az MTT Személyzeti Osztálya elküldte az MDP Káderosztályára a javaslatot, az elhárította magától, hogy már nem ők foglalkoznak a tudományos káderekkel, és átadta a párt Titkárságának. Az az ÁVH-hoz fordult, „az ÁVH viszont, mint minden esetben bennünket kérészt fel, hogy Rieszről információt adjunk” – írta Alexits. Tehát az ügy visszakerült a Személyzeti Osztályra, onnan a vélemény az ÁVH-ra, majd az MDP Titkárságára és onnan megkapta az MTT Személyzeti Osztálya.¹⁴

A Pártkollégium június 18-án tűzte napirendre a „külföldi tudományos kapcsolatok kérdését”.¹⁵ A bevezető a helyzetet a következőképpen mutatta be: „Külföldi tudományos kapcsolataink ügyében komoly rendezetlenség uralkodik. Nem tisztázott, hogy melyik az a központi szerv, mely e kérdések intézésével foglalkozni hivatott. Nem tisztázott, hogy ki felelős az UNESCO ügyekért, a British Council és egyéb nyugati tudományos szervezetekkel való kapcsolatokért, stb. Nem tisztázott a Szovjetunióval való tudományos kapcsolatok kérdése sem. A külföldi kongresszusokon ötletszerűen veszünk részt és nem is mindig megfelelő emberekkel. Nem alakult ki megfelelő eljárás arra vonatkozólag, hogy a népi demokráciákba és a nyugati államokba való kiutazást külön szempontok szerint bírálják el. Meglehetősen nehézség mutatkozik külföldi kapcsolataink pártirányítása tekintetében is.”

Az előterjesztő Erdős Tamás azt javasolta, hogy állítsanak fel az MTT-n belül egy külügyi bizottságot, amelyben részt venne Alexits György, Fogarasi Béla, Bognár Rezső, Petényi Géza és Erdős Tamás. Ez a bizottság dolgozza ki a külügyi kapcsolatok terén a követendő eljárást. Készítsen javaslatot a külföldi tudományos kapcsolatok párt-szerű intézésére, az állami adminisztrációjára, a döntésnél követendő szempontokra a) Szovjetunióval, b) a népi demokráciákkal, c) semleges államokkal (pl. Svédország), d) a többi nyugati állammal, e) Egyesült Államokkal való kapcsolatokra vonatkozóan. Az eljárási szabályokat ki kell alakítani a külföldi kiküldetésre, a külföldi tudósok meghívására, a Magyarországra utazó külföldiekre, a kongresszusokon való részvételre, a Magyarországon tartandó nemzetközi kongresszusok rendezésére, a külföldi tudományos szervezetekkel való kapcsolattartásra vonatkozóan is. Rendezendőnek tartotta a külföldi tudományos szervezetek magyarországi képviselőiteinek, Magyarország külföldi tudományos intézeteinek a kérdését, a külföldi magyar követségek megfelelő személyzetének felhasználását tudományos célok érdekében.

A Pártkollégium elfogadta a javaslatot a következő módosítással: A bizottság ne állandó legyen, ne tegyen különbséget a javaslat a nyugati államok között. „A nyugatra való utazás és a nyugatról való meghívások ügyében döntő a biztonsági kérdés. Kapcsolatainkat nem szakítjuk meg, de azok a legminimálisabbra redukálandók. Ezzel szemben a népi demokráciák felé fokozódni kell tudományos kapcsolatainknak.”

Összefüggő eljárási szabályzat a Pártkollégium elé nem került a későbbiekben sem. De konkrét esetekkel összefüggésben kialakítottak általános szabályokat. Így a július 16-i pártkollégiumi ülés is több, a nemzetközi kapcsolatokkal összefüggő kérdésben foglalt állást.

A Magyar Meteorológiai Társaság külföldi állampolgárokat kívánt levelező taggá választani. A Természettudományi Szakosztály Titkársága javasolta ennek engedélyezését azzal a kiegészítéssel: „a Belügyminisztérium figyelme nyomatékosan felhívandó azokra a személyekre, akik ezeket a külföldi állampolgárokat levelező tagnak ajánlották, és különösen a levelezők igen gondos kontroll alatt tartandók.”¹⁶ A Pártkollégium állásfoglalása: „A Kollégium nem helyteleníti elvileg külföldiek levelező tagként való megválasztását, azonban külföldi tudósok magyar egyesületbe való megválasztásához kormányengedély (!) szükséges. Helyteleníti a Kollégium, hogy elsőnek nyugati tudósokat hívjon meg a Meteorológiai Társaság. Elsőnek a Szovjetunió és a népi demokrácia tudósai, majd a nyugati tudósok közül olyanok hívandók meg, akik politikailag is megfelelnek.”¹⁷

Ugyanezen a pártkollégiumi ülésen szerepelt három kongresszusi meghívás: a Nemzetközi Gyógyszerészeti Szövetség Kongresszusára, a Modern Építészet Nemzetközi Kongresszusára és a Nemzetközi Biokémiai Kongresszusra. Az elsőre meghívták Schulek Elemér professzort, a másodikra Major Máté építész. A harmadik kongresszushoz a Titkárság a következő megjegyzést fűzte: „Egyetlen komoly biokémikusunk van, Straub elvtárs. Tartani lehet attól, hogy Straub elvtárs Angliában a kétségkívül szép számban megjelenő magyar disszidensek (pl. Szent-Györgyi) és egyéb elemek részéről provokációnak lenne kitéve.” A Titkárság nem javasolta egyik kongresszuson sem a részvételt. Gerő az első kongresszushoz az előterjesztésre a következőket írta: „Kik vesznek még részt? Miért személy szerint történik a meghívás? Hívják meg az országot: Így nem fogadható el!”¹⁸ A döntés halasztó jellegű volt. A Pártkollégium utasította a Titkárságot, informálódjék a Külügyminisztériumon keresztül, hogy a Szovjetunió és a népi demokráciák milyen álláspontot foglalnak el a három kongresszussal kapcsolatban. Döntést a külügyminisztériumi válasz után hoznak. Gerő Ernő véleményét figyelembe véve a Pártkollégium azt is megállapította: „helytelen az a gyakorlat, mely szerint a külföldi meghívások túlnyomó részt személyre szólnak. Igyekezni kell arra, hogy a leg-rövidebb időn belül a külföldi kongresszusra való meghívások a magyar államhoz, vagy valamilyen tudományos testülethez (Akadémia, egyesületek, stb.) érkezzenek. A Kollégium utasítja a Titkárságot, hogy igyekezzék a külföldi kongresszusokon való részvételre jó előre tervet kidolgozni.”¹⁹

Az ülésen szerepelt még a cseh–lengyel matematikai kongresszus ügye. A határozatok között nem található az erre vonatkozó döntés, de más forrásból kiderül, hogy a javaslatot elfogadták.²⁰

A július 30-i ülésen is szerepelt hat nemzetközi konferencián való részvétel ügye. A Műszaki Szakosztály állította össze e listát „az ötéves terv súlypontjainak figyelembevételével”. A döntés az előző ülés állásfoglalásának megfelelően: „A Kollégium utasítja az MTT Titkárságát, hogy a Szovjetunió és a népi demokráciáknál újból informálódjék, mi az álláspontjuk a kongresszusokat illetően. Ennek ismeretében konkrét javaslattal (kaderjavaslattal is) újból Kollégium elé hozandók.”²¹

A nyugati országokban rendezett kongresszusokra való kiutazás ügyében az is előfordult, hogy a döntés előtt az illető ország kommunista pártjától kértek véleményt a magyar részvételre vonatkozóan. Így pl.: a Pártkollégium október 13-i ülésén úgy határo-

zott a párizsi nemzetközi történész kongresszusra való meghívás ügyében, hogy: „A Főtitkárság kérdezze meg a francia testvérpárt véleményét”.²²

A Pártkollégium megtárgyalta Alexits Györgynek a javaslatát a prágai matematikai kongresszuson résztvevő magyar delegátusok által képviselendő álláspontra vonatkozóan. 1950-ben az USA-ban terveztek egy nemzetközi matematikai kongresszust. Már a varsói matematikai kongresszuson résztvevő kommunista matematikusok közül többen, köztük Alexits is azt az álláspontot képviselte, hogy „a Szovjetuniónál lényegesen fejlettebb népi demokráciák számára a kongresszuson való részvétel veszélyes volna.”²³ Mivel várható volt, hogy az őszi prágai kongresszuson ez ismét szóba kerül, ezért Alexits szükségesnek tartotta a párt döntést. Azt javasolta, ne vegyenek részt a magyarok az USA-ban rendezendő kongresszuson. A Pártkollégium elfogadta a javaslatot és hozzájárult ahhoz, hogy a prágai kongresszuson a magyar küldöttek ismertessék álláspontjukat.

Nem alakult ki a külföldi ösztöndíjak odaítélésének rendszere. A Tudományos Tanács Titkársága 1949 tavaszán foglalkozott ugyan a Szovjetunióba küldendő ösztöndíjasok kiválasztásával, a Szovjetunióba aspiránsképzésre javasoltak ügyeivel, de nem történt meg az ösztöndíjrendszer új alapokra való helyezése. Erdős Tamás írta november 9-én Alexitsnek: „... már májusban át kellett volna, hogy vegyük – legfelsőbb párthatározat értelmében – az Ösztöndíj Tanács funkcióit és ezt a mai napig nem tettük meg.”²⁴

Kísérletet tettek a nemzetközi kapcsolatok állami ügyintézésének a rendezésére is. Így szeptember 1-jén megállapodtak az MTT és a Kultúrkapcsolatok Intézetének (továbbiakban: KKI) képviselői az együttműködés részleteiben. Néhány alapelveket is rögzítettek: „Nem nemzetközi kongresszusokkal szemben, amelyeket nyugaton tartanak, az legyen a döntés általában, hogy nem veszünk részt.” „A nyugaton tartott nemzetközi kongresszusoknál tisztázni kell a Szovjetunió és a népi demokráciák részvételét és utána esetenként kell dönteni.” A kiutazások engedélyezését a megállapodás szerint a KKI intézi, az útlevelek beszerzése az MTT feladata. Az MTT vállalta, hogy összekötőt állít be a KKI-vel való kapcsolattartásra, segít a Magyarországra érkező külföldi tudósok szakmai programjának az összeállításában, munkaközösségek kijelölésében a kulturális egyezmények keretében vállalt tudományos munkák elkészítésére, közreműködik a tanulmányútra küldendő tudósok kiválasztásában.²⁵

A népi demokratikus országokkal létrejött kulturális egyezmények gondozója a KKI volt. Az MTT ezeket az egyezményeket megpróbálta felhasználni szervezett együttműködés keretében. Egy körlevélből arról értesülünk, hogy 1949 őszén az MTT Titkársága arra vonatkozóan gyűjtött be javaslatokat, hogy milyen információkat kérjenek a tudományszervezésre vonatkozó tapasztalatcsere céljából a Lengyel Tudomány- és Iskolügyi Főtanácstól és a Bolgár Tudomány-, Művészet- és Kultúrügyi Bizottságtól a kulturális egyezmények alapján.²⁶

A nemzetközi tudományos kapcsolatok fő iránya kialakult, módszerei is fő vonalakban. Ezt a gyakorlatot vette át és folytatta az átszervezett Magyar Tudományos Akadémia.

Jegyzetek a 6. fejezethez

1. AL MTT 1/1
2. A Magyar Tudományos Tanács 1949. évi munkatervének irányelvei. Jelentés a Politikai Bizottság számára. AL MTT 4/2. Gerő megnyitó beszéde az MTT alakuló ülésén.
3. AL MTT 1/3
4. AL MTT 2/4
5. AL MTT 1/7
6. Ők jelezték először a magyar vezetőknek, hogy a Szovjetunió Tudományos Akadémiája nem az MTT-vel, hanem a Magyar Tudományos Akadémiával tud szorosabb kapcsolatot kiépíteni.
7. AL MTT 1/6 A javaslatot az MDP Titkársága is elfogadta. AL MTT 14/1
8. AL MTT 2/3
9. AL MTT 13/4
10. AL MTT 14/4
11. AL MTT 2/2
12. História XIV. évf. 1992. 3. 31. közzé tette Horváth Zsolt.
13. AL MTT 15/3
14. AL MTT 2/1 Alexits feljegyzése Gerő Ernőnek a külföldi utazásokról. 1949. május 25.
15. AL MTT 1/7
16. AL MTT 5/6
17. AL MTT 1/8 A Magyar Tudományos Tanács Pártkollégiuma f. hó (július) 16-án tartott ülésének határozata.
18. AL MTT 1/8
19. AL MTT 1/8
20. AL MTT 1/8
21. AL MTT 1/8
22. AL MTT 1/11
23. AL MTT 1/8
24. AL MTT 31/2
25. AL MTT 15/4
26. AL MTT 4/5

7. A TUDOMÁNYOS KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATKIADÁS KÖZPONTOSÍTÁSA

A. Kezdeti lépések a tudományos könyv- és folyóiratkiadás átszervezésére

A Magyar Tudományos Tanács felállításáról szóló törvény a Tanács hatáskörébe utalta „a tudományos kiadványi tervek” felülvizsgálatát és az országos tudományos tervvel való egyeztetését: „A Tanács hatáskörébe tartozik: f) a közcélú és állami támogatást élvező kiadóvállalatok tudományos kiadványaira vonatkozó tervek felülvizsgálata és összeegyeztetése az országos tudományos tervvel.”¹ Az alakuló ülésen elfogadott irányelvek túlmentek a törvényt szabta kereteken. A dokumentumban ez olvasható: „Az MTT a tudományos könyv- és folyóiratkiadást irányítja és ellenőrzi.”²

Az MTT vezetői a feladat megoldását úgy képzelték el, hogy létrehoznak egy tudományos kiadóvállalatot és ezen keresztül irányítják a tudományos könyv- és folyóiratkiadást. Május elején ebben az értelemben készült el egy előterjesztés a Gazdasági Főtanács Titkárságának közreműködésével a Tudományos Lap- és Könyvkiadó N. V. felállítására. Zentai Béla május 7-én kelt feljegyzésében tájékoztatta Gerő Ernőt a fejleményekről, jelezve a felmerült vitás kérdéseket: Ki gyakorolja a „fő felügyeletet”? A javaslat: Miniszterelnökség az MTT útján. Szükség lenne a tudományos könyvek kiadásának finanszírozására megfelelő összegeket biztosítani az MTT-nél úgy, ahogyan a tudományos folyóiratok támogatása történik az MTT költségvetéséből.³ Alexits György Lukács Györgynek írott levelében részletesebben kifejtette, hogyan képzei el az MTT és a kiadóvállalat viszonyát. Alexits javaslata szerint: a Lap- és Könyvkiadó gazdasági irányítás és felügyelet szempontjából tartozzék a Miniszterelnökség keretében működő Országos Könyvhivatalhoz, úgy, hogy a kiadás politikájában érvényesüljön az MTT tudománypolitikája. Ezért a Kiadónak a Könyvhivatal szerkezetébe való beillesztése az MTT véleménye legyen az irányadó. Alexits a kiadási tevékenység tartalmi irányítását is a Tudományos Tanácsnak kívánta biztosítani: „A Kiadóban működő lektorátus, stb. állandó kapcsolatot tart fenn a Tudományos Tanáccsal, elkészíti 3 havonta az ő szektora kiadási tervét és azt a Tudományos Tanács jóváhagyásától függően módosítja. Az egyes kiadványok külsője, példányszáma és ára tekintetében a Tudományos Tanács általános tudománypolitikai szempontjai az irányadók.” Azt is kilátásba helyezte, hogy az „esetleges deficitet a Tudományos Tanács céltámogatási rovatából fizeti”.

Alexits levelében utalt arra, hogy a javaslat az MDP Könyvbizottsága elé kerül.⁴

Az MDP Könyvbizottsága május 12-én tárgyalta a Tudományos Lap- és Könyvkiadó N. V. alapítására vonatkozó javaslatot. A Könyvbizottság az MTT vezetőinek koncepcióját csak részben tette magáévá. Határozata a következő volt: „A Könyvbizottság megállapítja, hogy külön tudományos könyvkiadó vállalat felállítása nem indokolt, el-

lenben helyes, hogy a Tudományos Tanács a tudományos könyvkiadást (mely tulajdonképpen az Egyetemi Könyvkiadón keresztül bonyolódik le) ellenőrzi és tervszerű javaslataival előmozdítja a Könyvhivatalon keresztül. A Könyvbizottság kívánatosnak tartja az Orvos Szakszervezet és a Mérnök Szakszervezet könyvkiadásának az államosítását, illetve beolvasztását az Egyetemi Könyvkiadóhoz.”⁵ A Könyvbizottság indokoltnak tartotta az önálló folyóiratkiadó létesítését az MTT felügyelete alatt, de „egyelőre nem tartja kívánatosnak a tudományos könyv- és folyóiratkiadás összevonását”-⁶

A párt döntést követően az MTT Titkársága, az Országos Könyvhivatal, a G. F. Titkársága, a Miniszterelnökség képviselője a következőkben állapodtak meg a tudományos könyvkiadó ügyében.

„A tudományos könyv- és tudományos folyóiratkiadását egymástól elválasztva, önálló tudományos folyóiratkiadó nemzeti vállalatot kell létesíteni, amelynek felügyeletét a Miniszterelnök a Tudományos Tanács Titkársága útján látja el.” A tudományos könyvkiadás munkatervét – amelyet az Országos Könyvhivatal az Egyetemi Könyvkiadó N. V. útján hajt végre – a Tudományos Tanács készíti el, illetve hagyja jóvá és annak végrehajtását ellenőrzi.” A megállapodás arra is kiterjedt, hogy a megszűnő „Magyar Technika Kiadó” és az „Orvosi Könyvkiadó Társulat” könyvkiadási funkcióit az Egyetemi Könyvkiadó N. V. veszi át. „A Tudományos Tanács által előírt és jóváhagyott tudományos könyvek kiadásából származó pénzügyi hiányt a Tudományos Tanács költségvetésében erre a célra előirányzandó összegből kell fedezni.”⁷

Ennek a megállapodásnak megfelelő javaslat⁸ került május 21-én a Pártkollégium elé. Az előterjesztés a nemzeti vállalat létrehozását azzal indokolta, hogy az MTT feladata „a tudományos sajtó ellenőrzése, fejlesztése és irányítása”, hogy ennek eleget tudjon tenni, szükséges a Folyóiratkiadó megalapítása. A javaslat felvázolta a vállalat működéséhez szükséges anyagi feltételeket is. A Pártkollégium a javaslatot „elvben elfogadta”, de a költségvetésre vonatkozó részt nem. Utasította a Titkárságot, hogy a Pénzügyminisztériummal tárgyalják meg a vállalat pénzügyi feltételeit. A Pártkollégium a tekintetben is állást foglalt, hogy egy ad hoc bizottság (Alexits György, Erdős Tamás, és a három szakosztálytitkár) döntse el, hogy mely folyóiratok kerüljenek a Folyóiratkiadóhoz.⁹

A párt döntéseknek megfelelően született meg a Gazdasági Főtanács 1225/22/1949. G. F. sz. határozata a Tudományos Folyóiratkiadó Nemzeti Vállalat létesítéséről. A határozat szerint a vállalat feladata: „a Magyar Tudományos Tanács által kijelölt magyar és idegen nyelvű folyóiratok kiadása és forgalomba hozatala.” Az illetékes miniszter feladatát a határozat szerint a miniszterelnök az MTT útján látja el. „A vállalat a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége ‘Magyar Technika’ kiadóvállalat és az Orvostudományi Egyesületek Szövetsége által fenntartott orvosi lapok kiadóhivatala lapkiadó részlegeinek személyi- és dologi keretei igénybevételeivel hozandó létre és oly módon fejlesztendő fel, hogy 1950. év elejéig 100 tudományos folyóirat kiadására és terjesztésére alkalmas legyen”. A vállalat létszámát 81 főben állapították meg, működésének kezdő időpontját 1949. július 1-jében.¹⁰ Ennek a határozatnak az alapján szervezték át a tudományos folyóiratkiadást.

Nehezebben alakult ki a tudományos könyvkiadás irányításának a rendje. Erdős Tamás 1949 októberében a következőképpen jellemezte a kialakuló gyakorlatot: „Az MTT Titkárság aktívák és társadalmi szervek segítségével megállapítja a könyvkiadás tervét. Ezt a tervet átadja a Könyvhivatalnak. Egyúttal javasol állandó és különleges lektorokat az egyes könyvcsoportokhoz és könyvekhez. A lektorokat felkéri a lektorálásra. A tervet a Könyvhivatal átadja a Népművelési Minisztérium üzemgazdasági osztályának, mely

megállapítja a deficitet. Ez a deficit népgazdasági tanácsi határozat alapján az MTT Titkársága költségvetésében fog szerepelni. Ezután a Könyvhivatal a tervet átadja az Egyetemi Nyomda és Könyvkiadó N. V.-nek, mely a szerzőkkel megkötöti a szerződést. A lektorálást a Könyvhivatal adminisztrálja.”¹¹

Új helyzetet teremtett a Könyvhivatal megszűnetése. Az 1949-es választások után átalakították a kormányt. Új minisztériumokat hoztak létre, közöttük a Népművelési Minisztériumot, Révai József vezetésével. Az Országos Könyvhivatal megszűnt, a kiadók felügyelete az új minisztérium hatáskörébe került. A Miniszterelnökség átiratban tájékoztatta az MTT főtitkárát arról, hogy szeptember 15-ig, a Népművelési Minisztérium működésének megkezdéséig a Miniszterelnökség üzemgazdasági osztálya látja el a Tudományos Folyóiratkiadó N. V.-vel kapcsolatos felügyeleti teendőket, de ezt követően az MTT-nek kell az üzemgazdasági felügyeletet is ellátni.

Az MTT vezetői októberben javaslatot terjesztettek a Pártkollégium elé a Folyóiratkiadó átalakítására könyv- és folyóiratkiadóvá.¹² A javaslat lényege az volt, hogy a Folyóiratkiadó lektorátusa ellátna a könyvkiadással összefüggő tevékenységet is a Titkárság irányítása mellett. Létre kellene hozni a Titkárságon belül egy „üzemgazdasági osztályt” a gazdasági irányítás biztosítása érdekében. Az Egyetemi Nyomda maradna a Népművelési Minisztérium felügyelete alatt, a kiadó a nyomdával kötött szerződés alapján biztosítaná a könyvek megjelentetését. A Pártkollégium, október 13-i ülésén, amelyen Révai József elnökölt, úgy foglalt állást, hogy a tudományos könyvkiadás teljes egészében kerüljön át az MTT-hez. A Népművelési Minisztériummal együtt közös javaslatot kell előterjeszteni a Népgazdasági Tanácshoz. A Titkárságon meg kell szervezni az üzemgazdasági osztályt. A művek kiadásánál arra kell törekedni, hogy a népszerűsítő művek túlnyomó többsége a Népművelési Minisztérium kiadásában jelenjen meg, a tudományos művek kerüljenek az MTT kiadójához.¹³

Erdős Tamás október 15-én az MTT Pártkollégiuma és a Népművelési Minisztérium közös javaslataként az alábbiakat terjesztette a Népgazdasági Tanács elé: „Mind a Tudományos Folyóiratkiadó N. V., mind pedig az Egyetemi Könyvkiadó N. V. tartozzék mind elvi irányítás, mind üzemgazdasági felügyelet szempontjából a Magyar Tudományos Tanács Titkárságához, deficitjük pedig az MTT Titkárságának költségvetésében szerepeljen. A tudományos könyvkiadás tervét az MTT közvetlenül adja át saját könyvkiadójának, mely azt a Népművelési Minisztérium könyvkiadási tervével egyezteti, esetleges kettősségek kiküszöbölése céljából. Azzal a kérdéssel, hogy a Tudományos Folyóiratkiadó N. V. és a Tudományos Könyvkiadó N. V. közös nemzeti vállalat formájában, vagy külön folyóiratkiadó N. V. és külön könyvkiadó N. V. formájában működjék, a Kollégium a Népgazdasági Tanács döntésének birtokában kíván foglalkozni.”¹⁴

Az egységes tudományos kiadó létrehozására 1950-ben került sor.

B. A tudományos publikálás irányításának módszerei

Az MTT Műszaki Szakosztálya a Tudományos Folyóiratkiadó N. V. megállapítása előtt is feladatának tekintette a MTESZ lapok politikai-ideológiai ellenőrzését. A Műszaki Szakosztály június 2-án kelt feljegyzésben tájékoztatta Gerő Ernőt a Bányászati és Kohászati Lapok 6. sz.-val kapcsolatos intézkedéséről. A tájékoztató szerzője bevezetőjében ismertette, hogy a Magyar Technika Kiadó Vállalat vezetőjét utasította arra, hogy a „kétes cikkeket, szovjet híryanag-hiányt” közvetlenül jelentse. „Továbbá felhívtam

újólapon és ismételt, mint ez évben már többször, a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége központjának a figyelmét arra, hogy az egyes lapok szerkesztésének és az előadások ellenőrzésének kérdését vizsgálják felül és biztosítsák, hogy minden egyes megjelenő cikk ellenőrizhetően, politikailag és szakmailag (titkokat illető éberséggel) is, felelősen lektorálva legyenek. Meg kell állapítanom, hogy ez év során több, ily irányban elhangzott többszöri nyomatékos figyelmeztetésem a megfelelő eredményt nem hozta meg, az ilyen kérdések meg nem engedhető liberalizmussal vannak kezelve.” Jelentette továbbá, hogy a figyelmeztetése ellenére a Bányászati és Kohászati Lapok 6. számában ellenséges cikkeket talált, ugyancsak kifogásolható cikkeket nyomtattak ki a lap mellékleteként megjelenő Alumínium c. lapban. „A lapok nem jelentek meg, valamennyi példányból az említett oldalakat kiszakítják és megsemmisítik utasításomra és helyükbe szovjet anyag fordítása kerül, továbbá Biró Zoltán elvtárs engedélyével a Szabad Nép május 29-i számából Biró Zoltán elvtársnak »Az imperialista kozmopolitizmus«-ról szóló cikke egy glosszával, melyben bejelentjük, hogy a műszaki sajtó hasábján is megindítják az imperialista kozmopolitizmus elleni harcot.” (Biró Zoltán Rákosi Mátyás testvére.) A jelentésben az is olvasható, hogy az „Államvédelem figyelmét” az ügyre felhívta. Utasította a kiadót, hogy a lapok ellenőrzésének végleges rendezéséig minden műszaki lap utolsó kefélenyomatát neki mutassa be, „további intézkedésig a műszaki lapok kinyomása... csakis előzetes engedélyemmel történhet meg.”¹⁵ A MTESZ lapoknál a politikai és ideológiai ellenőrzés céljából egyesületi pártfelelősök működtek.

A Tudományos Folyóiratkiadó megalakulása után július 30-án értekezletet tartott. Ezen megbeszélték a szerkesztési problémákat. Megkezdődött az átvett folyóiratok „átformálása”. „Megállapítottuk – emlékezett vissza erre az értekezletre Gárdos Emil, a MTESZ főtítkára – hogy a lapok színvonala nem felel meg tervgazdálkodásunk következményeinek, nem foglalkoznak eléggé a döntő súlyponti kérdésekkel, az ötéves terv nemzetgazdasági, műszaki és tudományos kérdéseinek vizsgálatával. A lapszerkesztés munkája is tervszerűtlen. A Szovjetunió tudományát és technikájának eredményeit nem ismertetik eléggé, nem fektetnek súlyt az olvasók politikai és ideológiai nevelésére, nem segítve elő a marxizmus–leninizmus élenjáró elméletének alkalmazását és elsajátítását.”

A bekövetkezett változásokkal a Műszaki Szakosztály titkársága a szakosztály egyes tagjai nem voltak megelégedve. Elégedetlenségük megfogalmazódott a MTESZ vezetésével, az MTESZ Központ munkájával szemben is. A Műszaki Szakosztály szeptemberben javaslatot terjesztett a Pártkollégium elé. Azt javasolta, hogy az MTESZ vezetését szervezzék át, a pártirányítást javítsák meg, váltsák le a főtítkárt. Az indoklásban ez olvasható: „A MTESZ Központja nem tudta megtalálni a megfelelő együttműködést sem a párttal, sem a Tudományos Tanáccsal, sem a szakszervezetekkel, sem az állami szervekkel... E hiányoknak oka jórészt az, hogy a MTESZ pártvonalon és tudományos vonalon való vezetése nem volt egyértelműen tisztázott.” A vezetésre kijelölt pártaktív „rendkívül ritkán és rendszertelenül ült össze”, a Műszaki Szakosztály sem irányította a MTESZ vezetését. A Műszaki Szakosztály azt javasolta, hogy a Tudományos Tanács Titkársága mellett állítsanak fel egy aktívát, és a jelenlegi főtítkár helyett jelöljenek ki „egy politikai, tudányszervezési kérdésekben jártas, agilis, energikus elvtársat” főtítkárnak. A Pártkollégium az aktív felállításával egyetértett. (Tagjai: Hevesi Gyula, Biró Ferenc, Bognár Rezső, Novobátzky Károly, az MTT Titkársága illetékes szakosztály-títkárai, a MTESZ főtítkára.) A főtítkár személyére vonatkozó javaslatot a Pártkollégium nem fogadta el, így helyén maradt a MTESZ főtítkára.¹⁶

A változás ütemét más eszközökkel is gyorsítani akarták.

A Szabad Nép október 18-i számában Hevesi Gyula a Pártkollégium tagja, bírálta a műszaki és természettudományi egyesületek és folyóiratok működését: munkájukat nem a tervre alapozták, nem foglalkoztak kellőképpen a termelés tudományos kérdéseivel, a folyóiratokba politikai hibák is bekerültek. Az MTESZ főtítkára, a Tudományos Folyóiratkiadó N. V. vezérigazgatója összehívta a felelős szerkesztőket, hogy a cikk megjelenése után megbeszéljék a teendőket. Gárdos főtítkár a lapok munkáját értékelve megjegyezte, hogy a júliusi megbeszélés óta több folyóiratnál van fejlődés, de „a helyzet nem kielégítő. Még mindig nem fordultak a lapok eléggé a tervgazdálkodás égető problémái felé, tele vannak színvonalat nem emelő prakticista leírásokkal, az olvasótábor növekedése nem jött létre, s a deficit nagyobb, mint a múltban”.¹⁷ A következő iránymutatást kapták a felelős szerkesztők: „A szerkesztési politika alfája és omegája az ötéves terv! Szem előtt kell tartani a tudományos tervnek súlyponti problémáit (nyersanyagok, technológia, gépesítés, korszerűsítés, újító-ésszerűsítő mozgalom, stb.) és ezeket meg kell vitatni. Nem szabad megfedkezni arról, hogy a lapok feladata nemcsak az oktatás, a műszaki és tudományos kéaderképzés, hanem a szervező munka is. Az elmélet és gyakorlat közötti egységet meg kell teremteni és a marxizmus-leninizmust alkalmazni a tudományos kérdések megoldásában. A Szovjetunió folyóiratainak tanulmányozása és terjesztése tulajdonképpen minden problémára megadja a választ.”¹⁸

A Műszaki Szakosztály közvetlenül is beavatkozott a Kiadó munkájába. A Magyar Kémikusok Lapja felelős szerkesztője, Erdey-Grúz Tibor panaszt tett az MTESZ vezetésénél, hogy a Folyóiratkiadó késve jelenteti meg a lapot, ezért a „fokozódó késedelmes megjelenésért minden sajtó-jogi és erkölcsi felelősséget” elhárít magától. A panaszt a MTESZ főtítkára megküldte az MTT Műszaki Szakosztályának és annak titkársága felszólította a kiadó vezetőjét, közölje a műszaki lapok késedelmes megjelenésének okait. Kormanik Béla, a Kiadó vezérigazgatója hosszabb feljegyzésben sorolta fel az okokat. A feljegyzés a korra jellemző módon kezdődik. Már nem csak el kellett fogadni a kritikát, hanem örömmel is kellett fogadni: „Örömmel vettük, hogy a Magyar Tudományos Tanács felfigyelt a Vállalatunknál megmutatkozó hibákra és így remény van arra, hogy a hibák okait rövid idő alatt megszüntethetjük.” A felsorolt okok között ugyancsak található a korra jellemző: „*Kozmopolita befolyás*. A Magyar Technika kiadásában megjelenő műszaki lapoknál a kozmopolita befolyás miatt a cikkek fokozottabb politikai ellenőrzése vált szükségessé. Ez arra vezetett, hogy sok cikk és már kiszedett anyag nem volt felhasználható. A kiesett anyag helyett pótlás nem állt azonnal rendelkezésre, ami szintén csak fokozta az amúgy is fennálló kérdést. A műszaki lapok szerkesztőbizottságait is meg kellett változtatni.”¹⁹

A Szakosztály megbízott vezetője, Vándor József nem volt megelégedve a magyarázzal. „Véleményem szerint a vállalat munkáját valóban döntő módon megnehezítik a vállalatnál fennálló szervezeti nehézségek, amelynek következtében még a mai napig sincs meg a vállalat szervezeti felépítése... Felhívom, hogy december 10-ig adja meg a vállalat szervezeti felépítését, a munkatársaknak személyenként való munkafeladatait... A feljegyzésben foglaltak szerint szükségesnek látszik egyes szerkesztőbizottságok leváltása a kozmopolita szellem leküzdése miatt.” A Szakosztály erre vonatkozóan is javaslatot kért december 15-ig. A levél azzal végződött: „Felhívom, hogy a munka állásáról rendszeresen jelentést tegyen.”²⁰

Az orvos aktíva is hozzákezdett a könyv- és folyóiratkiadás „rendbetételéhez”. Az orvosszakcsoport titkára, Madár János arról értesítette augusztusban az MDP Sajtóosztá-

lyát, hogy az orvos aktíva szaklapokat vont össze, illetve szüntetett meg. „Az Acta Urologica és a Oto-Rhino-Laryngologia Danubiana beolvadnak az Archivum Chirurgicum-ba, az Ipáregészségügy, a Magyar Kórház és a Magyar Mentésügy beolvadnak a Népegészségügy-be, a Pneumologia Danubiana beolvad az Orvosi Hetilap-ba olyan formán, hogy az utóbbi valóban hetenként jelenik meg. Az Orvostudományi Beszámoló megszűnik.”²¹ Októberben az Egyetemi Könyvkiadó N. V. megküldte azoknak az orvosi műveknek a jegyzékét, amelyek „munkában vannak”, illetve tervükben szerepelnek azzal a kéréssel, hogy az „orvosi szakosztály” közölje a kiadóval a kéziratok kiadásával kapcsolatos álláspontját, illetve jelölje meg azokat a szakembereket, „akik a kéziratok elbírálására illetékesek”.²²

A Tudományos Tanács a szakfolyóiratokhoz politikai felelősöket jelölt ki. Fónagy Iván írta október 25-én Hajdú Péternek: „Mint a Magyar Nyelvőr politikai felelősének az a feladatom, hogy jó időben felhívjam a szerkesztő és rajta keresztül a szerzők figyelmét azokra az ideológiai hibákra, amelyeket észre vettem.”²³

A következő két példa jól jellemzi a Titkárság egyes vezető munkatársainak az erőszakkal politikai követelmények érvényesítésére irányuló igyekezetét. A Hungária Könyvkiadó Nemzeti Vállalat véleményt kért a Tudományos Tanácstól, hogy kiadhat-e két könyvet: Gordon Childe két könyvéről volt szó. *What Happened in History?* és *The Dawn of European Civilisation*. „A magunk részéről különös súlyt helyezünk arra – olvasható a kiadó levelében –, hogy egy olyan fontos kérdésben, mint az őstörténet, ne engedjünk semmilyen repedést az ideológiai fronton. Szaktudományos körökben elismeréssel nyilatkoznak mindkét könyvről, azonban ideológiai szempontból nem állt módunkban felülbírálni.” A válasz rendkívül sajátos: „A két mű kiadását kizárólag abban az esetben tarthatjuk kívánatosnak, ha ez a két könyv ideológiai szempontból 100 %-osan megfelelő... Egyetértünk a Hungária Könyvkiadó N. V. véleményével arra vonatkozóan, hogy olyan fontos kérdésben, mint az őstörténet ideológiánk tisztaságát meg kell őriznünk.” A mindent eldöntő érv: „úgy hisszük azonban, hogy az őstörténet területén olyan szovjet irodalom áll rendelkezésünkre, ami az idevonatkozó nyugati irodalom kiadását feleslegessé teszi.”²⁴

A másik eset. Marót Károly professzor könyvszemlét írt egy folyóirat számára. A neves ókortörténész „elkövette azt a hibát”, hogy írásában csak nyugati szakirodalmat ismertetett és ráadásul elismerően. A Társadalomtudományi Szakosztály tudományos munkatársa így szólította fel korrekcióra Marót professzort: „Nagy érdeklődéssel olvastam a Prometheus számára készített ‘széljegyzeteidet’. Szakmailag persze nem tudok hozzászólni az érintett kérdésekhez, mivel teljesen járatlan vagyok ezen a területen. Politikai szempontból azonban fel szeretném hívni a figyelmedet egy-két szempontra. Amint azt öt éves tervünk elvi szempontjaiban is lefektettük, első feladatunk a legközelebbi öt évben a szovjet tudomány eredményeinek közvetítése. Egyelőre ez döntő súllyal éppen folyóiratunkon keresztül történhetik. A Prometheus olvasói is ezzel a várakozással veszik kezükbe a folyóiratot és könnyen megakadhatnak azon, hogy éppen a könyvismertetés rovatban, élvonalbeli tudósunk kizárólag nyugati irodalmat ismertet, mégpedig pozitív oldalon. Miután tartok tőle, hogy ez félreértésre adhatna alkalmat, nagyon megkérek arra, hogy vizsgálj meg újból ebből a szempontból tanulmányodat, és amennyiben fentiekkel egyetértesz, szíveskedj kiegészíteni és esetleg módosítani ‘Széljegyzeteidet’. Amennyiben nem értenél ezzel egyet, nagyon örülnék, ha személyesen vagy telefonon, vagy levelezés útján tisztázhatnánk a kérdést.”²⁵

A „politikai hibák” kiszűrését nemcsak ilyen „baráti módon”, hanem intézményesen is biztosítani akarták az MTT vezetői. Külső körülményektől is kényszerítve

törekedtek a tudósok sajtóban megjelenő nyilatkozatai, hazai és külföldi tudományos publikációi előzetes ellenőrzésének a megszervezésére. Az intézményes rendezésre egy konkrét eset szolgáltatott okot. A Miniszterelnökség Sajtó Osztályának vezetője, Rosta Endre levelet írt az MTT főtítkárának, mellékelve Szalay Sándor debreceni professzor nyilatkozatának kefélenyomatát. A figyelmeztető, kioktató hangú levél intézkedésre készítette az MTT vezetőit. Szalay professzor „bűne” az volt, hogy nyilatkozatához nem kért engedélyt az MTT-től. A levél szerint „kívánatos volna, hogy a Tudományos Tanács is érvényt szerezzen a működési körébe tartozó tudósok, kutatók felé annak az általános elvnek, hogy sajtónyilatkozatokat csak a legfelsőbb illetékes hatóságok engedélyével (!) lehet adni. Az eddigi visszaéléseket a jövőben csak úgy tudjuk elkerülni, ha a tilalom ellen vétőkkel szemben komoly szankciókat alkalmazunk, úgy gondoljuk, hogy ezt a legteljesebb szigorral kell érvényesíteni a tudomány területén tevékenykedők felé is.”

Alexits intézkedett: Felkérte Erdős Tamást, készítsen előterjesztést a Pártkollégium elé arról, hogy „tudományos pótlékban részesülők bármely újság számára *csak* az MTT engedélyével nyilatkozhatnak”. Rosta Endrének június 14-én válaszolt, hogy a Pártkollégium elé terjeszti az ügyet. „Helyes volna, ha olyan rendeletet adnánk ki, ami a tudományos státuszba tartozó tudósoknak eltiltja az engedély nélküli nyilatkozást újságok számára.”²⁶

A Pártkollégium június 18-i ülésén foglalkozott a témával. Bár a cím szűkebb témát sejtetett, a tartalom felölelte a tudósok csaknem egész publikációs tevékenységét. Az írás²⁷ címe ‘Tudósaink napi és heti lapjainkban megjelenő cikkei’ volt, de foglalkozott a tudósok belföldi tudományos cikkeinek és a külföldi lapokban írt tanulmányainak engedélyezésével is. Az előterjesztés abból indult ki: „A közelmúltban ismételt előfordult, hogy tudósaink a napi lapokban olyan cikkeket közöltek, mellyel akarva, nem akarva nem kívánatos adatok jelentek meg a nálunk folyó tudományos munka részleteiről.” A javaslat szerint a megoldás az lenne, hogy e lapok szerkesztőségei megküldik a tudományos jellegű cikkeket a Tudományos Tanácsnak „elbírálás végett”, így csak azok az írások jelennének meg, amelyeket az MTT engedélyez. Az előterjesztés jelezte, hogy a nem kívánatos adatközlés veszélye fennáll a belföldön megjelenő tudományos lapok cikkeiben is. Másfajta gondot okozott a tudósok külföldi lapokban történő publikálása: „Ennek az eljárásnak nem az a legfőbb veszélye, hogy nem kívánatos adatokat publikál, (mert hiszen ez a veszély akkor is fennáll, ha belföldi lapban ír), hanem az, hogy e tudományos lapokhoz és azok szerkesztőségéhez, sőt gyakran egy-egy szerkesztőségi taghoz fűződő személyes kapcsolat az illető tudóst a nyugati tudomány járószalagjára fogja.” Elvileg tehát eldöntendő, egyáltalán kívánatos-e, hogy a tudósok nyugati lapokban publikáljanak, „ha igen, kidolgozandó egy olyan eljárás, mellyel egyrészt ellenőrizni tudjuk a cikkek tartalmát, másrészt valamilyen módon mentesíteni tudjuk őket a nyugati lapszerkesztőségek ideológiai befolyása alól.” Ha nem kívánatos a külföldi lapokba való publikálás, akkor „kidolgozandó valamilyen eljárás ennek megakadályozására.”

A Pártkollégium öt pontban foglalta össze ezzel kapcsolatos állásfoglalását.

1. A napi és heti lapokra vonatkozóan meg kell határozni, melyek azok a területek, ahol az MTT előzőleg láttamozni kívánja a cikkeket. Ezt közölni kell a Miniszterelnökség Sajtó Osztályával, hogy a lapokat erről tájékoztassák.

2. A belföldi lapoknál legyen egy felelős, aki elbírálja, hogy a cikk biztonsági szempontból közölhető-e. Ha nem tud dönteni, forduljon az MTT Titkárságához.

3. Mindazon cikkeknel, melyek az MTT anyagi támogatásával készültek, a publikációhoz az MTT hozzájárulását kell kérni.

4. Külföldi lapokban ezentúl csak az MTT engedélyével lehet publikálni. A cikkeket az MTT Titkárságára elbírálásra be kell küldeni.

5. „Mind a három típusú közleményekre vonatkozólag az egész kérdést politikailag elő kell készíteni, felvilágosító, ideológiai munkát kell végezni a sajtóban a tudósok hazafias érzésére apellálva, stb.”²⁹

Az így felállított „szűrő” a gyakorlatban jól működött. Egyszer fordult elő, július végén, hogy Alexitsnek „igazoló jelentést” kellett írnia egy a „Világ” című lapban megjelent közlemény miatt. Manninger Rezső professzorról azt írták, hogy felfedezte a sertés-orbánc ellenszérumát. „Gondoskodnunk kell arról – olvasható Gerő Erdős Tamásnak írt feljegyzésében –, hogy máskor az ilyen közlemények csakis az MTT hozzájárulásával kerülhessenek nyilvánosságra.” Alexits válaszolt és megírta, hogy annak idején felkérte már a Miniszterelnökség sajtóosztályának vezetőjét, hogy tudományos kutatásra vonatkozó cikket csupán akkor adhatnak ki, ha azt előzetesen közlik az MTT-vel. „A mai napon ismételt és nyomatékosan közöltem a sajtóosztállyal fenti intézkedés sürgősségét és fontosságát.” Gerő a közlést tudomásul vette.²⁹

Néhány példa a gyakorlatból az idegen nyelven való közlés szándékának „kezelésére”. Kerpel-Fronius Ödön pécsi professzor megküldte „áttekintésre” munkatársai dolgozatát azzal a megjegyzéssel, hogy francia nyelven javasolja megjelentetni a *Pediatrica Danubiana*-ban. Madár János válasza: „A mellékelt dolgozatra megjelenés esetén rávezethető, hogy a munka a Tudományos Tanács támogatásával készült. Álláspontunk azonban az, hogy a magyar orvosi szaklapokban a jövőben magyar nyelven jelenjenek meg a dolgozatok.”³⁰

Az orvosi aktíva novemberben foglalkozott a külföldi folyóiratokba történő publikálással. A Titkárság azt javasolta, hogy továbbra is maradjon fenn a kialakult gyakorlat: „Külföldi folyóiratokban csak reprezentatív dolgozatok jelenhetnek meg az MTT előzetes jóváhagyása alapján. Hazafias kötelessége azonban mindenkinek, hogy dolgozatát előbb magyar nyelven közölje, kivéve, ha nincsen olyan magyar folyóirat, melyben a munka megjelenhet.”³¹

Radnóti Magda egyetemi magántanár a fentiek alapján kapta a következő választ december 30-án, mostmár a Tudományos Akadémia nevében, – mert ugyan az MTT megszűnt, de a gyakorlat az Akadémián tovább élt: „A Magyar Tudományos Akadémia minden hazafias gondolkodású tudóstól elvárja azt, hogy kutatásainak eredményét először hazájában magyar nyelven tegye közzé. A magyar nyelvű megjelenés után idegen (!) közlésre az Akadémia esetenként ad engedélyt.”³²

A Műszaki Szakosztály az intézetek tudományos tevékenységének ellenőrzéséről szóló köriratában is szükségesnek tartotta külön felhívni az intézetek figyelmét: „Az intézetekben elért tudományos eredmények nyilvánosságra hozatala, vagy szakfolyóiratokban való publikációja csakis a Magyar Tudományos Tanács jóváhagyása után történhet meg.”³³

Az átszervezett Akadémia első lépései közé tartozott, hogy megbízta Szalai Sándor szociológus professzort, hogy tekintse át a folyóiratkiadás helyzetét és „dolgozza ki az Akadémia folyóiratkiadásának elvi és gyakorlati 1950. évre szóló tervét”. Ennek ismeretében felkérte Erdős Tamás a szakosztály titkárokból „szaktitkárokká” változott vezető munkatársait, hogy „a jövőben semmiféle közvetlen utasítást a Folyóiratkiadó N. V.-nek ne adjanak.”³⁴ Az új elvek és gyakorlat kialakítása már az Akadémia történetéhez tartozik.

Jegyzetek a 7. fejezethez

1. AL MTT 1/3 Az 1948. XXXVIII. törvénycikk 2. § f/ pontja.
2. AL MTT 2/1 A Magyar Tudományos Tanács 1949. évi munkatervének irányelvei. 12.
3. AL MTT 2/7 Feljegyzés Gerő Ernő elvtársnak, az MTT elnökének.
4. AL MTT 2/7 Alexits György levele Lukács Györgyhez. Dátum és aláírás nélküli másolat.
5. Ez valójában azt jelentette, hogy a két kiadó könyvkiadási tevékenységét csoportosították át az Egyetemi Könyvkiadóhoz, a folyóiratkiadással foglalkozó részlegekből pedig létrehozták a tudományos folyóiratkiadót.
6. AL MTT 4/7 Jegyzőkönyv-kivonat az MDP Könyvbizottsága 1949. május 12-én 6 órakor megtartott értekezletéről.
7. AL MTT 1/6
8. AL MTT 1/6 Javaslat a Tudományos Folyóiratkiadó Nemzeti Vállalat alapítására.
9. AL MTT 1/6 Az MTT Kollégiumának f. hó (május) 21-én de. 10 órakor tartott ülésén hozott határozatok.
10. AL MTT 1/4
11. AL MTT 1/11 Feljegyzés a tudományos folyóirat és könyvkiadás kérdéséről. A Népgazdasági Tanács 1949. augusztusában 1 millió forint felhasználását engedélyezte az MTT-nek a Folyóiratkiadó első negyedévi deficitjének a fedezésére.
12. AL MTT 1/11
13. AL MTT 1/11 Feljegyzés a Magyar Tudományos Tanács Pártkollégiumának 1949. október 13-án, d. u. 5 órakor tartott ülésének határozatairól.
14. AL MTT 4/3
15. AL MTT 2/8
16. AL MTT 1/9
17. A Folyóiratkiadó hiánya az első három hónap alatt 1 millió forint volt. AL MTT 4/3
18. AL MTT 17/3 Jegyzőkönyv felvétel az 1949. október 21-én este fél 8 órakor tartott felelős szerkesztők értekezletéről.
19. AL MTT 19/1
20. AL MTT 19/1
21. AL MTT 14/8
22. AL MTT 16/4
23. AL MTT 17/3
24. AL MTT 16/6
25. AL MTT 20/4 Fónagy Iván levele Marót Károly professzornak 1949. december 20.
26. AL MTT 2/8
27. AL MTT 1/7
28. AL MTT 1/7 Az MTT Pártkollégium f. hó (június) 18-án, szombaton 10 órakor tartott ülésének határozatai.
30. AL MTT 14/5 Madár János levele dr. Kerpel-Fronius Ödön e. ny. r. tanárnak. 1949. augusztus 23.
31. AL MTT 24/3 Magyar szerzők dolgozatainak nyugaton való publikálása.
32. AL MTT 20/1
33. AL MTT 18/2 A körlevél dátuma: 1949. november 10.
34. AL MTT 4/5 Feljegyzés a szaktitkárok részére. 1949. december 28.

8. A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÁTSZERVEZÉSE

E témát már többen feldolgoztuk.¹ Ez a körülmény felment az alól, hogy bővebben ismertessem a forrásokat. Kivétel ez alól az a néhány fontos irat, amelyek részletes ismertetésére csak részben került sor. Elsősorban az események összefoglalására töreksem, szem előtt tartva, hogy a téma csak részben tartozik az MTT történetéhez, nagyobb részt ez már az Akadémia története.

A. Változás az MDP tudománypolitikájában

A Magyar Kommunista Párt, amikor célul tűzte ki a tudományos élet átalakítását, amikor a tudományos kutatást az általa felvázolt társadalomfejlődési koncepció és gazdasági program szolgálatába kívánta állítani, azt is megfogalmazta, hogy ehhez létre kell hozni a magyar tudomány legfelső irányító szervét. Ezt meg is nevezte már 1947 elején a hároméves terv javaslatában (Országos Tudományos Tanács).

A tudománypolitika irányítói elvileg két lehetőség között választhattak. Vagy a Tudományos Akadémiát teszik alkalmassá az elképzelt szerepkör betöltésére és ezzel közelítik a magyar akadémia funkcióját a mintának tekintett szovjet akadémia feladatköréhez, vagy egy erre a célra létrehozott állami szervnek biztosítják ezt a funkciót. Az MDP vezetése 1948-ban úgy ítélte meg a helyzetet, hogy az adott körülmények között az MTA erre nem alkalmas. Az Akadémia gyors, kieroszakolt, radikális átalakítása pedig a közvéleményben rossz visszhangot váltott volna ki. „Az egyházi iskolák államosítása után helytelen lett volna a közvéleményt az Akadémia szétverésével izgatni” – olvasható az MDP Titkársága számára készült egyik jelentésben.² Ezért az MDP a kiépülő kormányzati rendszer keretén belül – az eredeti koncepciónak megfelelően – formailag a miniszterelnök közvetlen felügyelete alatt működő állami szerv – a Magyar Tudományos Tanács – felállítása mellett döntött. Ezt az állami szervet igyekezett, legalább is formailag – de bizonyos utalások arra engednek következtetni, hogy funkciójában is – közelíteni a SZUTA-hoz. (Tudományos testületek, szakosztályok, kutatóintézetek irányítása, tudományos konferenciák szervezése.) Ez egyébként nem volt példa nélküli a népi demokráciákban. Lengyelországban a Legfelsőbb Tudomány- és Felsőoktatási Tanács,³ Bulgáriában a Bolgár Tudomány-, Művészet- és Kultúrügyi Bizottság működött.

A tudománypolitikai megnyilatkozások 1948-ban nem hagytak kétséget a felől, hogy a politikai hatalom ugyanakkor lényeges átalakulást várt az Akadémiától. Az MTT felállítása után ennek az átalakulásnak/átalakításnak az irányítása az új szerv feladatai közé került. Ekkor még nem azonnali, gyors intézkedés, hanem egy hosszabb folyamat ered-

ményének gondolták el az Akadémia átalakítását. Alexits György, amikor 1948 decemberében megfogalmazta az MTT fő feladatait, az Akadémiával kapcsolatban így jellemezte a tennivalókat: „A Tudományos Akadémia *fokról-fokra* erőteljesebb irányítása és személyi összetételének a Párt intencióinak megfelelő átalakítása, munkájának felülvizsgálása és a szocializmus építésének szükségleteibe való folyamatos beillesztése.”⁴

Az Akadémia várható sorsa nem szerepelt sem az MDP PB számára készített februári jelentésben, sem az MTT alakuló ülésén elhangzott előadásokban. Csak kérdésre válaszolva fejtette ki Gerő az MTT, valójában a párt akkori álláspontját: „A Tudományos Akadémiát senki sem szándékozik megszüntetni. A Tudományos Akadémia megvan és a gyakorlat fogja megmutatni, milyen lesz a viszonya a Tudományos Tanácshoz.”⁵

Az Alexits féle javaslat szerint került be a Pártkollégium háromhónapos munkatervébe június hónapra a következő napirendi pont: „A Magyar Tudományos Akadémia elvi problémái.” A munkatervet május 16-án fogadták el. Feltehető, hogy ekkor még nem alakult ki, milyen irányú változtatást kívánnak végrehajtani az Akadémián. A bizonytalanság tükröződött abban a feljegyzésben is, amit a Társadalomtudományi Szakosztály készített külső kapcsolatairól: „A Magyar Tudományos Akadémiával a kapcsolat tisztázatlan, az Akadémia vezető tudósai több ízben keresték a szakosztállyal a kapcsolatot. Bizonyos, hogy a Tudományos Akadémia hozzánk tartozó I–II. Osztályába a betörés vagy beépülés most még nem valószínűsíthető meg. Tisztázandó, milyen magatartást tanúsítson a szakosztály az Akadémia állandóan ismétlődő tapogatózásaival szemben.”^{5/a}

A változás irányát Gerő jelölte meg abban a levélben, amit Rákosi Mátyásnak, Farkas Mihálynak és Kádár Jánosnak írt.⁶ Gerő azt a következtetést vonta le, hogy az MTT-t, mint a szovjet gyakorlattól eltérő, speciális magyar szervezeti megoldást nem lehet fenntartani. Az itt járt szovjet delegáció⁷ is utalt arra, hogy a SZUTA csak a Magyar Tudományos Akadémiával tudja a kapcsolatokat kiépíteni. „Szerintem megérett a helyzet arra, – írta Gerő – hogy ősszel vagy az év végére az MTT az Akadémiával egybeolvadjon oly módon, hogy az Akadémia kimondaná az alapszabály módosítást és egyben maga kéri az egybeolvadást az MTT-vel. Politikailag a jelen helyzetben biztosítani lehet, hogy az ily módon újjászervezendő Akadémiának a vezetése (autonómia és titkos szavazás mellett) a mi kezünkben legyen.”⁸

Az MTT Pártkollégiuma június 18-i ülésén tárgyalta – a Pártkollégium háromhónapos munkatervének megfelelően – Alexits György előterjesztésében az Akadémia helyzetéről készített jelentést.⁹ Ez a jelentés már nem azt vizsgálta, hogy a Tudományos Tanács által vezetett országos tudománypolitikai intézményrendszerbe hogyan illeszthető be az Akadémia, hanem azt, hogy átszervezése esetén az Akadémia át tudja-e venni az országos kutatásirányító központ szerepét. E jelentés bővebb ismertetését az teszi indokolttá, hogy ennek a helyzetelemzésnek az alapján és az itt megfogalmazott, az átszervezésre vonatkozó alapelvek érvényesítésével bonyolították le a hatalom szempontjából sikeresnek bizonyult átszervezési akciót élve a csábítás és megfélemlítés, a politikai nyomás eszközeivel, olykor visszaélve az emberek jóhiszeműségével is. Az átszervezés később készült „forgatókönyvei” lényegében ennek a dokumentumnak továbbfejlesztett változatai, finomítva a részleteket és konkretizálva a személyi megoldásokat. A bővebb ismertetést az is indokolja, hogy ez az a dokumentum, amely elkerülte a Huszár Tibor figyelmét és csak „rekapitulált” fő megállapításai szerepelhettek értékes könyvében.¹⁰ A Pártkollégium elé került jelentésnek egy munkapéldánya¹¹ is megtalálható az Akadémia Levéltárában. Ez a változat néhány kisebb javítástól és kiegészítéstől eltekintve abban különbözik a jelentéstől, hogy van egy melléklete, amely 28 nevet tartalmaz rövid politikai

„jellemzéssel”. Azoknak a „fasiszta vagy ellenségesen reakciós” akadémikusoknak a neveit, „akiktől meg kellene szabadulnunk”. Ezt a példányt feltehetően Gerőné készítette. A 28 név közül 26 az MTA I. és II. Osztályához tartozott.¹²

A jelentés a már idézett Gerő levélben jellemzett párttaktikát ismételve ezzel a megálapítással kezdődött: „Az Akadémia tekintetében a Párt taktikai álláspontja az Akadémia lassú meghalasztása, a teljes passzivitás volt.” E taktika magyarázatául a következő okokat sorolta fel:

„1. Helytelen lett volna ‘román útra’¹³ lépni és az Akadémiát szétverni, mert akkor elvesztettük volna az intézmény anciennitásban rejlő értéket.

2. Nem voltak és ma sincsenek olyan marxista tudományos kádereink, akikkel a részben szétvert Akadémia helyeit feltölthetjük volna.

3. Számítanunk kellett az akkor még csak körvonalaiban kialakuló népfront polgári rétegei oldaláról bizonyos jogosnak látszó ellenállással az Akadémia erőszakos szétverése esetén.

4. Szembe találtuk volna magunkat még a haladó intellektueller tekintélyes részével is.”

Ha kezdetben Gerő és a legfelső pártvezetés szűk köre az Akadémiáról „az elhalatás” útján történő megszüntetését képzelte is el, nyilvánosan, különösen 1948 óta a pártdokumentumokban, megnyilatkozásokban az Akadémia átalakításának igénye fogalmazódott meg. Egyébként ellentmondás van a taktika indoklásában is. Ha nem „szétverés”, hanem „elhalatás” útján akarták az Akadémiát megszüntetni, vajon miért törődtek „az intézmény anciennitásban rejlő” értékkel.

A jelentés következő része azokat az okokat sorolta fel, amelyek szükségessé tették az eddigi taktika megváltoztatását. Az érvelés követte a Gerő levelében foglaltakat. Három pontban részletezte az Akadémia egyre több gondot okozó aktivitását. (Gerő levelében: „mert bár az Akadémia elhalatására vettünk irányt, az Akadémia halódva ugyan, de mégis létezik és esetenként bizonyos aktivitást fejt ki, amit kívülről nehéz irányítani.”)¹⁴ A jelentés szerint:

„1. A haladásra hajlamos, de mégis teljesen polgári gondolkodású akadémikusok őszintén kezdik becsülni a Párt tudományos programját.

2. Az Akadémia opportunistái a haladó tudósok uszályában annyira dörgölőznek a Párthoz, hogy túllőnek a célon és ezáltal a Tudományos Tanács munkájában állandó nehézségeket okoznak (látszólag demokratikus pályázatok kiírása, a III. Osztály ötéves tervének gondolata, általában bekapcsolódás a haladó tudomány minden felszíni jelenségébe).

3. Az Akadémia aktivizálódási vágya sok esetben lehetetlenné tette a Párt passzív magatartását, így a Tudományos Tanács kénytelen volt többször beavatkozni, s ez ma már az erőszak látszatát kelti, amivel elveszítjük a passzív magatartásunkkal eddig megszerzett fölényünket.

4. A Tudományos Tanács eddigi eredményei – minden elkövetett hiba ellenére is – olyan tekintélyt szereztek a tudósok körében a Párt politikája számára, hogy az akadémikusok tekintélyes része meg volna elégedve, ha a Tudományos Tanács aktívan belefolyna az Akadémia ügyeibe.”

Majd, mint ahogyan Gerő a levelében, a jelentés is a végére hagyta a fő érvet:

„5. Sabanov és Gluscsenko elvtársak itt jártukban felkeresték a Tudományos Tanácsot és akkor Gluscsenko elvtárs figyelmeztetett bennünket arra, hogy a Szovjet Akadémia minden elvtársi együttérzés mellett sem ismerheti el a Tudományos Tanácsot Magyarországon reprezentatív tudományos szervének, hanem akarva, nem akarva *kénytelen az Akadémiát annak elfogadni és ettől az álláspontjától nem térhet el.*”

Az Akadémia aktivizálódásáról – nem kevés cinizmussal – felvázolt képnek volt reális alapja. 1945–48 között az Akadémia tagjai összetételében lényeges változás következett be. A Természettudományi Akadémia beolvasztásakor, 1948-ban 26 új levelező tag került be az Akadémiába a természettudományok területéről. Így megerősödött az Akadémián a természettudományok képviselőinek az a csoportja, amelynek tagjai az 1930-as években a külföldi egyetemeken, kutatóintézetekben korszerű kutatási módszereket és korszerű tudománypolitikai szemléletet sajátítottak el. Szélesedett, gazdagodott – különösen az 1948-as tagválasztásokkal – a társadalomtudományok képviselője is. Az Akadémia tagjai összetételében bekövetkezett szakmai és politikai változások megindították az Akadémia belső átalakulását is, lényeges fordulat azonban 1949-ig nem történt. Anyagi lehetőségek hiányában¹⁵ az Akadémia vezetése elsősorban a felolvasó ülések élénkítésében, a testületi tevékenység kibontakoztatásában kereste az Akadémia életének fellendítését 1948–49 fordulóján. Az Akadémia vezetősége bizonytalan volt a követendő út kijelölésében. Attól tartottak – különösen 1949 első hónapjaiban –, hogy az Akadémiát feloszlatták, ahogyan ez Romániában történt, és ehhez maga az Akadémia szolgáltatja az alapot egyre lanyhuló tevékenységével, tehetetlenségével. A kibontakozás útjainak keresésében nem lépték túl az Akadémia hagyományos kereteit. A változtatási próbálkozások mögött egyrészt olyan magatartás húzódott meg – különösen 1949 elején –, amely tulajdonképpen várakozást sugallt, formális megoldásokkal kísérletezett. A Tudományos Tanácshoz való kapcsolatot fenntartás jellemezte. Emellett azonban egyre inkább – különösen a Tudományos Tanács alakuló ülése után, annak kutatást fejlesztő programja, ígéretei ismeretében – utat keresett magának azoknak a törekvése is, akik konkrét kutatási feladatok vállalásával akartak bekapcsolódni a Tudományos Tanács programjába. Ezek az erők törekvéseiknek hangot is adtak. Az Akadémia III. Osztálya megtárgyalta, hogyan lehetne eredményesebbé tenni az Akadémia munkáját. Februárban már elfogadták azt a javaslatot, amely szerint az alapszabályt úgy kívánták módosítani, hogy legyenek „működő” és „nem működő” tagok. Márciusi ülésükön üdvözölték a Tudományos Tanácsot és átiratukban kifejezésre juttatták, hogy az osztály kész együttműködni a Tanáccsal. A IV. Osztály márciusi ülésén is szorgalmazták az Akadémia és a Tudományos Tanács közötti kapcsolat javítását.

Az alakuló ülést követően létrejött a kapcsolat az Akadémia vezetői – elsősorban Voinovich Géza akadémiai főtitkár és Alexits György között. Erdey-Grúz Tibor az Akadémia III. Osztályának osztálytitkára is több alkalommal folytatott megbeszélést Alexits Györggyel és az MTT Természettudományi Szakosztálya munkatársaival. Az Akadémia ígéretet kapott havi 50 ezer forint támogatásra, elsősorban az idegen nyelvű folyóiratok megjelentetéséhez.

Az Erdey-Grúz Tibor köré tömörülő csoport 1949 tavaszán újabb kísérletet tett az Akadémia belső megújulásának előmozdítására. Megismételte az 1948 elején benyújtott – de nem tárgyalta – indítványát és kérte, hogy az Igazgató Tanács tűzze napirendre. A javaslat lényege az volt, hogy az Akadémia tagságát osszák két csoportba „működő” és „nem működő” tagokra. A „nem működő” tagok nem vehetnének részt aktívan az Akadémia életében, „de akadémiai címük használatára továbbra is jogosultak” lennének. Ezt a korábbi javaslatot kiegészítették azzal, hogy a bejelentés nélkül külföldre távozottak tagságát szüneteltessék és helyükre is lehessen új tagokat választani.

Az indítványt az Igazgató Tanács 1949. március 24-i ülésére napirendre tűzték, de a Tudományos Tanács közbelépésére nem tárgyalták. A Tudományos Tanács több befolyásos tagja, akik tagjai voltak az Igazgató Tanácsnak is (Alexits, Fogarasi, Lukács,

Rusznay) úgy ítélte meg, hogy nem vihető keresztül az Akadémia gyökeres átalakítása „káder szempontból” és kérte az MTT főtárgyságát, vétesse le az indítványt a napirendről. Azt is igényelték, hogy az akadémiai összes ülés személyi ügyeit is tárgyalja meg a Pártkollégium. Egyébként az „álreform”-nak minősített ötletet használta fel a Pártkollégium a tanácskozó tagság bevezetésekor, azzal a lényeges különbséggel, hogy az eredeti elgondolás az Akadémia munkájában való aktív részvétel alapján kívánta a tagságot két csoportra osztani, az 1949-es átalakításnál pedig politikai célokra használták fel.

Más vonatkozásban is beavatkozott az MTT az Akadémia ügyeibe. Bár 1949 márciusában az MTT-nek nem volt kialakult elképzelése arról, hogy hogyan történjék meg az Akadémia átszervezése, el akart kerülni minden olyan alapszabály módosítást, személyi megoldást, amely elébe vágott volna az általa irányított átszervezésnek. Ezért felkérte az Akadémiát, hogy az esedékes elnök és másodelnök választást, a tagválasztásokat halasztva össze.

Párját ritkító beavatkozás történt az Akadémia ügyeibe, amikor a Pártkollégium elhalasztotta a májusi akadémiai közülésen az ünnepélyes díjkiosztást. Az 1949. május 28-án, szombaton tartott pártkollégiumi ülésen Alexits bejelentette, hogy másnap az akadémiai közülésen az akadémiai díjakat ki akarják osztani „anélkül, hogy ezt a kérdést a Párt megtárgyalta volna”. A következő határozatot hozták: „Alexits elvtárs intézkedjen, hogy a díjak kiosztását halasszák el. Majd a kérdés megvizsgálendő.” Másnap, vasárnap, nem osztották ki a díjakat.

A jelentés a megváltozott helyzet érzékeltetése után megfogalmazta a kérdést: „Nincse itt az ideje a halogató taktika felszámolásának?... Alkalmas-e a jelenlegi helyzet arra, hogy az *Akadémia beleegyezésével* annak elavult szerkezetét megváltoztassuk és a Tudományos Tanáccsal *összeolvasszuk*?” Ismét a Gerő által használt kifejezés.

A feltett kérdésre az előterjesztő, miután számszerűen ismertette az erőviszonyok arányait az Akadémián belül, a 264 tagnak 180-ra történő csökkentése esetén, igennel válaszolt. „A Párt az Akadémia mindennemű átszervezése nélkül, a legpesszimistább számítás szerint is, erős 50 %-os sikerre számíthat egy esetleges szavazásnál. Ha ehhez hozzávesszük a szervezetségünkben rejlő erőt, az akadémikusok hihetetlen opportunizmusát, valamint azt a többletet, amit egy akció jó előkészítése számunkra jelenthet, nem látszik túlzottnak az a feltevés, hogy az Akadémia gyűlésén döntő fölényt érhetünk el.” Nem kevés túlzással még azt is hozzátette: „Valószínű tehát, hogy az Akadémia ősszel szívesen határozna el, hogy a múlt század első fele tudományos feladatainak és az akkori tudomány iránt érdeklődő társadalom igényeinek megfelelő szervezeti szabályzatát átalakítja a mai megváltozott viszonyok követelményeinek megfelelő módon.” A jelentés 9 pontban foglalta össze az átszervezés lényeges mozzanatait.

1. A Széptudományi Alosztály megszüntetése.

2. Az Akadémia négy osztálya helyett öt osztályt szervezni. (I. Társadalmi Tudományok Osztálya, II. Biológiai- Agrártudományok Osztálya, III. Orvostudományi Osztály, IV. Egyéb Természettudományok Osztálya (matematika, fizika, kémia, geológia, földrajz), V. Műszaki Tudományok Osztálya (3 alosztállyal). Ennek az öt osztálynak legfeljebb 100 (rendes és levelező) tagja lehetne.

3. „Törvényhozásilag meg kell teremteni az akadémikusi címet”, azok, akik az átszervezés során kimaradnának, ezt a címet életük végéig használhatnák, „noha nem volnának az átszervezett akadémia tagjai”.

4. Beválasztani az Akadémia tagjai közé az MTT nem akadémikus tagjait. 11 nevet sorolt fel: Rudas (László), Andics (Erzsébet), Szabó (Imre), Mérei (Ferenc), Petényi

(Géza), Somos (András), Komondy (Zoltán), Gillemot (László), Major (Máté), Hevesi (Gyula), Esztó (Péter).

5. Minél szélesebbre kell kiterjeszteni az Akadémia Igazgató Tanácsának a hatáskörét, „gondoskodni kellene az új szakosztályok elnöki és titkári megválasztásánál arról, hogy azok erősen kézben tartható egyének legyenek”.

6. Az osztályok határozathozó szervei az osztályvezetőségek lennének. Az ötéves terv gondozására a Főtitkárság mellett akadémikusokból álló tervbizottság alakulna.

7. Az Akadémia irányítását „ugyanaz a Pártkollégium intézné, amely jelenleg az MTT-t irányítja”.

8. Az MTT Titkárságából megalakulna az Akadémia Főtitkársága.

9. Az Akadémia alapszabálya szerint kizárná a disszidenseket és a börtönben lévőket.

A „szervezeti lépések” – még a kifejezések használatában is – magukon viselik az „összeolvasztás”-ra való törekvés nyomait. A felvázolt osztályszerkezet az MTT felépítésének, illetve tervezett átalakításának felelt meg. A későbbi változatokban egy ideig 1 társadalomtudományi osztály szerepelt, mikor már újra megjelent az Irodalom- és Nyelvtudományok Osztálya, akkor is az első helyet a Társadalom-Történeti Tudományok Osztálya foglalta el. Csak az új alapszabályokban alakult ki a végleges sorrend, amely megfelelt az Akadémia hagyományos osztály beosztásának. Itt még „akadémikus” elnevezés szerepelt a „kimaradottak” címeként, a későbbi változatokban „címzetes tag”-gal találkozunk és csak az alapszabályban jelent meg a „tanácskozó tag” elnevezés. A felsorolt 11 beválasztandó MTT tag közül három 1949 őszén nem javasoltak és nem választottak be az Akadémiába (Mérei, Komondy, Esztó). Az előterjesztés Igazgató Tanácsot említett, a későbbi változatokban jelent meg az Akadémia vezető testületének új neve, az elnökség.

Az átszervezés várható eredményeit a jelentés így összegezte: „Az Akadémiának ilyen átszervezése a közvélemény számára nem jelentene erőszakot, mégis el lehetne érni azt, hogy az Akadémia a Szovjet Akadémiának megfelelő funkciókat a mi viszonyaink keretei közt ellássa. Ezzel a Párt tudományos politikájának nemzetközi legalizált formát adnánk és egyszersmind azt is elérnénk, hogy az megújódott tekintélyével a tudományos életet az eddiginél is erőteljesebben aktivizálja.”

Az előterjesztő végezetül hozzáfűzte: „Fontosnak látszik, hogy az Akadémia elnöke Gerő Ernő elvtárs legyen, akit az V. (Műszaki) Osztály tiszteleti tagnak választana meg.” Javasolta, hogy a Pártkollégium bízza meg Lukács Györgyöt, Fogarasi Bélát, Rusznay Istvánt és Alexits Györgyöt, hogy az „Akadémia vezető embereinél készítsék elő egy ilyen változás szükségességének gondolatát”, továbbá küldjön ki egy bizottságot „az Akadémia szervezetének és a leendő tagok jegyzékének pontos összeállítására”.

A Pártkollégium a javaslatot „elvben” elfogadta azzal, hogy „július 5-ig a Titkárság vagy a Politikai Bizottság elé viendő”. Részletesen ki kell dolgozni – szölt a határozat¹⁶ – „a Tudományos Tanácsnak az Akadémiába való beolvasztásának politikáját” és ütemezését. Az átdolgozás szempontjai között a határozat kiemelte az akció olyan beállításának fontosságát, és olyan előkészítését, amire Gerő már levelében utalt (az Akadémia „maga kérné az egybeolvasztást az MTT-vel”), de az előterjesztés ezt kellőképpen nem emelte ki. „Mindenki előtt világos legyen, hogy ez részünkről nem visszavonulás, hanem politikai győzelem. A kezdeményezésnek az Akadémiából kell kiindulnia. Az Akadémia tagjainak nyilvánosan alá kell húzniok, hogy megértették és nagyra értékelik a Tudományos Tanács által kezdeményezett új munkamódszereket és a Tudományos Tanács eddig végzett munkáját. Nyilatkozniok kell, hogy ezeket az elveket kívánják az új Akadémia

működése alapjául.” A határozat brutális egyszerűséggel emelte ki a célt: úgy kell a szervezeti szabályzatot megalkotni, hogy „a velünk tartó akadémikusok számát tetszés szerint megnövelhessük... az értékes tudósokat valóban vonjuk be a munkába.” Az Akadémia lényegileg szovjet típusú Akadémia lesz, saját intézetekkel. „Gondosan megvizsgálandó még egyszer az Akadémia személyi kérdései”. Az elnök személyére vonatkozóan, az eredeti javaslat mellett, „javaslat teendő egy vezetőképes, legalább szimpatizáns tudós személyére”.

A téma július 5-ig nem került vezető pártfórumok elé. De júliusban megkezdődött az előterjesztés kidolgozása. Ennek is megtalálható egy változata, amelyet Gerő küldött vissza Alexitsnak augusztus 7-i dátummal.¹⁷ E tervezetben finomodott az Akadémiával kapcsolatos korábbi párttaktika jellemzése: „Körülbelül egy évvel ezelőtt a Párt álláspontja az volt, hogy az Akadémiával szemben viselkedjünk teljesen passzívan és legfeljebb a valóban értékes természettudományi kiadványait támogassuk.” A taktika megváltoztatásának felsorolt okai között is találhatunk túlzó politikai minősítést jelentő új elemet. Ez az összeállítás az Akadémia helyzetét 1949 nyarán a következőképpen jellemezte: „Az Akadémia és ezen keresztül számos tudományos szerv a mai helyzetben valósággal erődöt alkotnak a népi demokrácia társadalmi életének minden egyéb területéhez képest. Ezáltal az Akadémia és a hozzá idomuló tudományos szervek mindinkább a reakció minőségileg jelentős tartalékává válnak.”

A lényeget megőrizve, de másképp „csomagolva” jelent meg a szovjet akadémiával való kapcsolattartás nehézsége: „A Magyar Tudományos Tanács és az Akadémia kettősége következtében külföldi tudományos kapcsolataink igen zavarossá váltak.” Nyomatékként még megemlítették, hogy a Gluscsenkóék véleményéhez: hasonló véleménye van „Nejedly elvtárs csehszlovák közoktatásügyi miniszternek is.” Az érvelésnek ez a módja, hogy nemcsak szovjet véleménnyel kell számolni, annyira megtetszett az előterjesztőknek, hogy az MDP Titkársága elé került változatban az érvelést már a román közoktatásügyi miniszter „Vasilichi elvtárs” azonos véleményével is kiegészítették.¹⁸

Annak a júliusi pártkollégiumi határozatnak, amely szerint az akció úgy kell lebonyolítani, hogy az politikai győzelemként hasson, a tervezet a következőképpen kívánt eleget tenni: „Az Akadémia *nem kommunista tagjaitól induljon ki* (Kiemelés: K. S.) egy kampány, amelyben az Akadémia jelenlegi célkitűzéseit és szervezetét elavultnak minősítik, a Tudományos Tanács tudománypolitikai módszereit helyeslik, a szovjet akadémiát állítják perspektívában példaképül, és kívánják, hogy az Akadémia tudományos-szervező és ideológiai irányító szerepet töltsen be.” Felvázolta az akció ütemezését is. A kampány után az Akadémia elfogadja az új alapszabályt, annak alapján tagválasztás, majd tisztikar választás következik. Ezt követi az új törvény. A tervezet kihangsúlyozta, hogy „döntő fontossága van természetesen annak, hogy az Akadémia elvi vezetését a Magyar Tudományos Tanács Pártkollégiuma lássa el. Ilyen módon válnék lehetővé, hogy egyes fontos ideológiai kérdésekben az Akadémia összes ülése mintegy a Párt szócsöveként dönthessen, tudományos-szervező tevékenységet gyakoroljon titkárságán keresztül és megszüntesse a mai helyzetet, amelyben az Akadémia önképzőkör, a Tudományos Tanács pedig negyedrészen Akadémia, háromnegyedrészen pedig tekintélyes nagyhatalmú adminisztratív szerv.”

Az előterjesztés-tervezethez kapcsolódott több melléklet, így: Javaslat az Akadémia elnökségének összetételére; Javaslat az Akadémia tagságának összetételére; az Akadémia alapszabályain való változtatás lényege; a tagok névsora osztályonkénti bontásban, feltüntetve a megmaradó régieket, a megválasztandó újakat, a „címzetes tagokat”; a

kizárandókat. E tervezet készítői az általános politikai légkör hatására a növekvő – különösen az értelmiségiekkel szembeni – bizalmatlanság miatt a megfelelő politikai összetételt csak a taglétszám radikális csökkentésével látták biztosíthatónak. Csak így vélték elérhetőnek, hogy az Akadémia át tudja venni a Tudományos Tanács feladatkörét. Így a korábbi – júniusi – javaslattal szemben 180 fő helyett 120 főben javasolta a létszámot megállapítani. „Ha azt akarjuk, hogy az Akadémia összetétele megfeleljen a népi demokrácia minimális követelményének, akkor a jelenlegi létszámot (rendes és levelező tagok) 120-ban kell megállapítanunk. Az alapszabály változtatásának fő pontjai között az egyik javaslat úgy akart eleget tenni annak a követelménynek, amely szerint az Akadémia tetszés szerint növelhesse tagjainak a számát, hogy nem javasolt hosszú távra létszám meghatározást az alapszabályban rögzíttetni, hanem az elnökségre kívánta bízni évről-évre a megválasztható új tagok számának a megállapítását. Felvázolta több pontban az osztályvezetőségek tervezett összetételét és funkcióját, hangsúlyozva, hogy az osztályok ügyeit az osztályvezetőségek „nem az osztályülés!” intézik. A szervezeti felépítésre vonatkozó elképzelés egyértelműen tükrözte a demokratikus centralizmusnak nevezett centralizációt. A tervezet a tagok jogaira vonatkozóan egyáltalán nem volt bőkezű. A tiszteleti, rendes, levelező tagok után a következő olvasható: „Ezek jogai, ha egyéb funkciójuk nincs, csupán az előadás és az összes ülésen való szavazás.” Ennek a tervezetnek az átdolgozásából született meg az MDP Titkársága számára készített előterjesztés.

B. Az MDP határozata az MTA és az MTT egyesítéséről. A határozat végrehajtása

1949. szeptember 14-én tárgyalta az MDP Titkársága a „Javaslat a Titkárság számára a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Tudományos Tanács átszervezése tárgyában” című előterjesztést, amelyet az MTT Pártkollégiuma nevében Alexits György terjesztett elő.¹⁹

Az Akadémiával kapcsolatban folytatott párttaktika megfogalmazása tovább színesedett. A természettudományi folyóiratok támogatása mellett a passzivitást tüntette fel az MTT magatartása fő jellemzőjének így határozva meg annak lényegét: „Vonuljunk tőle vissza és csupán arra vigyázzunk, hogy onnan nyílt demokrácia ellenes támadások ne indulhassanak meg”. Ezt követően kifejtette – a már ismert érveléssel – ennek a taktikának a helyességét, majd rámutatva annak „ellentmondásaira” indokolta a változtatás szükségességét. Ezek közül elsőként azt emelte ki, hogy a „polgári tudósokat” nem vonták be a tudánypolitikai munkába, azok nem vettek részt tevékenyen a népi demokrácia fejlődésének alakításában, „így alkalmassá válnak arra, hogy a reakció minőségileg jelentős tartalékává szervezze őket”. Az érvek között új elemként jelent meg az MTT működésének jellemzése: „A Magyar Tudományos Tanács összeállítása sem megfelelő, ezért maga a Tanács a tudományos élet irányítására képtelen és így abba a paradox helyzetbe kerültünk, hogy az *operatív* szervnek szánt Magyar Tudományos Tanács titkársága részben adminisztrál, *részben irányítja a tudánypolitikát*, maga a Tanács a titkárság mögött ballag, az Akadémia és a köré csoportosuló tudományos káderek pedig ölbetett kézzel várják a Tanács titkárságától a mannát, vagy a botot.”

Természetesen szerepelt az érvek között a szovjet akadémiához való „igazodás” szükségessége is, mint a változtatás egyik indoka. De igyekeztek úgy beállítani a helyzetet,

mintha az eddigi helyes politika, az általános politikai fejlődés érlelte volna meg a változás feltételeit, és ha nem változtatnak, akadályozzák a fejlődést, sőt akkor „előbb-utóbb robbanás fog bekövetkezni”, de nem tudni, „mekkorák lesznek utána a romok”. Az ilyen érvelés után következett a javaslat: „Megfelelő előkészítés után egyesíteni az Akadémiát és a Magyar Tudományos Tanácsot oly módon, hogy a formális egyesülés lehetővé tegye az Akadémia tényleges bevonását a tudomány szocializmust építő szervezésébe és a tudományos munka tervszerű koordinálásába.”

A taktika-váltás sokféle indoklását az a körülmény is magyarázza, hogy Gerőék keresték a megfelelő érveket és formát ahhoz, hogy a pártvezetés számára is elfogadhatóvá tegyék a változtatást. Az MTT-nek az Akadémiába történő „beolvasztása” mégis csak azt jelentette, hogy a tudományos élet területén jelentős propagandával létrehozott kormányzati szervet kellett – szovjet kívánságra – megszüntetni alig párhónapos működés után. A pártvezetést arról kellett meggyőzni, hogy ez a párt számára nem jár presztíz-vesztéssel – a változtatás fő indoka rejtve marad – sőt mint politikai győzelmet könyvelhetik el, és az átszervezés eredményeképpen az Akadémia alkalmas lesz a párt politikájának a következetes érvényesítésére.

Ezért az előterjesztés további részében bemutatták azt az akcióttervet, ami az „egybeolvasztást” biztosítja. (Az Akadémia nem kommunista tagjainak kezdeményezése, kampány az Akadémia megújítása érdekében, új alapszabály, tagválasztás jelentős létszámcsoökkentéssel, új tisztikar választása és törvény az Akadémiáról, az MTT megszüntetéséről.) Az előterjesztés a Titkárság számára így foglalta össze a változás lényegét: „Az új alapszabályok lényege abban áll, hogy az Akadémia tényleges munkáját a szakosztályok vezetősége, ezek csúcs szerveként pedig az elnökség látja el. Pártvonalon természetesen a Magyar Tudományos Tanács Pártkollégiumához hasonló Pártkollégium vezetné ezeket a szerveket. Ilyen módon lehetővé válnék az, hogy a kommunista irányítás képessé tegye a polgári tudósok fokozatos bekapcsolódását a tudományszervező és ideológiai jellegű munkába is. Ehhez természetesen hozzá kell járulnia az újjászervezett Akadémián belül egy olyan ideológiai harcnak is, amely az egyes konkrét intézkedések helyességét elvi szempontból megvilágítja az akadémikusok körén belül. Másrészt az új alapszabályok lehetővé teszik azt is, hogy kezdetben, amikor még az átszervezés tartalma nem világos minden akadémikus előtt, az Akadémia reakciós elemei – egy-két elszigetelt kivételtől eltekintve – teljesen eltűnjenek anélkül, hogy az Akadémiát formálisan szétvertük volna.”

Az előterjesztés melléklete volt: az Akadémia alapszabályaiban javasolt változtatások 10 pontban összefoglalva (ebben már 6 osztály szerepelt szétbontva a Társadalomtudományi Osztályt Társadalmi-Történeti Tudományok és Irodalom és Nyelvtudományok Osztályára); az elnökség összetételére vonatkozó javaslat feltüntetve az osztályelnököket, osztálytitkárokat is; javaslat a tagság összetételére, osztályonként létszámokat és névsort is bemutatva.

Az MDP Titkársága a javaslatot elfogadta. Bizottságot küldött ki. (Gerő, Révai, Alexits, Fogarasi, Lukács, Rusznyák.) E bizottság feladata volt a lebonyolítás részleteit kidolgozni és irányítani, a végleges személyi javaslatokat kialakítani. A határidőt november 1-jében állapították meg.³⁰

Szeptemberben, ahogyan az előterjesztésben szerepelt, megindult a kampány, amelynek politikai tartalmát így határozták meg: „...a kozmopolita tudományművelés és az Akadémia 126 (!) év előtti haladó nemzeti célkitűzései összehasonlításából kiindulva, megállapítja, hogy az Akadémia jelenlegi szervezete és munkája teljesen elavult, a Ma-

gyar Tudományos Tanács tudománypolitikai módszerei helyesek, perspektívában a szovjet akadémiát állítja mintaképül és azt kívánja, hogy ezen túl a Magyar Akadémia igyekezzék tudományszervező és ideológiai irányító szerepet betölteni.”²¹

Október elején először összehívták a kommunista akademikusokat, majd egy szélesebb körű értekezletet. Október 2-án a Szabad Népben megjelent Gombás Pál cikke „A Magyar Tudományos Akadémia szerepe Népköztársaságunk életében” címmel. Vonalvezetése: éles kritika a régi Akadémiáról és a jelenlegi állapotokról, elismerés, dicséret a Tudományos Tanácsnak, a szovjet akadémia méltatása. A haladó tudósok azt kívánják – olvasható a cikkben –, hogy az MTA a hazai tudományt „a Tudományos Tanács által megindított szellemben emelje a lehető legmagasabb fokra”. A cikk ezzel zárult: „A Magyar Tudományos Akadémiának tehát választania kell, tudományos múltunk pókhálós múzeuma akar-e maradni, vagy a haladó tudomány aktív művelésének, a magyar dolgozó nép virágzó termőtalajává akar-e válni.” Október 14-én megalakult az Akadémia alapszabálya szerint az alapszabályok módosítását előkészítő bizottság. A Magyar Nemzet október 16-án közölte Ligeti Lajosnak Alexits által korrigált cikkét „A megújuló Tudományos Akadémia nagy feladatai” címmel. Októberben megkezdődött az új alapszabályok kidolgozása. Két vonalon indultak el a munkálatok: az MDP által kiküldött bizottság is és az Akadémia által választott bizottság is megkezdte a munkát.²² Az MDP bizottsága október első felében hozzalátott a személyi javaslatok véglegesítéséhez mind a tisztségviselők, mind az akadémiai tagok tekintetében. A Tanács egyes tagjaitól a szakosztály titkárságok véleményt kértek az akademikusokról. Ennek alapján az aktívák is véleményt nyilvánítottak. Így alakult ki a tagságra vonatkozó személyi javaslat.²³

Az MDP Titkársága október 19-én tárgyalta ismét az Akadémia átszervezését a kiküldött bizottság előterjesztésében. Előadó Alexits György volt.²⁴ A rövid előterjesztés beszámolt az eddigi fejleményekről, és mellékelte az alapszabályra vonatkozó tervezetet, és a tisztségviselőkre, valamint a tagság összetételére vonatkozó javaslatot. A Titkárság az alapszabályra vonatkozó javaslatot „elvben” elfogadta, és elfogadta kisebb módosításokkal a tisztségviselőkre és a tagságra vonatkozó javaslatokat is.²⁵

A párt döntés után következett a döntés „legalizálása”. Október 27-én az Akadémia főtitkára szűk körű megbeszélést hívott össze. Ezen részt vettek: Kodály Zoltán elnök, Voinovich Géza főtitkár, Straub F. Brunó, Pais Dezső, Zsirai Miklós, Novobátzky Károly, Ruzsnyák István, Mihailich Győző, Alexits György, Fogarasi Béla. Ezen beszélték meg a tagokra vonatkozó javaslatokat. Október 28-án délután 4 órakor ülésezett a 15-ös bizottság, amelyet még az őszi értekezlet küldött ki a reformok előkészítésére, majd ugyanaznap fél hatkor az Igazgató Tanács. Kodály betegségére hivatkozva már nem vett részt ezeken az értekezleteken. Kisebbségi módosításokkal az Igazgató Tanács elfogadta az alapszabály-tervezetet és a beterjesztett személyi javaslatokat is elfogadásra ajánlotta az összes ülésnek. 1949. október 31-én ült össze az Akadémia zárt összes ülése. Apróbb korrekciókkal elfogadták az alapszabályokat, majd az előterjesztett listán a tiszteleti, a rendes és a levelező tagokat. Akiket az Akadémia régi tagjai közül nem választottak meg – a Széptudományi Alosztály egyes tagjai, a külföldön tartózkodók és a politikai okokból kizárásra javasoltak kivételével – tanácskozó tagokká váltak. Az átszervezés előtt, 1949. októberében 258 tagja volt az Akadémiának. Ezek közül 103-at újráválasztottak, 122-t tanácskozó taggá minősítettek, 17-nek átmenetileg felfüggesztették tagságát illegális külföldi tartózkodásuk miatt. (Tagságukat később megszüntnek tekintették.) A Széptudományi Alosztály megszüntetése miatt 13-an veszítették el tagságukat. Egy főnek politikai okok miatt, kettőnek a tagsága bírósági ítélet folytán szűnt meg.²⁶

Az új alapszabály lényegét a korábbiakban már tervezetek, javaslatok formájában ismertettem. Ez alkalommal az alapszabály első paragrafusát idézem csak: „A Magyar Tudományos Akadémia a Magyar Népköztársaság legfőbb tudományos intézménye, amely a legkiválóbb tudósokat foglalja magában. Célja, hogy az elméleti és alkalmazott tudományok fejlesztésével, művelésük megszervezésével és általában a tudomány minden eszközével hozzájáruljon a szocialista társadalmat építő népek fejlődésének, különösen a Magyar Népköztársaság művelődési és népgazdasági feladatainak a megvalósításához.”²⁷ A deklarált célt az erősen centralizált szervezettel és a tisztségekre ki/megválasztott személyek útján kívánta az MDP biztosítani.

Az Akadémia új tisztikarát az első, november 29-ére összehívott közgyűlés választotta meg. Elnök: Rusznyák István, főtitkár: Alexits György, alelnökök: Gombás Pál és Ligeti Lajos. A hat osztályelnök: (I. Osztály Németh Gyula, II. Osztály Fogarasi Béla, III. Osztály Riesz Frigyes, IV. Osztály Marek József, V. Osztály Illyés Géza, VI. Osztály Mihailich Győző) mellett az elnökség tagjai lettek: Erdey-Grúz Tibor, Lukács György, Molnár Erik, Novobátzky Károly, Straub F. Brunó. A 15 tagból 8 MDP tag volt. 7-en tagjai voltak a Tudományos Tanácsnak. A főtitkár az MTT volt főtitkára lett. Az Akadémia hivatali apparátusát az MTT volt titkársága alkotta. Több oldalról biztosították, hogy az Akadémia azon úton haladjon, amelyiket az MTT alakított ki.

Hátra volt még a meghatározott menetből az egész folyamat törvény által történő legalizálása. Ez is megtörtént „erőltetett menetben”. Alexits, most már mint az Akadémia főtitkára december 3-án megküldte a törvénytervezetet véleményezésre azzal, hogy 7-én tárgyalja az MDP Titkársága, 9-én kerül a Minisztertanács elé és december 12-én az illetékes parlamenti bizottság elé. Az Országgyűlés december 13-án fogadta el az Akadémiáról szóló törvényt, amely az 1949. évi törvények sorában a XXVII. számot kapta. Ezzel megtörtént az Akadémia átszervezése. A törvény 5. §-a 1. bekezdésében szüntették meg az MTT-t: „A Magyar Tudományos Tanács e jelen törvény hatálybalépésével megszűnik: egyidejűleg hatályát veszti az 1948. XXXVIII. törvénycikk. Ahol valamely egyéb jogszabály a Magyar Tudományos Tanácsról rendelkezik, ott a helyett a Magyar Tudományos Akadémiát kell érteni.”

Az Akadémia funkciójában bekövetkezett változás – amelynek eredményeképpen a tudományos önkormányzattal rendelkező intézményből állami irányító központ szerepkörébe került – ezekben az években az európai népi demokráciák akadémiaínál is végbement: Romániában 1948-ban, Bulgáriában 1949-ben, Lengyelországban és az NDK-ban 1951-ben, Csehszlovákiában 1952-ben.

Jegyzetek a 8. fejezethez

1. A feldolgozás időrendjében: Kónya Sándor: Az Akadémia újjáalakulása és működése 1957-ig. In: A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975. Főszerkesztő: Pach Zsigmond Pál. Bp. 1975. 363–370. (Ha a változást hasonló szavakkal kellene kifejezni, az „újjáalakulás” helyett az „újjáalakítást” használnám. Az *alakulás* a belső erők döntő szerepét feltételezi, holott a külső erők voltak a meghatározók.) Péteri György: Születésnap ajándék Sztálinnak. Vázlat a Magyar Tudományos Akadémia államosításának történetéhez 1945–1949. Századvég 1989. 1–2. 18–35. – Kónya Sándor: A Magyar Tudományos Tanács és a Magyar Tudományos Akadémia egyesítése (1949). Magyar Tudomány 1990. 2. 212–229. – Póto János: Harmadik nekifutásra. A Magyar Tudományos Akadémia „átszervezése” 1948–49. Történelmi Szemle 1994. 1–2. – A legrészletesebben, új forráscsoportot is – az MDP iratait – is bevonva, a források bő ismertetésével Huszár Tibor dolgozta fel e témát „A hatalom rejtett dimenziói” c. könyvében. Akadémiai Kiadó 1995. 168–254.
2. AL A./I/VIII/2
3. A varsói magyar követség tájékoztatta a Külügyminisztériumot e Tanács első évi működéséről. 1949. március 11. AL MTT 2/2
4. AL MTT 1/1 (Kiemelés K. S.)
5. Szabad Nép 1949. február 26. Más helyen Gerő arra emlékeztetett, hogy „az Akadémia elhalatására vettünk irányt”. Huszár T.: A hatalom... 107.
- 5/a AL MTT 23/2
6. A levelet részletesen ismerteti Huszár Tibor: A hatalom... 106–110. Huszár a levél megírását Gerő szovjetunióbeli konzultációjához kapcsolja. Nem állapítható meg sem a szövegből, sem a jegyzetből, mikor volt Gerő a Szovjetunióban. Huszár szerint Gerő a szovjetunióbeli útjához Alexitstől tájékoztatást kért az MTT működéséről május 31-re. Ezt Erdős Tamás május 30-ára elkészítette. Huszár az idézett levél dátumaként június 1-jét tünteti fel. Rainer M. János Nagy Imréről írt kitűnő könyvében (Rainer M. János: Nagy Imre. Politikai életrajz. Bp. 1996. 410.) ugyanennek a dokumentumnak a dátuma június 17.
7. Az idézett Gerő-levél csak Gluscsenkót említi meg név szerint. Más források Sabanovot is. Huszár Tibor a SZUTA tagjaiként említi őket. (Huszár Tibor: A hatalom... 105.) Póto János szerint a delegációnak csak egyik tagja volt akadémikus: Ivan Jevdokimovics Gluscsenko, Sztálin-díjas biológus, Lisenko tanítványa. Sabanov nem volt tagja a SZUTA-nak, valószínű követségi munkatárs, vagy tolmács lehetett. (Póto i. m. 96.) Az Akadémia Levéltárában található egy feljegyzés, amelyben arról intézkedtek, hogy február 28-án déli 12 órára hívják meg az MTT Titkárságára a szovjet delegációt. A meghívandókat így sorolták fel: Alexander Sabanov h. egészségügyi miniszter, Ivan Gluscsenko agrobiológus a Szovjet Tudományos Akadémia tagja, Valeri Nikolajevics Putrov o. főnök-sebész. – AL MTT 2/5
8. Huszár T.: A hatalom... 107.
9. AL MTT 1/7 Jelentés a Pártkollégium számára a Magyar Tudományos Akadémia helyzetéről.
10. Huszár T.: A hatalom... 110.
11. AL MTT 1/7
12. Póto János az első változat szerzőjének Erdős Tamást tartja. Tanulmányában ismerteti a névsort is. Póto: i. m. 95. Az irat stílusa nem jellemző Erdősre.
13. Romániában 1948-ban feloszlatták a régi Akadémiát. Az új Akadémia tagjait kinevezték.
14. Huszár T.: A hatalom... 107.
15. A stabilizációt követően évi 90 ezer forint állami támogatást kapott az Akadémia. Igénye 500–600 ezer forint volt.
16. AL MTT 1/7 Az MTT Pártkollégiuma f. hó (június) 18-án, szombaton 10 órakor tartott ülésének határozatai.
17. AL MTT 3/5 Javaslat a Politikai Bizottság (Titkárság) (!) számára a Magyar Tudományos Akadémia helyzetének megváltoztatása tekintetében.

18. AL A./1/VIII/2 Javaslat a Titkárság számára a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Tudományos Tanács átszervezése tárgyában.
19. AL A./1/VIII/2 A Pártkollégium az előterjesztést nem tárgyalta.
20. AL MTT 2/3 A Magyar Dolgozók Pártja Titkársága 1949. szeptember 14-i ülésén a Tudományos Akadémia és a Tudományos Tanács átszervezése tárgyában hozott határozata.
21. AL A./1/VIII/2
22. Huszár Tibor részletesen ismerteti az új alapszabály kidolgozásának folyamatát. Huszár T.: A hatalom... 188–208.
23. Huszár T.: A hatalom... 209–224.
24. AL MTT 3/5 Javaslat a Magyar Tudományos Akadémia összetétele és szervezete tárgyában.
25. Huszár T.: A hatalom... 226–237.
26. Bővebben Kónya Sándor: Az akadémiai tagság összetételének változásai (1945–49.). M. T. 1989. 6. 496–507.
27. Akadémiai Értesítő 1950. 7.

ÖSSZEFOGLALÓ

A Magyar Tudományos Tanács (1948–1949)

A Magyar Tudományos Tanácsot a Magyar Kommunista Párt javaslatára 1948-ban hozták létre. A törvény a Tanácsot, mint állami szervet a miniszterelnök felügyelete alá tartozó 30 fős tudományos testületként határozta meg. Valójában a hatalomra került párt közvetlenül irányított szerveként működött, megvalósítva a párt tudománypolitikáját.

A monográfia áttekintést ad a Tanács létrehozásának körülményeiről, szervezetének kiépítéséről, arról a működési mechanizmusról, amely a kiépülőben lévő sztálinista típusú diktatúra keretei között kialakult. Bemutatja azt a tevékenységet, amely megalapozta az 1950-es évek első felének tudománypolitikai gyakorlatát.

A Magyar Dolgozók Pártja a tudományt a gazdaság és társadalom fejlesztésének szolgálatába kívánta állítani, ezt a népgazdasági tervhez szorosan kapcsolódó ötéves tudományos tervvel szándékoztak elérni. Ennek kidolgozása vált a Tanács fő feladatává. Ehhez kapcsolódott a kutatóintézmények rendszerének az átalakítása, amely együtt járt a régi vezetők leváltásával, a politikai rendszer számára megbízható, új vezetők kinevezésével. A kötet megvilágítja a személyzeti munka szervezetét, a személyzeti politika elveit és módszereit, a nemzetközi kapcsolatok új irányát, a tudományos könyv- és folyóiratkiadás átszervezését. Végül tárgyalja azt a folyamatot, amely a szovjet modell követésének kényszere következtében elvezetett a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Tudományos Tanács „egyesítéséig”: a Tudományos Akadémia átszervezéséig, a Tanács megszüntetéséig.

A Tudományos Tanács története az 1950-es évek Tudományos Akadémiájának előtörténete. A kutatástervezés kezdeti módszerei, a kutatóintézeti hálózat fejlesztésének koncepciója, a személyzeti munka és a nemzetközi kapcsolatok elvei és módszerei, a tudományos könyv- és folyóiratkiadási politika, az aspiránsképzésre vonatkozó elképzelések a Tudományos Tanács keretében formálódtak ki. Ezeket vette át az átszervezett Akadémia és alkalmazta, továbbfejlesztette azokat.

SUMMARY

The Hungarian Science Council

The Hungarian Science Council was founded in 1948 at the suggestion of the Hungarian Communist Party. The Council, a 30-member scientific body, was officially placed as a state institution under the auspices of the prime minister. In practice it was a directly controlled institution of the party that came to power, used for the realisation of the party's policy.

This monograph provides a survey of the circumstances at the time of the establishment of the Council, the development of its operative structure, which grew within the confines of the then developing Stalinist form of dictatorship. It highlights those activities which laid the foundation for the scientific policy of the first half of the 1950s.

The Hungarian Worker's Party wished to place the science at the service of economic and social progress, and intended to achieve this with a scientific five-year plan, closely tied to the economic five year plan. The elaboration of this plan became the Council's main task. This required the restructuring of research institutions, which entailed the replacement of the old leaders with ones regarded as trustworthy by the new political regime. This volume describes the organisation of personal affairs, the principles and methods employed by that policy, the new direction in international relations, and the restructuring of scientific publishing. Finally it discusses the process which, forced to follow the Soviet model, led to the consolidation of the Hungarian Academy of Sciences and the Hungarian Science Council, and thereby to the restructuring of the Academy and abolition of the Council.

The history of the Science Council is the preface to that of the Academy of Sciences in the 50's. Fledgling methods of research planning, the concept for developing the network of research institutes, personnel affairs, the principles and methods of international relations, policy on scientific publishing, conceptions for postgraduate research: these were all developed under the aegis of the Science Council. These are the policies that were utilised and further developed by restructured Academy.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei
(Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae)

Új sorozat

- 1(76). A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára munkatársainak szakirodalmi munkássága 1950–1975. Bibliográfia. Összeáll. *Fekete Gézané*. Bp. 1976. 80 p.
- 2(77). Fejezetek a 150 éves Akadémiai Könyvtár történetéből. [Cikkgyűjtemény.] Bp. 1976. 62 p.
- 3(78). *Bükyné Horváth Mária*: Az Akadémiai Könyvtár kurrens külföldi periodikum állománya az 1970-es években. Bp. 1977. 78 p.
- 4(79). *Vitályos László*: Ady–Léda–Csinszka. Visszaemlékezések és levelek a költő életrajzához. Bp. 1977. 164 p.
- 5(80). *Scientia et virtus*. Un commentaire anonyme de la Consolation de Boèce. Introduit et publié par *Sándor Durzsa*. Bp. 1978. 87 p.
- 6(81). *Rozsondai Marianne*: Anton Koberger működése és a Koberger-kötések. Bp. 1978. 148 p. 75 t.
- 7(82). *Körmendy Kinga*: A Knauz-hagyaték kódextöredékei és az esztergomi egyház középkori könyvtárának sorsa. Bp. 1979. 149 p.
- 8(83). *Bibó István*: A rákoskeresztúri egykori Podmaniczky–Vigyzó kastély története. Bp. 1979. 84 p.
- 9(84). *Vitályos László–Orosz László*: Ady-bibliográfia 1896–1977. 2. bőv. kiad. Bp. 1980. 408 p.
- 10(85). *Rolla Margit*: A fiatal Kaffka Margit. Bp. 1980. 178 p.
- 11(86). *Szántó György Tibor*: Az akadémiai könyv és folyóiratkiadás története. Bp. 1983. 126 p.
- 12(87). *Rolla Margit*: Kaffka Margit. 2. Út a révig... Bp. 1983. 226 p.
- 13(88). *Bükyné Horváth Mária*: A periodikumok használatának átalakulása az Akadémiai Könyvtárban (1966, 1973, 1980). Bp. 1983. 244 p.
- 14(89). *Náday Károly–Sáfrán Györgyi*: Történeti kutatások Kufsteinban. Czuczor Gergely rabsága. Bp. 1984. 213 p.
- 15(90). *Csapodi Csaba*: A budai királyi palotában 1686-ban talált kódexek és nyomtatott könyvek. Bp. 1984. 112 p.
- 16(91). *Rózsa György*: „Tudományok és művészségek szeretete...” Írások az MTA Könyvtáráról. Bp. 1986. 168 p.
- 17(92). *Taxner-Tóth Ernő*: A fiatal Vörösmarty barátainak levelezéséből. Bp. 1987. 194 p.

- 18(93). *Fráter Jánosné*: A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárosai. Bp. 1987. 158 p.
- 19(94). *F. Csanak Dóra*: Egy debreceni kereskedő Nyugat-Európában. Csanak József úti levelei 1862-ből. Bp. 1987. 78 p.
- 20(95). *Fráter Jánosné*: Az MTA könyvtári bizottságának iratai 1866–1949. Bp. 1988. 148 p.
- 21(96). *Fekete Gézané*: Az Akadémia 1831–1858 között alapított jutalomtételei és előzményei. Bp. 1988. 230 p.
- 22(97). *M. Kondor Viktória*: A Hornyánszky-nyomda és az Akadémia könyvkiadása. Bp. 1989. 214 p.
- 23(98). *Csapodi Csaba–Csapodiné Gárdonyi Klára*: Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. I. Fennmaradt kötetek: 1. A–J. Bp. 1988. 477 p.
- 24(99). Telekiek alapítványa. Az Akadémiai Könyvtár az alapítástól az önálló könyvtárárpületig 1826–1988. Összeállította: *Fekete Gézané*. Bp. 1989. 200 p.
- 25(100). *May István*: Die Briefe von Antal Reguly an A. A. Kunik 1845–1855. Bp. 1990. 138 p.
- 26(101). *Kabdebó Tamás*: Blackwell küldetése. Bp. 1990. 308 p.
- 27(102). *Gyárfás Ágnes*: Az első magyar bölcseleti mű és története. Bárány Péter: Jelenséges lélek = mény. Bp. 1990. 375 p.
- 28(103). *Vitályos László*: Ady-bibliográfia 1896–1987. Kiegészítő kötet. Bp. 1990. 425 p.
- 29(104). *Rejtő István*: Mikszáthiáda. Cikkek, tanulmányok. Bp. 1992. 348 p.
- 30(105). „Gondolatok a könyvtárban” – „Thoughts in the library.” „Szerk. *Domsa Károlyné, Fekete Gézané, Kovács Mária*. Bp. 1992. 195 p.
- 31(106). *Csapodi Csaba–Csapodiné Gárdonyi Klára*: Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. II. Fennmaradt kötetek: 2. K–Z. Bp. 1993. 448 p.
- 32(107). *Kónya Sándor*: „...Magyar Akadémia állíttassék fel...” Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek 1827–1990. Bp. 1994. 513 p.
- 33(108). *Csapodi Csaba–Csapodiné Gárdonyi Klára*: Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. III. Adatok elvezett kötetekről. Bp. 1994. 360 p.
- 34(109). *Csapodi Csaba–Csapodiné Gárdonyi Klára*: Ariadne. A középkori magyarországi irodalom kéziratának lelőhelykatalógusa. Bp. 1995. 138 p.

Ára: 800 Ft